

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Prispevki k preučevanju slovenske skladnje

Uredili:
Mojca Smolej in Mojca Schlamberger Brezar

LJUBLJANA 2023

Prispevki k preučevanju slovenske skladnje

Uredili: Mojca Smolej, Mojca Schlamberger Brezar
Recenzentki: Špela Sevšek Šramel, Irena Samide
Lektura: Irena Hvala
Tehnično urejanje in prelom: Irena Hvala

Založila: Založba Univerze v Ljubljani
Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani
Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Tisk: Birografika Bori d. o. o.
Ljubljana, 2023
Prva izdaja
Naklada: 200 izvodov
Cena: 27,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije)./This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Knjiga je nastala v okviru programske skupine Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave P6-0215, ki jo iz sredstev proračuna RS financira ARRS.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789612970987

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=144674819
ISBN 978-961-297-099-4

E-knjiga
COBISS.SI-ID=144663555
ISBN 978-961-297-098-7 (PDF)

Kazalo

Uvodna beseda	5
<i>Mojca Smolej</i> <i>Mojca Schlamberger Brezar</i>	
Kdaj deležnik na -n/-t izraža trpnost?	7
<i>Haris Agović</i>	
Poročani govor v nemščini in slovenščini	23
<i>Stojan Bračič</i>	
Terminološka opredelitev izrazov <i>poved, stavek, izrek</i> v <i>Slovenski slovnici</i> ter delih nekaterih domačih in tujih jezikoslovcev	39
<i>Mateja Brus</i> <i>Mirjam Premrl Podobnik</i>	
Vloga permutativnosti pri določanju in razvrščanju skladenjskih pomenov	59
<i>Dejan Gabrovšek</i> <i>Domen Krvina</i>	
Analiza udeleženskih vlog s skladenjskega, pomenskega in leksikalnega vidika	77
<i>Polona Gantar</i>	
Prislovna določila v slovenskem jeziku: trije pogledi navzen	99
<i>Robert Grošelj</i>	
Izvezemalnost kot semantična kategorija v odvisnih stavkih	115
<i>Gašper Ilc</i> <i>Andrej Stopar</i>	
O besedilu z vidika informativnosti	133
<i>Mira Krajnc Ivič</i>	
Stava delovalnikov v besednih zvezah z izglagolskimi izpeljankami v slovenščini	147
<i>Tatjana Marvin Derganc</i>	
Skladenjske variante v slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov (SPP)	163
<i>Matej Meterc</i>	

Trpnik z izraženim vršilcem v slovenščini: korpusna raziskava	177
<i>Tamara Mikolič Južnič</i>	
<i>Agnes Pisanski Peterlin</i>	
Kako da ... oziroma kako naj to povem?	199
<i>Nataša Pirih Svetina</i>	
Poročani govor v slovenščini – analiza izbranih oblik	215
<i>Mojca Smolej</i>	
Okoliščinski odvisniki in dimenzija perspektive v slovenščini	227
<i>Mojca Schlamberger Brezar</i>	
Ujemanje priredno zloženega osebka s povedkom	245
<i>Saška Štumberger</i>	
Tretí syntaktický plán	
(Porovnávací sémantická analýza slovenčiny a slovinciny)	259
<i>Eva Tibenská</i>	
Skladenjskofonetični opis v prvi slovenski fonetični vadnici	
<i>Slovenski jezik na pločama</i> (Toporišič 1961)	275
<i>Hotimir Tivadar</i>	
Skladnja dvojezičnih besednih zvez v mešanem italijansko-slovenskem govorjenem jeziku	295
<i>Jerneja Umer Kljun</i>	
Tematska nominalizacija kot kohezivno sredstvo v znanstvenih besedilih: kontrastivna analiza znanstvenih člankov s področja humanistike	309
<i>Branislava Vičar</i>	
<i>Katja Plemenitaš</i>	
Nekateri skladenjski vidiki polpremega govora v luči primerjave z italijanskim <i>discorso indiretto libero</i>	327
<i>Ana Vogrincič</i>	
Prislovno določilo kraja/prostora, izraženo s predložno zvezo – poljsko-slovenska kontrastivna analiza	337
<i>Maria Wtorkowska</i>	
Med redom in neredom: besedni red v italijanščini in slovenščini	365
<i>Martina Ožbot</i>	
Imensko kazalo	379

Uvodna beseda

Monografija *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje* prinaša izsledke raziskav, ki so bile predstavljene na simpoziju *Skladnja slovenskega jezika*. Namen simpozija, ki je potekal med 24. 2. 2021 in 26. 2. 2021, je bil zaobjeti čim več področij, na katera posega skladnja: od fonetičnega pa vse do besedilnega. V monografiji je tako 22 prispevkov, ki so razvrščeni v 8 sklopov. Čeprav se na prvi pogled zdi, da je razvrščanje v sklope jasno, pa je hkrati tudi zelo težavno in morda celo nekoliko nesmiselno. Skladnja kot zelo široko slovnično področje sega v vse ravni, ki jih je nemogoče obravnavati strogo ločeno vsako zase. Vsaka raven pomembno vpliva na razumevanje preostalih. Oblikovanje in razvrščanje sklopov je tako bolj kot rezultat jasno oblikovanih meril posledica »nezmožnosti« postavljanja ostrih in strogo zamejenih meja med skladenjskimi področji.

V prvi skupini je prispevek, ki obravnava skladenjskofonetične zakonitosti. Prispevek H. Tivadarja se ukvarja s skladenjskofonetičnim opisom v prvi slovenski fonetični vadnici, ki je imela viden vpliv tudi na poznejši glasoslovni opis v slovnici in pravopisu.

V drugem sklopu sta prispevka, ki obravnavata različne vidike skladenjskega pomena predvsem na ravni pomenske podlage. T. Marvin in P. Gantar analizirata stavo in vlogo udeleženskih vlog oz. delovalnikov.

Tretji sklop zaobjema nekatere elemente strukturne skladnje, kot so kategorija ujemanja, stavčnoočlenske vloge, razumevanje stavka, povedi in izreka ter odvisnikov. D. Krvina in D. Gabrovšek obravnavata vlogo permutativnosti pri določanju in razvrščanju skladenjskih pomenov, G. Ilc in A. Stopar se

osredotočata predvsem na pomen izvzemalnosti v odvisnikih, M. Schlamberger Brezar pa se ukvarja z okoliščinskimi odvisniki. R. Grošelj predstavlja tri vidike prislovnih določil, M. Brus in M. Premrl Podobnik razčlenjujeta smiselnost trodelne opredelitve izrazov stavek, poved in izrek, S. Štumberger pa se osredotoča na ujemanje priredno zloženega osebka s povedkom.

Četrty sklop je v celoti posvečen poročanemu govoru. Avtorji S. Bračič, A. Vogrinčič in M. Smolej dopolnjujejo razumevanje omenjene skladijske kategorije v slovenščini oz. primerjalno med nemščino in slovenščino ter slovenščino in italijanščino.

V peti sklop sta uvrščena prispevka, ki v središče raziskave postavljata trpnik, prvi, avtoric T. Mikolič Južnič in A. Pisanski Peterlin, se ukvarja s trpnikom z vršilcem dejanja, drugi, avtorja H. Agovića, pa se osredotoča na vprašanje, kdaj deležnik na -n/-t izraža trpnost.

V šestem razdelku je prispevek avtorja M. Meterca. Predstavlja slovarski prikaz skladijskih variant v Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov.

Sedmi sklop prinaša prispevka s področja besediloslovja in besednega reda, ki je tudi eden izmed kazalnikov besediloslovnih zakonitosti. M. Kranjc Ivič obravnava besedilo z vidika informativnosti, B. Vičar in K. Plemenitaš pa nominalizacijo kot kohezivno sredstvo.

Zadnji in tudi najobsežnejši sklop vsebuje štiri prispevke. Skupna jim je bodisi obravnava slovenščine kot drugega ali tujega jezika bodisi kontrastivna analiza slovenščine z drugim jezikom. J. Umer Kljun predstavlja skladijske značilnosti kodnega preklapljanja v govoru pripadnikov italijanske narodne skupnosti v Sloveniji, N. Pirih Svetina pa posebnosti pri poučevanju skladijske slovenščine kot tujega oz. drugega jezika. E. Tibenska in M. Z. Wtorkowska predstavlja kontrastivno analizo, prva slovenščine in slovaščine, druga pa poljščine in slovenščine.

Po hitrem pregledu vseh prispevkov se vsekakor potrjuje uvodoma zapisano, da je oblikovanje tematskih sklopov zgolj poskus prikaza širokega raziskovalnega področja, ki ga pokriva skladijska. Prav tako je vsak izmed prispevkov klic k nadaljnemu raziskovanju skladijskih lastnosti slovenskega jezika.

Naj bo torej ta monografija povod in spodbuda k poglobljeni nadgradnji do sedaj že spoznanih skladijskih zakonitosti slovenskega jezika!

Kdaj deležnik na -n/-t izraža trpnost?

*Haris Agović**

Izvleček

Članek posveča pozornost trpniku z deležnikom na -n/-t, ki je v slovenščini pogostejši. Deležnik na -n/-t lahko izraža tudi stanje, kar pa povzroča težave pri razlikovanju med stanjem in trpnikom. V izogib težavam je Toporišič predlagal pretvorbeno pravilo, pri katerem se morata glagolski čas in vid ob pretvorbi iz trpnika v tvornik (in obratno) ohranjati, če želimo primer označiti kot trpnik. Trpnik je bil dolgo časa odsvetovan, tudi v besedilih, v katerih je njegova raba povsem primerna in funkcionalna; taka besedila so strokovna, znanstvena ipd. Raba trpnika v teh besedilih je povsem upravičena in funkcionalna, saj jim ravno trpnik zagotavlja ton uradnosti in v ospredje postavlja dejanje. V članku bo s pomočjo korpusne analize pregledanih 300 primerov iz Korpusa akademske slovenščine, na katerih bo preizkušena uporaba Toporišičevega pretvorbenega pravila. Namen je ugotoviti, kdaj je pravilo uporabno in zanesljivo. Izpostavi se, da pri določanju primera za trpnega ne moremo upoštevati zgolj pretvorbenega pravila, ampak moramo upoštevati tudi kontekst in situacijo, v kateri se primer pojavi, ter pogostost in (ne)obstoj posameznih deležnikov, zato taki primeri po pretvorbi ne ohranjajo glagolskega vida, kljub temu pa lahko primer razumemo trpno.

Ključne besede: trpnik, deležnik na -n/-t, tvornik, deležnik stanja, pretvorbeno pravilo

* Ljubljana, agovicharis18@gmail.com.

Abstract – When the participle with *-n/-t* express the passiv voice?

The article examines the passive voice in Slovenian with the participle *-n/-t*. The same participle can also express the state after a finished action and that can be problematic. Toporišič proposed the transformation rule when transforming form active to passive voice (an vice versa) should the verbal tens and aspect not be changed. With a corpus method, 300 examples from Corpus of Academic Slovenian will be examined. The analysis shows that the use of the transformation rule is not always reliable. To mark an example as passive or not, is important to recognize the messenger's intention and context of the occurrence. The other problem is also that some verbs do not have corresponding participles which means, that such an example cannot be the passive one, but that is not true.

Keywords: passive voice, participle with *-n/-t*, active voice, dynamic passive, stative passive, transformation rule

1 Uvod

Trpnik je eden od dveh glagolskih načinov v slovenščini in je opredeljen kot: »pojem za razmerje med osebkom in (iz)vršilcem dejanja« (Toporišič 2004: 358). Osebek in vršilec dejanja sta lahko v različnih razmerjih; kadar osebek ni vršilec dejanja in ne nosilec stanja ali poteka, ampak je od dejanja prizadet, takrat govorimo o trpniku.

Jezikoslovci (Toporišič 1982 in 2004, Kalin Golob 2003, Leskovec 2016 idr.) ugotavljajo, da je trpnik redek skladenjski pojav v slovenščini, ki se mu je pripisovalo neslovenskost, zaradi česar so ga slovničarji odsvetovali, tudi prepovedovali (Leskovec 2016).

Trpnik se v slovenščini tvori na dva načina: z deležnikom na *-n/-t* in s *se¹*, ki je od obeh oblik manj pogost. Trpnik z deležnikom na *-n/-t* povzroča težave pri razlikovanju, kdaj deležnik izraža stanje in kdaj trpnost, saj sta oba deležnika oblikovno enaka. Toporišič je (2004: 358) na podlagi pretvorbenegega pravila določil mejo, kdaj

1 V pričujoči raziskavi se osredotočam samo na trpnik z deležnikom na *-n/-t*, saj ima trpnik s *se* specifične, ki bi pri vključevanju te oblike v raziskavo le-ta preseгла svoj okvir. Težava oblike s *se* je predvsem uporaba imenovalniške in tožilniške oblike pri živih osebkih, t. i. fenomen *išče se Uršo Plut*. Za razlago tega jezikovnega vprašanja gl. Jezikovno svetovalnico februar 2016: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1191/kako-je-z-uršo-plut-drugič> (2. 9. 2021) in februar 2014: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/448/kako-je-prav-išče-se-uršo-plut-ali-išče-se-urša-plut> (2. 9. 2021).

deležnik izraža trpnost in kdaj stanje. Kadar se pri pretvorbi iz trpnika v tvornik (in obratno) glagolski čas in vid ohranjata, velja tak primer za trpnik. Vprašanje je, ali je taka pretvorba vedno zanesljiva oziroma ali moramo pri pretvorbi upoštevati še kakšen drug vidik, npr. sam pomen izjave, sporočevalčev namen, pogostost (oz. obstoj) deležnika ipd. Na to vprašanje poskuša odgovoriti članek.

V nadaljevanju članek predstavi raziskavi, ki se ukvarjata z obravnavami trpnika skozi zgodovino. Predstavitev raziskav služi kot okvir za razumevanje pogleda (in spremembo tega) na trpnik skozi zgodovino. Nato sledi predstavitev trpnika v slovenščini in opis raziskovalnih podatkov ter analiza primerov z deležnikom na *-n/-t* iz Korpusa akademske slovenščine, na katerih bo uporabljeno Toporišičevo pretvorbeno pravilo.

2 Pregled obravnave trpnika v zgodovini slovenskega jezika

Mnogi slovničarji so trpniku pripisovali manj pomembno vlogo in ga v svojih obravnavah ali slovnicaх odsvetovali zaradi (po njihovem mnenju) nesloven-skosti in redke rabe. Monika Kalin Golob (2003: 32) vidi tako zavračanje trpnika pri tradicionalnem slovenskem slovničarstvu v obremenjenosti s historicismom in strahom pred germanizmi, kar pa naj bi bilo še danes močno občutno in je zato raba trpnika še zmeraj redka.

Mojca Leskovec (2016) je v svoji raziskavi poskušala najti izvor ustnega izročila, da trpnik ni slovenski, in preveriti stanje na področju rabe. Polonca Šek Mertük (2016) pa se je ukvarjala z glagolskim načinom in razmerjem med trpnikom in tvornikom ter izražanjem stanja in trpnosti skozi zgodovino slovenskega jezika.

V nadaljevanju so na kratko povzeta štiri obdobja obravnave trpnika v zgodovini slovenskega jezika, kot jih povzema Leskovec (2016: 7):

1. obdobje 1584–1808: Bohorič in Pohlin, pozneje pa Gutschmann in Zagajšek. Obravnave obeh oblik trpnika – trpnik z deležnikom na *-n/-t* in s *se*, stilnega vrednotenja in predpisovanja rabe oziroma nerabe še ni zaznati;
2. obdobje 1811–1934: zaznamovano z Vodnikovim delom *Pismenost ali Gramatika sa Perve Šole* in četrto izdajo Breznikove *Slovenske slovnice za srednje šole*. Trpnik je posredno ali neposredno negativno vrednoten;

3. obdobje 1940–1984: izid *Slovenske slovnice* 1940 in Žagarjeva razprava. Trpnik se ne odsvetuje. Ugotavlja se, da je pogost in potreben v določenih funkcijskih zvrsteh, v določenih se svetuje raba trpniške oblike s se;
4. obdobje 1967–2000: Toporišičevi objavi *Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij* in *Slovenska slovnica*. Toporišič priznava trpnik kot normalno pretvorbena oblika v slovenščini² in vidi njegovo rabo predvsem v strokovni funkcijski zvrsti, čeprav ga, nekoliko kontradiktorno, tudi v teh zvrsteh raje odsvetuje.

Šek Mertük (2016) prav tako ugotavlja, da je glagolski način v slovnicaх različno obravnavan. Obravnave glagolskega načina lahko razdelimo na več obdobj. Zavračanje trpnih zvez s predlogom *od + rodilnik* se začne z Vodnikovo slovnico, zavračanje se nadaljuje z Dajnkovo slovnico in traja vse do Breznikove slovnice v 20. stoletju. Breznik v četrti izdaji slovnice ponovno vpelje tretji glagolski način srednjik, ki ga je začel uporabljati Pohlin leta 1783. Srednjik navajajo še Bajec, Kolarič in Rupel. Toporišič pa pozneje (od 1965) dokazuje neobstoj srednjika v slovenščini, saj je to pravzaprav tvornik.

3 Trpnik v slovenščini

V slovenščini poznamo dva glagolska načina³ – tvornik in trpnik. Tvornik je prvotna oblika, trpnik pa njegova pretvorbena oblika, zato vsak trpnik lahko spremenimo nazaj v tvornik, vsakega tvornika pa ne moremo spremeniti v trpnik (Toporišič 2004: 358). Večinoma se trpnik tvori iz prehodnih glagolov, ne pa vedno. Niso vsi prehodni glagoli zmožni trpniške tvorbe, npr. glagol *imeti* je prehodni glagol, vendar deležnika na *-n/-t* ne poznamo. To so predvsem prehodni glagoli, ki ne izražajo dejanja, ampak lastnost oziroma nekaj, česar osebek ne počne z lastno voljo (Polančec 2005: 144).

2 V slovnici (2004: 502) pravi, da je za slovenščino (tako kot za druge slovanske jezike) trpnik v polni obliki, tj. z osebkom kot ciljem glagolskega delovanja in prislovnim določilom kot vršilcem glagolskega delovanja, redek.

3 Jezikoslovci (npr. Janžič, Breznik) so utemeljevali obstoj tretjega glagolskega načina srednjika ali medija, kamor so v drugi polovici 19. stoletja prištevali povratne glagole (Šek Mertük 2016: 264). Toporišič tako razločevanje zavrača, saj bi (po njegovem mnenju) imeli srednjik takrat, kadar sta osebek in predmet dejanja identična, npr. *Učenec se hvale s svojimi uspehi*. Primer je tvornik, saj dejanje opravlja osebek, na kom ga opravlja, pa je vseeno (Toporišič v Šek Mertük 2016: 265).

Toporišič (2004: 502) definira tudi potrpnjenje kot enega od načinov hierarhizacije pomenske podstave povedi. Pri potrpnjenju je lahko prvi delovalnik, ki je vršilec dejanja ali nosilec stanja, poteka ali lastnosti, potisnjen na mesto prislovnega določila vršilca glagolskega dejanja oblike *od + rodilnik*, kot v primeru *Sin je pohvaljen od očeta*. Potrpnjenje lahko pravzaprav razumemo kot spremembo stavčne perspektive (Brinker 1971: 16). Brinker (ibid.) opozarja, da lahko trpnik razumemo kot pretvorbo tvornika samo takrat, kadar v tvorniku nastopata osebek in tožilniški predmet. Prvi v trpniku postane prislovno določilo vršilca dejanja (ali po L. Keenanu in S. Dryerju agentna fraza), tožilniški predmet pa osebek trpnega stavka.

Omeniti moramo tudi dve obliki trpnika, ki v slovenski literaturi nista posebej opisani in se pojavljata tudi med analiziranimi primeri. Ti dve obliki sta osebni in neosebni trpnik (Latzel 1982: 4). Večina jezikov, ki uporablja in pozna trpnik, najpogosteje uporablja osebni trpnik, za katerega velja, da se lahko tvori v vseh osebah (npr. *on je spoštovan, midve sva spoštovani, one so spoštovane* ipd.). V slovenščini poznamo poleg osebnega trpnika še neosebni trpnik (tako kot npr. nemščina). Neosebni trpnik je možen samo v tretji osebi. V slovenščini bi bil primer neosebnega trpnika *bilo (mi) je rečeno* ali *bilo mi je pomagano*, pri katerima ni formalno izraženega osebk, temveč je ta skrit v končnici -o. V tem primeru lahko deležnik razumemo kot nekaj nedoločnega – ne vemo oziroma ni pomembno, kdo pomaga ali kdo nekaj reče.

Trpnik najpogosteje uporabimo, kadar nas vršilec glagolskega dejanja ne zanima oz. ni pomemben (Toporišič 2004: 358). Toporišič še zapiše (2004: 359), da trpnika ni priporočljivo rabiti v strokovnih, znanstvenih in poljudnih besedilih, čeprav je značilen ravno za te besedilne zvrsti, kar je neutemeljeno. Monika Kalin Golob (2003: 34) dodaja, da je trpnik pogost in običajen, »ne pa prepovedan!« (ibid.) v strokovnih in znanstvenih besedilih, za katera je v slovenščini značilna raba neosebnih, nedoločniških in trpnih konstrukcij ter nasploh raba zapletenejših konstrukcij, kar je značilno za germanski tip strokovnega pisanja (Kalin Golob 2003: 56). Zato so izjave, da je trpnik neustrezen, ker ga »ljudski jezik« (Kalin Golob 2003: 35) ne pozna, neustrezne in strokovno-znanstvena besedila dokazujejo ravno nasprotno – raba trpnika je v njih funkcionalna.

Monika Kalin Golob (2003: 33) poleg znanstvenih in strokovnih besedil našteva še uradovalna in pravna besedila, v katerih je raba trpnika ustrezna in funkcionalna, saj jim trpnik daje »ton uradnosti« (ibid.), vršilec dejanja pa je samoumeven (v primeru pravnih besedil je to npr. tožilstvo, v primeru znanstvenih prispevkov pa je to avtor prispevka) in je zaradi objektivnosti potisnjen v ozadje – pomembno je namreč dejanje.

4 Stanje ali trpnik

V slovenščini poznamo dva načina tvorbe trpnika: (1) z deležnikom na *-n/-t* in (2) s *se*. V pričujoči raziskavi se omejujem na trpnik z deležnikom na *-n/-t*, pri katerem je treba razlikovati med trpnikom in izražanjem stanja.

Šek Mertük (2016: 265) ugotavlja, da Toporišič stanje pojmuje drugače kot njegovi predhodniki, za katere so stanje izražali neprehodni glagoli oz. od Janžiča dalje le povratni glagoli. To je bil tudi eden od načinov izražanja tretjega glagolskega načina – srednjika ali medija. Toporišič meni, da srednjika ni, saj so povratni glagoli tvorni. Stanje na podlagi pretvorbenege pravila, ki ga je določil, pa obravnava v okviru tvornika.

Pretvorbena pravilo, ki ga predlaga Toporišič, pravi, da se pri pretvorbi iz tvornika v trpnik (in obratno) ohranjata čas in vid, s tem pa tudi glagolski pomen. Če se pri pretvorbi čas ali vid spremenita, potem deležnik na *-n/-t* ne izraža trpnosti, ampak stanje. Primeri iz slovnice, ko je izraženo stanje, so: *Vrata so odprli.* → *Vrata so odprta; Soba so pometli.* → *Soba je pometena; Veter je razbil šipo.* → *Šipa je razbita od vetra* (Toporišič 2004: 358).

Deležnik stanja naj bi se obnašal tudi kot navadna pridevniška beseda, npr. *Ana je utrujena* ali kot prilastek *utrujena Ana*. Poraja se vprašanje, ali lahko res samo deležnik, ki izraža stanje, postavimo v prilastkovo rabo. Kaj pa primer (*od vseh*) *spoštovana profesorica*? Deležnik v *profesorica je spoštovana* je razumljen kot trpni deležnik. *Utrujen* je res razumljen kot pridevnik, zato tu ni težav pri določanju stanja, vendar niso vsi deležniki tako jasni. V kaj bi lahko pretvorili *Ana je utrujena*? Verjetno v *Ana se je utrudila*, s tem pa sploh ne bi dobili primera tvornika s tožilniškim predmetom, ki bi postal osebek v trpniku.

Da razlikovanje med stanjem in trpnikom povzroča težave, je razvidno tudi v *Povzetku slovenske skladnje* (1977: 5), ki ga je napisala Breda Pogorelec. Primeru *Smreka se je podirala* je pripisala obliko z deležnikom *Smreka je podrta*. Že samo po Toporišičevem razlikovanju med stanjem in trpnikom to ne more biti trpnik: (1) pri pretvorbi se spremeni glagolski vid *podirati*–*podreti*; (2) sprememba časa: *preteklik*–*sedanjik* ter tudi (3) deležnik *podrta* se obnaša kot navaden pridevnik – *podrta smreka (je ležala na tleh)*. Tudi jezikovni občutek⁴ odigra vlogo in je jasno, da je *Smreka je podrta* rezultat dejanja – smreko je nekdo podiral, je padla na tla in je podrta (obležala na tleh).

4 Gl. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/11/Smolej.pdf> (2. 4. 2021).

Če povzamem, deležnik na *-n/-t* lahko izraža ali stanje ali trpnost, se pravi da konstrukcije, ki bi izražale ali eno ali drugo, nimajo samosvoje oblike, zato je lahko povzročajo težave pri razlikovanju, kdaj deležnik izraža stanje in kdaj trpnost. Toporišič je sicer predlagal pretvorbeno pravilo, ki pa, kot bomo videli v nadaljevanju, ni vedno zanesljivo. Lahko pa pri deležniku na *-n/-t* opazimo, da izraža troje (Polančec 2015: 146):

1. trpnost,
2. stanje, ki je lahko:
 - a) rezultativno ali
 - b) kopulativno-pridevniško.

Konstrukcije z deležnikom stanja lahko izražajo dvoje: (1) deležnik izraža stanje, ki je rezultat preteklega dejanja – *rezultativna konstrukcija*, in (2) deležnik je pomensko oddaljen od izhodiščnega pomena, da je pravzaprav že pridevnik – *kopulativno-pridevniška konstrukcija*. Primer za prvo je *Vrata so odprta* (kot rezultat odpiranja vrat), za drugo pa *On je zadržan človek*, pri katerem zadržan ne pomeni več nekaj fizično zadržati na mestu, da se ne premika, ampak človekovo osebnostno lastnost zadržanost.

5 Uporaba Toporišičevega pretvorbenega pravila na primerih iz Korpusa akademske slovenščine

Ker razlikovanje med trpnikom in stanjem v slovenščini predstavlja težave, me je zanimalo, kdaj lahko uporabimo Toporišičevo pretvorbo, pri kateri se pri pretvarjanju iz tvornika v trpnik (in obratno) glagolski vid in čas ne spreminjata. Zanimalo me je, ali je pravilo vedno uporabno in kdaj ni. V nadaljevanju bodo s pomočjo korpusne analize in uporabe pretvorbenega pravila analizirani primeri iz Korpusa akademske slovenščine.

5.1 O Korpusu akademske slovenščine

Leta 2016 je bil v financiranje za obdobje treh let sprejet temeljni raziskovalni projekt J6-7094 »Slovenska znanstvena besedila: viri in opis«⁵, katerega temelj

5 <http://nl.ijs.si/kas/>

predstavlja obsežen korpus pisnih besedil akademske slovenščine (Erjavec idr. 2016: 58).

Korpus vsebuje besedila, ki so prevzeta s portala odprte znanosti. Besedila so zajeta v formatu PDF ter so bila pretvorjena v enovit in standardiziran zapis XML. Korpus je tudi jezikoslovno označen in obsega diplomska, magistrska in doktorska dela, znanstvena⁶, strokovna⁷ in ostala⁸ besedila. V korpus so zajeta dela, ki so nastala po letu 2000. Največ je diplomskih del, najmanj pa strokovnih besedil.

Besedila so prispevale Univerza v Mariboru, Univerza v Ljubljani, Univerza na Primorskem in Univerza v Novi Gorici. V takšnem zaporedju si sledijo tudi po številu besedil po univerzah – največ besedil je prispevala Univerza v Mariboru, najmanj pa Univerza v Novi Gorici. Besedila so večinoma iz družboslovnih ved, ki jim sledijo tehnološke vede. Humanistična besedila predstavljajo 1 % vseh besedil. Skupno število besed je 952.172.179, skupno število besedil pa 50.793 (Erjavec idr. 2016: 60).

5.2 Priprava in pregled podatkov

Za izhodišče mi je služil članek Nataše Logar, Špele Arhar Holdt in Tomaža Erjavca *Slovenski strokovni jezik: korpusni opis trpnika* (2016). Iz članka sem uporabil enake iskalne ukaze kot avtorji, omejil sem se na ukaze za vse tri glagolske čase. Iskal sem kombinacije deležnik + biti in biti + deležnik. Omejil sem se na 50 primerov na ukaz, skupaj torej 300 primerov.

Tabela 1: Iskalni ukazi za iskanje po KAS.

	PRIMERI	ISKALNI UKAZ
SEDANJIK	Spoštovan je	„Pdn.*“ „Gp-s.*“
	Je spoštovan	„Gp-s.*“ „Pdn.*“
PRETEKLIK	Je bil spoštovan	„Gp-s.*“ „Gp-d.*“ „Pdn.*“
	Bil je spoštovan	„Gp-d.*“ „Gp-s.*“ „Pdn.*“
PRIHODNJIK	Spoštovan bo	„Pdn.*“ „Gp-p.*“
	Bo spoštovan	„Gp-p.*“ „Pdn.*“

6 To so znanstveni prispevki na konferencah, izvorni znanstveni članki idr. (Erjavec idr. 2016: 60).

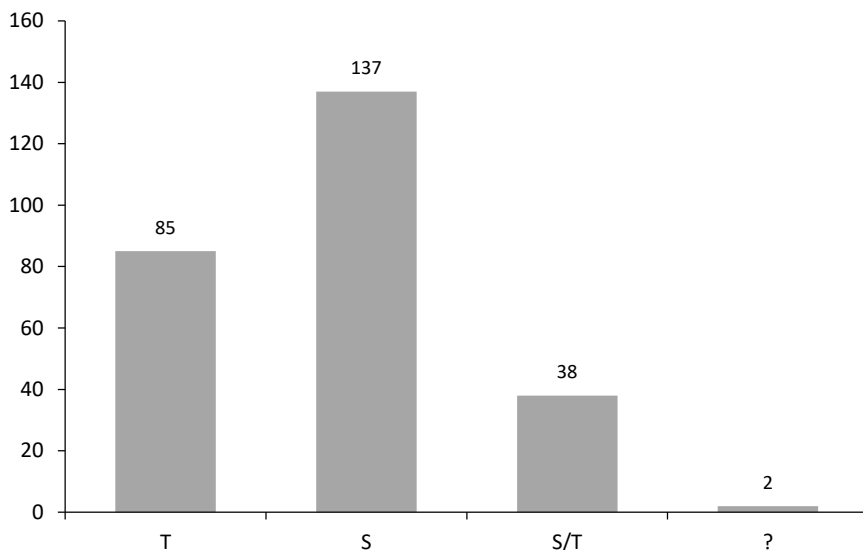
7 Sem spadajo strokovne monografije, strokovni člank idr. (Erjavec idr. 2016: 60).

8 Predgovori, spremna besedila in učna gradiva (Erjavec idr. 2016: 60).

Vse primere je bilo treba še ročno pregledati, saj niso bili vsi tudi ustrezni, recimo *bila je molčča*, ki sploh ni deležnik na *-n/-t*. Pojavljali so se tudi primeri posamostaljenih deležnikov: *en zaposleni ni nič odreagiral* ipd. Tako je bilo po izločitvi neustreznih primerov analiziranih 262 primerov. Po opravljenem pregledu vseh primerov in izločitvi neustreznih sem na vsakem primeru uporabil še Toporišičevo pretvorbno pravilo.

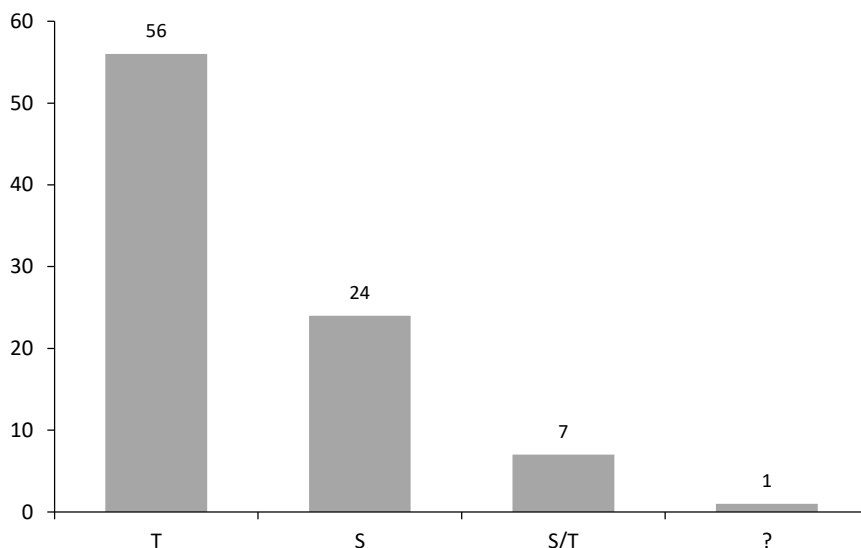
5.3 Ugotovitve

Spodnja tabela prikazuje pogostost trpnika (T), stanja (S) in pogostost primerov, ki jih lahko označimo kot stanje ali kot trpnik, odvisno od interpretacije (S/T). Z »?» so označeni nejasni primeri, pri katerih je manjkalo nekoliko več konteksta, da bi jih jasneje uvrstil v eno od kategorij.

Graf 1: Prikaz pogostosti trpnika za vse tri čase skupaj.

Graf prikazuje število primerov za vse tri čase skupaj. Po pretvorbi je bilo največ primerov označenih kot stanja (137 primerov), 85 primerov kot trpnik in 38 primerov je odvisnih od interpretacije. V nadaljevanju sledijo ugotovitve za vsak čas posebej. Primeri so zapisani v tabeli, ki ji sledi oznaka T, S, S/T in pretvorba.

5.4 *Prihodnjik*

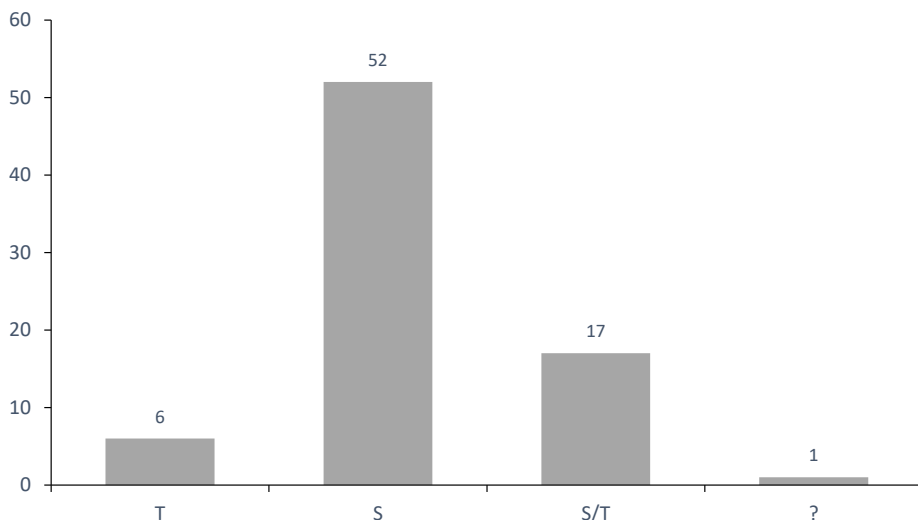
Graf 2: Pogostost trpnika v prihodnjiku.

Največ primerov sem kot trpnik označil v prihodnjiku. Pojavljajo se predvsem primeri *opisano bo, predstavljene bodo rezultati* ipd., ki jih razumem kot napovedovalce dogajanja, kaj se bo v naslednjih poglavjih opisovalo, dokazovalo, predstavljalo; zato jih lahko tudi brez pretvorbe označimo kot trpnik, saj je pomembno izražanje dejanja in ne vršilec dejanja oziroma je jasno, da je vršilec dejanja avtor dela, ki dokazuje, opisuje ali predstavlja ugotovitve.

V prihodnjiku se pojavijo tudi primeri s členkom *naj*:

ali kratek opis. – Opisi tipnih prikazov naj < bodo predstavljeni > v uvodu ali na začetku. – Naslovi in številke	T	/
---	---	---

Primer je razumeti kot nekakšno navodilo. Če primer pretvorimo v tvornik, členka *naj* ne uporabimo; verjetno bi primer pretvorili v velelnik: *Opise trpnih prikazov predstavite*. Tudi take primere razumem trpno in pretvorba ni potrebna, kajti pomembno je to, da rezultate predstavimo v uvodu ali na začetku in ne na koncu. Ker je primer lahko razumljen kot navodilo, je tudi jasno, da je v ospredju dejanje samo in ne vršilec dejanja.

5.5 *Sedanjik*

Graf 3: Pogostost trpnika v sedanjiku.

Graf prikazuje pogostost trpnika v sedanjiku. V sedanjiku je bilo najmanj primerov označenih kot trpnik, največ kot stanje, precej je tudi primerov, ki so odvisni od sprejemnikove interpretacije primera.

V sedanjiku se je pojavilo največ neustreznih primerov (npr. *en zaposleni ni nič odreagiral*). V sedanjiku se pojavlja najmanj trpnika, kar bi lahko pripisali dejstvu, da lažje prihaja do časovnega neujemanja, saj primer lahko lažje pretvorimo v preteklik in s tem ne zadostimo pretvorbenemu pravilu in je tako deležnik na *-n/-t* razumljen kot rezultativno stanje.

jezikovno politiko 2014–2018. »V ta dokument < je vključenih > več ukrepov, ki bodo omogočili izdelavo	S	smo vključili – je vključenih
---	---	-------------------------------

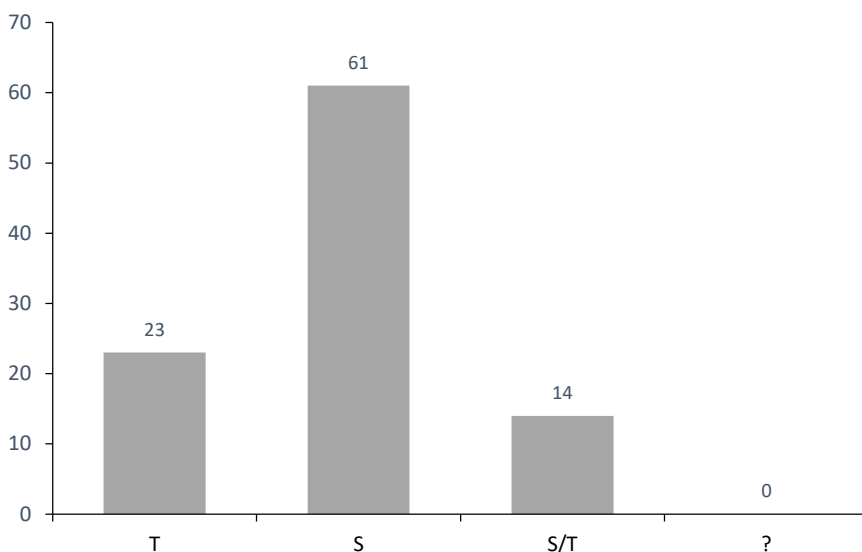
V primeru zgoraj je dokaj jasno, da gre za izražanje stanja, kajti ukrepe so vključili v dokument in ukrepi so vključeni v dokumentu. Tako smo pri pretvorbi v tvornik uporabili preteklik, v sedanjiku pa je izraženo stanje po izvršitvi dejanja.

V sedanjiku se pojavi tudi precej primerov, ki jih po uporabi pretvorbenega pravila nisem mogel enoznačno označiti kot trpnik ali kot stanje, saj se pri pretvorbi ni ohranil vid ali čas in je pretvarjanje iz ene oblike v drugo odvisno od interpretacije. Taki primeri so odvisni od širšega sobesedila in tudi od sporočevalčevega namena, kaj želi postaviti v ospredje – stanje ali trpnost (in s tem dejanje):

združbe ter družbe kot celote. Aktivnosti, ki < so namenjene > usklajevanju poklicnega in družinskega	S/T	ki smo jih namenili/ jih namenimo – so namenjene
--	-----	--

Primer težko enoznačno označimo kot trpnik ali kot stanje. Kot stanje bi primer razumeli, da je nekdo te aktivnosti vključil v recimo kakšen dokument in so sedaj kot posledica tega zapisa v dokument vključene v politiko podjetja ipd. (za tako interpretacijo potrebujemo več konteksta). Trpno pa lahko razumemo primer enostavno kot poudarjanje dejstva, da so aktivnosti namenjene usklajevanju in ni pomemben vršilec dejanja.

5.6 *Preteklik*

Graf 4: Pogostost trpnika v pretekliku.

V pretekliku se pojavlja največ stanja na račun primerov, ki jih že v osnovi lahko razumemo kot pridevnike in jih posledično avtomatično pripišemo stanju, ter primerov, ki jih v tvorniku pretvorimo v povratno obliko brez tožilniškega predmeta:

zdržijo in prevladajo. Tudi račka je zeblo, < bil je osamljen >, zmrznjen, mučili so ga, ga preganjali, ga	S	pridevnik
težave zaporedje slikanic in dogodkov, saj < so bili zmedeni >, kako jo morajo uporabljati. Le eden otrok je	S	so se zmedli

V pretekliku se poraja vprašanje uporabe predpreteklika, ki je v slovenščini zelo redek. Pri nekaterih primerih bi lahko uporabili predpreteklik in s tem pri pretvorbi v tvornik ne bi upoštevali časovnega ohranjanja, vendar ali bi bila raba predpreteklika tudi zares realen odraz jezikovne rabe? Take primere sem zato označil kot S/T, kar pomeni, da lahko primer razumemo ali trpno ali kot stanje, odvisno od konteksta in interpretacije (podobno kot primer *namenjen* v sedanjiku):

filme (Noč, 2014, str. 63). Številni otroci < so bili vključeni > tudi v tamburaški orkester. Število učencev je	S/T	številne otroke smo (bili) vključili – številni otroci so bili vključeni
---	-----	--

6 Dovršnost in nedovršnost deležnika

V vseh časih prihaja do težav pri neohranjanju vida po pretvorbi:

in Webber 2014). Zavezanost ideologiji < je spodbujena > preko socialnih povezav in tudi skupinskega	S/T	zavezanost spodbujamo/spodbudimo – je spodbujena
---	-----	--

Deležnik *spodbujena* je izpeljan iz dovršnega glagola spodbuditi, v tvorniku pa bi uporabil nedovršno obliko spodbujati – *zavezanost ideologiji spodbujamo*, zato bi načeloma morali uporabiti deležnik *spodbujana* in bi pretvoril v primer *zavezanost ideologiji je spodbujana preko socialnih povezav* in tako dobil trpnik. To pa se ne sklada s pretvorbenim pravilom in ohranjanjem vida. Kljub temu lahko primer vseeno razumemo kot trpnik. Deležnik *spodbujana* zveni nekoliko nenavadno, kar dokazuje tudi število zadetkov v korpusih Gigafida 2.0 in KAS, ki je v prid izpeljavi iz dovršnega glagola.⁹

9 Razmerje v Gigafidi 2.0 za spodbujen in spodbujan je 1517 zadetkov in 260 zadetkov. V Korpusu akademske slovenščine je nekoliko več zadetkov za iskana deležnika (5636 zadetkov za spodbujen in 1388 za spodbujan, vendar še zmeraj v prid nedovršnem deležniku).

Torej se poraja vprašanje, kako pogosti so nekateri (nedovršni) deležniki. Na primer hipotetični primer *rezultati so predstavljeni*, ki bi ga v tvornik pretvoril takole: *rezultate predstavljamo*. Potemtakem bi moral biti uporabljen deležnik *predstavljan*. Za ta deležnik so v Gigafidi 2.0 izpričani 203¹⁰ primeri, za deležnik *predstavljen* pa je izpričanih 49.139 primerov¹¹, torej je deležnik *predstavljen* skoraj 242-krat bolj pogost od deležnika *predstavljan*. Razmerje v Korpusu akademske slovenščine pa je naslednje: *predstavljen* : *predstavljan* = 271.009 primerov¹² : 657 primerov¹³. Torej lahko sklepamo, da so določeni deležniki izpeljani iz nedovršnih glagolov redkejši in bi uporabili dovršno izpeljanko, primer pa kljub neohranjanju vida razumeli kot trpnik.

Za določanje trpnosti ne zadošča samo pretvorbena pravilo, temveč tudi pogostost deležnika. Primera ne moremo označiti kot stanje, samo zato, ker je uporabljen pogostejši (dovršni) deležnik, je pa iz primera razvidno, da sporočevalec želi postaviti dejanje v ospredje, zato je tak primer razumeti kot trpnik.

7 Sklep

Na podlagi analize 300 primerov iz Korpusa akademske slovenščine, pri katerih je bilo uporabljeno Toporišičevo pretvorbena pravilo, lahko sklepamo, da to pretvorbena pravilo ni vedno zanesljivo. Jasnega pravila za razlikovanje med stanjem in trpnostjo pravzaprav ni mogoče postaviti, kajti za določanje trpnosti (ali stanja) moramo vedno upoštevati širši kontekst in situacijo, v kateri se izjava pojavi, pri čemer moramo upoštevati tudi sporočevalčev namen, kaj nam želi sporočevalec sporočiti oziroma ali želi poudariti dejanje samo ali rezultat tega dejanja.

Kadar tvorimo trpnik z deležnikom na *-n/-t* in izpeljemo deležnik iz nedovršnega glagola, se poraja vprašanje, ali tak deležnik obstaja in kako pogost je. Kot je bilo predstavljeno v predhodnem poglavju, so nekateri deležniki, izpeljani iz nedovršnih glagolov, precej redki in bi zato raje uporabili dovršni deležnik, kar bi po Toporišičevem pravilu bilo označeno kot stanje. To pa ne bi ustrezalo naši interpretaciji in razumevanju primera kot trpnik.

10 <https://viri.cjvt.si/gigafida/Concordance/Search?Query=predstavljan> (2. 4. 2021).

11 <https://viri.cjvt.si/gigafida/Concordance/Search?Query=predstavljen> (2. 4. 2021).

12 <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/first?iquery=predstavljen&corpname=kas&corpus-search-form=true> (2. 4. 2021).

13 <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/first?iquery=predstavljan&corpname=kas&corpus-search-form=true> (2. 4. 2021).

Viri in literatura

- Erjavec, Tomaž, Fišer, Darja, Ljubešić, Nikola, Logar, Nataša, Ojsteršek, Milan, 2016: Slovenska znanstvena besedila: prototipni korpus in načrt analiz. Konferenca Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. http://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016_Erjavec-et-al_Slovenska-akademsko-besedila.pdf
- Jezikovna svetovalnica: <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1191/kako-je-z-uršo-plut-drugič>>.
- Jezikovna svetovalnica: <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/448/kako-je-prav-išče-se-uršo-plut-ali-išče-se-urša-plut>>
- Kalin Golob, Monika, 2003: Jezikovne reže 2. Ljubljana: GV Revije.
- Keenan, Edward L., in Dryer, Matthew S, 2007: Passive in the world's languages. Shopen, Timothy (ur.): Language Typology and Syntactic Description. Cambridge: Cambridge University Press. 325–361. <<https://linguistics.ucla.edu/people/keenan/Papers/KeenanDryerPassiveProofs.pdf>>
- Korpus akademske slovenščine KAS: <<http://nl.ijs.si/kas/>>
- Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <<https://viri.cjvt.si/gigafida/>>
- Latzel, Sigbert, 1982: Das deutsche Passiv als Lernproblem. Ein Überblick für den Lehrer. München: Goethe-Institut Arbeitsstelle für wissenschaftliche Didaktik.
- Leskovec, Mojca, 2016: Jezikoslovi pogledi na trpnik v zgodovini slovenskega jezika. Jezik in slovstvo 61/1. 3–13. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-7209M156/?euapi=1&query=%27keywords%3dmojca+leskovec%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>>
- Logar, Nataša, Arhar Holdt, Špela, in Erjavec, Tomaž, 2016: Slovenski strokovni jezik: Korpusni opis trpnika. Kržišnik, Erika, in Hladnik, Miran (ur.): Toporišičeva obdobja. Ljubljana: Filozofska Fakulteta. 237–245. <<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-35/>>
- Pogorelec, Breda, 1997: Povzetek slovenske skladnje. Ljubljana: s. n.
- Polančec, Jurica, 2015: Uporaba participa pasivnog u nesvršenom vidu u hrvatskome jeziku. Fluminensia 27/2. 141–160. <https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=223562>
- Šek Mertük, Polonca, 2016: Jože Toporišič o glagolskem načinu v slovenščini. Kržišnik, Erika, in Hladnik, Miran (ur.): Toporišičeva obdobja. Ljubljana: Filozofska Fakulteta. 237–245. <<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-35/>>
- Smolej, Mojca, 2016: Stališča do jezika: primer vodilnega jezikoslovca in splošnih govorcev. Kržišnik, Erika, in Hladnik, Miran (ur.): Toporišičeva obdobja. Ljubljana: Filozofska Fakulteta. 237–245. <<https://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/11/Smolej.pdf>>
- Toporišič, Jože, 1967: Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij. Jezik in slovstvo 12/4. 117–127. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-4CEBX8JZ>>
- Toporišič, Jože, 1982. Nova slovenska skladnja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 2004: Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.

Poročani govor v nemščini in slovenščini

*Stojan Bračič**

Izvleček

Namen pričujočega članka je analizirati tri slovenska in eno nemško besedilo iz javnih občil ter primerjati, kako njihovi avtorji v obeh jezikih z rabo premege in odvisnega govora izražajo različne stopnje distanciranja od vsebin poročil, kar je pomembno merilo korektnosti pri prenašanju informacij. Čeprav nemščina v odvisnem govoru bolj ali manj dosledno uporablja slovnično strukturo konjunktiva, umanjkanje takega sredstva v jezikovnem sistemu slovenskega jezika ni posebej problematično pri iskanju enakovrednih izraznih možnosti. Nista samo glagol rekanja in veznik *da* indikatorja prenesenega govora. Obstajajo druge strategije s funkcijo poročanja (npr. členki *čes (da)*, *saj da*). Vendar se zdi, da ni glavni problem v prevajanju med obema jezikoma. Včasih avtorji slovenskih besedil ne prepoznajo potrebe, da bi bilo treba vidik poročanja eksplicitno poudariti. Čut za to se lahko izostrí ob kontrastiranju slovenskih in nemških besedil.

Ključne besede: poročani govor, premi govor, odvisni govor, naklon v poročanem govoru, kontrastivni pristop

* Ljubljana, stojan.bracic@ff.uni-lj.si.

Abstract – Reported Speech in German and Slovene

The aim of this paper is to analyse three Slovene texts and one German text from the media and to compare how the authors in both languages express different degrees of distance to the content by using direct and indirect speech, which is an important criterion for a correct transmission of information. Although German more or less consistently uses the grammatical structure »Konjunktiv«, the absence of such a device in the Slovene linguistic system does not cause major problems in search for adequate equivalents in Slovene. It is not only the reporting verb and the conjunction *da* that indicate reported speech, there are other strategies with reporting function in Slovene (for instance particles *češ (da)*, *saj da*). However, the main problem does seem to be translation between the two languages but the authors of Slovene texts sometimes not realizing the need to emphasize the reporting character of a certain statement. This deficiency can be improved by contrasting texts in Slovene and German, thus developing a sense of the reporting aspect.

Keywords: reported speech, direct speech, indirect speech, mood in reported speech, contrasting method

1 Namen prispevka

Prispevek naj bi na podlagi analiz treh slovenskih (odlomkov) besedil (2.1, 4.1, 5.1) in odlomka enega nemškega besedila (3.1) iz javnih občil z vidika germanista¹ osvetlil nekatere skupne značilnosti in razlike v rabi poročanega govora v nemškem in slovenskem jeziku.

O bistvu poročanega govora ne gre zgubljeni besed. Teoretična podlaga je za oba jezika ista. Izhajamo iz štirih parametrov. Prvotni tvorec poročila o nečem poroča, posrednik vsebino tega poročila (lahko) ubesedi na različne načine in jo prenese na naslovnika (prim. Toporišič 2014: 653 sl.). V nemški strokovni literaturi se za vir poročila o nekem prvotnem govornem dogodku pogosto – zlasti v literarnih delih – uporablja termin figura (Figur) (Duden 2016: 538 sl.), za tistega, ki poročilo sekundarno tako ali drugače ubesedi, pa termin avtor/pripovedovalec (Autor/Erzähler) (ibid.), pri čemer avtor besedila in pripovedovalec določenega (dela) prispevka – predvsem v leposlovju – nista nujno istovetna. Vsebina poročanja je torej vidna z dveh perspektiv, ki se prekrivata v ubeseditvi. Vsebino tako prispeva figura, ubeseditev – razen v premem govoru – pa prispeva pretežno poročevalec.

1 Vse moške slovnične oblike stojijo tudi za osebe ženskega spola.

Bistvo problematike v zvezi s poročanim govorom je osredotočeno na to, kakšen odnos ima prenašalec prejete informacije do tega, kar je kot prvi neposredni ali primarni naslovnik prejel od informatorja/figure.² Glede na to, kako zvest želi biti posrednik do vsebine primarnega sporočila, ima tako v nemščini kakor tudi v slovenščini na izbiro različne vrste prenesenega govora. To so premi govor, odvisni govor, polpremi govor, nepravi premi govor in notranji monolog, ki se med seboj lahko do določene mere kombinirajo oz. dopolnjujejo.

Posvetil se bom prememu in odvisnemu govoru (direkte Rede in indirekte Rede), kot ju srečujemo v jeziku medijev. Druge vrste so bolj domena leposlovja.

Premi govor je – kot je znano – dobesečni navedek tega, kar je izgovorila ali zapisala figura. Najpogostejši formalni znaki so v obeh jezikih isti: glagoli rekanja ali mišljenja, dvopičje, narekovaji.

Prenašalec govora figure kot primarni naslovnik s premim govorom dobesečno prenaša izjavo figure, kar je npr. pomembno v uradnih besedilih s politično ali sorodno družbeno vsebino. S tem prenašalec govora formalno tudi ne prevzema odgovornosti za vsebino posredovanega in do te vsebine lahko ohrani nevtralen odnos, razen če na podlagi glagolov rekanja ali mišljenja, ki jih uporabi, hote ali nehote ne nakaže pristranskosti in mu je dobesečni navedek samo v pomoč pri argumentaciji. Tudi izbira same tvarine, ki je podana v premem govoru, je navsezadnje subjektivna.

Glede premege govora ni bistvenih razlik med nemškim in slovenskim jezikom.

Pri odvisnem govoru pa posrednik figurinega izvajanja ne prenese dobesečno, temveč ga vsebinsko ustrezno povzame in jezikovno oblikuje bolj svobodno, pri čemer se lahko pri taki jezikovni pretvorbi (lahko bi rekli tudi neke vrste »preobleki«) oddalji od izvornika, ki ga je prejel kot primarni naslovnik. Tudi tu ponujata oba jezikovna sistema pestro paleto glagolov, ki uvajajo ali komentirajo odvisni govor. V nemškem jeziku pri tem igra dodatno pomembno vlogo vezani naklon (konjunktiv).

2 Na to se vežejo pojmi (ne)korektnost, pristranskost, zavajanje, iztrganost iz sobesedila ipd. Vzprednici v znanstvenem jeziku sta citiranje in problem kompilacije.

2 Iz radijskih poročil »Danes do trinajstih«

Prvo slovensko besedilo, v katerem želim kratko predstaviti nekaj zgledov za premi in odvisni govor, je zapisna oblika prispevka iz radijskih poročil »Danes do trinajstih« (RTV SLO, Radio Prvi), posnetega v četrtek, 4. 2. 2021 ob 13.00.

(Govori voditelj oddaje Tomaž Pollak)³

- (1) *Potem ko se je vrsto let zmanjševal vpis dijakov na dveh ptujskih srednjih šolah, se je Ministrstvo za izobraževanje nedavno odločilo, da bo doslej samostojni Ekonomsko in Biotehniško šolo združilo v eno šolo z imenom Srednja šola za ekonomijo, turizem in kmetijstvo. (2) Čeprav gre za racionalizacijo, naj na Šolskem centru Ptuj ne bi odpuščali. (3) Podrobnosti Gabrijela Milošič:*
- (4) *»Na šolskem centru Ptuj bodo po novem delovale štiri in ne več pet šol kot skoraj poldrugo desetletje.⁴ (5) Združitev Ekonomske z le dvesto enainšestdeset dijakov in Biotehniške šole s sto šestintrideset dijakov je bila zaradi slabega vpisa pričakovana že nekaj let, pravi direktor Šolskega centra Ptuj Oton Mlakar.*
- (6) *,Vsi programi, ki jih ima Biotehniška šola, in vsi programi, ki jih ima Ekonomska šola, ostajajo. (7) Torej na tem področju ni nobene spremembe, in to je najbolj pomembno.'*
- (8) *Postopek združitve je skoraj končan, pojasnjuje Nataša Kranjc iz (sic) Ministrstva za izobraževanje.*
- (9) *,Že sedaj te (sic) dve šoli pouk pri splošnih predmetih izvajata skupaj. (10) Gradivo novega ustanovitvenega akta bo predvidoma ta teden poslano na vlado.'*
- (11) *Združeno so poimenovali Šola (sic) za ekonomijo, turizem in kmetijstvo. (12) Bila naj bi bolj po meri časa in okolja. (13) Zato upajo, da se bo povečal tudi vpis dijakov. (14) Direktor Šolskega centra Ptuj Oton Mlakar:*
- (15) *,Dijaki postanejo del ene večje šole, ne, in tudi kolektivi postanejo večji, s tem se krepijo tudi strokovni aktivni, ker so zdaj združeni, in s tem lahko samo pridobijo vsi.'*
- (16) *Mlakar dodaja, da zaradi združitve šol naj ne bi prišlo do odpuščanja.«*

3 Povedi oštevilčil S. B.

4 Dvojna narekovaja označujeta začetek in konec poročila novinarka G. Milošič, enojni narekovaji pa znotraj tega dobesedne zvočne prispevke O. Mlakarja in N. Kranjc.

2.1 *Komentar*⁵

Zanimiva je razčlenjenost sporočevalne verige. Srednji – prenosniški – parameter je večdeljen. Med izhodiščnima (primarnima/izvornima/začetnima) informatorjema, ravnateljem šole (Oton Mlakar) in predstavnico Ministrstva za šolstvo (Nataša Kranjc), sta dva posrednika, to je novinarka Gabrijela Milošič in novinar Tomaž Pollak kot voditelj oddaje, ki sta vsak zase (vmesna) naslovnika in obenem tudi prenosnika na poti do končnega naslovnika, to je do poslušalstva radijske oddaje. Kot izhaja iz sheme, vlada med njimi neko hierarhično razmerje, podobno ruski igrački, tako imenovani matricjoški.

Novinarka Gabrijela Milošič pri posredovanju prejetih informacij poleg lastnih formulacij uporablja tudi premi in preneseni govor izvornih govorcev in tako »/.../ določene dele besedila označuje kot neavtorske /.../« (Korošec 1998: 206). Pri tem je premi govor v izvornem radijskem besedilu seveda podan z neposrednimi zvočnimi posnetki, čemur v tem zapisu ustrezajo enojni narekovaji (glej podčrtnico 4).

Zanimivo je označevanje poročanega govora. Deloma temu služijo semantično nevtralni glagoli (*pravi* (5), *pojasnjuje* (8), *dodaja* (16)), izstopata pa nominalna varianta *podrobnosti* (3) ter izpust *Direktor Šolskega centra Ptuj Oton Mlakar* (14).

Shema 1: Sporočevalna veriga govornih dogodkov

5 Tudi v tem komentarju se številke v oklepajih nanašajo na oštevilčene povedi analiziranega besedila.

Voditelj oddaje Tomaž Pollak s samostalnikom *podrobnosti* (3) nominalno napove naslednji kompleksni premi govor Gabrijele Milošič, ki pa na podrejenih ravninah vsebuje vložke premih in odvisnih govorov – prispevke Otona Mlakarja in Nataše Kranjc. Samostalnik *podrobnosti* bi lahko parafrazirali, kot sledi: *Gabrijela Milošič razčlenjuje, je zbrala naslednje podatke, precizira, je raziskala in zvedela, da ..., se je ukvarjala z novostjo, reorganizacijo, da bo ..., je šla spremembi do dna ...*

Če je pri samostalniku *podrobnosti* še zaznati semantično refleksijo na neko glagolsko dejavnost, pa tega pri izpustu *Direktor Šolskega centra Ptuj Oton Mlakar* (14) ne moremo več privzeti.

Nujno je treba pogledati tudi funkcijo glagolov *upati* (13) in *odločiti* (1).

Upajo stoji v povedi *Zato upajo, da se bo povečal tudi vpis dijakov*.

Ta glagol *upajo* ima v besedilu – kot kaže – precej pomembno vlogo, njegov semantični skopus sega tako anaforično kot kataforično prek celotnega besedila.

Ta *upajo* v vzročno-posledični zvezi (skladenjsko podprto s prislovom *zato*) neposredno sledi predstoječi 12. povedi.

Še več, tudi že pogojnik v samem uvodu prispevka, ki ga napove voditelj oddaje Tomaž Pollak

Čeprav gre za racionalizacijo, naj na Šolskem centru Ptuj ne bi odpuščali. (2),

v precejšnji meri kataforično odpira prostor za pozitivno pričakovanje.

Nadalje glagol *upajo* deluje kot neke vrste semantična podlaga tudi za zadnjo poved (16) besedila.

Ne gre spregledati, da so vse tri domneve (2, 12, 16) izražene s pogojnikom (prim. Istenič 2003: 89–94), kar si lahko razlagamo tako, da so avtorji teh povedi (Pollak, Milošičeva, Mlakar posredno prek Milošičeve) kljub zagotovitom razmeroma previdni.

Uvodnik voditelja oddaje Tomaža Pollaka */.../ se je Ministrstvo za izobraževanje odločilo, da /.../ je pravzaprav (precej obsežen) spremni stavek za vse nadaljnje izvajanje novinarke Gabrijele Milošič ter informatorjev Otona Mlakarja in Nataše Kranjc; glagol *odločiti se* v */.../ se je Ministrstvo za izobraževanje odločilo, da /.../* v tem uvodniku je v bistvu neke vrste glagol rekanja, ki mu v slovenščini glede na semantiko ustreza indikativ v odvisnem govoru, v nemščini pa bi tukaj praviloma stal konjunktiv kot znak za nevtralno prenašanje informacije.*

Odvisni govor je v analiziranem besedilu prisoten v treh povedih, in sicer v povedih: *Združitev /.../* (5), *Postopek združitve /.../* (8), *Mlakar dodaja...* (16).

Z ozirom na to, da v slovenščini v odvisnem govoru nimamo ustreznika za nemški konjunktiv, se pri razmeroma dolgi prvi od omenjenih treh povedi šele pozno – ko zaslišimo besedi *pravi direktor* – ugotovi, da gre za odvisni govor. Pri akustičnem sprejemanju poročila je to morda še bolj moteče kot pri branju, kjer z očmi hitreje zaobjamemo celotno poved. To bi lahko izboljšali na dva načina. Da bi bil napovedni stavek pred odvisnim govorom, kot je to v povedi (16), ali pa tako, da bi na začetek povedi postavili veznik *da*⁶: *Da je bila združitev Ekonomske /.../ pričakovana /.../, pravi direktor Šolskega centra Ptuj Oton Mlakar.*

3 »Die Ökonomin des Papstes«

Focus, številka 52/20; 19. december 2020 (odlomek iz besedila, str. 62).

Gre za tip intervjuja, v katerem ni klasične izmenjave vprašanj in odgovorov, temveč se bolj spontano, včasih zabrisano prepletata pisanje avtorja oz. v našem primeru avtorice besedila Virginie Kirst in prispevki intervjuvanke. (Prim. Košir 1988: 82.) Pričakovati je, da bo taka besedilna vrsta izziv za analizo prenesenega govora.

Gre pa tu tematsko za pogovor z »močno žensko« (»Starke Frau«, ibid. str. 58)⁷, redovnico Alessandro Smerilli, ki je v Vatikanu svetovalka za finančne zadeve (podnaslov: »Der Papst braucht frische Gesichter, die keine Altlasten mitbringen« (»Papež potrebuje sveže obraze, ki ne nosijo starih bremen«). Kot v prvem besedilu (2.1) gre v bistvu spet za neko spremembo, reorganizacijo.

*Die Ökonomin des Papstes*⁸

- (1) *Der Vatikan bestehe nicht nur aus der Kurie – die das Vermögen der katholischen Kirche zuletzt eher schlecht als recht verwaltet hat – sondern auch aus den vielen kleinen Orden, die überall auf der Welt Gutes tun würden, erklärt sie (Alessandra Smerilli, S.B.). (2) »Außerdem bringt dieser Weg, den Papst Benedikt begonnen hat und Papst Franziskus nun weiterführt, die Skandale ans Licht – gerade weil er alles sehen will, was geschehen ist. (3) Jetzt führt er*

6 Prim. 3.1, 4.1, 5.1.

7 Vsi prevodi S.B.

8 Povedi oštevilčil S. B.

Strukturen ein, um zu verhindern, dass es sich wiederholt.» (4) Transparenz bei der Verwaltung des kirchlichen Vermögens sei im Übrigen nicht das einzige Ziel, sondern auch die zeitgemäße Art und Weise, wie es investiert werde. (5) Auch die Kirche werde zunehmend Geld in nachhaltige Anlagen stecken und beispielsweise Kapital aus fossilen Energien zurückziehen.

Papeževa ekonomistka

- (1) *Vatikan ne obstaja samo iz kurije – ki premoženja Katoliške cerkve v zadnjem času ni upravljala posebno dobro – temveč tudi iz mnogih manjših redov, ki povsod po svetu opravljajo dobra dela, razlaga (Alessandra Smerilli, S.B.). (2)»Razen tega pot, ki jo je začel papež Benedikt in jo papež Franziskus sedaj nadaljuje, osvetljuje škandale – ravno zato, ker želi videti vse, kar se je zgodilo. (3) Sedaj uvaja strukture, z namenom preprečiti, da bi se to ponovilo.« (4)Transparentnost pri upravljanju cerkvenega premoženja pa naj ne bi bila edini cilj, marveč tudi sodobni način, kako investirati. (5) Tudi Cerkev naj bi na primer denar usmerjala v vzdržne naložbe in kapital umaknila iz fosilnih energij.*

3.1 *Komentar*

Pri tem besedilu gre za nekoliko enostavnejšo sporočevalno verigo s samo tremi osnovnimi parametri.

<i>Alessandra Smerilli</i>	novinarka	bralci
(vir informacij)	(posredovalka)	naslovnik

Od petih povedi iz tega besedilnega segmenta so prva, četrta in peta poved v odvisnem govoru, druga in tretja poved pa predstavljata premi govor intervjuvane redovnice. V analiziranem izseku iz besedila nastopa samo en glagol rekanja (*erklären/razlagati – razložiti*), in sicer v spremnem stavku, ki je zapostavljen, torej sledi odvisnemu govoru v prvi povedi. Premi govor je označen samo z narekovaji (povedi 2 in 3), odvisni govor v preostalih dveh povedih (4 in 5) pa samo s konjunktivom (*sei, werde; werde*).

Da gre v prvem stavku zgornjega delnega besedila za odvisni govor, je v nemškem izvorniku jasno že takoj na začetku, saj stoji glagol *obstajati (bestehen)* v konjunktivu sedanjika (*bestebe*), kar je enoznačni signal za odvisni govor. Če bi hoteli tudi v slovenskem prevodu to za odvisni govor zaželeno nevtralnost oz. distanco do vsebine povedanega nakazati že prej in ne šele na koncu stavka z glagolom *razlaga* ter se tako približati izvornemu besedilu, bi lahko stavek

avedli z veznikom *da*, saj gre v bistvu za odvisnik: *Da Vatikan ne obstaja samo iz kurije /.../*

Druga možnost za to, da bi izjavo prvega stavka mimo glagola *razlaga* (*erklärt*) podkrepili z dodatnim niansiranjem kritičnega odnosa v odvisnem govoru, obstaja v tem, da bi stavek začeli kot v prvotnem prevodu, vendar bi pred glagol rekanja *razlaga* postavili členek *kot/kakor*:

Vatikan ne obstaja samo iz kurije – ki premoženja Katoliške cerkve v zadnjem času ni upravljala posebno dobro – temveč tudi iz mnogih manjših redov, ki povsod po svetu opravljajo dobra dela, kot razlaga (Alessandra Smerilli, S.B.).

Ob tem velja pripomniti, da različici nista združljivi, torej je možna samo ena ali druga. Druga varianta – s primerjalnim členkom *kot/kakor* – ima prednost glede na indikativ v isti povedi, namreč *verwaltet hat*. Ta indikativ je namreč smela poteza novinarke, ki bi tu mirno lahko uporabila konjunktiv (*verwaltet habe*), kar bi pomenilo, da je slabo mnenje delovanja Katoliške cerkve prevzela iz ust Alessandre Smerilli, da se ji s tem ni treba identificirati in da je nihče ne more poklicati na odgovornost (po domače »prijeti za jezik«, (češ) kaj da je izjavila). Bolj verjetno je, da gre tu za razširjeno spoznanje, da je šlo v Vatikanu res marsikaj narobe in da je končno treba reči bobu bob. Nasprotno pa avtorica besedila v isti sapi uporabi kondicional */.../ überall auf der Welt Gutes tun würden /.../* in tako nevtralnno poda vsebino, ki ni njena, temveč dejansko zgolj prevzeta od Alessandre Smerilli. Tukaj bi bil hipotetično v slovenščino možen prevod ... *ki naj bi povsod po svetu delali dobra dela* ..., kar bi pa spet bilo premočno, saj bi v podtonu bilo mogoče zaslutiti, da novinarica o tem mogoče dvomi. Primerjalni členek *kot* v sintagmi *kot razlaga* bi bila verjetno ravno prava mera za izražanje mnenja redovnice, ki se giblje med dvomom in sprejemljivostjo.

Če prevedemo nedoločnik v tretji povedi tudi z nedoločnikom (*/.../ um zu verhindern, dass es sich wiederholt /.../* – z namenom *preprečiti, da bi se to ponovilo*), se izognemo tehtanju glede tega, katera od štirih možnih kombinacij naj stoji v slovenščini: *ki naj preprečijo, ki naj bi preprečile; da se to ponovi, da bi se to ponovilo*.

Z nedoločnikom se pa lahko rešimo tudi pred težavo, kako prevesti konjunktivno pasivno konstrukcijo *investiert werde* v četrti povedi: *kako investirati* namesto možnih kombinacij, *kako se investira, kako naj se investira, kako naj bi se investiralo*.

4 »Nekaj, kar meji na zločin«

S shematičnim prikazom večstopenjske razslojenosti prenosa izjav iz prvotnega govornega dogodka (glej 2.1) si lahko pomagamo tudi pri razvozlanju teh razmerij v naslednjem, nekoliko obsežnejšem odlomku iz Delovega prispevka z naslovom »Nekaj, kar meji na zločin« (Sobotna priloga, 16. 1. 2021, str. 13, podnaslov »Covid-19 in starostniki«; avtor Janez Markeš). Naj takoj pripomnim, da tu ne gre za kakršne koli politične opredelitve, marveč zgolj za jezikoslovni vidik.

/.../Tu je Krek trčil ob mnenja, ki jih je že pred časom, v resnici pa vseskozi, podajal nekdanji minister za zdravje Dušan Keber. Strokovno je ugovarjal (1)⁹ dejstvu, da so pristojni v času krize podobno kot v Belgiji domove preobražali v negovalne bolnišnice.

Infektologinja Bojana Beović, ki pri vladi velja za prvi obraz vladne svetovalne skupine, je v pogovoru za Mladino aprila lani izrazila prepričanje (2), da se v Sloveniji ne bo zgodil »italijanski scenarij«. V nadaljevanju se v resnici je. Tedaj (3) je tudi povedala, da je (4) največja pomanjkljivost slovenskega zdravstva prav zdravstvena oskrba v domovih za starejše, kajti ti da (5) so opremljeni kot hotelske nastanitve, namesto da bi sledili realnim potrebam po prirejani obliki negovalnih bolnišnic.

Bili so petnajstkrat na slabšem

Podobno kot mnenje Bojane Beović je bilo tudi mnenje nekaterih kolegov iz vladne svetovalne skupine. Dušan Keber (6) je že tedaj opozarjal na napačnost recepta, češ da (7) je okužene in bolne v domovih treba zadržati v domovih, ker naj bi se na tak način ohranilo odprtost bolnišničnih kapacitet za reševanje pacientov od drugih bolezni in za drugo populacijo. Pred bolnišnično obravnavo naj bi svarili celo stare ljudi, češ da (8) bodo v bolnišnicah deležni manjše pozornosti kakor v domovih. (9) Omalovaževali so Kebrov predlog, naj se v domovih opravi triaža stanovalcev, in obveljala je »doktrina«, naj ostareli ostanejo v domovih čim dlje, dokler je to le mogoče. Domneve so v zdravstvenem pogledu predstavljali kot prednost.

Keber je zdaj v svojih ugotovitvah, ki jih je v različnih izjavah podal javno, povedal in poudaril, da so enako stari ljudje, ki so živeli doma in ne v domovih, umirali petnajstkrat manj kot stanovalci domov. /.../

9 Številke v tem besedilu se ne nanašajo na oštevilčenost povedi kot v prvih dveh besedilih, temveč so na ta način za boljše preglednost oštevilčeni komentirani zgledi.

4.1 *Komentar*

(1) Kdo je ugovarjal? V slovenščini kot pro-drop jeziku bi se moral virtualni osebek povedi kot koreferenčni antecedent ujemati z osebkom predstoječega glavnega stavka, in ne z osebkom prilastkovega odvisnika. Po tej logiki bi pričakovali, da bo tudi subjekt (in torej nanosnik) drugega stavka Krek. Vendar je po vsebini ugovora sklepati, da je avtor besedila (Markeš) mislil na Kebra, ki da je ugovarjal. Semantično razmerje je tudi nejasno, ker je dejstvo očitno tako, da domovi niso bili preobraženi v negovalne bolnišnice. Ta ugovor bi moral torej biti v pogojniku:

/... / je ugovarjal dejstvu, da bi pristojni v času krize /.../ domove preobražali v negovalne bolnišnice.

Manj zadreg bi bilo, če bi na začetku druge povedi stal kazalni zaimsek ta: *Ta je strokovno ugovarjal dejstvu, da bi /.../*, pri čemer bi se ta nanašal na Dušana Kebra. Še bolje bi bilo seveda ponoviti ime (*Dušan*) *Keber je strokovno ugovarjal dejstvu, da bi /.../*

- (2) Semantika kolokacije *izraziti prepričanje* se ujema s funkcijo indikativa v odvisnem govoru (primerjaj tudi glagol *poudariti* v zadnji povedi besedila).
- (3) Tudi časovni prislov *tedaj* ni povsem jasen, saj bi se lahko nanašal na */.../ aprila lani /.../* ali pa navezoval na predstoječo sintagmo *V nadaljevanju /.../*, ko se je torej italijanski scenarij v resnici zgodil. Namesto *tedaj* bi bilo morda bolje zapisati: */Za Mladino je tudi povedala .../* (ali pa mogoče v predpretekliku: */Tedaj je bila tudi povedala .../*).
- (4) Stoji indikativ (*/.../ je bila največja pomanjkljivost /.../*), ne pa opisni konjunktiv, (*/.../da naj bi bila največja pomanjkljivost /.../*). Formulacija je sprejemljiva, ker je to dokazano dejstvo, s katerim se avtor sestavka strinja.
- (5) Členek *da* je v slovenščini učinkovito sredstvo za izražanje v odvisnem govoru in ga pri nas prereditko beremo/slišimo. Lahko bi bil skoraj enakovreden nemškemu konjunktivu. »Pri tem veznik *da* izgubi svojo podrednovezniško vlogo in postane členek.« (Korošec 1998: 203.) Primer zelo nazorno izpričuje, da gre za oceno zdravnice Bojane Beović, ki jo korektno prenaša avtor Janez Markeš, in da ne gre za splošno sprejeto dejstvo.
- (6) Pojavi se dvom, ali gre za natančno anaforično vezavo na predstoječo poved. Iz neposredne bližine nanašalnice */.../ nekaterih kolegov vladne svetovalne skupine /.../* kot osebkoma bi namreč bilo razumljivo, da se Dušan Keber kot član anaforično navezuje na vladno svetovalno skupino. Če nisi

ravno na tekočem s politiko in ne veš takoj, ali je temu res tako, moraš iskati po sobesedilu, da bi ugotovil, ali je ali ni. Taka negotovost je žal simptom ohlapnosti v izrazu. Členek *pa*, ki izraža neke vrste »zavrnitev s popravkom« (Žele 2014), bi tu močno olajšal razumevanje: *Dušan Keber pa je že tedaj opozarjal /.../* in bi to impliciralo pomen, da Dušan Keber ni (bil) član svetovalne skupine. Členek *tudi* (*ibid.*), lahko tudi v kombinaciji z navezovalnim prislovom *tako*, pa bi nasprotno razpršil dvome in dal vedeti, da je Keber bil član skupine (*Tako je tudi Dušan Keber že takrat opozarjal na napačnost ...*).¹⁰

- (7) Pleonastično uporabljeni sklop *češ da* vnaša na tem mestu po moji oceni negotovost. Bolje bi bilo uporabiti samo členek *da: /.../ je /.../ opozarjal na napačnost recepta, da je okužene in bolne v domovih treba zadržati v domovih /.../*, torej bi moral receptu nedvoumno slediti prilastkov odvisnik, ki bi pojasnil, za kakšen recept gre (napačnost katerega recepta?)

... recepta, da je okužene in bolne v domovih treba zadržati v domovih ali

...recepta, (po katerem) naj bi bilo okužene in bolne v domovih treba zadržati v domovih.

Češ da je besedna zveza iz členka in veznika, ki izraža nestrinjanje ali vsaj distanco avtorja besedila (v našem primeru Markeša) v odnosu do tega, kar je izrazil udeleženec nekega prejšnjega govornega dogodka (napačno naj bi po tej logiki torej bilo prej samo Kebrovo opozarjanje kot recept). Ločnica med enim in drugim razumevanjem je v tem primeru res tanka, vendar je pri tako resnih zadevah vendarle treba stremeti za tem, da se odvrne vsakršna nevarnost dvoumnega dojetanja.

- (8) Sklop */.../ češ da /.../* je v tem drugem primeru rabljen razumljivo, avtor se namreč distancira od tistih, ki */.../ naj bi svarili celo stare ljudi /.../*, saj se je izkazalo, da nimajo prav.
- (9) V naslednjih dveh povedih gre za zglede netipičnega odvisnega govora, ki so – če odmislimo glagol *predstavljati kaj kot* – nakazani nominalno (*predlog, doktrina, domneva*). *Predstavljati kaj kot* spada med glagole, ki implicirajo neko zadržanost do vsebine in se vežejo s povedkovim določilom. Taki glagoli so npr. še *veljati za, oceniti kot, imeti (se) za*.

10 Naknadno (15. 4. 2021) preverjeno na Ministrstvu za zdravje: »/.../ dr. Keber ni in ni bil član Strokovne skupine za zaježitev in obvladovanje epidemije COVID-19«.

5 Iz radijskih poročil »Zrcalo dneva«

Ob naslednjem kratkem slovenskem besedilu naj bi bilo ponazorjeno, da nekdo, ki je senzibiliziran za konjunktiv iz nemščine, v določenih slovenskih primerih bolj ozaveščeno začuti potrebo, da bi se distanca avtorja besedila do tistega, kar je prevzel od prvotnega vira, morala bolj eksplicitno izraziti v izogib nevarnosti za ohlapnost v izrazu ali celo dvoumnost.

Sreda, 3. 2. 2021 (ob 22.00), RTV Slovenija, Radio Prvi.

Vodil Benjamin Jeran, bral Bernard Stramič, oddajo pripravila Ana Štravs in Benjamin Jeran.

Meddržavno sodišče v Haagu je popoldne sporočilo, da je pristojno v tožbi Irana proti Združenim državam Amerike zaradi sankcij, ki jih je proti tej državi znova uvedla administracija nekdanjega predsednika Trumpa. Ta je trdila, da so sankcije potrebne, saj Iran predstavlja hudo grožnjo mednarodni varnosti.

Sodišče je vse ameriške argumente zdaj zavrnilo. Za končno sodbo bo verjetno treba počakati več mesecev, lahko tudi let, Iran pa pričakuje, da bodo Združene države umaknile sankcije še pred končno odločitvijo sodišča.

5.1 Komentar

Problematično se zdi vzročno priredje s prirednim veznikom *saj*:

/.../ saj Iran predstavlja hudo grožnjo mednarodni varnosti.

Iz tega bi namreč lahko sklepali, da je ta trditev neoporečna in vsesplošno sprejeta.

Proti temu pa govorita dva podatka:

- a) glagol *trditi* pomeni »izražati kako misel, kot da je v skladu z resničnostjo« (gl. SSKJ), gre torej za govorno dejanje (nepreverjenega) domnevanja;
- b) v drugem odstavku besedila sledi: *Sodišče je vse ameriške argumente zdaj zavrnilo.*

Iz tega sledi, da bi bilo to negotovost dobro bolj eksplicitno nakazati, recimo z že zgoraj omenjenim členkom *da*. (Primerjaj 2.1, 3.1, 4.1.) Tako bi se poved lahko torej bolj ustrezno glasila:

Ta je trdila, da so sankcije potrebne, saj da Iran predstavlja hudo grožnjo mednarodni varnosti.

Zaradi odsotnosti konjunktiva je samo dva referenčna signala za odvisni govor v slovenščini torej včasih vendarle bolje podkrepiti še s kakim tretjim izraznim sredstvom, zlasti če gre za zatrjevanje. To delno izhaja tudi iz diplomskega dela Katarine Istenič, ki je na podlagi analize prevodov več ustreznih (neleposlovnih) besedil iz nemščine v slovenščino ugotovila:

V slovenščini elementa, ki bi ustrezal konjunktivu (sic) ni, tako da se pojavi en referenčni signal manj, še vseeno pa ostanejo ostali elementi poročanosti, ki povsem zadoščajo. Včasih se poročanost v slovenščini sicer izgubi, tako da ni nobenega formalnega znaka, ki bi kazal na poročanost (uporabljen je samo indikativ), vendar lahko navadno iz sobesedila sklepamo, za čigave besede gre. Včasih pa niti ni potrebno, da navedemo, kdo je nekaj (sic) rekel, (četudi je bilo to s konjunktivom nakazano v nemščini) – to velja predvsem za primere, ko gre za navedbo potrjenih dejstev. (Istenič 2003: 68)

V nemščini bi se zgornja poved glasila takole:

Diese hat behauptet, dass die Sanktionen notwendig seien, denn der Iran stelle eine große Gefahr für die internationale Sicherheit dar.

V odvisnem govoru bi torej vsebovala glagol v konjunktivu, ker očitno ne gre za navedbo potrjenih dejstev.

6 Povzetek

Bistvo in funkcija prenesenega govora sta v slovenskem in nemškem jeziku podobna, premi govor in odvisni govor pa se v obeh jezikovnih sistemih izražata do neke mere različno. V nemškem jeziku se v pisni komunikaciji (zglede iz medijskega jezika) dosledno uporablja vezani naklon (konjunktiv) oz. kondicional (würde + nedoločnik), ki se v slovenščino prevaja z indikativom ali z opisno obliko bi + deležnik na -l. Vendar je tudi v slovenskem jezikovnem sistemu več možnosti, kako dodatno profilirati razliko med podajanjem lastnih misli po eni strani in tistega, kar po drugi strani prevzemamo iz različnih virov. Kontrastivni pristop lahko izostri posluš za izrazne možnosti v maternem jeziku.

Viri in literatura

- Duden. Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch, 2016. Berlin: Dudenverlag.
- Istenič, Katarina, 2003: Poročani govor v nemških in slovenskih neleposlovnih besedilih. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana.
- Korošec, Tomo, 1998: Stilistika slovenskega poročevalstva. Ljubljana: Kmečki glas.
- Košir, Manca, 1988: Nastavki za teorijo novinarskih vrst. Ljubljana: DZS.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika IV, 1985. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 2014: Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.
- Žele, Andreja, 2014: Slovar slovenskih členkov. Zbirka slovarji. Ljubljana: ZRC.

Terminološka opredelitev izrazov *poved*, *stavek*, *izrek* v *Slovenski slovnici* ter delih nekaterih domačih in tujih jezikoslovcev

Mateja Brus *

Mirjam Premrl Podobnik **

Izvleček

V prispevku želita avtorici predstaviti svoj pogled na termin *poved*, kot je opredeljen v *Slovenski slovnici* (2004) in drugih Toporišičevih delih, ter ga razmejiti od izrazov, s katerima se (ne)namerno prekriva, tj. *stavek* in *izrek*. Avtorici menita, da je opis povedi nenatančen, saj jo umešča zdaj na skladenjsko zdaj na pragmatično jezikovno ravnino. Avtorici prikazujeta razvoj rabe omenjenega izrazja in njegovo opredelitev pri nekaterih slovenskih in tujih jezikoslovcih. Opažata, da se v *Slovenski slovnici* nejasna terminološka opredelitev odraža tudi v delih drugih domačih avtorjev. Avtorici se strinjata s pogledom tistih avtorjev, ki menijo, da je poved izrek brez konteksta, torej izrek v abstraktnem smislu. Ima zaokrožen pomen in je ilustracija stavčne strukture, nima pa sporočila. Avtorici se dotakneta elips v izrekih, ki jih udeleženci govornega dejanja lahko ustrezno dopolnijo v polno sporočilo zaradi vpetosti izreka v kontekst. Sprašujeta pa se, ali je izrek brez konteksta smiselno opredeliti kot poved tudi v zgledih, kot je *Bum!* ali *Janez!*, kjer je o zaokroženem pomenu mogoče govoriti le v najbolj abstraktnem smislu.

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, mateja.brus@ff.uni-lj.si.

** Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, mirjam.premrl@ff.uni-lj.si.

Nadalje se zaustavita pri razumevanju enostavčne povedi – kot tako namreč nekateri tuji jezikoslovci opredeljujejo tudi poved s prilastkovim odvisnikom.

Ključne besede: poved, stavek, izrek, skladnja, pragmatika, slovensko jezikoslovje

Abstract – Terminological definition of the terms *sentence*, *clause*, *utterance* in Slovene grammar *Slovenska slovnica* and in the works of some Slovene and foreign linguists

In the paper, the authors present their views on the term *sentence* (*poved*), as defined in *Slovenska slovnica* (2004) and other Toporišič's works, and want to distinguish it from the terms with which it (un)intentionally overlaps, i.e. clause (*stavek*) and utterance (*izrek*). The authors consider the description of the *sentence* to be inaccurate, as it is presented both as a syntactic and as a pragmatic term. Furthermore, the authors show the development of its use and definition in some Slovene and foreign linguists. They notice that a vague terminological definition, present in *Slovenska slovnica*, is also reflected in the works of other Slovene linguists. The authors agree with the view of those linguists who believe that the *sentence* is an *utterance* without context, i.e. an *utterance* in an abstract sense. It has a complete meaning and it is an illustration of the sentence structure, but it has no message. The authors mention the ellipses in the utterances, which the participants of the speech act can appropriately understand as a full message due to the context. However, it is questionable whether it makes sense to consider an utterance without context a sentence even when it is hard to arrive to a complete meaning, e.g. in cases such as e.g. *Boom!* or *John!*, where their meaning can only be defined in the most abstract sense. The authors also reflect on what the simple sentence is - as such, some foreign linguists also define a sentence with an attributive clause.

Keywords: sentence, clause, utterance, syntax, pragmatics, Slovene linguistics

1 Uvod

Namen pričujočega prispevka je navesti nekaj opažanj o definiciji in rabi izrazov *poved*, *stavek* in *izrek* v nekaterih Toporišičevih delih ter pokazati, kako le-ti vplivajo na distribucijo istih terminov v slovenistični stroki. Pomemben vidik prispevka je razumevanje teh terminov v italijanski in drugi jezikoslovni literaturi – s tem vpeljujeva pogled od zunaj in umeščava slovenske opredelitve v širši kontekst sorodnih opredelitev v tuji literaturi. Že sproti in nato na koncu dodajava svoje komentarje in poglede na smiselnost izraza *poved* ter na terminološko razmejitve med izrazi *stavek*, *poved* in *izrek*.

1.1 *Poved, stavek in izrek v Novi slovenski skladnji (1982) ter Slovenski slovnici (2004)*

Poglavje začenja z osvetlitvijo definicij o povedi, stavku in izreku, ki jih strokovnemu in tudi laičnemu uporabniku ponujajo *Slovenska slovnica* (2004), *Enciklopedija slovenskega jezika* (1992), *Nova slovenska skladnja* (1982) ter *Intervjuji in polemike* (2011). Pričujoči prispevek želi prikazati mesta, pri katerih si pozorni uporabnik lahko zastavi vprašanje o njihovi natančnosti in smiselnosti.

O tem, zakaj je pojem *poved* v slovensko jezikoslovje uvedel, Toporišič spregovori v knjigi *Intervjuji in polemike* (2011: 73), kjer pravi, da si je moral »poved« izmisliti, »ker sam stavek ni zadoščal«. Trdi namreč, da imajo tudi Angleži »sentence« in »clause«, torej to, kar sta pri nas poved in stavek. Nadalje pove (ibid.: 97), da je stavek to, »kar se zbira okoli enega glagola, ima torej en sam povedek. Tak stavek je lahko samostojna enota ali pa le del večje samostojne enote, sestavljene iz dveh ali več stavkov.« **To enoto iz enega ali več stavkov, ki ima na koncu piko, vprašaj ali klicaj, poimenuje poved [op. a].**¹ Definicija pojma se pojavi že v *Novi slovenski skladnji* (1982: 22–23), kjer Toporišič trdi, da »besede povzdignemo v enostavčne povedi, kakor hitro želimo z njimi komu (lahko tudi le samemu sebi) o čem kaj povedati [op. a]. Povedi zaznamujemo z veliko začetnico in končnim ločilom.«

Pojma stavek in poved sta nadalje definirana v *Slovenski slovnici* (2004: 488), kjer ju Toporišič predstavi kot osnovna pojma skladnje. Za stavek pravi, da je »pojmovan kot besede, zbrane okrog ene osebne glagolske oblike in **kot najmanjša možna samostojna poved [op. a.]**« ter »je zgrajen iz sestavin, ki jih imenujemo stavčne člene« (ibid.: 555). Poved opredeli kot »najmanjšo samostojno enoto besedila, lahko pa je že sama besedilo« [op. a.]. V istem viru (ibid.: 487) navaja, da je vsaka besedna vrsta »namenjena za opravljanje posebne skladijske vloge **v okviru stavka, tj. najmanjše možne povedi [op. a.], ki pa je lahko že samostojno sporočilo [op. a.]**«.

Podobno v poglavju o veznikih (ibid.: 431) avtor zapiše, da se »veznik večinoma uporablja v okviru prostega ali zloženega stavka, lahko pa tudi med dvema čisto **samostojnima stavkoma, tj. prostima ali zloženima povedma**« [op. a.].

1 K delom besedila, ki so podčrtani, počrtnjeni ali v poševnem tisku ter imajo oznako [op. a], se bova vračali v najinih komentarjih. Na ta način so označeni zato, da bi bralec lažje prepoznal, katera mesta v Toporišičevih zapisih komentirava.

Po Toporišču (ibid.: 488) so **povedi »narejene iz poimenovalnih enot** (besed in besednih zvez) – **najobičajnejša taka enota je stavek – ali iz stavkov, oboje na podlagi skladenjskih vzorcev [op. a.]**. **Skladenjski vzorec najmanjše možne oblike povedi ima obliko stavka določene vrste [op. a.] /.../.**«

Kot **skladenjska enota [op. a]** »v vlogi besedila ali samostojna enota le-tega« je poved opredeljena v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 199).² Poved je tu definirana tudi fonetično (ibid.). V geselskem članku *stavek* pa Toporišič (ibid.: 309) v tretjem pomenu **stavek enači s povedjo**.³

Pravkar navedene definicije in opisi sprožajo dvojje interpretacij. Če naj pojma *poved* in *stavek* razumemo kot elementa skladnje, potem ju lahko imamo za prekrivna (**gl. počrnjene dele**). *Poved* bi namreč bila pomenska ustreznica *zloženemu* ali *prostemu stavku*. Ker torej slovenska gramatiška tradicija potrebni poimenovanji že ima, se zdi, da je termin *poved* nepotreben. Če pa je termin *poved* vendarle potreben, potem mogoče povedi ne smemo interpretirati zgolj ozko skladenjsko.⁴ In dejansko se Toporišič v svojih opisih povedi ne omeji na strukturo, ampak dodaja opredelitve, po katerih »je poved sporočilo«, »najmanjša enota besedila«, ki je tudi sama lahko že besedilo (**gl. podčrtane dele**). Teh navedb ne moremo umestiti na raven skladnje. In kot bomo videli v nadaljevanju, nekateri tuji avtorji z izrazom »zamejenost s piko, vprašajem in

2 »povéd -i ž Skladenjska enota v vlogi besedila ali samostojna enota le-tega. V pisavi se začinja z veliko začetnico, končuje pa s končnim ločilom (piko, klicajem, vprašajem), v govoru pa z relativno visokim tonom na začetku, na koncu pa s kadenčno ali antikadenčno glavo. Najtipičnejša oblika povedi je enostavčna glagolska (prostostavčna), npr. *Navadno leto ima 365 dni*, ali neglagolska, kot taka pa imenska (*Slovo od mladosti*; *Rojeni za smrt*; *Nikoli v nedeljo*; *Prav prav*), polstavčna (*Čakajoč na Godota*; *Kaj storiti*) ali pastavčna (*Mateee!*; *Da./Ne.*; *Jubej!*; *In?*; *Z ali brez?*)« (Toporišič 1992: 199).

3 »stavek -vka m. 1. Zveza besed, zbranih okrog osebne glagolske oblike, in sicer na podlagi glagolske vezljivosti in družljivosti. Prim. glagol *loviti*, ki je obvezno dvomestno vezljiv (tj. hoče imeti ob sebi vršilca dejanja in prizadeto: *Andrej lovi ribe*), odpira pa tudi mesta za primična določila glede okoliščin kraja, časa in vzročnosti ter glede lastnostnosti, tako da imamo končno lahko naslednji stavek: *Andrej tamle za Savo sedaj za večerjo mirno lovi ribe*. 2. Stavek posebne vrste je brez osebne glagolske oblike, namreč pastavek (*Ob*; *Dã*; *Jože!*), polstavek (tega dobimo s pretvorbo iz glagolskega: *Sedeč za mizo*, smo poslušali poročila). 3. Povéd. – Prim. še nēglagolski stavek« (Toporišič 1992: 309–310).

4 Kljub vsemu je mogoče poved opredeliti tudi ozko skladenjsko: ko zloženi stavek sestavljajo glavni stavek in odvisniki, odvisnike pojmujejo kot (ne)obvezna dopolnila povedka (ali kate-rega drugega elementa) glavnega stavka; v primeru zloženega stavka so ta dopolnila stavčna, v primeru prostega stavka pa gre za besedne zveze. Če na zloženi in prosti stavek gledamo na ta način, opazimo, da gre v primeru zloženega in prostega stavka za isto stvarnost, ki jo poimenujemo s skupnim izrazom *poved*. Ta opredelitev ima to pomanjkljivost, da jo je težje upravičiti, ko gre za priredja.

klicajem« opredeljujejo izrek. Kot vzporednico začetku z veliko začetnico in zamejenosti s končnim ločilom v zapisu, na izgovorni, zvokovni ravni Toporišič (1992: 199) prepoznava njene fonetične značilnosti – fonetična opredelitev povedi zato tudi kaže, da poved, če je definirana na ta način, ne more biti skladdenjska enota. Mnenja pa sva, da bi lahko rekli, da je poved taka skladdenjska enota, ki ima zaokrožen **pomen**, kar zaznamujemo z nekim določenim ločilom in **abstraktnim**⁵ intonacijskim potekom.

Zdi se, da se v Toporišičevih opisih povedi brez jasnih meja neustrezno pojavljajo elementi dveh jezikovnih ravnin – skladnje in pragmatike. Poved bi Toporišič moral predstaviti zgolj s skladdenjskega vidika ali – nasprotno – opozoriti, da gre za pojem, ki ga je treba razumeti v povezavi s samostojnim sporočilom in kontekstom – torej na pragmatični ravnini, hkrati pa jasno pokazati, v kakšnem razmerju je do stavka. Čeprav povedi Toporišič mnogokrat pripisuje sporočilnost, pa je v *Slovenski slovnici* vendarle ne opredeli za osnovno enoto pragmatike. To mesto gre izreku. Ko ga definira (2004: 732), ga ne enači s povedjo, pač pa, po najinem mnenju ustrezno, pravi, da je to »poved v danih sotvarjih«. Sotvarje ali kontekst predstavljajo dejstva, ki »sistemske (sestavne) določajo primernost, ustreznost dogovornih izrekov. Deli takih sotvarij sta npr. sobesednika (tvorec in naslovnik) in njuna notranja zgradba (vednosti, prepričanja, cilji, namere) itd.«

Ali je Toporišič v tej definiciji izreka poved motril kot skladdenjsko prvino in jo z dodatkom elementov sotvarja na pragmatični ravnini označil kot izrek? Vsekakor je pozitivno to, da sta ravnini tu jasno ločeni. Ali pa povedi ne gre razumeti ozko skladdenjsko, pač pa **skladdenjsko-semantično** in bi Toporišič na več mestih ponavljajočo se skladdenjsko-pragmatično zagato preprosto rešil s tem, da bi **namesto o samostojnem sporočilu govoril o zaokroženem pomenu**? Poved *Janez je na balkonu bral knjigo in se ni zmenil za bučanje radia pri sosedovih* je namreč **vsebinsko, tj. pomensko**, vsekakor zaokrožena, vendar pa je hkrati tudi iztrgana iz konkretnega konteksta (sobesedila in okoliščin sporočanja) ter je zato brez sporočila, saj ne vemo, zakaj in komu je bila namenjena – torej ni izrek. Ob tem se takoj zastavi vprašanje, ali je v primeru povedi, ki jih Toporišič (2004: 480–490) v svoji tipologiji opredeljuje kot zvalne (*Janez!*), medmetne (*Bum!*) ali členkovne (*Morda*), sploh smiselno govoriti o povedih, saj je zaokroženi pomen težko prepoznati (več v poglavju 5).

Opozorili pa bi še na nedoslednost, ki je povezana z rabo glagola *biti*, in na ustreznost rabe glagola *imeti* v Toporišičevih definicijah. Neustrezno je npr.

5 Abstraktnim zato, ker je dejanski intonacijski potek odvisen od konteksta.

reči, »poved je samostojno sporočilo« (2004: 487), ustrežno pa je, »poved lahko že **ima** samostojno sporočilo – poved namreč ni sporočilo, saj ni izrek, toda vpeta v kontekst postane izrek in tedaj sporočilo ima. Tako se strinjava tudi z zapisom: »Skladenjski vzorec najmanjše možne oblike povedi **ima** obliko stavka določene vrste.« Čeprav poved ni le skladenjska prvina, ampak skladenjsko-pomenska, vendarle ta enota strukturno lahko ustreza elementu, ki ga v skladnji imenujemo *stavek*. Ravno tako pa bi bil slednji zapis ustrezen, če bi bila poved zgolj skladenjska enota.

1.2 *Poved, stavek in izrek v slovenističnem jezikoslovju – nekaj opazanj*

V tem poglavju bova prikazali, kako izrazje *stavek*, *poved*, *izrek* uporabljajo nekateri drugi slovenisti – izkazalo se bo, da so si avtorji neenotni in da nekateri poved opredeljujejo skladenjsko, drugi pragmatično, tretji pa skladenjsko in pragmatično. Meniva, da umeščanje povedi na skladenjsko ali pragmatično ravnino ni napačno – da je le pojem uporabljen dosledno samo na eni jezikovni ravnini. Problem pa nastane, ko ga nekateri avtorji, podobno kot Toporišič, preširoko zastavijo, pri tem pa se v definicijah prepletajo različne jezikovne ravnine.⁶

Olga Kunst Gnamuš, začetnica pragmatičnega jezikoslovja na Slovenskem, v svojih prvih delih (1981–1986) uporablja izraz *poved* za pojav, ki ga mnogi sodobni avtorji imenujejo *izrek*. Izraz *izrek* je namreč vpeljal šele prevajalec B. Lešnik s prevodom Austinovega dela *Kako napravimo kaj z besedami* (1990) (Jakop 2005: 165) in ta se je pozneje razmahnil. Avtorica v svojih delih postavlja poved dosledno samo na pragmatično ravnino: poved ima »vplivanjsko vlogo, in sicer tudi tedaj, ko naslovniku sporočamo objektivne podatke« (Kunst Gnamuš, 1984: 8). Da gre za motrenje povedi v smislu izreka, vidimo tudi po izrazih, kot so: performativna poved, ki »opravlja dejanja, če so izpolnjeni ustrezni pogoji, dane ustrezne institucionalne okoliščine« (ibid.: 8). Vse skupaj podkrepi s predstavitvijo temeljnih vlog povedi, tj. predstavitvene⁷ in vplivanjske vloge (ibid.: 9–10).⁸ Avtorica v svojem poznejšem delu (1991: 6) namesto izraza *poved* uporabi izraz *izrek*, ki je »v okoliščinah /.../ izrečeno

6 V nadaljevanju bodo nekateri deli definicij povedi podčrtani ali počrnjeni, s tem želiva izpostaviti dele, ki se nama zdijo problematični.

7 »Poved sporoča predmetne (miselne) podatke« (Kunst Gnamuš 1984: 9).

8 Poved sporoča »podatke o sporočevalčevem razmerju do sporočane predmetne vsebine in naslovnika« (ibid: 10).

zaznamujoče, ki ima lahko obliko besede, besedne zveze, stavka, stavčne zveze ali besedila /.../ Na sporočilo izreka poleg oblike vplivajo še okoliščine izrekanja.« Tudi izrek je opredeljen le na pragmatični ravni. Avtorica uporablja dvostopenjsko delitev, njene opredelitve pojmov pa so konsistentne in ne prehajajo med različnimi jezikovnimi ravninami.

Jakop (2006) v svoji monografiji zavzame podobno stališče, kot ga lahko zasledimo v *Slovenski slovnici* (2004). Avtorica (ibid.: 118) trdi, da je poved »opredeljena kot najmanjša enota sporočila«. Pred tem naj bi bil tako opredeljen stavek.⁹ Avtorica nadalje trdi (ibid.: 49–50), da »spada vse, kar vključuje pomen oz. interpretacijo ob upoštevanju konteksta (okoliščin sporazumevanja in sobesedila) in kar ima intonacijo, na raven povedi«. Dodaja še (ibid.: 50), da je »**poved skladijska enota [op. a]**«, ki je »tvorjena z namenom posredovati komu sporočilo [op. a] in s tem nanj vplivati«. Poved je zato »zaključena enota sporočila in rezultat govornega dejanja« (ibid.: 50). Pomen povedi po Jakop (ibid.: 54) ni odvisen le od razčlenitve stavkov na stavčne člene, ampak moramo pri ugotavljanju le-tega upoštevati umestitev stavka v kontekst. Za razliko od opredelitve povedi v *Slovenski slovnici* je pri Jakop pojem torej še dodatno označen s sporazumevalno vlogo v konkretnem govornem položaju.¹⁰ Celokupno gledano tudi Jakop v svojih opredelitvah poved prikazuje hkrati skladijsko (gl. počrnjeni del) in pragmatično (gl. podčrtani del), kar je po najinem mnenju neustrezno.

Vidovič Muha (2016: 17, 19) se odloči za dvočlensko ločevanje med stavkom, ki je »nosilec informacije o površinski, formalni strukturiranosti (minimalnega) besedila«, ter povedjo, ki je »nosilec informacije o njegovi pomenski referenci«. »Poved sama /.../ izkazuje dvojno sestavo – propozicijsko in modifikacijo: pri propoziciji imamo opraviti s slovarskopomenskim, torej poimenovalnim segmentom, pri modifikaciji **pa prvenstveno s slovničnim**, torej urejevalnim segmentom propozicije v stavčno zgrajeno poved.« Poved je tako opredeljena pomensko-skladijsko. Navedeno pojmovanje je po najinem mnenju ustrezno, problematično pa se nama zdi, da je na drugem mestu pojem *stavčna*

9 Pri Brezniku (1924: 156) stavek »združi besede v umevno celoto; stavek ali rek je torej vsaka z besedami razodeta misel«. Po Brezniku ima stavek svoj pomen. Stavek povezujejo s pomenom tudi Bajec, Kolarič in Rupel (1973: 305–306) in trde, da je to z besedami izražena misel, toda hkrati ga opredeljujejo tudi skladijsko: »Vsaka beseda ali govorna celota, ki izraža kako misel, je stavek. Popolni stavki imajo določno glagolsko obliko, nepopolni pa so brez nje. V slovnici govorimo o stavku le, če ločimo: povedek, ki o kom (čem) kaj pove, osebek, ki kaže, o kom (ali o čem) se kaj pove«. **Značilnost izražanja misli, ki jo Toporišič pripisuje povedi, so torej njegovi predhodniki povezovali s stavkom.**

10 To ima v *Slovenski slovnici* (2004) *izrek*.

poved, opredeljen tudi kot »besedilno-komunikacijska enota« (ibid.: 18). S tem poved tudi Vidovič Muha umešča hkrati na skladenjsko (gl. počrnjeni del) in pragmatično jezikovno ravnino (gl. podčrtani del).

Že Bešter (1993/94) v oceni *Pragmatičnega jezikoslovja* avtorice Zadavec Pešec posredno nakaže na problematiko nekonsistentnosti rabe pojmov *stavek* in *izrek* v omenjenem delu. Pri tem (ibid.: 363) zavzame stališče, da »je smiselno uporabljati izraz *poved*, kot je definirana v *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča (1984), in izraz *stavek* /.../, vendar ju ločevati od *izreka*«. Trdi, da poved po Toporišičevi definiciji ni »pragmatična enota, enota rabe, sredstvo delovanja na naslovnika, temveč skladenjska enota«. Poved je po njenem »za pragmatiko zaradi neupoštevanja sporočevalčevega namena in okoliščin izrekanja le izolirana **enota z,okoliščinsko nevtralnim pomenom', ne pa smiselna enota sporazumevanja**« (Bešter 1994: 45). Poved ne predstavlja uresničitve govornega dejanja niti ni njen smisel razberljiv iz upoštevanja okoliščin. Poved je »enota jezikovnosistemskega jezikoslovja, izrek pa je pragmatična enota rabe« (Bešter 1993/94: 363). Bešter, ki se odloči za trostopenjsko delitev, torej poudari pomen jasnega razlikovanja med izrazoma *izrek* (pragmatika) in *poved* (skladnja).

S podobno idejo se spogleduje tudi Kranjc (2016: 233): »Če je izrek iztrgan iz konteksta, v tem primeru v jezikoslovju govorimo o povedi, ni prave reference, hkrati pa tak izrek ne opravlja več komunikacijske funkcije. Ima le še vlogo ilustratorja neke stavčne strukture, realizirane z besedami.« Izrek, ki je iztrgan iz konteksta, »dobi v jezikoslovnem opisu drugo ime, to je poved« (ibid: 234). Poved v odnosu do izreka tako opredeljujeva tudi sami.

Med avtorje, ki se odločijo za trostopenjsko delitev in ločevanje med posameznimi ravninami, sodi tudi Žele (2008: 34). Sicer se v svoji opredelitvi povedi¹¹ naslanja na Toporišiča, vendar pa zapiše, da gre pri povedi za »izhodiščni smiselno-pomenski vidik«, pri izreku¹² pa za »izhodiščni sporočanjški vidik«. Pri

11 »**Poved** (> izhodiščni smiselno-pomenski vidik) je skladenjska enota v vlogi besedila ali samostojna enota le-tega, ki se začinja z veliko začetnico in končuje s končnim ločilom – poved je najmanjša samostojna enota besedila, ki je lahko že sama besedilo. Povedi so lahko eno- ali večbesedne, stavčne ali večstavčne. Najtipičnejša oblika povedi je enostavčna ali prostostavčna s stavčno intonacijo. Poleg **najtipičnejše enostavčne povedi** so pogoste **pastavčne členkovne in medmetne povedi** ter **večstavčne oz. zložene povedi**; na ravnino nadpovedne oz. besedilne skladnje pa se uvrščajo **razdružene povedi**, bodisi enostavčne *Prišel je, Domov* ali večstavčne *Prišel je, kadar so bili tudi drugi doma*« (Žele 2008: 34).

12 »Izrek/a/ (> izhodiščni sporočanjški vidik) je pod vplivom in z upoštevanjem okoliščin izrečeno sporočilo, ki ima lahko obliko besede, besedne zveze, stavka, stavčne zveze ali besedila. Po Toporišiču (SS 2000: 731) so izreki navadno povedi v danih sotvarjih, ki jim uspešnostne pogoje za izrekovna dejanja določa pragmatika /.../« (Žele 2008: 34–35).

stavku¹³ je poudarjen »izhodiščni strukturni oz. zgradbeni vidik«, skladnja¹⁴ pa je opredeljena s pomenskimi in strukturnoskladenjskimi sestavinami.

1.3 *Poved, stavek in izrek v delih nekaterih italijanskih jezikoslovcov*

V starejših italijanskih slovnicaх opazimo podobno tendenco kot pri Toporišču (2004) – zaradi nenatančnih definicij termini, ki so sorodni ali se prekrivajo s slovenskima *poved* in *stavek*, prehajajo med različnimi ravninami oziroma so mestoma medsebojno zamenljivi. Tako npr. Serianni v slovnici *Grammatica italiana* (1989: 85) uporablja izraza *frase* in *proposizione* ter ju enači.¹⁵ *Frasese* je opredeljena kot najmanjša enota sporazumevanja, obenem pa tudi kot nosilka zaokroženega pomena (ibid.: 85). Vendar pa je njegov pogled na *zaokroženost pomena* (*sensu compiuto*) razmeroma skladenjski, saj meni, da je *frase* nosilka zaokroženega pomena, če **je v njeni strukturi vsaj en povedek**, ki ga lahko (če ne gre za brezosebni stavek) **spremlja osebek**. **Ko to enoto sestavlja več povedkov, govorimo o frase complessa oziroma periodo**. Seriannijeva definicija je torej tudi osnovana na prehajanju med različnimi ravninami – med skladenjsko, pomensko in pragmatično, saj je *frase* po eni strani enačena s *proposizione* in opredeljena s prisotnostjo povedka in osebka (skladnja), po drugi strani pa je prikazana kot pomensko zaokrožena enota (semantika) in enota sporazumevanja (»unità comunicativa«; pragmatika) (ibid.: 86).

Seriannijev opis elementa *frase* – zaokroženost pomena in enota sporazumevanja – bi lahko enačili s Toporiščevim opisom povedi, glede na opredeljenost z enim ali več povedki pa bi *frase* ustrezala enostavnemu (*frase semplice*),¹⁶

13 »**Stavek (>izhodiščni strukturni oz. zgradbeni vidik)** je zveza besed, zbranih okrog osebne (določne) glagolske oblike na podlagi glagolske vezljivosti in družljivosti. Stavčna zgradba z osebno/določno glagolsko obliko je prosti stavek. Če se osebno glagolsko obliko v stavku nadomesti z neosebno glagolsko obliko, dobimo polstavke /.../ Pastavki oz. nepravilni stavki zgradbeno niso vezani na glagolske oblike in so besednovrstnega izvora; najtipičnejši so členkovni in medmetni stavki /.../, ki pogosto nastopajo kot samostojne povedi« (Žele 2008: 33).

14 »**Skladnja (sintaksa)** je glede na pomenske in zgradbene sestavine (pomensko- in strukturnoskladenjske sestavine) **besednozvezna** (< skladnja besednih zvez), **stavčna** (< skladnja stavkov), **povedna** in **nad-/med-povedna/besedilna** (< skladnja povedi in več povedi oz. besedila)« (Žele 2008: 33).

15 V italijanski gramatiški tradiciji se izraz *proposizione* uporablja za to, kar je pri nas stavek (prim. Dardano/Trifone (2011: 94).

16 *Frasese*, ki je sestavljena iz ene same *proposizione*, Dardano in Trifone imenujeta *frase semplice*, Serianni (1989: 86) pa kot *frase semplice* opredeli tisto *frase*, kjer se elementi zberejo okoli enega povedka.

proposizione) ali zloženemu stavku (*frase complessa*) oz. povedi, razumljeni ozko skladijsko.

Podobno definicijo enot zasledimo pri Dardanu in Trifoneju (2011: 442). *Fraser*¹⁷ je sklenjeno sporočilo, ***proposizione* pa je del enote *frase (complessa)*, tako kot je *sintagma del proposizione*** (ibid.). *Fraser* je lahko sestavljena iz ene same neodvisne *proposizione*, znotraj katere prepoznamo manjše sestavne dele – stavčne člene. Ko postavljata *proposizione* v razmerje s *frase complessa*, sta pojma jasno ločena, oba pa je mogoče motriti skladijsko (2011: 478).¹⁸ Vendar pa se tu, kot je to veljalo tudi za opis enostavne povedi pri Toporišiču, dejstvo, da je *frase semplice* sestavljena iz¹⁹ ene same *proposizione*, razume (in posledično bi to veljalo tudi za *frase complessa*), kot da je *frase* element neke druge, ne ozko skladijske ravnine, tj. ravnine, na kateri prepoznavamo, da je njen pomen sklenjen; na skladijski ravnini pa ji strukturno ustreza *proposizione*. Avtorja sta uporabila izraz *sporočilo (messaggio)*, ki pa je v okviru skladijske neustrezen – ustrezen bi bil na pragmatični ravnini.

Dardano in Trifone (ibid.: 479) omenjata tudi *enunciato (izrek)*. Po njunem mnenju je to *frase*, ki je obravnavana v razmerju do konteksta ter sporazumevalne situacije. To prikažeta z zgledom: *Andrea partirà per Roma questa sera con l'aereo* [Andrea bo danes zvečer odpotoval v Rim z letalom]. Če je enota obravnavana kot *frase*, nam sporoča le, da bo dejanje glagola *partire* izvršil nek določen osebek z nekim določenim sredstvom, proti neki določeni točki ter v nekem določenem času. *Fraser*, ki je pojmovana na ta način, pridobi univerzalno dimenzijo, zato jo lahko apliciramo na različne kontekste. Če to isto zaporedje elementov imenujemo *enunciato*, pa jih postavimo v konkreten kontekst in situacijo; tako niso več univerzalni, temveč se nanašajo na točno določeno situacijo, ki je znana in si jo delijo sogovorniki v procesu komunikacije.

17 Tako kot Serianni (1989) tudi Dardano in Trifone (2011: 478) enačita *frase* s terminom *periodo*.

18 *Proposizione* pri Dardanu in Trifoneju ni enačena s terminom *frase*, kar je, kot smo lahko videli, značilnost Seriannijeve slovnice (1989). Termin *proposizione* bi lahko vzporedili s terminom *stavek* v *Slovenski slovnici* (2004), saj avtorja govorita o »*proposizione principale*« in »*proposizione subordinata*« (tj. glavni in odvisni stavek), s tem pa jo postavljata na skladijsko ravnino.

19 Zveza »je sestavljena iz« se pojavi tudi v slovnici *A comprehensive grammar of the English language* (Quirk et al. 2008: 719), kjer je *sentence*, ki naj bi bila po Toporišiču ustreznica *povedi*, opredeljena zgolj skladijsko – informacije o zaokroženosti pomena ni: »A simple sentence consists of a single independent clause«. To pomeni, da omenjenega izraza ne gre nujno jemati kot dokaz, da (*simple*) *sentence* in *clause* ali *frase (semplice)* in *proposizione* nista del iste jezikovne ravnine.

Schwarze (1995: 41) *frase semplice* opredeljuje kot izraz, ki vsebuje glagol v osebni glagolski obliki ter je po svoji oblikovni in semantični strukturi organizirana okrog tega glagola. Za razliko od *frase complessa* ne zajema nobenih *frasi subordinate* niti prirednih elementov. Elementi, ki jih *frase semplice* poleg glagola vsebuje, se analizirajo kot gradniki (*costituenti*) glede na njihovo notranjo strukturo. V *frase Il bambino sveglia i genitori* [Otrok zbudi starše] sta poleg glagola *sveglia* še elementa *il bambino* in *i genitori*. Prvi je subjekt, drugi pa objekt. Nekateri sestavni deli so del drugih. Nadredni element je *testa* (odnosnica). V gradniku *sveglia i genitori* je glagol odnosnica, znotraj katere je še en gradnik – *i genitori*. Odnosnica določa naravo in formalne možnosti povezovanja gradnikov. Ti se poimenujejo po leksikalni kategoriji (besedni vrsti), ki ji pripada odnosnica (npr. samostalniška besedna zveza). *Frasese complessa* temelji na širitvah *frase semplice*. Vsebuje najmanj eno *frase subordinata* ali priredje. Ena od možnih širitev je tudi vrivek (*inciso*), ki strukturno ni integriran (ibid.: 285). Schwarzejeva definicija *frase semplice* je sintaktična in morfološka, zato bi *frase semplice* lahko enačili s prostim stavkom, *frasese complessa* z zloženim, *frase subordinata* s podrednim, *inciso* pa z vrinjenim stavkom.

Schwarze (ibid.: 519–520) se v zadnjem delu slovnice dotakne tudi *enunciata* (*izrek*). Predstavi ga zgolj metaforično, s prisposodbo. Nato pa v nadaljevanju pravi, da je *rema* njegov novi del, medtem ko je *tema* njegov že znani del. Dodaja pa, da je mogoče govoriti tudi o stavčni *remi*, če ima izrek obliko stavka. Povezovanje teme in reme z izrekom ni prisotno pri vseh avtorjih – Dardano in Trifone (2011: 128) ju npr. povezujeta s konceptom *frase*, Ferrari (2018: 389), ki uporablja izraza *topic* in *comment*, pa z *enunciatom*.

Salvi in Vanelli (2004: 27–28) s *frase nucleare* opredelita tisto *frase*, ki jo sestavljajo glagol in njegova dopolnila – argumenti (poleg drugih možnih funkcijskih kategorij). Število obveznih glagolskih dopolnil je odvisno od glagolske vezljivosti. Ko eno od jedrnih glagolskih dopolnil manjka, govorimo o *frase ellittica*. Kot primer takšne strukture navajata *Pietro sta mangiando* [Peter jé], kjer se odsotnost predmeta, torej tega, kar jé, interpretira kot *Peter zdaj nekaj jé, ni pomembno kaj*. Glagol pa ne določa le števila glagolskih dopolnil, pač pa tudi njihovo semantično vlogo. Glagol in število obveznih dopolnil so torej odvisni od pomena glagola. Avtorja sta *frase nucleare* opredelila sintaktično, vendarle pa sta pri njenem oblikovanju z omenjanjem semantičnih vlog poudarila pomen semantike. *Frasese nucleare* bi lahko prevedli z izrazom *jedrni stavek* – ustreza torej konceptu prostega stavka. Salvi in Vanelli (ibid.: 215) v nadaljevanju omenjata le podredje, zato *frasese complessa* opredelita kot enoto, ki jo sestavljajo *proposizioni* ali *frasi subordinate*. Struktura, okrog katere se

organizira celotna *frase complessa*, je *frase principale*. S *frase matrice* pa opredelita tisto enoto, ki je nadredna neki podredni *proposizione*. Njuna opredelitev je znova skladenjska. *Frases complessa* torej ustreza zloženemu stavku, *proposizione* ali *frase subordinata* podrednemu stavku, *frase principale* glavnemu, *frase matrice* pa nadrednemu stavku.

Sodobnejše slovnice zasnujejo definicije jezikovnih elementov na podlagi drugačnih pristopov, kot smo jih navajeni v tradicionalnih, saj omenjajo tako skladenjski pristop kot pragmatično-besedilni, vendar ju ločujejo. Ustavili se bomo pri dveh slovnica avtorjev Prandi in De Santis (2011: 63) ter Ferrari in Zampese (2018).

Za avtorja Prandi in De Santis (2011: 63) je *frase*²⁰ osnovna enota skladnje, s katero označujeta kompleksno skladenjsko strukturo, sestavljeno iz več posameznih delov, ki nastane s kombiniranjem besed v besedne zveze. *Enunciato* pa opredelita kot najmanjšo jezikovno enoto, ki je sposobna prenašati samostojno sporočilo. *Frases* je zaključena skladenjska struktura, zgrajena na podlagi slovničnih pravil. Je kompleksen znak, sestavljen iz enostavnih znakov, pri čemer ima kompleksen pomen²¹ – četudi je izoliran in ni umeščen v konkretno besedilo ali diskurz.²² Pojem *periodo* je po Prandiju in De Santis (ibid.: 67) sinonimen s pojmom *frase complessa*, tj. gre za večstavčno, kompleksno strukturo, ki deluje izključno na skladenjski ravnini.

Enunciato pa je del besedila ali celo samostojno besedilo, zajeto med dve ločili (piko, klicaj ali vprašaj). Na podlagi konteksta lahko opravlja svojo funkcijo, tj. posredovanje sporočila, čeprav je lahko na površinski ravni slovnično

20 »La phrase est un signe complexe résultant de la combinaison de signes plus simples: une structure complexe et hiérarchisée formée par des constituants et des constituants de constituants combinés d'après des schémas formels réglés par la langue, qui met en œuvre un signifié complexe formé à son tour par une hiérarchie de relations entre signifiés simples. La perspective sous laquelle la phrase est appréhendée est une perspective structurale. La phrase est une structure syntaxique complète qui met en œuvre un signifié autosuffisant: un procès saturé.« (Prandi 2019: 133)

21 Pomen je odvisen od slovnične strukture enote, tj. od tega, kako se besede med seboj povezujejo ter kakšne medsebojne povezave vzpostavljajo. Pomen zato ni zreduciran na število pomenov besed, ki sestavljajo to enoto (Prandi in De Santis 2011: 66). Obstaja pa tudi zunaj konkretne sporazumevalne situacije in konteksta. Element *frases* torej tudi Prandi in De Santis povezujeta s pomenom.

22 V tem primeru ne moremo govoriti, da je definicija izraza popolnoma prekrivna z načinom, kot je pri Toporišču definirana poved, saj je slednja po definiciji umeščena v besedilo oziroma je najmanjša enota besedila, medtem ko *frases*, kot jo opredelita Prandi in De Santis (2011), ni.

nepopoln²³ (ibid.: 64). *Enunciato* je torej vpet v konkretno sporazumevalno situacijo (ibid.: 215). Zato mnoge od besed ali besednih zvez, ki se v njem pojavijo, opravljajo vlogo referentov, ki kažejo na konkretne osebe, stvari, prostor in čas. Če *enunciato* odstranimo iz konkretnega besedila ali diskurza, izgubi svojo vlogo. Ko ga preučujemo, nas zanima samo njegova funkcija (ne pa tudi struktura) v konkretnem sporazumevalnem položaju (ibid.: 63). *Frase*, kot jo obravnavamo v gramatiki, ima po Prandiju in De Santis (ibid.: 65) vrednost modela za *enunciato*, ki se pojavlja v besedilu oz. diskurzu. Kot »model« nam *frase* pomaga prepoznati strukturo tudi najbolj fragmentarnega *enunciata* (npr.: »Male«, gl. op. 23). Podobno kot bi si, če bi iznad žive meje videli le glavo, lahko predstavljali, da se za njo premika cel človek. Preučevanje tovrstnih *frase modello* nam omogoča poglobljene seznanjanje s sintaktično zgradbo, ki jo *enunciato* v nekem besedilu oz. diskurzu žrtvuje – strukturno popoln *enunciato* bi bil s stališča informativnosti nepotreben, saj je manjkajoče informacije mogoče razbrati iz konteksta.

Ferrari in Zampese (2018) definirata *frase* kot jezikovni element, zgrajen okrog povedka, ki je največkrat izražen v obliki glagola, ponavadi pa ga spremlja tudi osebek (2018: 107). Pomen te enote se izoblikuje na podlagi kombinacije pomenov posameznih besed in besednih zvez, ki jo sestavljajo, tj. s pomočjo slovnične strukture celotnega konstrukta. V zgledu *Probabilmente, Michela si è rotta un polso* [Verjetno si je Michela zlomila zapestje] (ibid.: 160) posamezne besedne zveze (na podlagi leksike in morfologije) predstavljajo dejanje (*rompersi*), ki se je zgodilo v preteklosti (*si è rotta*) in v katerega je vključena ena oseba (*Michela*). Dodatni pomen se oblikuje na podlagi subjektivne ocene tvorca, ki izraža dejanje kot samo potencialno in ne popolnoma verjetno (*probabilmente*). Kot pri Prandiju in De Santis (2011) je tudi tu *enunciato* definiran na besedilni ravni, in sicer kot osnovna enota členitve besedila (ibid.: 327), pri čemer avtorja omenjata dve funkciji: ilokucijsko (izvemo, kakšno funkcijo ima izrek v besedilu, tj. funkcijo vprašanja, trditve itd.) ter funkcijo strukturiranja besedila (npr. navajanja motivacije, nasprotja, ponazoritve itd.). *Enunciato* tudi nima neke ustaljene skladske oblike, saj je lahko sestavljen iz besednih

23 Avtorja govorita o slovnični nepopolnosti v smislu elipse, ki je kontekstualno pogojena. Dele slovnične enote *frase* lahko rekonstruiramo iz trenutne komunikacijske situacije ali konteksta. Avtorja (2011: 64) nam koncept prikažeta z naslednjim zgledom: *Germano si raddrizzò asciugandosi il sudore. «Com'è andata la caccia?» chiese. «Male», rispose buomo; e con un gesto indifferente tirò fuori un fagiano* [Germano se je vzravnal in obrisal pot. »Kako je šlo na lovu?« je vprašal. »Slabo,« je odgovoril moški ter z ravnodušno gesto privlekel na dan fazana.]. Zadnji *enunciato Male* [Slabo] je dojet kot modifikator glagolske besedne zveze v *frase*. Popolne strukture na površinskem besedilu ne vidimo, lahko pa jo rekonstruiramo. Pri tem strukturo razvežemo v slovnično popolno enoto, npr.: *La caccia è andata male* [Na lovu je šlo slabo] (ibid.: 65).

zvez (*sintagmi*), samostojnih stavkov (*frasi indipendenti*), nominalnih stavkov (*frasi nominali*), večstavčnega kompleksa (*frase complessa*) itd. Te enote imajo referenčno funkcijo, saj se nanašajo na entitete besedilnega sveta (ibid.: 328). Sklenemo lahko torej, da sta v delu Ferrari in Zampese skladijska in pragmatična ravnina medsebojno ločeni, pri čemer je *frase* »v službi« enote *enunciato*, saj je podlaga za njeno izražanje v vseh mogočih kontekstih in situacijah. Meje enote *enunciato* po mnenju Ferrari in Zampese (ibid.: 329) določajo ločila – zarišejo se ob prisotnosti klicaja, pike, vprašaja ali podpičja, tj. ločil, ki naj bi nakazovala neko zaključeno enoto. Vendar pa poudarita, da je možna meja te enote tudi vejica, ki je skladijsko veliko šibkejše ločilo od pike (nekončno ločilo). To je mogoče, ko imamo dva izreka, ki nista skladijsko integrirana. Kot zgled avtorja (ibid.: 330) navajata *Non so niente, che cosa è la rottura delle acque?* [Ničesar ne vem, kaj je to, da ti voda odteče?]. Na površini imamo en trdilni in en vprašalni stavek, ki ne moreta biti medsebojno povezana v kompleksno stavčno strukturo, sta pa komunikacijsko eden v funkciji drugega. Iz vsega predhodno naštetega lahko trdimo, da je *enunciato* zgolj besedilna enota, vpeta v sporazumevalno situacijo, njena pravilnost oziroma ustreznost glede na dano situacijo pa je odvisna izključno in samo od besedila, njegove koherence in konkretnih okoliščin, medtem ko je *frase* lahko obravnavana samo na skladijski ravnini, na kateri tudi preverjamo njeno slovnično (ne)ustreznost.

Prandi in De Santis ter Ferrari in Zampese omenjajo zgolj distinkcijo med *frase* in *enunciato*. *Frases* definirajo predvsem skladijsko, zlasti Ferrari in Zampese. Izrazu *frase* bi tu lahko ustrezal izraz *stavček*. Prandi in De Santis pa govorita o tem, da ima *frase* pomen in da je zunaj diskurza – v tem smislu bi lahko ustrezala *povedi*, razumljeni skladijsko-pomensko.

2 Nadaljnji razmisleki o smiselnosti izraza *poved* v povezavi s *stavkom* in *izrekom* ter drugimi izrazi

Kot je bilo mogoče razbrati iz pričujoče razprave, je pojem *poved*, če je ta razumljena skladijsko, prekriven s prostim in zloženim stavkom; če pa se mu pripisuje sposobnost prenašanja sporočila, gre pravzaprav za izrek. V nobeni od navedenih situacij izraz *poved* ne zaznamuje nečesa, kar že ne bi bilo opredeljeno z nekim drugim izrazom. Občasna terminološka nenatančnost je na podoben način kot v slovenskih prisotna tudi v delih tujih jezikoslovcev. Starejša dela niso natančna pri razlikovanju med skladijsko in pragmatično ravnino ali pa *poved* uporabljajo za označevanje tega, za kar se je pozneje uveljavil izraz *izrek*.

Vendarle pa meniva, da je raba izraza *poved* smiselna, če govorimo o pomenski zaokroženosti, ne pa o sporočilni. Poved lahko opredelimo kot tako skladijnsko strukturo, ki ima zaokrožen pomen. Ideja o pomenski zaokroženosti je prisotna že v Aristotelovi *Retoriki* (Graffi 2009: 64) ter jo nato razvijajo drugi antični in poznejši avtorji v povezavi z retoriko, logiko, filozofijo in gramatiko (ibid.: 64–71). Pomensko zaokroženost Aristotel pripisuje enoti *perioda*, ki je končna, miselno sklenjena in je lahko sestavljena iz več členov ali je enostavna (Aristotel 2011: 363–366). Tudi o zamejenosti s končnim ali nekončnim ločilom ti avtorji razpravljajo v povezavi s popolnim ali nepopolnim pomenom opazovanih elementov (Graffi 2009: 68). Omenjanje pomenske zaokroženosti in zamejenosti z nekim določenim tipom ločila pri definiranju povedi torej ni nesmiselno. Izraz »sestoji iz«, »je sestavljena iz« je pri definiranju povedi smiseln, ko gre za opredelitev večstavčne povedi. Ko gre za enostavno poved, bi bilo natančneje reči, da poved strukturno *je oz. ustreza* prostemu stavku ali da ima strukturo prostega ali zloženega stavka. Ker stavek ni povsem na isti ravni kot poved, je posledično nedosledno govoriti o tem, da bi se poved členila na stavke. V skladijnsko-pomenskem smislu bi v tem primeru morali govoriti o delih povedi.²⁴

Tudi meje enostavne povedi oz. prostega stavka so lahko različno postavljene. Quirk s soavtorji (2008: 719) kot enostavno poved opredeljuje tudi strukturo s podrednim stavkom, ko je ta podrejen samostalniški besedni zvezi in torej deluje kot prilastek – odvisnik je bodisi relativni bodisi vsebinski.²⁵

24 Mogoče pa bi bilo za kriterij vzeti samo oblikovno zamejenost z veliko začetnico in končnim ločilom ter tako kot nekoč povedi pripisovati zaokrožen pomen, stavku pa – odvisno od situacije – zaokroženega ali nezaokroženega. Termin *poved* bi bil sinonimen *stavku* z zaokroženim pomenom.

25 »We use the term 'simple sentence' for an independent clause that does not have another clause functioning as one of its elements /.../ However, a simple sentence may have a clause functioning within a phrase. In that case the complexity is at the level of the phrase, not at the level of the sentence or clause. Thus [2] is a simple sentence: You can borrow the car *that belongs to my sister*. In [2] the relative clause *that belongs to my sister* is a postmodifier within the complex noun phrase constituting the object element *the car that belongs to my sister*. /.../ The term 'simple sentence' is frequently used elsewhere, but not in this book, for an independent clause that does not contain another clause, regardless of whether the contained clause is an immediate constituent of the sentence or not. In some grammars, nonfinite constructions /.../ are considered phrases rather than clauses. We treat such constructions as clauses because they can be analysed into clause elements /.../ Nonfinite clauses themselves are intrinsically subordinate and therefore do not constitute simple sentences in the canonical forms /.../ A simple sentence is not necessarily simple in a nontechnical sense. For example, a simple sentence may be very complicated because its phrases are complex: On recommendation of the committee, the temporary chairman, who had previous experience of the medical issues concerned, made the decision that no further experiments on living animals should be conducted in circumstances that might lead to unfavourable press publicity« (Quirk s soavtorji 2008: 719–720).

Prandi in De Santis (2011: 194), ki vsebinske odvisnike imenujeta *proposizioni subordinate complete*, pa zanje pravita, da predstavljajo obvezno stavčno dopolnilo nadredne enote. Ta zato ni neodvisna in šele skupaj z odvisnikom tvori eno samo *frase*: *Luca teme che Giovanni abbia perso il treno* [Luka se boji, da je Janez zamudil vlak].

Meniva, da mora biti osnovna definicija nekega elementa dovolj ohlapna, da zajame tudi neprototipične vrednosti. V tem smislu je Toporišičeva (2004: 555) definicija *stavka* neposrečena: »Stavek v tej knjigi, pojmovan kot besede, zbrane okrog ene osebne glagolske oblike in kot najmanjša možna samostojna poved, je zgrajen iz sestavin, ki jih imenujemo stavčne člene.« Če bi ji dodali podatek, da gre za »besede, *prototipično* zbrane okrog osebne glagolske oblike«, bi s tem že nakazali, da so mogoči tudi stavki, kjer ni osebne glagolske oblike. Take neposrečene definicije najdemo tudi pri drugih avtorjih, npr. pri Schwarzeju (1995: 41).

Na osnovi opredelitve razmerja med *frase* in *enunciato* pri Prandiju in De Santis (2011: 63–65) meniva, da sta eliptična lahko poved in stavek, medtem ko je izrek sporočilno vedno popoln. Iz tega sledi, da lahko formalni kriterij opredelitve povedi z veliko začetnico in končnim ločilom uporabimo tudi v primeru eliptičnih in zakritih povedi (stavkov). Med eliptične prištevava Toporišičeva (2004: 488–490) *zvalne* (*Janez!*), *medmetne* (*Bum!*), *členkovne* (*Morda*) povedi, pa tudi pojavnosti, kot *Peter ga je dal*, kjer glede na glagolsko vezljivost nimamo vseh obveznih elementov; k zakritim (izraz sva povzeli po *zakrita oblika* pri Vidovič Muha 2016: 18) pa zglede, kjer neki izraz, npr. *Ne*, nadomešča celotno poved (stavek) *Ničesar nisem ujel*.²⁶ Če lahko pri prototipični povedi *Janez je sedel na balkonu* zlahka prepoznamo zaokroženost pomena, pa lahko v primeru eliptičnih in zakritih povedi govorimo zgolj o pomenu v abstraktnem smislu. Vendar je to že dovolj, da lahko tudi takšne pojavnosti opredeljujemo kot povedi.

V zgledih, kot je *Obljubil mu je žogo, če se bo lepo obnašal* lahko prepoznamo elipso – *obljubil mu je, da mu bo kupil žogo, če se bo lepo obnašal*. Čeprav meniva, da je v prvem zgledu *žogo* nesmiselno obravnavati kot ostanek stavčne elipse, se je treba zavedati, da tovrstna struktura vpliva na izbor glagolske oblike v naslednjem pogojnem odvisniku, in sicer tako v italijanščini kot v slovenščini. V italijanščini poznavanje tega dejstva privede do izbire oblike *trapassato del congiuntivo* (predpreteklik konjunktiva), v slovenščini pa dejstvo, da bi

26 A je vstopil v hišo in odložil puško. »Ali si kaj ujel?« ga je vprašal B. »Ne,« je odvrnil A.

bil »manjkajoči« odvisnik vsebinski, v pogojnem odvisniku omogoči izbiro prihodnjika (prim. Miklič 1991: 95–96, 100; 1992: 196–198).²⁷ To bi bilo npr. nemogoče v na prvi pogled sorodnem zgledu *Kupil mu je žogo, če se bo lepo obnašal.*

In slednjič, pomembno se nama zdi tudi, kako je opredeljeno besedilo. Od te opredelitve je odvisno, ali naj poved razumemo kot najmanjšo enoto besedila ali pa bi bilo to bolj smiselno trditi za izrek. Če namreč *besedilo* opredelimo abstraktno, izvzeto iz konteksta sporočanja, ga lahko povežemo s povedjo. Če pa ga razumemo v povezavi s sporočanjским kontekstom, je njegovo najmanjšo enoto bolje poimenovati izrek. V *Slovenski slovnici* (2004: 695) se glede tega znova pojavlja dvojnost – definicija besedila je po eni strani umeščena v poglavje *Splošno o sporočanju*, po drugi strani pa je besedilo večinoma predstavljeno abstraktno.²⁸

3 Sklep

Opis in rabo izraza *poved* v odnosu do *stavka* in *izreka* je treba motriti z vidika jezikoslovnega razvoja. Potreba po večji terminološki razmejenosti je po najinem mnenju sorazmerna z razvojem pragmatike v zadnjih desetletjih. Tako se je zgodilo, da so se določeni izrazi, npr. *sporočilo*, ki nekdanj še niso bili vezani na pragmatiko, pojavljali tudi v nepragmatičnih opisih. V članku poudarjava pomen prevetritve opisov zlasti v temeljnih referenčnih delih slovenskega jezika.

27 V slovenščini se v vsebinskih odvisnikih tako v preteklosti kot v nepreteklosti glagolske oblike uporabljajo po istem ključu: preteklik za preddobnost, sedanjik za istodobnost, prihodnjik/sedanjik za zadobnost. Gre za način, ki je sicer značilen za nepreteklost. Če je vsebinski odvisnik nadreden še kakšnemu odvisniku, se v podrednem odvisniku glagolske oblike ravnaajo, kot bi se, če bi bila situacija umeščena v nepreteklost: *Obljubil mu je/Obljublja mu/Obljubil mu bo, da mu bo kupil žogo, ko bosta šla mimo stojnic.*

28 »Besedilo je posebna eksistenčna oblika, besedna odslikava resnične ali umišljene stvarnosti. Besedilo ima slušno ali vidno podobo /.../ Najmanjše besedilo ima obliko enostavčne povedi, tj. besed, zbranih okrog osebne glagolske oblike (lahko pa je tudi polstavčno, pastavčno ali besednozvezno). Obsegovno navzgor besedilo ni omejeno /.../ dejansko pa so besedila različnega obsega, sestojčea iz več povedi (tipična enopovedna besedila so npr. pregovori). Besedilo je rezultat t. i. govorne dejavnosti, tj. smiselne uporabe jezikovnih prvin za prenos določene količine obvestila« (Toporišič 2004: 715).

Literatura

- Aristoteles, 2011: Retorika. Ljubljana: Šola retorike Zupančič & Zupančič. Prev. Matej Hriberšek.
- Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko, 1973: Slovenska slovnica. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Breznik, Anton, 1924: Slovenska slovnica za srednje šole. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
- Bešter, Marja, 1993/1994: Renata Zadavec-Pešec: Pragmatično jezikoslovje. Jezik in slovo 39/7–8. 362–364.
- Bešter, Marja, 1994: Tip besedila kot izrazilo sporočevalčevega namena. Uporabno jezikoslovje 2: Analiza diskurza. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 45–52.
- Breznik, Anton, 1924: Slovenska slovnica za srednje šole. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
- Dardano, Maurizio, Trifone, Pietro, 2011: Grammatica italiana: con nozioni di linguistica. Bologna: Zanichelli.
- Ferrari, Angela, Zampese, Luciano, 2018: Grammatica: parole, frasi, testi dell'italiano. Roma: Carocci editore.
- Graffi, Giorgio, 2009: Origine e sviluppo della nozione di subordinazione frasale nella grammatica italiana. Ferrari, Angela (ur.): Sintassi storica e sincronica dell'italiano. Subordinazione, coordinazione, giustapposizione. Atti del X Congresso della Società Internazionale di Linguistica e Filologia Italiana (Basilea, 30 giugno-3 luglio 2008). Volume 1. Firenze: Franco Cesati Editore.
- Jakop, Nataša, 2005: Tipologija oblikoslovnih, skladenjskih in pomenskih značilnosti slovenskih pragmatičnih frazemov: doktorska disertacija. Ljubljana: [N. Jakop].
- Jakop, Nataša, 2006: Pragmatična frazeologija. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Janežič, Anton, 1876: Slovenska slovnica: za domačo in šolsko rabo. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Kranjc, Simona, 2016: Prisojanje ali predikacija v slovenskem jezikoslovju. Kržišnik, Erika (ur.): Obdobja 35: Toporišičeva obdobja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 229–235.
- Kunst-Gnamuš, Olga, 1984: Govorno dejanje – družbeno dejanje: Komunikacijski model jezikovne vzgoje. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja.
- Kunst-Gnamuš, Olga, 1991: Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom. Ljubljana: Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja.
- Miklič, Tjaša, 1991: Forme verbali italiane: come vengono presentate dalle grammatiche e come funzionano nei testi. Scuola nostra 23. 87–103.
- Miklič, Tjaša, 1992: La Consecutio Temporum in sloveno e in italiano: alcune osservazioni. G. Mocciano, Antonia, Soravia, Giulio (ur.): L'Europa linguistica: contatti, contrasti, affinità di lingue: atti del XXI Congresso internazionale di studi [della Società di linguistica italiana]. Catania, 10-12 settembre 1987. 189–218.
- Prandi, Michele, 2019: Phrase et énoncé: de l'ordre symbolique à l'ordre indexical. Neveu, Franck (ur.): Proposition, phrase, énoncé: linguistique et philosophie. ISTE Editions: London. 263–272.
- Prandi, Michele, De Santis, Cristiana, 2015: Le regole e le scelte: manuale di linguistica e di grammatica italiana. Torino: UTET Università.

- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey, Svartvik, Jan, 2008: *A comprehensive grammar of the English language*. London/New York: Longman.
- Salvi, Giampaolo, Vanelli, Laura, 2004: *Nuova grammatica italiana*. Bologna: Il Mulino.
- Schwarze, Christoph, 2009: *Grammatica della lingua italiana*. Edizione italiana interamente riveduta dall'autore a cura di Adriano Colombo. Carocci editore: Roma.
- Serianni, Luca, 1989: *Grammatica italiana: italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET libreria.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 2011: *Intervjuji in polemike*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Vidovič Muha, Ada, 2015: Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi – vprašanje besednih vrst (Poudarek na povedkovniku in členku). *Slavistična revija* 63/4. 389–406.
- Vidovič Muha, Ada, 2016: Konceptualne prvine funkcijskostrukturalne slovnice (primerjalno s Toporišičevo slovnico). Kržišnik, Erika (ur.): *Obdobja 35: Toporišičeva Obdobja*. 13–23.
- Žele, Andreja, 2008: *Osnove skladnje*. Ljubljana: samozaložba.

Vloga permutativnosti pri določanju in razvrščanju skladenjskih pomenov

*Dejan Gabrovšek**

*Domen Krvina***

Izvleček

Prispevek obravnava vlogo permutacij v skladnji: ker besede na skladenjski ravni nastopajo kot pomensko relativno zaključene enote (za razliko od fonemov in morfemov, ki sami zase ne morejo stati), je možnih več razporeditev elementov v nizu (besedni zvezi, stavku, povedi, besedilu). Pri tem ne gre le za kombinacije (kateri jezikovni elementi stojijo skupaj), pač pa za permutacije: katere so vse možne razporeditve elementov. Pri analizi nato lahko ugotavljamo, katera od njih je najbolj tipična. Vpliv različnih razporeditev sestavin na skladenjski pomen celote povedi je kljub enaki stavčnočlenski vrednosti sestavin lahko znaten, jezik pa z njimi v smislu jezikovne ekonomike izkorišča zmožnosti za maksimalni pomenski izkoristek ob uporabi le določenega števila izraznih sredstev.

Ključne besede: skladnja, veznik, glagol, permutacija, besedni red

* ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si.

** ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, domen.krvina@zrc-sazu.si.

Abstract – The role of permutations in determining and classifying syntactic meanings

The paper discusses the role of permutations in syntax: since words at the syntactic level function as semantically relatively autonomous units (unlike phonemes and morphemes that cannot stand alone), several arrangements of elements in a string (phrase, clause, sentence, text) are possible. These are not just combinations (which language elements stand together), but rather permutations: i.e. all possible arrangements of the elements. The most typical arrangement can be then determined by analysing all the arrangements. The influence of different arrangements of components on the syntactic meaning of the whole sentence can be significant, despite the same functional value of components in a sentence. Language uses permutations as a means of language economy to maximize semantic efficiency using only a limited number of expressions.

Keywords: syntax, conjunction, verb, permutation, word order

1 Uvod

Pristop, ki ga predstavljamo, pri skladenjskih in z njimi povezanih pomenslovnih raziskavah zagovarja upoštevanje vseh možnih razporeditev (permutacij) elementov, ki jih obravnavamo.

To velja tudi tedaj, ko se zdijo določene možnosti razporeditev malo verjetne ali celo napačne – pomembno je, da jih odkrijemo, v analizi primerjamo z drugimi in jih tako (kot obrobne) ustrezno ovrednotimo. Osrednja permutacija je navadno res le ena, vendar njena tipičnost in zlasti temeljne značilnosti zares izstopajo šele v sopostavitvi z drugimi, zlasti tistimi na obrobju. Poleg tega so na obrobju navadno pogostejše in izraziteje zaznavne težnje po pomenskih premikih, ki bi ob analizi samo osrednje permutacije (ta v korpusnem gradivu izstopa tako izrazito, da so pri naključni analizi ostale zaznavne slabše) lahko ostale spregledane.

Vse možne razporeditve (permutacije) elementov v izboru, ki ga obravnavamo, izračunamo po naslednji formuli:

$$\checkmark \text{Število}_1 \text{ možnih elementov na mestu}_1 \times \text{število}_2 \text{ možnih elementov na mestu}_2 \times \text{število}_3 \text{ možnih elementov na mestu}_3 \times \dots \times \text{število}_n \text{ možnih elementov na mestu}_n$$

Če je na vseh mestih možno enako število elementov, se formula poenostavi: število možnih elementov \times število možnih elementov $\times \dots =$ število možnih elementovⁿ.

Teoretično je iskanje vsaj v izhodišču bolje zastaviti tako, da se upošteva dikcija osnovnega izreka kombinatorike (Blaznik et al. 1991: 94), ki predpostavlja, da število odločitev na enem od mest ne omejuje števila odločitev na drugih mestih. V praksi je v gradivu navadno tako, da določeno (ne sicer nujno vedno eno in isto) mesto lahko zaseda le en element (npr. veznik ali vezniška zveza) – v teh primerih elementu na tem mestu pripišemo številčno vrednost = 1.

V nadaljevanju bomo podrobneje predstavili nekaj praktičnih primerov raziskovalne uporabe permutacij: kako na skladenjski pomen celotne povedi vpliva razporeditev veznika in glagolskega vida dejanj ob njem ter kateri elementi tipično stojijo ob vezniku – ali povsem na začetku stavka ali na mestu, ki temu sledi. Temeljni poudarek je metodološki, zato je pri vsakem od primerov narajena le osnovna analiza; podrobnejša obravnava bi za vsakega od primerov zahtevala svoj prispevek. Za veznika *dokler* in *dokler ne* ter razporeditev glagolskih dejanj glej prispevek (Gabrovšek, Krvina 2020).

2 Veznik *ko* in razporeditev glagolskega vida dejanj ob njem

Veznik *ko* ima časovni pomen, ki pa je dokaj splošen: sam *ko* časovnega razmerja med dejanji ne opredeljuje podrobneje. Pri skladenjskem pomenu ima zato pomembno vlogo razporeditev vidskih vrednosti dejanj ob njem. Podobno velja za veznik *in*, ki enote v stavku zgolj povezuje (Toporišič 2004: 437), na medsebojno časovno razmerje dejanj pa kaže glagolski vid (Krvina 2019).

Pri analizi razporeditve dejanj sta upoštevani obe nasprotni vidski vrednosti: dovršnik (DV) in nedovršnik (NDV). Hkrati NDV/DV so z vidika natančnosti pri korpusnem označevanju pogosto problematični, saj so vmes med dvema skrajnima poloma. Ker bi pri izvedeni analizi skupaj (5 permutacij) predstavljali največ dobrih 15 % celote, niso bili analizirani podrobneje.

Prav tako v analizo niso vključene prislovno-vezniške zveze z bolj specifičnim časovnim pomenom, npr. *potem ko*, *medtem ko*.

Kvantitativna analiza je izvedena na celotnem korpusu Gigafida 2.0, kvalitativna analiza (za pridobitev zgledov) pa na manjšem reprezentativnem vzorcu

konkordanc (prim. še Ilc, Stopar 2023). Rezultati iskanja so vedno filtrirani z ukazom, ki znotraj iskalne zahteve močno omeji ali celo povsem odstrani možnost pojavljanja odvisnikov z drugimi vezniki: negativni filter znotraj iskalne zahteve (0,0 mest) [word="(da|če|ker|kakš.*|kj.*|ki|ko|ko.*|ka.*|kd.*)" & tag="Vd|Z.*|R.*"].

2.1 Veznik ko na začetku povedi

Iskalna zahteva: [word="."][word="Ko"] [[]{0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word=","] [[]{0,3} [tag="Gg.*"]; **celota = 219.981**

Z besedami: Poišči besedo *Ko* na začetku povedi za piko. Po največ treh mestih presledka naj sledijo nepomožne glagolske pojavitve, za njimi po največ treh mestih presledka vejica in za njo po največ treh mestih presledka zopet nepomožne glagolske pojavitve.

Za iskanje dovršnikov na mestu pike v delu ukaza [tag="Gg.*"] dodamo d, za iskanje nedovršnikov pa n.

Izračun vseh permutacij: $1 \times 2 \times 2 = 4$

Ko NDV NDV; 24.813/219.981 = 11,3 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **poteka istočasno** z dejanjem v odvisnem stavku.

- (1) *Ko delam, rad poslušam glasbo.*
- (2) *Ko se temperatura snovi niža, prehajajo delci iz višjih energijskih stanj v nižja.*
- (3) *Ko sedava za mizo, razlaga, da lovi še zadnja tedna pred začetkom predavanj, da dokonča svojo novo knjigo.*

Dejanji sta vzporedni, njuna poteka sta bolj ali manj istočasna in se medsebojno ne omejujeta: to velja tako pri ponavljajnosti oz. splošni veljavnosti dejanj (1, 2) kot tudi pri opisih enkratnih situacij (3). Glede vidske rabe (NDV NDV) je vzporednice mogoče iskati tudi zunaj slovanskih jezikov – v angleščini gre tu za tipičen primer, ko v obeh stavkih rabimo obliki *progressive*: *-ing, -ing*.

Ko NDV DV; 27.787/219.981 = 12,6 %

Skladenjski pomen: dejanje v odvisnem stavku je **prekinjeno** z dejanjem v glavnem stavku.

- (4) *Ko je **letel** nad strmino, ga je **zajel** sunek vetra, ki bi ga skoraj vrgel iz ravnotežja.*
- (5) *Ko se je **peljal** na biciklu, je izza ovinka **pridrvel** avtomobil in zapeljal naravnost vanj.*
- (6) *Ko je z motorco **obžagoval** veje podrtega drevesa, se je deblo **skotalilo** po pobočju in ga zadelo v golen, tako da je obležal.*

Dejanji sta zaporedni: dejanje v odvisnem stavku bi (lahko) še trajalo, če ga ne bi prekinilo dejanje v glavnem stavku. To je bolj ali manj nenadno, zato izraženo z DV. Nenadnost je vezana zlasti na enkratne, konkretne situacije (4–6), pri ponovljivosti oz. splošni veljavnosti dejanj je zaznavna mnogo slabše. Slovenska vidka raba ima zopet vzporednico v angleščini:

oblika *progressive* za izražanje poteka dejanja, *simple* pa za izražanje nenadnosti, ki potek drugega dejanja prekine.

Ko DV NDV; 39.444/219.981 = 17,9 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **začne potekati** za dejanjem v odvisnem stavku.

- (7) *Ko **vklopimo** žarnico, se ta postopno **segreva**.*
- (8) *Ko testo **razvaljamo**, nanj **polagamo** mesne kroglice.*
- (9) *Ko se bo **vrnil** nazaj, bo zopet **nadaljeval** s svojo dejavnostjo.*

Dejanji sta zaporedni: tu dejanje v odvisnem stavku s svojim nastopom glede na tip dejanja (*vklapljati* → *vklopiti*; *valjati testo* → *razvaljati testo*; *vračati se* → *vrniti se*) navadno tudi z zaključenostjo predstavlja izhodišče za potek dejanja v glavnem stavku (*segrevati se*, *polagati*, *nadaljevati*). Dejanje v odvisnem stavku ni nenadno in ponovljivost oz. splošna veljavnost dejanja je tu spet zelo pogosta (7, 8).

Ko DV/(stanjski, naklonski NDV) DV; 103.213/219.981 = 46,9 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **nastopi (kmalu)** za dejanjem v odvisnem stavku.

(10) *Ko juha zavre, ji dodamo zakubo.*

(11) *Ko kliknete posamezno mesto, takoj zagledate vsa druga mesta, s katerimi je povezano.*

(12) *Ko bom imela prosto kako minutko, te bom spet poklicala.*

Ta permutacija glede na druge, ki obsegajo od dobrih 10 % do slabih 20 % celote, po pogostnosti izrazito izstopa. Kot pri DV NDV gre za zaporednost dejanj, pri čemer izraženost dejanja v glavnem stavku z DV kaže, da to nastopi (ne začne potekati) navadno dokaj hitro ali celo takoj (11) za dejanjem v odvisnem stavku. V permutaciji s tem skladenjskim pomenom se v odvisnem stavku pojavljajo tudi nekateri stanjski in naklonski glagoli (12), ki v deležu celote tu niso zajeti (pač pa v permutaciji NDV DV), zato je pomensko gledano delež največje permutacije še nekoliko večji (skoraj polovica celote). Besedilno prevladujejo recepti in navodila za uporabo – prevladujoč delež te permutacije je tako povezan tudi z zvrstno sestavo korpusa Gigafida 2.0.¹

2.2 *Veznik ko na sredini povedi*

Iskalna zahteva: [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word=","][word="ko"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]; celota = 635.381

Z besedami: Poišči vse nepomožne glagolske pojavitve do tri mesta pred vejico in besedo *ko* na sredini. Po največ treh mestih presledka naj sledijo nepomožne glagolske pojavitve.

Izračun vseh permutacij: $2 \times 1 \times 2 = 4$

NDV ko NDV; 95.454/635.381 = 15 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **poteka istočasno** z dejanjem v odvisnem stavku.

¹ Razmeroma velik delež publicistike, prim. <https://viri.cjvt.si/gigafida/System/About>.

- (13) Šolski ravnatelj je komaj **zadrževal** solze, ko je **govoril** z novinarji.
- (14) Uteži so žvenketaje **trkale** druga ob drugo, ko so **se dvigale** s tal.
- (15) Vsi za enega in eden za vse, sem **premišljala**, ko sem **opazovala** zbiranje skakalcev v smučarskih poletih reprezentance A.

Mesto veznika (začetek : sredina povedi) ne vpliva na pomen povedi – dejanji sta vzporedni, njuna poteka sta bolj ali manj istočasna in se medsebojno ne omejujeta.

NDV ko DV; 103.331/635.381 = 16,3 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku je **prekinjeno** z dejanjem v odvisnem stavku.

- (16) Ravno **se dogovarjamo** za pijačo, ko mi na telefonu **zazvoni** čudna številka.
- (17) Vse je **trajalo** deset minut, ko je policiji vendarle **uspelo** spopad zaustaviti.

Tu mesto veznika (začetek : sredina povedi) vpliva na pomen povedi – dejanje v odvisnem stavku prekine dejanje v glavnem stavku, medtem ko pri permutaciji ko NDV DV velja ravno obratno. Dejanji sta zaporedni: dejanje v glavnem stavku bi (lahko) še trajalo, če ga ne bi prekinilo dejanje v odvisnem stavku, ki je bolj ali manj nenadno in zato izraženo z DV. Nenadnost je vezana zlasti na enkratne, konkretne situacije (16, 17).

DV ko NDV; 106.259/635.381 = 16,7 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **začne potekati** za dejanjem v odvisnem stavku.

- (18) Kaj se v našem telesu **dogaja**, ko **zbolimo** za depresijo?
- (19) Občinski svet bo o fundaciji **odločal**, ko bodo **dobili** več informacij.

Dejanji sta zaporedni: tu dejanje v odvisnem stavku s svojim nastopom predstavlja izhodišče za potek dejanja v glavnem stavku (*dogajati se, odločati*).

Dejanje v odvisnem stavku ni nenadno in ponavljajnost oz. splošna veljavnost dejanja je tu razmeroma pogosta (18).

DV/(stanjski, naklonski NDV) ko DV; 234.041/635.381 = 36,8 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **nastopi (kmalu)** za dejanjem v odvisnem stavku.

- (20) *Namestitev **se požene** samodejno, ko **vstavimo** CD v računalnik.*
- (21) *Do nenavadnega obrata je **prišlo**, ko je sodišče **začelo** poizvedovati za neznanke, ki je sprožila vso zadevo.*
- (22) *Študent **zaključi** študij, ko uspešno **opravi** vse izpite in predpisane študijske obveznosti.*

Ta permutacija glede na druge, ki obsegajo okoli 15 % celote, po pogostnosti izrazito izstopa. Kot pri DV NDV gre za zaporednost dejanj, pri čemer dejanje v glavnem stavku nastopi (ne začne potekati) navadno dokaj hitro za dejanjem v odvisnem stavku. V permutaciji s tem skladenjskim pomenom se v odvisnem stavku pojavljajo tudi nekateri stanjski in naklonski glagoli, ki v deležu celote tu niso zajeti (pač pa v permutaciji NDV DV), zato je pomensko gledano delež največje permutacije še nekoliko večji.

2.3 *Veznik ko in razporeditev glagolskega vida dejanj ob njem: temeljne ugotovitve*

Pri skladenjskem pomenu ima bistveno vlogo razporeditev vidskih vrednosti dejanj ob vezniku *ko*. Glede na mesto *ko* se skladenjski pomen razlikuje le pri *ko NDV DV : NDV ko DV* (v katerem stavku je dejanje prekinjeno). *Ko* na sredini omogoča mnogo pogostejši razvoj vezniskih pomenov od izhodiščne časovnosti v smeri vzročno-posledičnosti, pogojnosti, primerjalnosti, protivnosti ipd. – časovna komponenta se pri tem lahko celo povsem izgubi. Nasploh se zdi (to bi lahko potrdil šele natančnejši pregled gradiva za posamezne veznike), da sta pri podrednih veznikih – tu imamo primere za časovne – izhodiščni pomen in vloga veznika izrazitejša, če ta stoji na začetku povedi: v tem položaju s svojim okoliščinskim ali drugim pomenom kot izhodiščem bolj usmerja potek povedi. Na veznik v sredini povedi medtem potencialno že

lahko vpliva pomen predhodnega stavka in je zato vloga veznika za skladenjski pomen povedi nekoliko manj odločilna. Verjetno tudi zato vsi pomensko bolj ekstenzivni vezniki (*in, da, ki*) praviloma stojijo med enotami, ki jih povezujejo. Spodnji zgledi tako bolj kot časovnost (kjer je pomembna razporeditev vidskih vrednosti dejanj ob vezniku) izražajo druga razmerja, ki sicer določeno sestavino časovnosti, kot iz nje izpeljani, večinoma ali vsaj delno še ohranjajo.

- (23) *Ko govorimo o dohodkovni politiki, moramo izhajati iz treh osnovnih funkcij plač: ekonomske, socialne in motivacijske.*
- (24) *Boljšo uvrstitev sem zapravil že na prvi progi, **ko** sem preveč zaostal za tekmeci.*
- (25) *Veliko bolje bi bilo, **ko** bi sistem sam poskrbel za to.*
- (26) *Veselim se pomladi, **ko** bo oživel moj vrt.*
- (27) *Zamudil sem pravi trenutek, **ko** bi lahko z nekaj potezami prišel do velike prednosti in točke.*

3 **Veznika dokler in dokler ne na začetku in sredini povedi ter razporeditev glagolskega vida dejanj ob njima**

Podrobnejša analiza veznikov *dokler* in *dokler ne* ter vidskih in pomenskih lastnosti ob njima je predstavljena v prispevku (Gabrovšek, Krvina: 2020). Tu v okviru metodologije uporabe permutativnosti navajamo le bistvene ugotovitve.

Izračun vseh permutacij (*dokler + dokler ne*): $2 \times ((1 \times 2 \times 2) + (2 \times 1 \times 2)) = 16$

Pogostejše so permutacije z *dokler ne*, raba obeh veznikov je izrazito pogostejša na sredini povedi. Pri *dokler* na vsaj enem mestu v permutacijah izrazito prevladuje nedovršnik (na začetku povedi 81,2 % celote vseh permutacij; na sredini 83,6 %), pri *dokler ne* dovršnik (na začetku povedi 78,8 %; na sredini 82,8 %).

Dokler: najpogostejši permutaciji sta *dokler NDV NDV* (58,7 % celote permutacij z *dokler* na začetku povedi) in *NDV dokler NDV* (53,2 % z *dokler* na sredini povedi). Mesto veznika ne vpliva na razporeditev vidskih vrednosti in skladenjski pomen povedi. *NDV* izraža istodobnost dejanj, vendar z implicirano časovno mejo: vsako od dejanj lahko traja, poteka le toliko časa, *dokler* traja drugo.

(28) *Dokler rastlina **raste**, ji spodnji listi **odpadajo**.*

(29) *Zavarovanec **prejema** dodatno pokojnino, dokler **živi**.*

Dokler ne: najpogostejši permutaciji sta *dokler ne DV NDV* (54 %) in *NDV dokler ne DV* (53,9 %). Tu mesto veznika vpliva na razporeditev vidskih vrednosti: DV stoji ob vezniku v odvisniku, NDV pa v glavnem stavku; NDV je ob *dokler ne* v odvisniku redek (12,4 %; 6,5 %) in omejen na izražanje stanja ali vztrajanje v njem. DV skupaj z *ne* označuje mejo, do ali od katere NDV dejanje lahko poteka – to zadnje, če je zanikanje prisotno tudi v glavnem stavku (31).

(30) *Dokler se sadike **ne ukoreninijo**, jih obilno **zalivamo**.*

(31) *Ne bo **jedla**, dokler se ji **ne opraviči**.*

Najpogostejše permutacije so povezane z izhodiščnim časovnim pomenom veznikov *dokler* in *dokler ne*, premiki pomena v smeri od časovnosti proti pogojnosti so pri njih redki, sporadični (nekoliko pogostejši ob zanikanju tako v glavnem stavku kot v odvisniku). Te permutacije v deležu celote vseh permutacij dosegajo vsaj polovico. Manj pogoste permutacije (okoli petina celote) večinoma ohranjajo časovni pomen, se pa marsikje pojavlja težnja po prehodu pomena povedi proti pogojnosti. Pri izrazito redkih permutacijah (nekaj odstotkov celote) je prehod v pogojnost pogost – posebej v primerjavi z najpogostejšimi permutacijami.

4 Položaj naslonskega niza ali drugega elementa ob vezniku na začetku stavka

Zanima nas mesto naslonskega niza ali drugega elementa ob vezniku na začetku stavka. Kot »veznik na začetku stavka« razumemo veznik prav na začetku povedi ali na začetku neprvega stavka v povedi. Pri iskanju bomo analizirali, kaj sledi na naslednjem mestu, kadar veznik stoji na prvem mestu v stavku (prvo nezačetno mesto predvidoma odpira mesto zlasti za najmanj eno naslonko oz. naslonski niz (Toporišič 2004: 675)) ali kadar stoji na mestu, ki sledi prvemu (to predvidoma odpira mesto zlasti za prislov, členek ali drug veznik v vezniško-členkovni funkciji).

Vezniško mesto lahko zaseda kar koli, kar je v korpusu označeno kot veznik; mesto takoj za veznikom na začetnem mestu [n] ali začetno mesto tik pred njim [z] je neznanka.

Če upoštevamo stanje v SSKJ2, kjer je vezniških iztočnic 86, iztočnic, ki v katerem od svojih pomenov nastopajo v vezniški rabi, pa 101, dobimo 187 enkratnih pojavitev. Ker se mnoge od njih v korpusnih zadetkih pojavljajo večkrat, vrednost 187 pomnožimo z neznanko x, torej $187x$.

Izračun vseh permutacij: $187x \times [n] + [z] \times 187x = 187x(n + z)$.

Ker je zaradi večjega števila neznank vrednost izraza predvidoma zelo visoka in ne povsem dokončno določljiva, v nadaljevanju predstavljamo le nekaj najbolj tipičnih permutacij z veznikom na prvem mestu ali na mestu takoj za prvim.

4.1 *Veznik na začetnem mestu*

Veznik \times [n]

Iskalna zahteva: [tag="U"] [tag="V."] []

Z besedami: poišči ločilo, ki mu brez presledka sledi veznik. Temu naj sledi še eno mesto brez natančnejših zahtev glede vsebine.

Celota $\geq 10 \times 10^6$ (10×10^6 primerov je v orodju NoSketch Engine pri prikazu in obdelavi korpusnih zadetkov zgornja meja).

Veznik \times *biti* (samostojna naslonka)

$(2,76 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 27,6 \%$

(34) *Ko je bil star enajst let, je prišla na osnovno šolo knjiga Robinzona Crusoeja.*

(35) *Najbolj pogoste so znamke, ki so v uporabi za redni poštni promet.*

Veznik \times *se* (samostojna naslonka ali začetek naslonskega niza)

$(0,71 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 7,1 \%$

(36) *Ker se zavedajo, da bo predlog ministrstva za zdravje v obravnavi deležen sprememb, so se odločili zakonski predlog predstaviti že sedaj.*

(37) *Vlada ni imenovala posebnega državnega podtajnika, **ki se** je v Italiji v prejšnjih vladah ukvarjal izrecno s problemi manjšine.*

Veznik × bi (samostojna naslonka ali začetek naslonskega niza)

$$(0,47 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 4,7 \%$$

(38) *Če **bi** v evroligi zmagali vse tekme, potem ne bi gledali na preostale tekme.*

(39) *Gasilci so preprečili, **da bi** se ogenj razširil na druge objekte.*

Veznik × členek (pogosto nikalni *ne, naj* – del glagolske oblike in začetek naslonskega niza)

$$(0,51 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 5,1 \%$$

(40) *Čeprav še niso dobro proučili vseh števil, že razmišljajo, kako naprej.*

(41) *Moji motorji so res zelo hitri, **zato niti** ne čudi, da sem celo podrl rekord steze.*

Veznik × naslonska oblika zaimka (pogosto začetek naslonskega niza)

$$(0,19 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 1,9 \%$$

(42) *Ker **ga** je od lanskega leta treba registrirati, se je pozanimal, kako je s pridobivanjem lastništva.*

(43) *Če kdo misli, **da ga** bomo samo hvalili, se moti.*

Veznik × glagol v sedanjiku

$$(0,42 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 4,2 \%$$

(44) *Kot kaže analiza, je 3-letna povprečna donosnost na letni ravni 52,24-odstotna.*

(45) *Oni so tisti, **ki kupujejo** vstopnice, imajo radi ta klub in navijajo zanj.*

Veznik × prislov (pogosto v vlogi pomenske dopolnitve veznika, celota lahko deluje členkovno)

$$(0,17 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 1,7 \%$$

(46) *Saj doslej ni bilo slišati, da bi se predsednik zaradi tega kaj pritoževal.*

(47) *To sem doštudirala, ampak nikoli tega zares nisem počela.*

Delež pogostejših permutacij z naslonko/naslonskim nizom takoj za veznikom na začetku stavka (veznik × [n]): 46,4 %.

Na nezačetnem mestu takoj za veznikom izrazito pogosto stoji vsaj ena naslonka. To so lahko zlasti oblike glagola *biti* (27,6 %), prosti morfem *se* (7,1 %), členica *bi* (4,7 %), členek (5,1 %), naslonska oblika zaimkov (1,9 %). Kot rečeno, taka naslonka odpira naslonski niz (navadno iz več naslonk), za katerega je mogoče trditi, da je kot celota gledano temeljni element, ki lahko sledi vezniku, kadar ta v stavku zaseda prvo mesto – delež naslonskega niza dosega vsaj slabo polovico celote vseh pojavitev. Nenaslonski elementi, npr. sedanjiške oblike glagola (4,2 %), prislovi, ki pomensko razširjajo veznik v novo celoto z vezniško-prislovnim pomenom (Krvina, Žele 2018), kar lahko učinkuje tudi členkovno (1,7 %), so mnogo redkejši in najverjetneje ne presegajo 10 % celote.

4.2 Veznik na mestu takoj za začetnim

[z] × veznik

[tag="U"] [] [tag="V."]

Z besedami: poišči ločilo, ki mu sledi eno mesto brez natančnejših zahtev glede vsebine, temu pa sledi veznik.

Celota ≥ 10 × 10⁶

Prislov (všteti tudi nekateri členki tipa *res*, *žal*) × veznik

$$(1,57 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 15,7 \%$$

(48) *Podobno kot v prejšnjih letih je največji delež oglaševalskega kolača pripadel televiziji.*

(49) *Starost je v miru preživljala na svojem domu, **občasno pa** je živela pri hčerki v Mariboru.*

Veznik × veznik (pogosto vezniška zveza z modificiranim, lahko členkovnim pomenom)

$$(1,5 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 15 \%$$

(50) ***Kajti če** bo delo, bo tudi plača.*

(51) *Osrednje mesto v vašem opusu zavzema kratka proza, **pa vendar** si tudi vaši romani sledijo dokaj redno.*

Členek × veznik

$$(0,59 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 5,9 \%$$

(52) *Postopek je precej drag. **Ravno zato** so policisti precej previdni in pošljejo na pregled res samo tiste, pri katerih je skoraj gotovo, da so krivi.*

(53) *Na ministrstvu se še niso odločili, katere ponudnike bodo izbrali, **morda pa** bo odločitev padla že prihodnji teden.*

Samostalni (občna in lastna imena) × veznik (vloga pogosto blizu členku)

$$(1,46 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 14,6 \%$$

(54) ***Zakonodaja namreč** določa, da mora javni razpis voditi ministrstvo in ne občina.*

(55) *Miami je zmagal enkrat, **Dragič pa** je bil učinkovitejši s 23,7 : 18,7 točke.*

Delež pogostejših permutacij s prislovno-členkovnim elementom ali še enim veznikom na prvem začetnem mestu pred veznikom ([z] × veznik): 36,6 %.

Naslonski niz, tako značilen na nezačetnem mestu takoj za veznikom, tu lahko sledi šele po zvezi začetnega elementa in veznika; samostojna naslonka pred veznikom (izjema je lahko *pa* v vlogi, blizu členkovni, npr. *ga pa je zanimalo*) ne stoji. Izrazito pogoste so zveze, v katerih je na prvem začetnem mestu pred veznikom prislovno-členkovni element (15,7 %), še en veznik (15 %) ali tudi

element, korpusno označen kot členek (5,9 %). Pomen celotne zveze je modificiran, pri čemer je členkovnost navadno prisotna v večji ali manjši meri – to je mogoče trditi za vse zgoraj naštete zveze (zgleidi 48–53), ki skupaj dosega 36,6 %.

Prvo začetno mesto pred veznikom omogoča tudi neke vrste skladijsko izpostavljanje: tedaj ga zaseda občno- ali lastnoimenski samostalni (14,6 %). Za jasnejšo potrditev izpostavljene skladijske vloge bi bilo smiselno pritegniti tudi preučevanje stavčnih poudarkov (kot je predstavljeno npr. v Huber 2022).

5 Dosedanja in prihodnja uporaba permutativnosti pri jezikoslovnih raziskavah

Primerov možne praktične uporabe permutativnosti je še več. Pravzaprav bi lahko rekli, da jo pri preučevanju skladijskih pojavov bolj ali manj spontano uporablja večina raziskovalcev. Od prispevkov, predstavljenih na simpoziju Skladnja slovenskega jezika, ki je v organizaciji Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani potekal od 25. 2. do 27. 2. 2021, lahko izpostavimo dva: preučevanje sprejemljivosti različne stave delovalnikov v besednih zvezah z izglagolskimi izpeljankami ob predvideni ohranitvi skladijskega pomena (Marvin 2023) in analiza velike variantnosti frazeoloških, zlasti paremioloških enot tako z vidika razporeditve sestavin kot tudi možnosti, kaj vse lahko zaseda določeno mesto (Meterc 2023). Možnost zamenjave elementov, zlasti v podredjih, omenja tudi Toporišič v *Novi slovenski skladnji* (Toporišič 1982: 142).

Kot se je izkazalo na simpoziju, večina raziskovalcev tako preučevanje poimenuje z izrazom kombinacije, pri čemer ugotavlja, da se možnosti ob velikem številu mest, ki jih lahko prerazporejamo, in zlasti pestrosti elementov, ki jih lahko zasedajo, hitro nabere zelo veliko.² Matematično gledano pri kombinacijah razporeditev elementov ni pomembna, pomembno je le, kateri od vseh možnih stojijo skupaj (Blaznik et al. 1991: 95–96). Brž ko pa preučujemo vse možne razporeditve elementov, gre za permutacije: ker se za njihov izračun mesta in njihova vsebina med seboj množijo, njihova vrednost celo pri omejenem številu mest in njihove vsebine hitro naraste.

2 Če imamo npr. 5 elementov, ki jih lahko razporejamo na 5 mest, vsak element pa je lahko uporabljen le enkrat, imamo na prvem mestu 5 možnosti, nato eno manj, nato še eno manj ... na zadnjem mestu le še eno. Vseh takih permutacij je tako $5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1 = 120$. Če se elementi lahko ponavljajo (v jeziku sicer redko), je permutacij celo $5^5 = 3125$.

Ker je linearna³ razporeditev elementov (širše bi lahko rekli vse, kar se tiče besednega reda) v jeziku za skladijski pomen zelo pomembna, se pri celostnem jezikovnem opisu upoštevanju permutativnosti niti ne moremo izogniti – ne glede na to, kako jo imenujemo.

6 Zaključek

Prispevek predstavlja pomen upoštevanja permutativnosti elementov pri preučevanju zlasti skladijskih jezikovnih pojavov. Ugotavlja, da se večina raziskovalcev tega zaveda in tako metodo bolj ali manj spontano tudi uporablja – ne glede na to, kako jo poimenuje.

Matematična gotovost, da smo zajeli vse možne razporeditve elementov (vsa možna mesta, ki nas zanimajo, vse možnosti vsebine na posameznih mestih in vsa njihova prerazporejanja), je pomembna tako pri korpusnem iskanju (da vemo, da v preučevanem gradivu ni izpuščena nobena od možnosti, pomembnih za raziskavo) kot tudi pozneje pri analizi gradiva. Ena od prednosti takega pristopa je urejevalne narave, da v množici gradiva, ki sicer že predstavlja izbor iz korpusa, ne izgubimo rdeče niti. Upoštevanje permutativnosti ob uporabi korpusnih statističnih orodij omogoča, da zelo hitro odkrijemo, katera (ali več njih) od permutacij je skladijskopomensko po frekvenci in tipičnosti osrednja – ostale pa nato obravnavamo v razmerju do nje. Osrednjo permutacijo je navadno mogoče razumeti kot središče, h kateremu druge skladijskopomensko ali težijo (centripetalnost) ali pa se od njega tako ali drugače oddaljujejo (centrifugalnost).

Prispevek želi raziskovalce spodbujati, da pristop k preučevanju skladijskih pojavov, ki upošteva permutativnost, uporabljajo zavestno, čim bolj sistematično – in to tako pri analizi gradiva kot pri interpretaciji rezultatov. Pri tem bi še enkrat opozorili tudi na ustrezno poimenovanje (ne kombinacije, temveč permutacije), kar omogoča ustrezno komunikacijo in primerjavo ugotovitev med jezikoslovjem in drugimi, zlasti naravoslovnimi vedami. To je še toliko bolj pomembno, ker se jezikoslovje pri svojih raziskovalnih pristopih giblje med obema tradicionalno razumljenima poloma: družboslovjem in naravoslovjem.

3 Čprav pri jezikovnem udejanjanju hkrati in v medsebojnem prepletu deluje več jezikovnih ravni hkrati, pa vsaj do skladijske dva elementa hkrati drug na drugem ne moreta stati: npr. ne moremo izgovoriti dveh fonemov hkrati, na isto mesto v povedi postaviti dveh besed hkrati. Linearost je torej treba razumeti v tem smislu, ne kot morebitno zanikanje večravninske kompleksnosti jezikovnega sistema ko celote. Permutativnost sicer omogoča izračun vseh možnih medsebojnih razporeditev vseh potencialnih elementov na vseh preučevanih mestih, v saskokratni konkretni rabi pa je realizirana le ena od njih.

Viri in literatura

- Fran: <https://www.fran.si/> (dostop februar 2021).
- Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida: <http://www.gigafida.net/> (dostop februar 2021).
- Korpus Gigafida v orodju NoSketch Engine: https://www.clarin.si/noske/sl.cgi/first_form (dostop februar 2021).
- Blaznik, Angela, Cokan, Aleksander, Pavlič, Gregor: 1991: *Priročna matematika*. Ljubljana: DZS.
- Gabrovšek, Dejan, Krvina, Domen, 2020: Veznika *dokler, dokler ne*: raba, pomen in vpliv na vid dejanj, ki jih povezujeta. *Slavistična revija* 68/3. 335–352.
- Huber, Damjan, 2022: Poudarki v medijskem govoru z vidika izbranih jezikovnih enot. *Jezik in slovstvo* 67/4. 17–27.
- Ilc, Gašper, Stopar, Andrej, 2023: Izvzemalnost v slovenskih odvisnikih. *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 115–131
- Krvina, Domen, 2019: Zaporednost dejanj in njen vpliv na rabo glagolskega vida v slovenščini. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 12. 75–93.
- Krvina, Domen, Žele, Andreja, 2018: Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih. *Jezikoslovni zapiski* 24/1. 7–25.
- Marvin Derganc, Tatjana, 2023: Stava delovalnikov v besednih zvezah z izglagolskimi izpeljankami. *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 147–161.
- Meterc, Matej, 2023: Skladenjske variante v Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov. *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 163–176.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Analiza udeleženskih vlog s skladijskega, pomenskega in leksikalnega vidika

*Polona Gantar**

Izveček

V prispevku je prikazana možnost uporabe učnega korpusa za slovenščino ssj500k pri jezikoslovnih analizah ter metodologija pri pripravi in analizi jezikovnih podatkov. V raziskavi, ki se osredotoča na združevanje skladijskega in pomenskega nivoja jezikovnega opisa, smo analizirali razmerje med skladijskimi osebki in udeležensko vlogo vršilca dejanja. Rezultate analiz bo mogoče uporabiti pri izboljšavi učnih množic za strojno učenje ter pri slovničnih in pomenskih opisih v slovnica in slovarjih za slovenščino.

Ključne besede: učni korpus ssj500k, odvisnostna razmerja, semantične vloge, semantični tipi

Abstract – An analysis of semantic roles from a syntactic, semantic and lexical point of view

The paper presents the possibilities of using the learning corpus ssj500k for Slovene in linguistic analyses and the methodology of preparing and analysing corpus linguistic data. In a study focusing on combining the syntactic and semantic levels of linguistic description, we analyse the relationship between syntactic subject and the semantic role ACT (actor). The results of the analyses will be used to improve training sets for machine learning and for grammatical and semantic descriptions in grammars and dictionaries for Slovene.

Keywords: training corpus ssj500k, syntactic dependencies, semantic roles, semantic types

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, apolonija.gantar@ff.uni-lj.si.

1 Uvod

Strojno procesljivi podatki o jeziku na oblikoslovni, skladenjski in vse bolj tudi na pomenski ravni postajajo ključni tako za raziskovanje jezika kot za uporabo v jezikovnotehnološke namene, izdelavo jezikovnih aplikacij in jezikovnih priročnikov, kot so leksikoni, slovarji in slovnice. Z razvojem korpusnega jezikoslovja postajajo strojno procesljive zbirke vse večje, kategorije označenih jezikovnih podatkov številnejše, možnosti njihove uporabe pa vse kompleksnejše, zlasti ko gre za medsebojno povezovanje na različnih jezikovnih ravninah. Pri jezikoslovnih analizah, pri čemer slovenščina ni izjema, se dostikrat kaže problem izolirane ali ravninske obravnave jezikovnih pojavov, čeprav se ugotavlja njihova soodvisnost tako rekoč na vseh ravninah kot tudi v odnosu do jezikovne rabe.

Za slovenščino je prepoznava potrebe po strojno procesljivih učnih množicah, ki omogočajo jezikoslovne analize in nadaljnji razvoj jezikovnih virov, prisotna že od časa izdelave prvega splošnega korpusa, ko je bilo treba premisliti načine jezikoslovnega označevanja, od segmentacije in tokenizacije do oblikoskladenjskih, skladenjskih in nenazadnje tudi pomenskih oznak (Jakopin in Bizjak 1997; Krek 2010). Osnovni premisleki so zahtevali na eni strani upoštevanje specifik slovenskega jezika, zlasti morfološko bogatost, besednovrstno konverznost in prostost besednega reda, po drugi pa tudi razmislek o ločevanju besed od besednih zvez, npr. pri zapisu z vezajem, že na ravni tokenizacije. Poleg omenjenega je bil pri izbiri jezikoslovnih oznak potreben tudi premislek o mednarodni prenosljivosti z uporabo standardiziranega nabora oznak za več jezikov, npr. *Universal dependencies*¹ na ravni morfologije in skladnje, ki se uporablja za več evropskih jezikov – poleg sistema JOS (Erjavec et al. 2011) – tudi za slovenščino (Dobrovoljc et al. 2017).

Za nadaljnji razvoj korpusov je izrednega pomena razvoj učnih množic ali t. i. učnih korpusov,² ki vsebujejo ročno pripisane oznake na različnih ravneh. V večnivojsko označenem korpusu je mogoče jezikovne pojave opazovati linearno, tj. znotraj leksikalnega in skladenjskega konteksta, kot tudi vertikalno oz. medravninsko z upoštevanjem morfološke podstave in pomenskih lastnosti besed. Korpusno izhodišče hkrati predstavlja analizo realnih, najpogosteje sodobnih jezikovnih podatkov, pri čemer se je treba zavedati specifik korpusa in pri njegovi izdelavi sprejetih jezikoslovnih odločitev ter v zvezi z njimi interpretirati jezikovne podatke.

1 <https://universaldependencies.org/>.

2 Za pregled nastajanja učnih korpusov za slovenščino gl. Krek (2010).

V pričujočem prispevku najprej opišemo korpus in orodje, ki smo ju uporabili pri analizi povezav med skladijsko vlogo osebkov in njegovimi semantičnimi vlogami. V ta namen najprej povzamemo jezikoslovne odločitve, ki so bile sprejete pri skladijskem in pomenskem označevanju učnega korpusa ter določajo teoretično izhodišče raziskave. Jedrni del prispevka je namenjen analizi udeleženske vloge »aktanta« glede na skladijsko vlogo in glede na semantične tipe besed, ki se pojavljajo v tej skladijski in pomenski vlogi. Prispevek zaključimo z ugotovitvami, za katere menimo, da jih je smiselno upoštevati pri nadaljnjem razvoju učnega korpusa ter pri razumevanju skladijske in pomenske soodvisnosti jezikovnih pojavov in njihovem jezikovnem opisu.

2 Učni korpus ssj500k

V raziskavi smo uporabili učni korpus ssj500k 2.2³ (Krek et al. 2020), ki je označen na 7 ravneh, njegova zasnova pa temelji na sistemu JOS (Erjavec et al. 2011), razvitem v istoimenskem projektu,⁴ vključno z nadgradnjami, ki so potekale v okviru projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku.⁵ Korpus ssj500k je uravnotežen nabor vzorcev besedil iz korpusa sodobne pisne slovenščine FidaPLUS (Arhar in Gorjanc 2007), ki zajemajo obdobje od leta 1990 do leta 2000. Celotni korpus vsebuje 586.248 besed, ki pripadajo 27.829 stavkom. Kot prikazuje tabela 1, je celoten korpus ročno segmentiran in lematiziran z oblikoskladijskimi oznakami, razvitimi v projektu JOS, ter po sistemu UD za morfološko označevanje (Dobrovoljc et al., 2019).

Tabela 1: Obseg posameznih označenih nivojev v korpusu ssj500k

Nivo označevanja	Pojavnice	Stavki	Dokumenti	%
segmentacija	586.248	27.829	1.655	100
lematizacija	586.248	27.829	1.655	100
oblikoskladijska JOS	586.248	27.829	1.655	100
oblikoskladijska UD	586.248	27.829	1.655	100
skladijska JOS	235.864	11.411	617	40

3 <http://hdl.handle.net/11356/1210>.

4 JOS: <http://nl.ijs.si/jos/>

5 SSJ: <http://www.slovenscina.eu/>; <http://www.slovenscina.eu/Vsebine/SI/Kazalniki/K2.aspx>.

Nivo označevanja	Pojavnice	Stavki	Dokumenti	%
skladnja UD	140.670	8.000	581	24
semantične vloge	112.048	5.501	228	19
imenske entitete	194.637	9.488	498	33
večbesedne enote	280.522	13.511	754	48

Drugi označeni nivoji obsegajo le del celotnega korpusa, in sicer raven večbesednih enot pribl. polovico korpusa, pomenska raven (udel. vloge) pribl. petino korpusa, raven imenskih entitet pa tretjino korpusa. Korpus ssj500k tako predstavlja največji, najbolj bogato označen ter najširše uporabljan učni in testni korpus za slovenščino.

3 Orodje za analizo korpusa Q-CAT

Poleg učnih korpusov so zlasti za jezikoslovne analize pomembna tudi orodja, ki omogočajo analize na različnih jezikoslovnih ravneh. Ko govorimo o slovenščini, je splošna poizvedovanja po korpusih mogoče opraviti že na ravni konkordančnika (prim. Arhar Holdt et al. 2019), za kompleksnejše korpusno-jezikoslovne analize pa so na voljo specializirana orodja in vključitev korpusov v prostodostopne konkordančnike, ki omogočajo tudi zahtevnejše analize, npr. Sketch Engine⁶ in Kontext.⁷

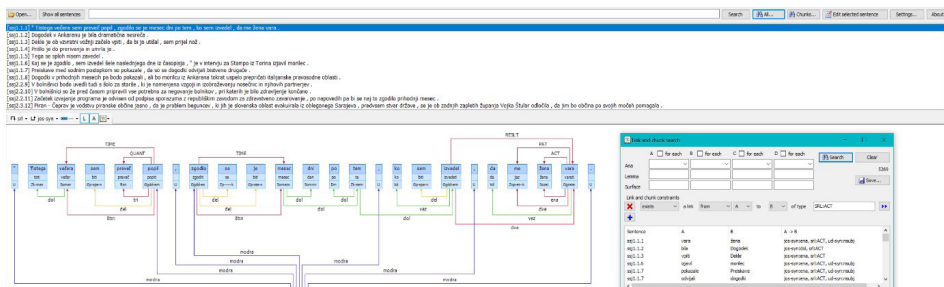
Za našo analizo smo uporabili orodje Q-CAT, ki je bilo razvito v okviru projekta Nova slovenska slovnica (Brank 2019; Dobrovoljc 2019) kot nadgradnja programa SentenceMarkup, ki je bil za ročno skladiščno razčlenjevanje in označevanje imenskih entitet razvit že pri projektu Sporazumevanje v slovenskem jeziku. V nadgrajeni različici orodje omogoča jezikoslovno označevanje in analizo korpusnih besedil na oblikoslovni in višjih označevalnih ravneh, dodajanje poljubnega števila označevalnih ravni različnih tipov, dinamično prilagajanje nastavitev in kompleksnejša iskanja.

Uporabnik lahko s posebnim vmesnikom (slika 1) oblikuje različne iskalne pogoje, na podlagi katerih program poišče, prešteje in izpiše vse povedi v korpusu, ki temu iskalnemu pogoju ustrezajo. Orodje omogoča tudi dodajanje novih ravni označevanja, kjer določimo ime nivoja, seznam uporabljenih oznak

6 <https://www.clarin.si/noske/>.

7 <https://www.clarin.si/kontext/corpora/corplist>.

ter vrsto označevalne ravni, tj. ali gre za označevanje povezav ali nizov – in v tem primeru še možnost označevanja prekinjenih oz. neprekinjenih nizov. Za našo raziskavo smo uporabili možnost kombiniranega iskanja na skladenjskem in pomenskem nivoju.

Slika 1: Orodje za označevanje in analizo korpusa Q-CAT.

4 Raziskava

Osnovni namen naše raziskave je pokazati možnosti jezikoslovnih analiz na podlagi večnivojsko označenega korpusa, cilj pa ugotoviti, kje so težavnejša mesta na ravni skladenjsko-pomenskih razmerij z vidika sodobnega slovnicega opisa ter kje so možnosti za izboljšavo jezikoslovnih smernic pri avtomatskem označevanju in izgradnji jezikovnih virov za slovenščino v prihodnje.

4.1 Jezikoslovnna izhodišča

Jezikoslovnna izhodišča naše raziskave temeljijo na jezikoslovnih odločitvah, ki so bile sprejete pri izdelavi sistemov za jezikoslovno označevanje pri izgradnji učnega korpusa *ssj500k*. Za namene naše raziskave – v kateri nas zanima pomensko-skladenjsko razmerje med udeleženci z lastnostjo aktanta in s tipično vlogo osebkka – sta zato zanimiva zlasti skladenjski in pomenski nivo označevanja. Prvi temelji na sistemu JOS, drugi pa na naboru udeleženskih vlog za slovenščino po sistemu Praške odvisnostne drevesnice (Hajič et al. 2017; Hajič et al. 2003). S pripisom semantičnih tipov udeležencem z lastnostjo aktanta ali s tipično skladenjsko vlogo osebkka smo skladenjsko-pomenskemu izhodišču dodali še leksikalni vidik po sistemu, ki je bil razvit v okviru projekta *Kolos* (Kosem in Pori 2021).

4.1.1 Skladenjski nivo

Označevanje učnega korpusa na skladenjskem nivoju sledi smernicam, ki so opisane v sistemu Jezikoslovno označevanje slovenščine JOS (Ledinek in Erjavec 2009) in so bile nadgrajene pri projektu Sporazumevanje v slovenskem jeziku (Dobrovoljc et al. 2012). V uporabljenem odvisnostnem sistemu so skladenjski odnosi znotraj vsake povedi predstavljeni z drevesno strukturo, pri čemer vsaka povezava pripada enemu od desetih tipov na treh nivojih. Povezava tretjega nivoja (tj. modra povezava na korenski element) se uporablja za povezovanje hierarhično najvišjih pojavnic znotraj zaključenih skladenjskih drevesnic.

Povezave prvega nivoja označujejo razmerja znotraj besednih zvez, in sicer »dol« – jedro in določilo (tudi povedkovo) besedne zveze: *tistega*(dol) ← *večera*;⁸ »del« – dele zloženega povedka: *sem*(del) ← *popil*; »prir« – jedra v prirednih zvezah znotraj stavka, »vez« – besede ali ločila v vezniški vlogi: *vzgoja*(prir) ← *in*(vez) ← *izobraževanje*, ter »skup« – nepolnopomenske besede z močno tendenco sopojavljanja: *tako*(skup) → *da*. Za namene naše raziskave so najbolj pomembne povezave drugega nivoja, ki označujejo stavčne člene, in sicer: »ena« – osebek stavka: *žena*(ena) ← *vara*; »dve« – predmet stavka: *me*(dve) ← *vara*; »tri« – prislovno določilo lastnosti in »štiri« – prislovno določilo, kraja, časa, načina in vzroka: *tistega večera*(štiri) ← *popil*; *preveč*(tri) ← *popil*.

Z oznako »ena«, ki je v jedru našega zanimanja, so označeni tudi zanikani osebki in partitativni roditeljski, kar je v skladu s pripisom udeleženske vloge ACT na pomenski ravni. V nasprotju s pomensko ravno pa na skladenjski ravni t. i. logični osebki, ki so pomensko prepoznani kot vršilci, niso cilj povezave »ena«, pač pa so označeni kot predmeti stavka in so torej cilj povezave »dve«. Samostalniške zveze v vlogi povedkovega določila ob glagolu *biti* so na skladenjski ravni cilj povezave »dol«, medtem ko so na pomenski ravni tipično prepoznane kot izhodišče ali pobuda glagolskega dejanja, zato so označene kot »vršilec« (ACT), cilj glagolskega dejanja pa kot »prizadeto« (PAT): *Dogodek v Ankaranu*(dol-ACT) *je bila dramatična nesreča*(ena-PAT).

4.1.2 Pomenski nivo

Pomenska raven obsega pripis udeleženskih vlog stavčnim udeležencem. Na podlagi razmeroma široko mednarodno sprejetega sistema, ki izhaja iz Praške odvisnostne drevesnice in je med drugim uporabljen pri izdelavi češkega

8 Puščica označuje izhodišče, tj. jedro besedne zveze, in cilj označevanja.

vezljivostnega leksikona Vallex, predstavlja izhodišče za določanje udeleženskih vlog t. i. propozicija ali pomenska podstava povedi, ki ima dve temeljni sestavini:⁹ povedje (ali predikat) in udeležence oz. participante. Udeleženci se nadalje delijo na delovalnike (argumente) in okoliščine (cirkumstante). Semantične oznake so torej glede na elemente propozicije pripisane sestavnim elementom zloženega povedka (povedkovo določilo in povedkov prilastek), delovalnikom (osebik, predmet) ter okoliščinam (prislovna določila). Tudi nabor udeleženskih vlog v tabeli 2, ki so bile uporabljene za označevanje korpusa (Gantar et al. 2018), je nastal na podlagi združevanja nabora oznak praške odvisnostne drevesnice PDT 2.0, in sicer vključuje 5 delovalniških, 17 udeleženskih in 3 oznake za elemente znotraj glagolske zveze.

Tabela 2: Udeleženske vloge v korpusu ssj500k

Udel. vloga	SLO	OPIS
ACT	vršilec, aktant	delujoči udeleženec, povzročitelj ali nosilec dejanja
PAT	prizadeto	prizadeti predmet dejanja
REC	prejemnik/koristnik	prejemnik, posredni udeleženec dejanja; nedelovalniški udeležec, ki mu je dejanje v škodo ali v prid
ORIG	izvor/podedovanost	izhodišče, izvor/vir/povod dejanja; oseba, skupina, po kateri nekdo kaj podeduje, po svoji, dobi
RESLT	učinek	učinek, rezultat, cilj dejanja
LOC	kraj/smer	konkretna lokacija, kraj, mesto dejanja; smer v prostoru
SOURCE	začetna lokacija	začetna točka v prostoru
GOAL	končna lokacija	končna točka v prostoru
EVENT	dogodek	časovno-prostorsko določen dogodek
TIME	obdobje/sočasnost/začetek/konec	trenutek ali interval dejanja; trenutek ali interval, ki izvira iz dejanja; trenutek ali interval, ki sledi dejanju
DUR	trajanje stanja/dejanja	trajanje stanja, dejanja; konkretni trenutek začetka, konca
FREQ	pogostnost	frekvenca dejanja

9 Za razliko od slovenske slovnice, ki uporablja izraz *aktant* za vse delovalnike (Toporišič 2000: 492), uporabljamo v raziskavi izraz *aktant* po vzoru PDT za t. i. prvega delovalnika oz. vršilca dejanja.

Udel. vloga	SLO	OPIS
AIM	namen/namera	namen dejanja; namen gibanja, premikanja
CAUSE	Vzrok	vzrok dejanja
CONTR	dopustnost/protivnost	nepričakovana posledičnost dejanja
COND	pogojnost	pogoj za obstoj dejanja ali dogodka
REG	ozir/merilo/primerjava	ključno merilo, pravilo za ovrednotenje dejanja; primerjava
ACMP	spremistvo	predmet, oseba ali dogodek, ki spremlja dejanje ali udeležence
RESTR	omejitev	izjema, omejitev
MANN	način/rezultat	načinovna lastnost dejanja; rezultat ob koncu dejanja
MEANS	sredstvo	sredstvo ali orodje za izvedbo dejanja
QUANT	količina/razlika/ stopnja	kakovostna razlika med dogodki, stanji, predmeti; mera, razpon ali intenziteta dejanja ali okoliščine
MWPRED	večbесedni predikat	zveze z nedoločniki; fazni in nemodalni glagoli
MODAL	modalna zveza	zveze modalnega glagola in nedoločnika; zveze biti + modalni prislov
PHRAS	frazеološka enota	odvisni del glagolske frazeološke enote

V izhodišču našega zanimanja je udeleženska vloga aktant, ki v splošnem zajema vršilce, pobudnike dejanja. Pri pripisovanju te udeleženske vloge pa smo upoštevali še dodatna pravila. Samostalniška povedkova določila ob glagolu *biti* smo označevali kot »prizadeto« (PAT), samostalnike v imenovalniku, ki nastopajo kot osebki glagola *biti*, pa kot »vršilce« (ACT): *območje medenice*(ACT) *je središče telesa*(PAT); *problem beguncev*(ACT) *je stvar države*(PAT); *naprava BICOM*(ACT) *je zbirka impulzov*(PAT). Glede na omenjena izhodišča že na ravni označevanja korpusa predvidevamo tu največja odstopanja med skladijskim in pomenskim nivojem, predvsem zaradi težav pri odločanju o izhodišču in določilu stavka na pomenski ravni in o polno- oz. nepolnopomenski vlogi glagola *biti*, ki odloča med osebko in povedkovodoločilno vlogo na skladijski ravni.

4.1.3 Leksikalni nivo

Za pripis semantičnih tipov argumentom, ki jim je v korpusu pripisana vloga aktanta ali pa so cilj skladijske povezave ena, smo uporabili semantično ontologijo za samostalnike, ki je bila oblikovana v okviru projekta Kolos (Kosem in Pori 2021). Ontologija vsebuje 21 krovnih skupin s podkategorijami, npr. ČLOVEK; ČLOVEK-aktivnost, ČLOVEK-lastnost, ki so v posameznih podkategorijah lahko še podrobneje razčlenjene, npr. ČLOVEK-lastnost-pripadnost (tabela 3). Za namene konkretne raziskave smo uporabili oznake prvega in drugega nivoja ter jih ročno pripisali 2.455 argumentom, ki smo jih nato upoštevali pri leksikalni analizi. Argumentom, kjer je cilj povezave (tj. potencialni osebek) glagol, semantičnega tipa nismo pripisovali. Sem se uvrščajo zveze z nedoločniki, npr. je najti, je poudariti, ni videti ipd. Semantični tipi so bili tako pripisani le samostalniškemu argumentom glede na neposredni kontekst v stavku, npr. trgovina z orožjem (AKTIVNOST-DEJAVNOST-gospodarska-) : na policah trgovin (ARTEFAKT-zgradba-storitve-).

Tabela 3: Semantični tipi, določeni v okviru projekta Kolos (Kosem in Pori 2021)

01	ČLOVEK---		ČLOVEK-aktivnost-nosilec-
		ČLOVEK-aktivnost--	ČLOVEK-aktivnost-funkcija-
		ČLOVEK-lastnost--	
		ČLOVEK-naziv--	
02	TELO---		
03	ŽIVAL---		
04	RASTLINA---		
05	MIKROORGANIZEM---		
06	GLIVA---		
07	HRANA---		
08	SNOV---		
09	ARTEFAKT---		
10	PROSTOR---		
11	OBLIKA---		

12	POJAV---		
13	PROCES---		
14	MERA---		
15	ČAS---		
16	ČUSTVO---		
17	LASTNOST---		
18	STANJE---		
19	KOGNICIJA---		
20	AKTIVNOST---		
21	SKUPINSKO---		

4.2 Metodologija

Za namene pričujoče raziskave smo iz korpusa izluščili dva seta stavkov po naslednjih merilih: prvi set vsebuje stavke ali dele stavka, ki vsebujejo na semantični ravni oznako ACT in katerokoli povezavo na skladijski ravni. Takih primerov je 5.238. Drugi set vsebuje stavke ali dele stavka, ki vsebujejo na skladijski ravni povezavo »ena«, na semantični ravni pa udeleženec ni označen kot ACT, ampak mu je pripisana katerakoli druga udeleženska vloga. Takih primerov je v učnem korpusu 6.812. Med temi smo izločili tiste, kjer udeleženska vloga argumentom ni pripisana, saj v celotnem korpusu semantično označeni del vsebuje le četrtno korpusa, medtem ko je skladijsko označenega 40 % korpusa. Takih stavkov je v korpusu 6.179, kar je naš skupni nabor analiziranih primerov zmanjšalo na 5.871.

V nadaljevanju smo 2.455 udeležencem, kar predstavlja približno 40 % vseh upoštevanih primerov, ročno pripisali še semantični tip na podlagi predstavljenе ontologije. Sezname so nam nato služili za kvantitativno in kvalitativno analizo, ki nam je pomagala odgovoriti na vprašanja:

- kako se udeleženska vloga aktanta obnaša glede na tip skladijske povezave;
- kateri delovalniki in okoliščine so cilj skladijske povezave ena;
- kateri so semantični tipi udeležencev z lastnostjo ACT in udeležencev, ki so cilj skladijske povezave ena.

4.3 Analiza in ugotovitve

4.3.1 Udeleženska vloga aktanta glede na tip skladijske povezave

Kot prikazuje tabela 4, je v učnem korpusu ssj500k udeleženska vloga ACT pripisana 5.238 udeležencem. Kar v 93 % je tej udeleženski vlogi na skladijski ravni pripisan osebek (povezava »ena«), kar je glede na merila skladijskega označevanja pričakovano. V preostalih 7 % pa udeleženski vlogi ACT na skladijski ravni ni pripisana vloga osebk, ampak predmeta (povezava »dve«; 4 %), prislovnega določila (povezava »tri«; 0,1 %; povezava »štiri« 1,5 %) ali povedkovega določila (povezava »dol« 1,3 %).

Tabela 4: Udeleženska vloga ACT glede na tip skladijske povezave

jos-syn:*	srl: ACT	5.238	100 %	primer
jos-syn:ena	srl: ACT	4.878	93 %	sem izvedel, da me žena vara
jos-syn:dve	srl: ACT	201	4 %	vodstvu piranske občine je jasno
jos-syn:štiri	srl: ACT	79	1,5 %	na agronomskem oddelku so vpeljali študij živinoreje
jos-syn:dol	srl: ACT	71	1,3 %	Dogodek v Ankaranu je bila dramatična nesreča.
jos-syn:tri	srl: ACT	6	0,1 %	taka postanem tudi sama
jos-syn:del	srl: ACT	1		se mi zdi nespametno
jos-syn:vez	srl: ACT	2		kaj mu sledi; kdo in kako bo živel

ACT = ena (osebek stavka)

Udeleženci z lastnostjo ACT po pričakovanju v večini primerov ustrezajo cilju skladijske povezave »ena«, ki predvideva osebk glagolskega dejanja: *Bilo je tistega dne, ko sem izvedel, da me žena(ena-ACT) vara.* V našem podatkovnem setu se to potrjuje v 93 %. Z oblikoskladijskega vidika pričakujemo na osebkovem mestu predvsem samostalnike v imenovalniku (gl. primer zgoraj), v rodilniku pa, ko gre za pomen količine (t. i. partitivni osebk), npr. *predstavilo se bo sto razstavljavcev(ena-ACT); ljubiteljev konjeniškega športa(ena-ACT) je veliko*, ali za osebk zanikanega glagola, npr. *brez slovenščine ni Evrope(ena-ACT); zapletov(ena-ACT) še ni konec*. Kadar so na mestu osebk pridevniške besede, gre za posamostaljene pridevnike, npr. *prisotni(ena-ACT) so se odločili; tu se največ zadržujejo mladi(ena-ACT)*, ali za izražanje določnosti ob izpustu

samostalniškega jedra zveze, npr. *menijo, da so nove mize bistveno preširoke, stare(ena-ACT) so bile boljše*. Zlasti stavčnočlenska vloga je kot sredstvo za izražanje besedilne določnosti v slovenščini še precej neraziskana.

ACT = dve (predmet stavka)

Kadar so aktanti na skladijski ravni označeni kot predmet stavka, imamo, kot kažejo primeri, opravka z logičnimi osebki¹⁰ v neimenovalniških sklonih, kjer po pričakovanju prihaja do diskrepanc na skladijski in pomenski ravni zaradi odločitve, da logični osebki na skladijski ravni niso prepoznani kot osebki stavka:

da vam(dve-ACT) bo toplo
nekaterim(dve-ACT) ni všeč
Sloveniji(dve-ACT) ni mar

V primeru, da sta v stavku izkazani dve udeleženski mesti, je logično pričakovati tudi diskrepanco med osebkovim mestom (ena) na skladijski ravni in prizadetim udeležencem (PAT) na pomenski:

razvoj(ena-PAT) je(dve-ACT) ne zanima
cena(ena-PAT) se jim(dve-ACT) zdi previsoka
ne skrbi jih(dve-ACT) usoda(ena-PAT)
astronome(dve-ACT) zanima nekaj drugega(ena-PAT)
ženskam(dve-ACT) se je težje odločiti(ena-MWPRED)

Kot kažejo primeri, skladnja povsod, kjer obstaja možnost različne interpretacije osebke in predmetne skladijske vloge, favorizira imenovalniško obliko za pripis osebke vloge in neimenovalniško za pripis vloge predmeta, in sicer ne glede na to, ali gre za vršilec dejanja ali nosilce stanja. Na pomenski ravni pa se ponekod koleba predvsem med vlogo aktanta (ACT) in prejemnika (REC), npr. *mu(dve-REC) je zmanjkalo denarja(dve-ACT)*, kar kaže potrebo po natančnejši razmejitvi med pomenskima vlogama aktanta (ACT) in prejemnika (REC) pri izboljšanju učne množice v nadgradnji korpusa.

10 Toporišič 2000: 698: »O logičnem osebku govorimo tedaj, če vršilec dejanja itd. prav tako ni v imenovalniku, v drugem sklonu pa je zaradi zanikanega povedka ali zaradi pridevniškega količinskega prilastka, /.../ npr. *Jožku se je sanjalo*.«

ACT = tri, štiri (prislovno določilo)

Aktanti, ki so na skladijski ravni opredeljeni kot cilj prislovnodoločilnih povezav, so prislovna določila kraja in časa (povezava »štiri«), redkeje načina (povezava »tri«). V prvem primeru gre tipično za prostorske realizacije osebkov, kar je skladno z odločitvami na pomenski ravni označevanja: *V bolnišnici(štiri-ACT) bodo uvedli šolo za starše, Pri Fujijfilmu(štiri-ACT) so objavili, V Banki Slovenije(štiri-ACT) menijo.*

Prislovno določilo načina (povezava »tri«) je na skladijski ravni pripisano aktantom z leksikalno zapolnitvijo »sam«, kadar semantično nadomešča osebek: *taka postanem tudi sama(tri-ACT), sami(tri-ACT) smo si krivi*, vendar to razmerje med skladijsko in pomensko ravno ni vedno dosledno, saj se pogosto beseda »sam« tako pomensko (način-MANN) kot skladijsko (»tri« – prisl. določilo načina) razume kot načinovni prislov: *kot so sami(tri-MANN) povedali; vzgojili smo jih sami(tri-MANN); težko boste karkoli naredili sami(tri-MANN).* Prav v zvezi z zadnjimi primeri bi bilo pri nadaljnjem razvoju morfosintaktičnega označevanja smiselno poenotiti obe ravni v razmerju ena-ACT.

ACT = dol (določilo zloženega povedka)

Tretji sklop predstavljajo stavki, kjer je aktantom na skladijski ravni pripisana vloga določila, vloga osebkov pa je pripisana drugemu delu zloženega stavka. Gre za t. i. kopolativne stavke,¹¹ ki odkrivajo problem določila v zloženem povedku oz. problem osebkovega/predmetnega odvisnika v večstavčni povedi:

Dogodek v Ankaranu(dol-ACT) je bila dramatična nesreča(ena-PAT).

Gostja večera(dol-ACT) bo Desa Muck(ena-PAT).

Pravilen odgovor(dol-ACT) je bil Grad Podčetrtek(ena-PAT).

Večina potnikov(dol-ACT) so bile ženske(ena-PAT).

Prikazani primeri potrjujejo predvsem odločitve, ki so bile sprejete na skladijski ravni, medtem ko bi bilo na semantični ravni smiselno dosledno opredeljevati samostalnike v vlogi povedkovega določila kot rezultat dejanja (RESLT). Uskladitev skladijskega in pomenskega nivoja pri t. i. kopolativnih stavkih, bi torej izgledala takole:

Dogodek v Ankaranu(ena-ACT) je bila dramatična nesreča(dol-RESLT) – Kdo ali kaj je bila dramatična nesreča?

11 Po Toporišču (2000: 557) imajo kopolativni stavki v vlogi povedka vez ali kopulo ter obvezno prisotno povedkovo določilo, ki ga definira kot nesamostojni stavčni člen, ki ga uporabljamo pri pomensko nepopolnih glagolih stanja in poteka – na primer pri glagolih *biti, postati in ostati*.

Gostja večera(dol-RESLT) *bo Desa Muck*(ena-ACT) – Kdo ali kaj bo gostja večera?

Pravilen odgovor(dol-RESLT) *je bil Grad Podčetrtek*(ena-ACT) – Kdo ali kaj je bil pravilen odgovor?

Večina potnikov(dol-RESLT) *so bile ženske*(ena-ACT) – Kdo ali kaj je bila večina potnikov?

4.3.2 Skladenjska vloga osebkov glede na tip semantične vloge

Kot prikazuje tabela 5, je skoraj v 70 % skladenjskemu mestu osebkov (ena) na pomenski ravni pripisana udeleženska vloga prizadeto (PAT). V približno četrtni primerov je nedoločniški glagolski osebek opredeljen kot del glagolske zveze (MWPRED – večbesedni predikat), v slabih 3 % je cilj skladenjske povezave »ena« REZULTAT dejanja, kar ustreza označevalnim smernicam (gl. tudi primere pri pogl. ACT = dol). Drugih udeleženskih vlog, ki so pripisane potencialnim osebkom, je zanemarljivo malo in predstavljajo posebnosti ali napake.

Tabela 5: Skladenjska povezava »ena« glede na udeleženske vloge (ki niso ACT)

srl: ni ACT	jos-syn: ena	633	100 %	primer
PAT	jos-syn: ena	435	69 %	Stvar je malce bolj zapletena.
MWPRED	jos-syn: ena	159	25 %	Obenem je treba poudariti .
RESLT	jos-syn: ena	18	2,8 %	Zdi se mi, da ni opazila nikogar . Strah me je tega.
QUANT	jos-syn: ena	8	1,2 %	Cena prevoza je 700 tolarjev .
REC	jos-syn: ena	7	1,1 %	Bi mi lahko tisto prinesli jutri zvečer?
PHRAS	jos-syn: ena	2	0,3 %	Spet mi je beseda za hip obstala v grlu. Samo osel gre dvakrat na led.
COND	jos-syn: ena	1	0,1 %	Kakšna svoboda za manjšino bi bila, če bi se morali izogibati popisu?
DUR	jos-syn: ena	1	0,1 %	Ne sprašujta, koliko let je trajalo .
REG	jos-syn: ena	1	0,1 %	Povsem očetov sin sem svojega skrtil.
TIME	jos-syn: ena	1	0,1 %	Se je to stoletje gospodarsko ugodno razvijalo.

ena = PAT (prizadeto)

Prvo skupino sestavljajo stavki, ki predstavljajo različne odločitve pri označevanju samostalniške besede ali zveze v povedkovem določilu na skladenjski in semantični ravni, kar smo že obravnavali pri problemu ACT = dve (predmet stavka), npr. *sem namreč zdravljeni alkoholik*(ena-PAT). Na semantični ravni se pri takih primerih interpretira neizraženost, vendar ne tudi semantična odsotnost vršilca, torej: *kdo*(ACT) *je zdravljeni alkoholik*, pri čemer smo že ugotovili nedoslednosti pri semantičnem označevanju povedkovodoločilnih elementov, kjer opažamo nedoslednosti med PAT in RESULT.

V drugo skupino sodijo stavki, kjer je skladenjskim osebkom (ena) na pomenski ravni pripisana vloga prizadeto (PAT). Gre predvsem za izražanje trpnika, kjer je osebek sicer semantično prisoten, vendar ne nujno izražen, npr.

stvar(ena-PAT) *je zapletena*(dol-RESULT)

amandma(ena-PAT) *je umaknjen*(dol-RESULT)

cilji(ena-PAT) *so se stalno spreminjali*(dol-RESULT)

Prvi dan v mesecu(ena-PAT) *je bil posvečen*(dol-RESULT) *soncu*

Temu sledi tudi različnost interpretacije na skladenjski in pomenski ravni.

ena = MWPREĐ (večbesedni predikat)

Gre za zveze z glagolom biti in nedoločnikom, kjer je nedoločnik na skladenjski ravni opredeljen kot osebek oz. cilj skladenjske povezave »ena«, na semantični ravni pa je v skladu s smernicami zveza označena kot MEPREĐ, torej kot zloženi predikat. Kot kažejo primeri, lahko iz korpusa izluščimo zlasti zveze z nedoločniki in modalnimi elementi (*treba*, *mogoče*, *lahko*): *bilo je čutiti*(ena-MWPREĐ), *mogoče je delovati*(ena-MWPREĐ), *težko je določiti*(ena-MWPREĐ), *treba je paziti*(ena-MWPREĐ).

ena = RESULT (rezultat dejanja)

Kadar je cilj skladenjske povezave »ena« – torej potencialni osebek – na pomenski ravni označen kot rezultat dejanja (RESULT), gre za problem različne interpretacije osebkovega in povedkovodoločilnega dela, ki smo ga izpostavili že pri kopolativnih stavkih (gl. ACT=dol), tu pa gre predvsem za interpretacijo osebkovega odvisnika, ki je na pomenski ravni lahko prepoznan kot rezultat dejanja (RESULT), na skladenjski pa kot osebkov odvisnik (ena):

zdi se, da ...(ena-RESULT)

od nekdaj ga je zanimalo, kako ...(ena-RESULT)

Razliko v označevanju na obeh nivojih je mogoče pojasniti z več parametri. Na pomenski ravni je odločitev za oznako RESULT pogojena v večini primerov s prisotnostjo vršilca ali nosilca dejanja v neimenovalniškem sklonu, npr. *od nek-daj ga* (dve-ACT) je zanimalo, čeprav je mogoče ugotoviti, da tako označevanje ni dosledno upoštevano, saj so povedkova določila lahko označena tudi kot »prizadeto« (PAT): *Desa Muck*(PAT) *bo gostja večera*(ACT). Na drugi strani je na skladenjski ravni odločitev za osebkov odvisnik pogojena s prepoznavanjem konkretnega glagola kot polnopomenskega in ne pomožnega, saj bi v nasprotnem primeru pričakovali oznako »dol« tudi pri osebkovih odvisnikih – na enak način, kot je ta skladenjska oznaka uporabljena za povedkova določila: *Desa Muck*(ena) *bo gostja večera*(dol).

4.3.3 Semantični tipi udeležencev na mestu osebkov oz. s pomensko vlogo vršilca dejanja

V okviru raziskave smo želeli tudi ugotoviti, katerim semantičnim tipom, ki smo jih določili na podlagi slovenske semantične ontologije za samostalnike (Kosem in Pori 2021), tipično pripadajo skladenjski osebkovi (1.220 udeležencev) oz. vršilci dejanja (1.235 udeležencev), kot prikazuje tabela 6.

Tabela 6: Zastopanost semantičnih tipov na mestu osebkov oz. v vlogi aktanta

Semantični tip	Osebek	ACT	Udeleženci	%
	1.220	1.235	2.455	100
ČLOVEK	623	530	1.153	47
SKUPINSKO	81	194	275	11
ARTEFAKT	115	117	232	9
AKTIVNOST _ DEJANJE	101	116	217	9
ČAS	58	35	93	4
TELO	30	50	80	3
KOGNICIJA	23	65	88	3
PROSTOR	30	15	45	2
MERA	29	21	50	2
ŽIVAL	16	24	40	2
STANJE	16	22	38	2
RASTLINA	21	5	26	1

Semantični tip	Osebek	ACT	Udeleženci	%
ČUSTVO	19	0	19	1
SNOV	14	12	26	1
HRANA	11	5	16	1
LASTNOST	11	3	14	1
POJAV	8	13	21	1
PROCES	7	5	12	0
MIKROORGANIZEM	4	0	4	0
OBLIKA	1	3	4	0

V slabi polovici (47 %) so udeleženci na mestu osebk ali z lastnostjo aktant prepoznani v okviru krovnega semantičnega tipa ČLOVEK. Opazneje so zastopani še semantični tipi SKUPINSKO, ARTEFAKT in AKTIVNOST_DEJANJE (v tabeli 6 poudarjeno). Preostali semantični tipi so zastopani v manj kot 10 % označenih udeležencev.

Leksikalne enote, ki jih določa semantični tip ČLOVEK, je mogoče še podrobneje opredeliti s podkategorijami ČLOVEK-aktivnost, ČLOVEK-lastnost in ČLOVEK-naziv-ime. V prvi skupini lahko prepoznamo zlasti nosilce aktivnosti (avtor, kupec, kolesar, kmet), nosilce funkcije (*član, članica, dijak, minister*) in nosilce poklica (novinar, arhitekt, igralka). V drugi skupini prepoznamo nosilce lastnosti (*alkoholik, bolnica, lepotica*), ki je lahko geografska (*domačini, Američan, državljani, Celjani*), sorodstvena (*žena, otrok, oče*) ali nesorodstvena (*deklica, fant, moški, človek, ljudje*), v tretji pa nosilce naziva (*gospod, gospodična*) in lastna imena.

Semantični tip SKUPINSKO je mogoče pripisati 11 % udeležencev, zastopani pa so s samostalniki, ki označujejo skupine: *ljudje, ansambel, družina, ekipa, osebe, množica*, ter organizacije in ustanove: *agencija, banka, družba, klub, podjetje*.

Samostalniki v vlogi semantičnega tipa ARTEFAKT so pripisani udeležencem v 9 % ter označujejo dokumente (*besedilo, časopis, določba, knjiga*), zgradbe (*cerkev, hiša, kavarna*), naprave (*brskalnik, gonilnik, ključ, mobilnik*) in vozila (*avtomobil, helikopter*).

Semantični tip AKTIVNOST_DEJANJE je pripisan udeležencem v 9 % in vključuje samostalnike, kot so *akcija, boj, napad*, izstopajo še dogodki (*dogodek, festival*) in komunikacija (*argument, beseda, diskurz, govor, izjava*).

Na mestu aktantov in osebkov smo sicer identificirali samostalnike, ki pripadajo večini vseh predvidenih semantičnih kategorij (20 od 21), pri čemer se v 2 % ali več pojavljajo še samostalniki semantičnih tipov ČAS (*čas, dan, doba*), TELO (*oči, noga, kri*), KOGNICIJA (*država, politika, zakon*), PROSTOR (*območje, Slovenija, Evropa*), MERA (*cena, stopnja*), ŽIVAL (*čebela, maček*) in STANJE (*nevarnost, problem, bolečina*).

5 Zaključek in nadaljnje delo

V prispevku smo prikazali eno od možnosti uporabe učnega korpusa za slovenščino pri jezikoslovnih analizah ter metodologijo pri pripravi in analizi jezikovnih podatkov. Na podlagi izhodiščnega vprašanja: Kdo ali kaj je aktant v slovenščini, smo želeli ugotoviti, kako se udeleženska vloga aktanta obnaša glede na tip skladijske povezave; kateri delovalniki in okoliščine so cilj skladijske povezave »ena« ter kateri so semantični tipi udeležencev s to skladijsko vlogo in lastnostjo vršilca.

Naše ugotovitve so na eni strani pokazale pričakovano ujemanje na skladijski in pomenski ravni v razmerju osebek in vršilec dejanja, kjer odločitve sledijo skladijskemu ali semantičnemu izhodišču pri označevanju podatkov. Na drugi strani so se pokazale diskrepance med skladijsko in semantično ravno, ki podpirajo izhodiščne jezikoslovne odločitve oziroma gre za napake ali nedoslednosti, ki jih je smiselno odpraviti pri predvidenih nadgradnjah učnega korpusa.

Ena od možnosti izboljšave je zlasti premislek o usklajenem pomenskoskladijskem označevanju logičnih osebkov, tj. s povezavo »ena« (osebek stavka) na skladijski ravni (trenutno označeno z »dve« – predmet stavka) in z udeležensko vlogo ACT (aktant) na pomenski ravni, npr. *ne skrbi jib(ena-ACT) usoda(dve-PAT)*. Na pomenski ravni se pri takih primerih pojavljajo nekonsistentnosti pri razmejevanju med udeleženskima vlogama aktanta (ACT) in prejemnika (REC), npr. *mu(REC) je zmanjkalo denarja(ACT)*, kar kaže potrebo po natančnejši opredelitvi logičnih osebkov tudi s semantičnega vidika.

Po pričakovanju obstajajo najbolj očitne nekonsistentnosti pri označevanju na pomenski in skladijski ravni pri interpretaciji jedra in določila v kopulativnih stavkih, kjer je v vlogi kopule glagol *biti*, v vlogi osebkov in povedkovega določila pa samostalniška beseda ali zveza v imenovalniku: *Gostja večera bo Desa Muck*. Na skladijski ravni velja pravilo, po katerem je povedkovo določilo cilj povezave »dol«, kadar je glagol v povedku (navadno *biti*) nepolnopomenski,

drugemu delu stavka pa je pripisana vloga osebka: *Gostja večera*(dol) *bo Desa Muck*(ena). Na pomenski ravni velja odločitev, da je samostalnik v osebku označen kot aktant (ACT), samostalnik v povedkovem določilu pa kot rezultat dejanja (RESLT), vendar pa se na mestu povedkovega določila pojavlja tudi oznaka prizadeto (PAT): *Gostja večera*(ACT) *bo Desa Muck*(PAT). Pri nadaljnjem označevanju učnega korpusa bi bilo mogoče sistematične nekonstistentnosti, ki so se pokazale na podlagi analiziranih primerov, razmeroma preprosto identificirati in jih strojno odpraviti ali ponovno premisliti jezikoslovna izhodišča.

Področje semantičnih ontologij je pri prepoznavanju konceptov in njihovih povezav na medjezikovni ravni eno od ključnih pri izgradnji t. i. semantičnih mrež oz. baz znanja. V raziskavi smo zato želeli preizkusiti tudi možnost pripisovanja semantičnih tipov samostalniškimi udeležencem, ki zasedajo osebko mesto ali pa jim je pripisana vloga aktanta, in ugotoviti, ali je mogoče prepoznati določene semantične skupine, katerim ti udeleženci pripadajo. Poleg konkretnih leksikalnih zapolnitev, ki se kažejo na teh mestih, bi bilo mogoče v tem delu raziskavo razširiti tudi na morfološko raven, kjer se ponujajo možnosti prepoznavanja tako besednovrstne zastopanosti teh položajev kot tudi njihova morfološka zgradba. Na ta način bi bilo mogoče sistematično analizirati distribucijo posameznih sklonov na preučevanih udeleženskih mestih, vlogo zaimenskih besed, lastnoimenskih entitet itd.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Nova slovnica sodobne standardne slovenščine: viri in metode (J6-8256) ter v okviru programske skupine Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave (P6-0215), ki ju financira Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Arhar Holdt, Špela, Dobrovoljc, Kaja, Logar, Nataša, 2019: Simplicity matters: user evaluation of the Slovene reference corpus. *Language resources and evaluation* 53/1. 173–190.
- Arhar Holdt, Špela, Gorjanc, Vojko, 2007: Korpus FidaPLUS: Nova generacija slovenskega referenčnega korpusa. *Jezik in slovstvo* 52/2. 95–110.
- Brank, Janez, 2019: Q-CAT Corpus Annotation Tool 1.1, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, <http://hdl.handle.net/11356/1282>.
- Dobrovoljc, Kaja, 2019: Q-CAT: Orodje za ročno označevanje in analizo besedilnih korpusov: priročnik za uporabo. https://slovnica.ijs.si/wp-content/uploads/2019/10/Q-CAT_prirocnik.pdf.
- Dobrovoljc, Kaja, Erjavec, Tomaž, Ljubešič, Nikola, 2019: Improving UD processing via satellite resources for morphology. *Proceedings of the Third Workshop on Universal Dependencies, UDW SyntaxFest, Paris, France, 26 August 2019*. Association for Computational Linguistics. 24–34.
- Dobrovoljc, Kaja, Erjavec, Tomaž, Krek, Simon, 2017: The Universal Dependencies Treebank for Slovenian. *Proceedings of the EACL workshop. The 6th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing, April 4, 2017 Valencia, Spain*. Stroudsburg: ACL. 33–38.
- Dobrovoljc, Kaja, Krek, Simon, Rupnik, Jan, 2012: Skladenjski razčlenjevalnik za slovenshino. Erjavec, T., Žganec Gros J. (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan.
- Erjavec, Tomaž, Krek, Simon, Fišer, Darja, Ledinek, Nina, 2011: Projekt JOS: jezikoslovno označevanje slovenskega jezika = Project JOS: linguistic annotation of Slovene. Ljubljana: Institut Jožef Stefan, Odsek za tehnologije znanja. <http://nl.ijs.si/jos/>.
- Erjavec, Tomaž, 2012: MULTEXT-East: Morphosyntactic Resources for Central and Eastern European Languages. *Language Resources and Evaluation* 46/1. 131–142.
- Gantar, Polona, Štrkalj Despot, Kristina, Krek, Simon in Ljubešič, Nikola: 2018: Towards semantic role labeling in Slovene and Croatian. *Proceedings of the conference on Language Technologies and Digital Humanities, Ljubljana, Slovenia: Faculty of Arts*.
- Hajič J., Hajičová, E., Mírovský, J., 2017: Prague Dependency Treebank. Ide N., Pustejovsky J. (eds): *Handbook of Linguistic Annotation*. Springer, Dordrecht.
- Hajič, Jan, Panevová, Jarmila, Urešová, Zdeňka, Bémová, Alevtina, Kolářová, Veronika in Pajas, Petr, 2003: PDTVALLEX: Creating a Large-coverage Valency Lexicon for Treebank Annotation. E. Hinrichs, J. Nivre (ed): *Proceedings of The Second Workshop on Treebanks and Linguistic Theories*, volume 9 of *Mathematical Modeling in Physics, Engineering and Cognitive Sciences*, Vaxjo, Sweden: Vaxjo University Press. 57–68.
- Jakopin, Primož, Bizjak Končar, Aleksandra, 1997: O strojno podprtem oblikoslovnem označevanju slovenskega besedila. *Slavistična revija* 45/3–4. 513–532.
- Kosem, Iztok in Pori, Eva, 2021: Slovenske ontologije semantičnih tipov: samostalniki. I. Kosem (ur.): *Kolokacije v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (v tisku).

- Krek, Simon, Erjavec, Tomaž, Dobrovoljc, Kaja, Gantar, Polona, Arhar Holdt, Špela, Čibej, Jaka, Brank, Janez, 2020: The ssj500k training corpus for Slovene language processing. Fišer, Darja, Erjavec, Tomaž (ur.): Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika: zbornik konference: 24.–25. september 2020, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 24–33.
- Krek, Simon, 2010: Pridobivanje jezikovnih podatkov iz besedilnih korpusov za namen izdelave enojezičnih slovarjev in slovníc: doktorska disertacija. Ljubljana: FF.
- Ledinek, Nina, Erjavec, Tomaž, 2009: Odvisnostno površinskoskladenjsko označevanje slovenščine: specifikacije in označeni korpusi. Zbornik Simpozija Obdobja: Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Ljubljana.
- Toporišič, Jože, 2000: Slovenska slovnica. Maribor: založba Obzorja.

Prislovna določila v slovenskem jeziku: trije pogledi navzen

Robert Grošelj *

Izvleček

V razpravi je predstavitev slovenskega prislovnega določila v *Slovenski slovnici* J. Toporišiča (Toporišič 2000) primerjana s tremi tujimi obravnavami sorodnih skladenjskih elementov (Dardano in Trifone 1995, Engel 2009, Panevová idr. 2014), namen primerjave pa je nakazati možnosti nadgradnje Toporišičeve obravnave. Pobuda za razpravo so bila opažanja, da je tipologija slovenskih prislovnih določil še nedorečena. Primerjava je pokazala, da na podlagi izbranih del lahko pride do nadgradnje obravnave slovenskih prislovnih določil: Engel 2009 in Panevová idr. 2014 bi lahko predstavljala model celostnega vezljivostnega stavčnočlenskega opisa (vezljivostni pristop v Panevová idr. 2014 bi moral biti prilagojen, da bi vključeval stavčne člene); Dardano in Trifone 1995 ter Panevová idr. 2014 vsebujeta širši nabor prislovnih pomenskih kategorij (Panevová idr. 2014 se kategorizacijsko kaže kot jasnejša); Engel 2009 pa opozarja tudi na možnost obravnave členkovnih prvin kot prislovnodoločilne kategorije.

Ključne besede: prislovno določilo, stavčni členi, skladenjski pristop, pomenska interpretacija, primerjava

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, robert.groselj@ff.uni-lj.si.

Abstract – Adverbial adjuncts in Slovene: three »views outwards«

In the paper, the presentation of Slovene adverbial adjuncts in *Slovene Grammar* by J. Toporišič (Toporišič 2000) is compared to three non-Slovene analyses of analogous syntactic elements (in Dardano-Trifone 1995, Engel 2009, Panevová et al. 2014), in order to indicate potential improvements of Toporišič's analysis. The stimulus for the research were the observations that the typology of Slovene adverbial adjuncts is still incomplete. The comparison has shown that the analysed studies can provide a basis for an improved description of Slovene adverbial adjuncts: Engel 2009 and Panevová et al. 2014 could serve as a model for a comprehensive valency approach to sentence constituents (the valency model in Panevová et al. 2014 would have to be adjusted to include sentence constituents); Dardano-Trifone 1995 and Panevová et al. 2014 include a wider array of adverbial semantic categories (the categorisation in Panevová et al. 2014 seems more explicit); Engel 2009 demonstrates also the possibility of considering particle units a category of adverbial adjuncts.

Keywords: adverbial adjunct, sentence constituents, syntactic approach, semantic interpretation, comparison

Uvod

Izhodišče za prispevek so opažanja v sodobni slovenski skladnji, da je tipologija prislovnih določil v slovenistiki pomanjkljiva (npr. Smolej 2018; Gabrovšek 2019). Ena od možnosti za njeno izpopolnitev je tudi pogled navzven, na obravnavo sorodnih skladenjskih elementov v tujejezičnih jezikoslovjih. Zato sem se odločil, da primerjalno obravnavam skladenjske (stavčnočlenske) elemente – prislovno določilo v slovenskem jezikoslovju po Toporišič 2000, italijansko nepremo dopolnilo (*complemento indiretto*) po Dardano in Trifone 1995, nemško dopolnilo (*Angabe*) po Engel 2009 in češko določilo (*určení*) po Panevová idr. 2014.

Primerjalna obravnavo, katere poudarek je na skladenjskem pristopu in pomenski interpretaciji, bo pokazala, v katerih segmentih se obravnavani elementi med seboj prekrivajo in razlikujejo. Namen prispevka je izpostaviti tiste značilnosti izbranega italijanskega, češkega in nemškega pristopa, s katerimi bi lahko nadgradili obravnavo slovenskih prislovnih določil, predvsem njihovo pomensko interpretacijo, pa tudi stavčnočlensko opredelitev.

Predstavitvi analiziranih del sledi primerjava krovnih teoretičnih izhodišč za določitev skladenjskih oz. stavčnih členov v izbranih delih. V nadaljevanju so

obravnani skladijski elementi, ki so sorodni Toporišičevim prislovnim določilom: najprej so izpostavljene njihove prekrivne, nato pa tudi neprekrivne kategorije (predvsem pomenske). V sklepnem delu prispevka je opozorjeno na različne možnosti nadgradnje Toporišičeve stavčnočlenske obravnave, v prvi vrsti obravnave prislovnih določil.

1 Obravnavana dela

Za analizo sem izbral tri slovnična dela, ki predstavljajo možno kvalitativno in kvantitativno nadgradnjo obravnave prislovnih določil v *Slovenski slovnici* J. Toporišiča (Toporišič 2000). Kot prva je obravnavana italijanska *Grammatica italiana con nozioni di linguistica* M. Dardana in P. Trifoneja (Dardano in Trifone 1995), ki velja za najbolj uporabljano slovnico v italijanskih šolah v zadnjih desetletjih 20. stoletja (Alvino 2019); ta bolj ali manj funkcijska slovnica (prim. Dal Negro idr. 2016: 88) je prinesla vrsto novosti, s katerimi je presešla okvire tradicionalne (šolske) slovnice: njena obravnava sega od sociolingvistike in prostega stavka prek besednih vrst do zloženega stavka, besedila, besedja, fonologije in retorike (s teoretičnimi poglobitvami; Serianni 2016: 539). Drugo analizirano delo je *Syntax der deutschen Gegenwartssprache* U. Engla (Engel 2009), ki je v germanistiki (na nemškem jezikovnem področju in zunaj njega) uveljavljeno kot uresničitev t. i. odvisnostne glagolske slovnice (Lobin 2018: 14–15). Tretje med deli je *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu* J. Panevove idr. (Panevová idr. 2014), izvirna celovita skladijska obravnava češčine, ki je nastala na osnovi Praškega odvisnostnega korpusa in teoretičnih okvirov funkcijskega generativnega opisa, priznanega na Češkem in zunaj njenih meja (Žele 2015: 341–343; Veselý 2016: 125–126).

2 Osnovna teoretična izhodišča – stavčni členi in »prislovna določila«

(a) Po J. Toporišiču stavčne člene opredeljujejo štiri merila: pomen, vprašalnica, oblika in položaj v stavčni zgradbi. Na njihovi osnovi lahko določimo sedem »stavčnih sestavin«: hierarhično najvišja (1) osebek in (2) povedek, nižja (3) predmet in prislovno določilo (s podtipi), medtem ko so (4) prilastek, (5) povedkovo določilo in (6) povedkov prilastek dejansko deli stavčnega člena (Toporišič 2000: 555–557, 606–628). V tem okviru so prislovna določila

opredeljena kot stavčni členi, ki glagol, pridevniško besedo, prislov ali povedkovnik zaznamujejo prostorsko-časovno oz. lastnostno-vzročno; vprašalnice zanje so različne (glede na podtipe); oblikovno so prislovne zveze ali odvisniki; položajno so primični členi (niso vezavni ali ujemalni; Toporišič 2000: 619). Za natančnejšo obravnavo slovenskih prislovnih določil s primeri glej pogl. 3.1.

Primeri: **(1)** *Slavček poje*; **(2)** *Tone kosi v Logu*; **(3)** *Srečal sem sosedo*; **(4)** *mlad človek*; **(5)** *Tvoj oče je še mlad*; **(6)** *Sava teče motna*.

(b) V italijanski skladnji M. Dardana in P. Trifoneja (1995: 93–102) sta temeljni sestavini stavka **(1)** osebek, o katerem govori povedek, in **(2)** povedek kot element, ki nekaj govori o osebku (prim. Moretti 2006: 316–317, 321–339). T. i. dopolnila (complementi) so sestavine, katerih funkcija je dopolnjevanje tistega, kar izražata temeljni sestavini stavka (Dardano in Trifone 1995: 105–106; Moretti 2006: 342–344). Delijo se na tri krovne kategorije: predmetno **(3)** (premo) dopolnilo (complemento oggetto oz. diretto), **(4.1)** povedkovo dopolnilo osebka in **(4.2)** predmeta (complemento predicativo del soggetto oz. dell'oggetto) ter neprema dopolnila (complementi indiretti). Ob teh se pojavljata še **(5)** prilastek (attributo), pridevnik, ki dopolnjuje samostalnik, od katerega je skladenjsko odvisen, in **(6)** pristavek (apposizione), samostalnik, ki je ob drugem samostalniku in ga natančneje opredeljuje (Dardano in Trifone 1995: 110–112; Moretti 2006: 341, 345–354).¹ Neprema dopolnila, ki so najbližje slovenskim prislovnim določilom, so opredeljena ohlapno: poznajo veliko pomenskih podtipov in so zvečine predložne zveze (Dardano in Trifone 1995: 113).² Za obravnavo italijanskih nepremih dopolnil s primeri glej pogl. 3.1–3.2.

Primeri:³ **(1)** *Pes laja*; **(2)** *Pes laja*; **(3)** *Janez je pojedel jabolko*; **(4.1)** *Nebo je postalo oblačno*; **(4.2)** *Prijatelji ga imenujejo Lisjak*; **(5)** *Intelligenten človek reši zapletene probleme*; **(6)** *Šel sem k Giuliu, mehaniku*.

(c) Nemško skladnjo U. Engla (2009: 117, 119) lahko opredelimo kot odvisnostno vezljivostno – njena izhodiščna enota je stavek kot potencialno avtonomna odvisnostna zgradba, glagolska zveza v širokem pomenu, katere jedro je

1 G. B. Moretti (2006: 341) omenja še prislovni prilastek (attributo averbiale) tipa *Carlo veselo študira*.

2 Opozorjeno je na odsotnost ustreznih klasiﬁkacijskih kriterijev: pomenski lahko privedejo do nekontroliranega množenja kategorij, formalni pa ne omogočajo ustrezne pomenske in funkcijske opredelitve (prim. Dardano in Trifone 1995: 113).

3 Vsi zgledi iz obravnavanih tujejezičnih del so prevedene ali primerljive slovenske ustreznice tujejezičnih zgledov.

osebna glagolska oblika. Skladenjsko se stavek deli na jedrno glagolsko obliko in od nje neposredno odvisne besedne zveze (»satelite«) – gre za stavčne člene (Satzglieder),⁴ ki vključujejo določila (Ergänzungen) in dopolnila (Angaben; Engel 2009: 130).⁵ Določila, vezljivostno opredeljeni odvisni elementi, značilni za posamezne podrazrede glagolov, se ločijo na **(1)** osebek/osebkovo določilo (Subjekt/Subjektergänzung), **(2)** tožilniško (Akkusativergänzung), **(3)** roditeljsko (Genitiverg.), **(4)** dajalniško (Dativerg.), **(5)** predložno (Präpositiverg.), **(6)** predikacijsko (Verbativerg.), ki je izraženo le (pol)stavčno, **(7)** situativno (tj. mestovno; Situativerg.), **(8)** smerno (Direktiverg.), **(9)** mersko (Expansiverg.), **(10)** modifikacijsko (tj. načinovno; Modifikativerg.) in **(11)** povedkovo (Prädikativerg.; Engel 2009: 134–149).⁶ Dopolnila so nedoločno odvisni (unspezifisch abhängig) elementi ali nevezljivo pridruženi stavčni členi (Engel 2009: 72, 130–132, 159). Nevezljiva dopolnila, ki jih lahko označimo kot širše prislovna, se pomensko delijo na tri tipe: vrednotenjska dopolnila (existimatorische Angaben) podajajo (večinoma govorčevo) vrednotenje stanja; situativna (situative Angaben) predstavljajo okoliščine, v katere je umeščen dogodek; modifikacijska (modifizierende Angaben) natančneje opredeljujejo dogodek, ki ga ubeseduje glagol (Engel 2009: 153).⁷ Za obravnavo nemških nevezljivih dopolnil s primeri glej pogl. 3.1–3.2.

Primeri: **(1)** *Bettina je utrujena*; **(2)** *Gozdar je podrl drevo*; **(3)** *Obdolžili so ga kraje*; **(4)** *Stefanu smo podarili kolo*; **(5)** *Na Göttingen nisem več mislil*; **(6)** *Moramo zbrati vse ponudbe*; **(7)** *Bivali so v predmestju*; **(8)** *Vlak pelje v Hamburg*; **(9)** *Seja traja tri ure*; **(10)** *Obnašaj se spodobno*; **(11)** *Ulrike je profesorica*.

4 Stavčni členi morajo tvoriti paradigmo z najmanj dvema členoma (Engel 2009: 130, 132), s čimer je izločen npr. formalni osebek, t. i. *fixsni es* (prim. Engel 2009: 139), kot prekinjena, vendar nujna sestavina glagola, prim. *geben + es v Es gibt keine umweltfreundliche Autos* (Okolju prijazni avtomobili ne obstajajo).

5 V delitvi stavka na glagolski del in stavčne člene, ki ne vključujejo povedka, se kaže vpliv teoretičnih pogledov H. Glinza (prim. Linke idr. 2004: 88). Namesto povedka se v Englovi skladnji pojavlja osebna glagolska oblika (finites Verb) kot jedro stavka, ki stavčne člene organizira v stavek, čeprav sama ni stavčni člen (prim. Engel 2009: 117–120); podobno A. Pożlewicz idr. (2013: 20) obravnavajo povedek kot temeljno sestavino stavka, vendar ne kot stavčni člen. Zunaj stavčnih členov ostajajo še prilastki (Attribute) kot skladenjski členi, odvisni od samostalnika, pridevnika, zaimka (tj. kot deli besednih zvez); enako velja za t. i. disjunkte (Disjunkte), premične prilastke, položajno enake modifikacijskim dopolnilom (Engel 2009: 79, 169). Tudi po A. Pożlewicz idr. (2013: 83) prilastki niso samostojni stavčni členi, temveč deli stavčnih členov (Satzgliedteile).

6 Krovne kategorije določil so objektna (Termergänzungen; 1–6), prislovna (adverbiale Ergänzungen; 7–10) in povedkova (prädikative Ergänzungen; 11; prim. Engel 2009: 131).

7 Ob tem naj izpostavim, da se okoliščinski elementi pojavljajo tudi med določili, glej 3.1 (c).

(č) Kot Englova tudi skladnja J. Panevove idr. (2014: 18) izhaja iz vezljivostnega pristopa, vendar so stavčni členi ločeni od vezljivostnih prvin: na ravni skladijskega opisa se namreč razlikujeta ravnini površinske (analitične, stavčnočlenske) in – ključne – pomenske (globinske) stavčne ali tektogramatične zgradbe. Slednjo sestavljajo natančno opredeljena skladijsko-semantična razmerja ali funkto-ri (skladijski semantemi), ki so temelj skladijskega opisa (Panevová idr. 2014: 27).⁸ Izhodišče stavčne zgradbe je vezljivost **(1)** povedka (predikát), ki ga na tektogramatični ravnini določajo ali razvijajo dopolnila (doplňení). Vezljiva dopolnila (valenčna doplňení) oz. aktanti razvijajo omejeno število jedrnih glagolov (po enkrat): **(2)** povzročitelj/vršilec/aktor (původce/konatel/aktor), **(3)** prizadeto/objektiv (patients/objektiv), **(4)** prejemnik (adresát), **(5)** rezultat/efekt (výsledek/efekt) in **(6)** izvor/izhodišče (původ/origo; Panevová idr. 2014: 28, 41, 46–49).⁹ Nevezljiva ali prosta dopolnila (nevalenčna, volná doplňení) razvijajo katerikoli glagol in se lahko ponavljajo, kvazivezljiva (kvazivalenčna doplňení) pa imajo lastnosti vezljivih in nevezljivih dopolnil (Panevová idr. 2014: 32, 40–43, 50–51).¹⁰ Krovnno poimenovanje za nevezljiva in kvazivezljiva dopolnila, ki imajo različne okoliščinske pomene, so določila (určení; prim. Panevová idr. 2014: 50–82). Njihova obravnava ostaja na tektogramatični ravni, zunaj stavčnočlenskih okvirjev, je pa vedno izpostavljena tudi njihova oblika. Za obravnavo čeških določil s primeri glej pogl. 3.1–3.2.

Primeri k (č): **(1)** *Poštar me je ogovoril*; **(2)** *Poštar me je ogovoril*; **(3)** *Postavili so šotore*; **(4)** *Otroku je dal igračko*; **(5)** *Vodo je spremenil v vino*; **(6)** *Iz lesa so izdelovali pohištvo*.

3 Primerjalna analiza »prislovnih določil«

Tuji izpostavljeni prislovni skladijski elementi – neprema dopolnila v Dardano in Trifone 1995, dopolnila (pa tudi nekatera določila) v Engel 2009 in določila v Panevová idr. 2014 – se deloma prekrivajo s Toporišičevimi prislovnimi določili, deloma pa se od njih ločijo.

8 Stavčnočlenske pojme (grobno opredeljene) avtorji slovnice uporabljajo enako kot v šolski skladnji. Po J. Panevovi idr. (2014: 27) je razmerje med funkto-ri in stavčnimi členi 44 proti 7.

9 Aktanti so fakultativni, ko stavek brez njih ni neslovničen in pomensko nepopoln (Panevová idr. 2014: 41).

10 Kvazivezljiva dopolnila imajo vezavno obliko, pojavljajo se ob omejenem številu glagolov, ne morejo se pojavljati večkrat ob enem glagolu (kot aktanti); so pomensko homogena, ne podlegajo kognitivnim premikom (glede na glagol) in so večinoma fakultativna (kot nevezljiva dopolnila; Panevová idr. 2014: 50–51). Avtorji ne izpostavljajo prilastka (přívlastek), temveč vezljivost samostalnikov in pridevnikov (prim. Panevová idr. 2014: 29, 90–99).

3.1 Prekrivne kategorije

V analiziranih delih se večinoma pojavljajo skladijske ustreznice Toporišičevih kategorij prislovnih določil (glej tabelo 1).¹¹

Tabela 1: Toporišičeva prislovna določila in njihove ustreznice v analiziranih delih

Toporišič	Dardano in Trifone	Engel	Panevová idr.
(1) kraj (prostor) ¹²	c. di luogo ¹³	Lokalangabe	u. lokální a směrová ¹⁴
(2) količina prostora oz. poti	c. di distanza		
(3) čas	c. di tempo ¹⁵	Temporalangabe	u. časová ¹⁶
(4) količina časa			
(5) (pravi) način	c. di modo/maniera	modifizierende A.	u. vlastního způsobu
(6) primera	c. di paragone	–	u. srovnání
(7) sredstvo in orodje	c. di mezzo/strumento	Instrumentalangabe	u. prostředku
(8) mera	c. di quantità/misura	–	u. míry
(9) izid (posledica)	conseguenza*	Konsekutivangabe	u. účinku
(10) vršilec glag. dejanja	c. di agente/causa efficiente	–	původce/konatel/aktor
(11) ozir	c. di limitazione	Restriktivangabe	u. zřetele
(12) vzrok	c. di causa	Kausalangabe	u. příčiny
(13) namen	c. di fine/scopo	Finalangabe	u. účelu, u. záměru
(14) pogoj	condizione*	Kondizionalangabe	u. podmínky
(15) dopušcanje	c. concessivo	Konzessivangabe	u. přípustky
(16) izvzemanje*	c. di esclusione, eccezione*	–	–

11 Krajšave v tabeli: c. = complemento (Dardano in Trifone); A. = Angabe (Engel); u. = určení (Panevová idr.). Z asteriskom so označeni elementi, ki so v analiziranih delih ponazorjeni le z odvisniško obliko.

12 Podtipi: mesto, cilj, izhodišče in doseg, pot, razmeščenost.

13 Podtipi: mesto (stato in luogo), smer (moto a luogo), izhodišče (moto da luogo), razmeščenost (moto per luogo).

14 Podtipi (natančneje opredeljeni funktorji) se delijo po vprašalnicah: kje, od kod, kod, kam.

15 Podtipa: določenost in trajnost.

16 Podtipi (natančneje opredeljeni funktorji) se delijo po vprašalnicah: kdaj, od kdaj, do kdaj, kako dolgo, kako pogosto, za kdaj, iz katerega časa, za koliko časa.

Primeri (po Toporišič 2000): (1) *Nad vrati je polička*; (2) *Spremljal jo je do velikega ovinka*; (3) *Nedavno sem bil spet doma*; (4) *V trenutku bom pripravljen*; (5) *Lepo zna govoriti*; (6) *Poje kot slavček*; (7) *Na delo se vozimo z vlakom*; (8) *Predstava je docela zanič*; (9) *Delal je do onemoglosti*; (10) *Nisi preganjan od vseh*; (11) *To je tehnično nemogoče*; (12) *Od veselja se je zjokal*; (13) *Šel je v mesto po opravih*; (14) *V takih razmerah je nemogoče delati*; (15) *Kljub slabemu vremenu se je /.../ zbralo veliko ljudi*; (16) *Tu ne bi hotel živeti, razen ko je pomlad*.

(a) J. Toporišič (2000: 622–627, 643) prislovna določila pravega načina, prime-re, sredstva in orodja, mere, izida (posledice), vršilca glagolskega dejanja uvršča med prislovna določila lastnosti; prislovna določila ozira, vzroka, namena, pogoja, dopuščanja pa med prislovna določila vzročnosti. Kategorija izvzemanje je omenjena samo med prislovnimi odvisniki.

(b) V slovnici M. Dardana in P. Trifoneja (1995: 456–457, 462–463) sta posledica in pogoj izražena le odvisniško (proposizione consecutiva oz. condizionale; prim. še Moretti 2006: 551–568). Izvzemanje je pomenska značilnost izključevalnega dopolnila (complemento di esclusione), vsaj deloma, in izvzema-lnih odvisnikov (proposizioni eccettuate; Dardano in Trifone 1995: 471). Pri vršilcu glagolskega dejanja se na podlagi kategorialne sestavine živo ločita vršilec (agente) in povzročilo (causa efficiente).

(c) V Englovi skladnji se med dopolnili ne pojavljajo primera, mera, vršilec glagolskega dejanja in izvzemanje (glede na obravnavo vršilec dejanja sodi k osebku, prim. Engel 2009: 139).¹⁷ Vsa ta dopolnila razen modifikacijskih, ki so posebna skupina, U. Engel opredeljuje kot situativna. S Toporišičevimi pri-slovnimi določili pa so prekrivna še štiri Englova okoliščinska določila: situa-tivno in smerno določilo (kraj), npr. *Bivali so v predmestju*; *Vlak pelje v Ham-burg*; mersko določilo (mera), npr. *Seja traja tri ure*; modifikacijsko določilo (način), npr. *Drugače bi se moral obnašati* (Engel 2009: 145–147).

(č) V češki skladnji manjka dopolnilo izvzemanja. Po J. Panevovi idr. (2014: 63–78) so določila vzroka, namena, pogoja in dopustnosti vzročnostna določila (určenj kausalni), določila načina, mere, primerjave, sredstva, ozira, posledice pa široko pojmovana načinovna določila; sorodno namenu je kvazivezljivo določilo namere (určenj záměru) tipa *Jan se je šel kopat* (Panevová idr. 2014: 52–53).

17 Prim. drugotno izrazno možnost osebká z obliko predložne zveze (v trpniški pretvorbi), npr. *Die beschädigten Exemplare sind durch uns ausgesondert worden* (dob. Poškodovani primerki so bili izločeni od nas) (Engel 2009: 138–139); za posebno dopolnilo vršilca (Agensangabe) glej npr. A. Pożlewicz idr. (2013: 44). Mera se kot posebno dopolnilo (Gradangabe) pojavlja pri A. Pożlewicz idr. (2013: 47).

Povzročitelj/vršilec/aktor je obravnavan kot vezljivo dopolnilo oz. aktant (v trpniku je »odrinjen« s položaja osebk; Panevová idr. 2014: 46–47, 104–105).

3.2 *Neprekrivne kategorije*

Vsa analizirana slovnična dela se po kategorijah prislovnih določil oz. njim sorodnih skladijskih elementov tudi delno razlikujejo.

(a) M. Dardano in Trifone (1995: 113–121; prim. Moretti 2006: 383–425) imata v svoji klasifikaciji kar 19 kategorij nepremih dopolnil, ki jih med Toporišičevimi prislovnimi določili ni (glej tabelo 2).

Tabela 2: S prislovnimi določili neprekrivna italijanska neprema dopolnila (po Dardano in Trifone 1995)

(1) opredelitev (specificazione)	<i>vonj po kavi, kraljica Hollywooda</i>
(2) ciljnost (termine)	<i>Večje količine vam dostavimo, London mi je všeč.</i>
(3) družba (compagnia) spremljevalstvo (unione)	<i>Učitelj se pogovarja z učenci, Bili smo v družbi prijateljev. (živost) Prišel je s šopkom vrtnic. (neživost)</i>
(4) obilje (abbondanza) pomanjkanje/odvzem (privazione)	<i>članek poln kritičnih namigov domneva brez trdne podlage</i>
(5) oddaljevanje (allontanamento) ločitev (separazione) izvor (origine) izhodišče (provenienza)	<i>Nahajam se daleč od doma. Moral sem se oddaljiti od prijateljev. Rodil se je v premožni družini. Domišljavost pogosto izvira iz nevednosti.</i>
(6) tema (argomento)	<i>razprava o boleznih, Govorimo o politični situaciji.</i>
(7) krivda (colpa) pena (kazen)	<i>krivec za umor Bil je obsojen na dosmrtno ječo.</i>
(8) poimenovanje (denominazione)	<i>mesto Bari</i>
(9) razporeditev (distributivo)	<i>Stopajte v vrsti po tri, Stane 50 evrov na meter.</i>
(10) starost (età)	<i>moški tridesetih let, Umrla je pri devetdesetih letih.</i>
(11) snov (materia)	<i>vaza iz gline</i>
(12) delnost (partitivo)	<i>Na svojem področju je med najboljšimi strokovnjaki, kdo od vas</i>
(13) kakovost (qualità)	<i>starec z belo brado, oseba velikega ugleda</i>
(14) zveza oz. odnos (rapporto/ relazione)	<i>Med njima je prišlo do pričkanja, Dobro se razume z direktorjem.</i>

(15) zamenjava oz. izmenjava (sostituzione/scambio)	<i>Imeti kresnice za svetilke, Namesto z letalom bom šel z vlakom.</i>
(16) ocena (stima) cena (prezzo)	<i>Slika je ocenjena na približno 100 milijonov. Kupil ga bom za 1000 evrov.</i>
(17) korist (vantaggio) škoda (svantaggio)	<i>Vojak se bori za domovino. Kajenje je nevarno za zdravje.</i>
(18) poziv (vocazione)	<i>Spoštovani, lepo pozdravljeni!</i>
(19) nasprotje (opposizione)	<i>Pričakovali smo ga danes, medtem ko bo prišel jutri.</i>

Zgornje kategorije kažejo na izrazito razhajanje med italijansko in slovensko obravnavo, tako po oblikovni, skladijski (položajni in odvisnostni) ter pomenski opredelitvi: italijanskim predložitnim zvezam lahko ustrezajo slovenske nepredložne; medtem ko so italijanske predložne zveze opredeljene kot neprema dopolnila, lahko slovenske ustreznice opravljajo različne stavčnočlenske funkcije, tudi v odvisnosti od nadrejenega skladijskega elementa; Toporišičeva klasifikacija se kaže kot pomensko manj podrobna (bolj krovna).

Kot posebna prislovna določila bi lahko obravnavali družbo in spremstvo (3),¹⁸ razporeditev (blizu načinu ali oziru; 9), starost (blizu času; 10), delnost (12), zvezo oz. odnos (14), zamenjavo oz. izmenjavo (15), oceno in ceno (blizu meri; 16), korist in škodo (blizu namenu; 17). Kot prislovnodoločilno bi označili tudi kategorijo nasprotje (19), ki vključuje protivne odvisnike (proposizioni avversative; Dardano in Trifone 1995: 470–471). J. Toporišič (2000: 651) nasprotje obravnava v sklopu »protivnega podredja« (kontrast oz. razlikovanje).

Po slovenski skladnji bi nekatere ustreznice italijanskih nepremih dopolnil lahko uvrstili v že obstoječe stavčnočlenske kategorije: predmete – 2, 3, 4, 5, 6, 7 (blizu načinu, prim. *kako obsojen*), 14; prislovna določila ali njihov del – 5 (kraj); različne tipe prilastkov – 1, 4 (tudi del prilastka), 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13. Poziv (18) bi bil ločena skladijska zgradba, t. i. pastavek (Toporišič 2000: 489).

(b) V skladnji U. Engla (2009: 153–156, 159) se pojavlja osem kategorij dopolnil, ki jih pri J. Toporišiču ne najdemo (glej tabelo 3).¹⁹

18 Primeri tipa *pogovarjati se s kolegi* bi sodili med predmete. Sorodno spremstvu je izvzemanje (esclusione) tipa *Ven smo šli brez dežnika*.

19 Krajšava v tabeli: d. = dopolnilo.

Tabela 3: S prislovnimi določili neprekrivna nemška dopolnila (po Engel 2009)

(1) nikalno d. (Negativangabe)	<i>Naslova ne najdem nikjer.</i>
(2) d. zadržka (kautive Angabe)	<i>To moram preprosto še enkrat prebrati.</i>
(3) izbirno d. (selektive Angabe)	<i>To je vedel celo tvoj sin.</i>
(4) razvrstitveno d. (ordinative Angabe)	<i>Sosed vsekakor ni ničesar videl.</i>
(5) ocenjevalno d. (judikative Angabe)	<i>Ljudje razumljivo nočejo o tem ničesar več slišati.</i>
(6) ugotovitveno d. (verifikative Angabe)	<i>On je dokazano že prej vedel za to.</i>
(7) modulacijsko d. (Abtönungsangabe)	<i>Kar naprej stopi!</i>
(8) spremstveno d. (Komitativangabe)	<i>Danes popoldne grem z vnukinjo v mesto.</i>

Edino Englovo situativno dopolnilo, ki ga ni med Toporišičevimi prislovnimi določili, je spremstveno (8), ki vključuje tudi odsotnost spremstva, npr. *brez vnukinje*. Posebna Englova kategorija, ki manjka med slovenskimi stavčnimi členi, pa so vrednotenjska dopolnila (existimatorische Angaben; 1–7),²⁰ ki podajajo oceno oz. vrednotenje stanja v stavku – z njimi se med stavčne člene uvrščajo tudi členkovne kategorije:²¹ prim. nikalna dopolnila,²² dopolnila zadržka (negotovosti) govorca (npr. *takorekoč, delno*), izbirna, ki izberejo in izpostavijo posamezno prvino (npr. *predvsem, ravno, prav*), razvrstitvena, ki eno stanje postavljajo v razmerje z drugim s pomočjo poudarjanja (npr. *vsekakor, po drugi strani, seveda*), ocenjevalna, ki presojujejo stanje stvari (npr. *začuda, razumljivo*), ugotovitvena, ki komentirajo resničnost nekega stanja stvari (npr. *baje, verjetno, resnično*), in modulacijska dopolnila, ki izražajo stališče do nekega stanja (npr. *zgolj, tudi, pravzaprav*; Engel 2009: 153–156).

(c) Od določil po J. Panevovi idr. (2014) jih pri J. Toporišiču – kot ločene kategorije – ne najdemo 11 (glej tabelo 4).²³

20 Pri A. Pożlewicz idr. (2013: 47–50) gre za pragmatična dopolnila (pragmatische Angaben), ki namesto nikalnega dopolnila vključujejo t. i. etični dajalnik.

21 Po J. Toporišiču (1992: 308) so členki stavčni nečleni – besede oz. besedne zveze, ki v stavku so, vendar se po njih ne moremo vprašati. V *Slovenski slovnici* so členki kot posebna besedna vrsta obravnavani v poglavju Oblikoslovje (prim. Toporišič 2000: 445–449), pri čemer ne veljajo za dele stavčnih zgradb, temveč za skrčke, »ki nadomeščajo izpustne stavke, ki bi lahko ubesedovali stvarje stavkov, v katerih so členki« (Toporišič 2000: 445).

22 Med nikalna dopolnila sodijo po U. Englu (2009: 154) tako členek *nicht* (ne) kot drugi (inherentno) nikalni besednovrstni elementi, npr. prislov *nie* (nikoli), zaimek *keiner* (nihče) ipd., ki bi bili v slovenski stavčnočlenski analizi deležni drugačne klasifikacije (kot časovno prislovno določilo, osebek, predmet itn.).

23 Krajšavi v tabeli: d. = določilo; u. = určení.

Tabela 4: S prislovnimi določili neprekrivna češka določila (po Panevová idr. 2014)

(1) d. ovire (u. překážky)	<i>Jan je z noge brcnil ob stol.</i>
(2) d. mediatorja/posrednika (u. mediátoru/prostředníka)	<i>Sosed me je potegnil za rokav.</i>
(3) d. razlike (u. rozdílů)	<i>Inflacija se je povečala za nekaj odstotkov.</i>
(4) d. kriterija/pripomočka (u. kritéria/pomůcky)	<i>Po mnenju učiteljev pišejo dijaki po pravilih češkega pravopisa dobro.</i>
(5) d. spremstva (u. doprovodu)	<i>Z mamó je prispela včeraj.</i>
(6) d. koristi (u. prospěchu)	<i>Dela za podjetje.</i>
(7) d. protislovja (u. kontradikční)	<i>Medtem ko se plače znižujejo, cene rastejo.</i>
(8) d. nasledstva (u. dědictví)	<i>Po pesniku je poimenovana naša literarna nagrada.</i>
(9) d. zamenjave (u. substituce)	<i>Namesto očeta se je pogajal stric.</i>
(10) d. z dvojnim odvisnostnim razmerjem – dopolnilnik (doplněk)	<i>Vrnila se je utrujena.</i>

Kot posebne kategorije določil, ki jih načeloma ni v slovenski skladnji, lahko obravnavamo določila ovire (blizu kraju; **1**), mediatorja/posrednika (blizu sredstvu; **2**), razlike (blizu meri; **3**), kriterija/pripomočka (blizu oziru; **4**), spremstva (tudi kot odsotnost spremstva; **5**), koristi (blizu namenu; **6**), protislovja (**8**), ki je po skladnji J. Panevove idr. (2014: 78) praviloma stavčno, nasledstva (blizu načinu; **8**) in zamenjave (**9**).

Čeprav bi protislovje, nasledstvo in zamenjavo lahko imeli za nova določila v slovenski skladnji, pa je treba omeniti, da jih – nekoliko zakrito – obravnava tudi J. Toporišič: protislovje in zamenjava se pojavljata v sklopu »protivnega podredja« kontrastnega in zamenjalnega tipa, nasledstvo pa pri prislovnem določilu vršilca glag. dejanja, npr. *Poddedoval sem po stricu* (Toporišič 2000: 625, 651–652). Določilo z dvojnim odvisnostnim razmerjem, t. i. dopolnilnik (**10**), bi bilo po slovenski skladnji povedkov prilastek.²⁴

24 Izraz *dopolnilnik* prevzemam od B. Pogorelec (1972), ker ustreza češkemu izrazu, čeprav se njegova sodobna češka obravnava razlikuje od obravnave pri B. Pogorelec: po B. Pogorelec (1972) se dopolnilniki pojavljajo ob glagolih s polnim in nepopolnim pomenom (prim. dopolnjevalne oz. določevalne dopolnilnike; slednji ob npr. *postati, zdeti se, čutiti se*), medtem ko gre po Panevovi idr. (2014: 81) zgolj za dopolnila ob glagolih polnega pomena (t. i. določevalni dopolnilniki so v Panevová idr. 2014 uvrščeni med aktante rezultat/efekt in prizadeto/objektiv). Dopolnilnik po Panevová idr. 2014 je tako bližje povedkovemu prilastku (prim. Schlamberger Brezar 2016).

4 Razprava in sklep

Namen razprave je bil v prvi vrsti primerjati Toporišičevo obravnavo prislovnega določila in tri tuje obravnave sorodnih skladijskih elementov (Dardano in Trifone 1995, Engel 2009, Panevová idr. 2014), da bi osvetlil možnosti nadgradnje obravnave prislovnih določil v slovenski skladnji. Pri tem sem se osredotočil na skladijski pristop in pomensko interpretacijo.

Analiza stavčnočlenskih obravnav v analiziranih delih je pokazala najprej razliko v krovnem metodološkem pristopu k opredelitvi skladijskih elementov oz. stavčnih členov, kar se kaže v njihovi bolj ali manj različni tipologiji. Obravnavi v Toporišič 2000 ter Dardano in Trifone 1995 sta bolj tradicionalno funkcijski, medtem ko sta obravnavi v Engel 2009 in Panevová idr. 2014 vezljivostni (pri čemer je slednja nestavčnočlenska). J. Toporišič (2000) na podlagi pomena, oblike (z vprašalnico) in položaja opredeli sedem stavčnih členov: osebek, povedek, predmet, prislovno določilo, povedkovo določilo, povedkov prilastek in prilastek. M. Dardano in P. Trifone (1995) izhajata iz predikacijske dvojice, osebka in povedka, ki ju dopolnjujejo odvisnostno, oblikovno in pomensko opredeljeni predmetno (premo) dopolnilo, povedkovo dopolnilo osebka in predmeta, neprema dopolnila, pristavek in prilastek. U. Engel (2009) stavčne člene določi vezljivostno, čemur sledi natančnejša slovnično-pomenska klasifikacija: krovna delitev vključuje vezljiva določila in nevezljiva dopolnila s podtipi. Osebna glagolska oblika kot temeljna organizacijska sestavina stavka nima statusa stavčnega člana, prilastek pa je obravnavan kot del nekaterih besednih zvez (samostalniške, zaimenske, pridevniške). Pri J. Panevovi idr. (2014) je izhodišče povedkova vezljivost, na podlagi katere so pomensko določena vezljiva, nevezljiva in kvazivezljiva dopolnila (zadnji skupini predstavljata določila). Dopolnila ne veljajo za stavčne člene, temveč so prvine pomenske stavčne ali t. i. tektogramatične zgradbe.²⁵

Ob razlikah je analiza izpostavila tudi nekatere podobnosti: tako npr. pomenski okoliščinski značaj Toporišičeva prislovna določila povezuje z nepremimi dopolnili po M. Dardanu in P. Trifoneju (1995), dopolnili in nekaterimi določili po U. Englu (2009) ter določili po J. Panevovi idr. (2014). Večina

25 Razlike med skladijskimi členi v analiziranih delih (tudi metodološko sorodnih) pa so lahko tudi posledica različnih kriterijev, njihove različne hierarhizacije in sistemskih razlik med jeziki: prim. v grobem razliko med premimi in nepremimi dopolnili v Dardano in Trifone 1995 (nepredložna oblika, odvisnost od povedka – predložna oblika) ter predmeti in prislovnimi določili v Toporišič 2000 (odvisnost od povedka – okoliščinskost); prim. tudi vezljiva določila v Engel 2009 (odvisnost od os. glag. oblike, oblika, deloma pomen) in vezljiva dopolnila v Panevová idr. 2014 (odvisnost od povedka, pomen).

Toporišičevih kategorij prislovnih določil je zastopana v drugih analiziranih delih, vendar med njimi prihaja tudi do razlik.

M. Dardano in P. Trifone (1995) neprema dopolnila opredelita kot (večinoma) predložne zveze z raznovrstnimi pomeni. Primerjalno s slovenskimi prislovnimi določili prihaja do nekaj oblikovnih, skladenjskih in pomenskih razhajanj. Ustreznice italijanskih nepremih dopolnil niso zgolj predložne in prehajajo okvire slovenskega prislovnega določila – lahko so predmeti, prilastki, celo pastavki. Pomensko gre za zelo niansirano klasifikacijo, ki ima kar 19 kategorij več kot Toporišičeva – med njimi so najbolj »prislovnodoločilne« družba in spremstvo, razporeditev, starost, delnost, zveza oz. odnos, zamenjava oz. izmenjava, ocena in cena, korist in škoda, nasprotje. U. Engel (2009) okoliščinska dopolnila deli na vrednotenjska (vrednotenje stanja), situativna (okoliščine) in modifikacijska (natančnejša opredelitev glagolskega dogodka); okoliščinske prvine pa so tudi situativno, smerno, mersko in modifikacijsko določilo. Izrazita posebnost Englovega pristopa je vključitev členkovnih elementov (prim. vrednotenjska dopolnila) med stavčne člene (členki – kot nepolnopomenske besede – običajno niso stavčni členi, prim. Čermák 2001: 157). Med Toporišičevimi prislovnimi določili manjka tudi Englovo spremstveno dopolnilo. J. Panevová idr. (2014) – tako kot U. Engel – opredeljujejo določila vezljivostno, pomensko so okoliščinski elementi, vendar niso stavčni členi. Češka določila so pomensko bogatejša od Toporišičevih prislovnih določil, ki jim manjkajo naslednje kategorije: ovira, mediator/posrednik, razlika, kriterij/pripomoček, spremstvo, korist, protislovje, nasledstvo in zamenjava (dopolnilnik, določilo z dvojnim odvisnostnim razmerjem, bi bilo v slovenski skladnji povedkov prilastek).

Primerjalna analiza v prispevku je pokazala, da v slovenski skladnji lahko pride do nadgradnje stavčnočlenske obravnave prislovnega določila tudi na podlagi del M. Dardana in P. Trifoneja (1995), U. Engla (2009) in J. Panevove idr. (2014). Dopolnitve bi lahko bile splošno metodološke (krovna stavčnočlenska kategorizacija), specifično opredelitvene in členitvene (opredelitev in členitev prislovnega določila). Predvsem Engel 2009 in Panevová idr. 2014 bi lahko predstavljala izhodišči za poskus celostne vezljivostne določitve stavčnih členov v slovenščini, pri čemer se v zvezi s prislovnim določilom že nakazujejo kompleksna vprašanja o njegovi krovni opredelitvi (tudi razlikovalno z drugimi stavčnimi členi, npr. predmetom; prim. nato še status povedka, povedkovega določila, povedkovega prilastka in prilastka); obravnavo pri J. Panevovi (2014) bi bilo treba ustrezno povezati s stavčnočlensko. Pomembne pa so tudi možnosti ožje pomensko-besednovrstne nadgradnje prislovnega določila:

Dardano in Trifone 1995 ter Panevová idr. 2014 kažeta na možnost širitve pomenskih kategorij (češka kategorizacija se kaže kot kriterijsko jasnejša),²⁶ medtem ko Engel 2009 opozarja na stavčnočlensko vlogo členkovnih elementov. Možnosti stavčnočlenske nadgradnje torej obstajajo, njihova uresničitev pa je lahko šele rezultat celostnega in podrobnega (ne samo skladenjskega, temveč tudi npr. besednovrstnega, pomenskega) premisleka obravnave stavčnih elementov v slovenskem jeziku.

Literatura

- Alvino, Gualberto, 2019: Nuovo manualetto di linguistica italiana. *Lingua italiana*: <https://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/recensioni/recensione_121.html> (dostop 23. 3. 2021).
- Čermák, František, 2001: *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.
- Dal Negro, Silvia, idr., 2016: Riflettere sulla grammatica a scuola: una ricerca sul soggetto. *Cuadernos de Filología Italiana* 23. 83–117.
- Dardano, Maurizio, Trifone, Pietro, 1995: *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.
- Engel, Ulrich, 2009: *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Gabrovšek, Dejan, 2019: Tipologija nestavčnočlenskih nematičnih dopolnil v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 25/2. 83–96.
- Linke, Angelika, idr., 2004: *Studienbuch Linguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lobin, Henning, 2018: Bemerkungen zur andauernden Aktualität des Werks von Ulrich Engel. Kątny, Andrzej (ur.): *Valenz und Dependenz. Theorie und Praxis*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 13–19.
- Krek, Simon, idr., 2016: Označevanje udeleženskih vlog v učnem korpusu za slovenščino. Erjavec, Tomaž, Fišer, Darja (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika 2016*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 106–110.
- Moretti, Giovanni Battista, 2006: *L'italiano come prima o seconda lingua nelle sue varietà scritte e parlate*. Perugia: Guerra Edizioni.
- Panevová, Jarmila, idr., 2014: *Mluvnicke současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- Pogorelec, Breda, 1972: Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji. *Linguistica* 12. 315–327.
- Požlewicz, Agnieszka, idr., 2013: *Syntax des Deutschen im Abriss*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Schlamberger Brezar, Mojca, 2016: Povedkovo določilo in povedkov prilastek – res dve različni skladenjski funkciji? Kržišnik, Erika, idr. (ur.): *Toporišičeva obdobja (Simpozij Obdobja 35)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 255–262.

26 Prilagojeno aplikacijo pomenskih kategorij dopolnil po Praškem odvisnostnem korpusu za slovenščino na vezljivostni ravni lahko najdemo v Krek idr. 2016.

- Serianni, Luca, 2016: *La grammaticografia*. Lubello, Sergio (ur.): *Manuale di linguistica italiana*. Berlin/Boston: De Gruyter. 536–552.
- Smolej, Mojca, 2018: Skladenske konstrukcije med priredjem in podredjem. *Slovenščina* 2.0 6/2. 186–205.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Veselý, Vojtěch, 2016: Mluvnické současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu. *Jakovědné aktuality* 53/3–4. 125–135.
- Žele, Andreja, 2015: O slovnici sodobnega češkega jezika. *Slavistična revija* 63/3. 339–343.

Izvenzmalnost kot semantična kategorija v odvisnih stavkih¹

*Gašper Ilc**

*Andrej Stopar***

Addio, del passato bei sogni ridenti.

za M. in G.

Izveček

Prispevek je osredinjen na izražanje izvzemalnosti v podredno zloženih povedih s podarkom na odvisnikih, ki jih uvaja *razen* v kombinaciji z vezniki, tj. *razen če*, *razen ko*, *razen kadar*, *razen kjer*, *razen kamor* in *razen da*. Ti odvisniki nazorno pokažejo, da v podrednih razmerjih težko ločimo izvzemalnost od drugih prislovnih pomenov, saj običajno prihaja do zlitja pomenov s pogojnostjo, časovnostjo in primerjavo oz. omejenostjo. Korpusna obravnava zadetkov z večbesednimi vezniki z *razen* predstavi njihovo pogostnost in obravnava njihovo rabo z vidika zanikanja v nadrednem in podrednem stavku, tipa zanikanja (pravi oz. pleonastični), skladijske vpetosti odvisnika in pojavitev opazovanih odvisnikov v pogojnem naklonu.

Ključne besede: izvzemalnost, odvisniki, pleonastično zanikanje, skladijska, medjezikovna primerjava

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, gasper.ilc@ff.uni-lj.si.

** Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, andrej.stopar@ff.uni-lj.si.

1 Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega programa št. P6-0218, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Abstract – Exceptives as a Semantic Category in Dependent Clauses

The paper focuses on exceptive expressions in subordination with an emphasis on dependent clauses introduced by the Slovenian particle *razen* (Eng. ‘except’) in combination with several conjunctions, i.e., *razen če*, *razen ko*, *razen kadar*, *razen kjer*, *razen kamor* and *razen da*. Such clauses illustrate that it is difficult to distinguish the exceptive meaning from other adverbial meanings, since it typically involves fusion with conditionality, temporality, and comparison or limitation. The corpus study of clauses containing multiword conjunctions with *razen* presents their frequency and discusses their use in terms of negation in superordinate and subordinate clauses, type of negation (clausal or pleonastic), syntactic integration, and co-occurrence with the conditional mood.

Keywords: exceptives, subordinate clauses, pleonastic negation, syntax, cross-linguistic comparison

1 Uvod

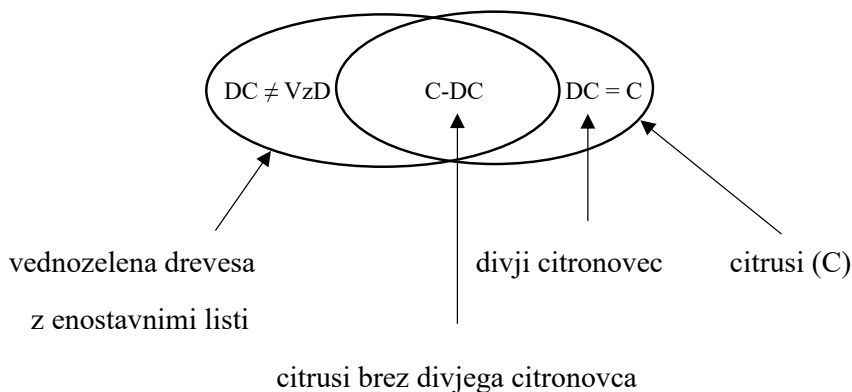
Izvezalnost je semantična kategorija, ki se nanaša na pomensko izvzemanje oz. izločitev manjšega dela iz večjega dela točno določene množice (1). V splošnem jezikoslovju sodijo izvzemalne strukture med boljše preučevane jezikovne pojave (mdr. Keenan in Stavi 1986; Hoeksema 1987 in 1990; von Stechow 1993 in 1994; Moltmann 1995; García Álvarez 2009; Gajewski 2008 in 2013; Vostrikova 2019), za katere se je uveljavilo, da vključujejo naslednje tri inference: (i) zmanjšanje množice (angl. *domain subtraction*), (ii) omejevalna pomenska posledica (angl. *containment entailment*) in (iii) nikalna pomenska posledica (angl. *negative entailment*). Če ponazorimo na primeru (1a):

- (i) zmanjšanje množice: *vsi citrusi, ki niso divji citronovec, so vednozeleno drevesa z enostavnimi listi* (C-DC);
- (ii) omejevalna pomenska posledica: *divji citronovec je citrus* (DC = C);
- (iii) nikalna pomenska posledica: *divji citronovec ni vednozeleno drevo z enostavnimi listi* (DC ≠ VZD).

Opisani postopek je grafično predstavljen v diagramu (1b).

(1) a) *Vsi citrusi razen divjega citronovca so vednozeleni drevesa z enostavnimi listi.*²

b)

Nadalje, von Fintel (1993) na osnovi testa, ki ga razvije Horn (1989: 346), dokazuje, da se izvzemalne zgradbe lahko pojavljajo zgolj s tistimi izrazi, ki vsebujejo univerzalni kvantifikator in ne eksistencialnega (2). Ta zaključek potrjujejo tudi raziskave drugih, zgoraj omenjenih avtorjev.³

(2) a) *{All/*Most/*Some/None} of my friends but Chris* Horn (1989: 346)

'Vsi moji prijatelji/Večina mojih prijateljev/Nekaj mojih prijateljev/noben moj prijatelj razen Chrisa'

b) *Every student but John attended the meeting.* von Fintel (1993: 131 (24a))

'Vsi študenti razen Johna so prišli na sestanek.'

c) **Most students but Tom and John attended the meeting.*

von Fintel (1993: 132 (25b))

'Večina študentov razen Toma in Johna je prišla na sestanek.'

2 Vsi slovenski primeri v prispevku, razen če ni navedeno drugače, so vzeti iz referenčnega korpusa Gigafida v2.0 prek orodja *Sketch Engine*.

3 Korpusni podatki kažejo, da podobno velja tudi za slovenščino, čeprav lahko najdemo tudi primere, pri katerih izvzemalnost ni vezana na univerzalni kvantifikator:

(i) *Res je, da so nekateri mladi igralci razen Škarabota, ki je tokrat prvič dobil pravo priložnost, že igrali v prejšnji sezoni.*

(ii) *Večina evropskih držav, razen Portugalske in Grčije, je že ratificirala slovenski pridružitveni sporazum z EU.*

d) **Several girls except Mary and Ann were there.*

Vostrikova (2019: 2, (8))

'Nekaj deklet razen Mary in Ann je bilo tam.'

V slovenščini izvzemalnost kot semantična kategorija še ni dobila podrobnejše razčlenbe. Toporišič (1992: 70) definira izvzemanje kot »/t/o, da se manjši del neke množice ne zajame. V priredju se izraža z veznikom *samo, le /.../*. V podredju/podrednosti se to izraža z *razen /.../*, tudi *izvzemaški*«. Gabrovšek in Žele (2019: 503) izpostavita, da gre pri izvzemalnosti za sicer dva ločena pomena, in sicer izvzemanje in dodajanje izjeme, ki pa ju je »problematično in težko razlikovati«. V Slovenski slovnici (Toporišič 2000) je izvzemalnost obravnavana trikrat, in sicer pri klasifikaciji členkov (op. cit.: 448), v skupini lastnostnih odvisnikov (op. cit.: 643) in kot posebna podvrsta protivnega priredja (op. cit.: 651–2). Gabrovšek in Žele (2019: 503 in 505) obravnavata izvzemalni pomen zgolj na podredni ravni, ko opisujeta izvzemalni odvisnik kot podtip prislovnodoločilnega odvisnika načinovnih razmerij.

Za boljši pregled in obravnavo izvzemalnosti je treba na začetku podrobneje določiti slovenske strukture, ki jih lahko obravnavamo kot izvzemalne. Če začnemo s členki, Toporišič (2000: 448) za zglede izvzemalnih členkov našteje členke *le, samó, edino, komaj, vsaj* in navede zgled *Prišli so le/samo/edino/komaj/vsaj trije*. O izvzemalnem pomenu lahko zagotovo govorimo pri členkih *le, samo* in *edino*, saj poved *V sobi je bil le/samo/edino Peter* sporoča troje: (i) od vseh možnih oseb je bil v sobi le Peter (zmanjšanje množice), (ii) Peter je bil v sobi (omejevalna pomenska posledica) in (iii) v sobi ni bilo nikogar drugega razen Petra (nikalna pomenska posledica). Vsi naštetih izvzemalni členki pa se med drugim tudi navezujejo na govorčevo presojevanje in bi jih tako bilo mogoče obravnavati tudi z vidika presojevalnih členkov. Če tako primerjamo povedi v (3), vidimo, da se razlikujejo tudi v govorčevem odnosu do propozicije: če je poved (3a) zaradi neprisotnosti članka pomensko najbolj nevtralna, v (3b) govorec z dodanim členkom *le* presoja, da je število tri (pre)nizko, medtem ko v (3c) s členkom *skoraj* izraža bolj pozitiven odnos do števila treh udeležencev.

(3) a) *Prišli so trije.*

b) *Prišli so le trije.*

izvzemalni členek

Toporišič (2000: 448)

c) *Prišli so skoraj trije.*

presojevalni členek

prim. Toporišič

(2000: 448)

Izvezemanje lahko izražamo tudi v priredju z veznikom *le* (Toporišič 2000: 652), pri čemer pogosto pride do izpusta v drugem prirednem stavku (4a). V takšnem razmerju lahko tudi izpade veznik *le* (4b). Avtor klasificira tovrstno izvzemalno priredje kot podtip protivnega priredja (poleg kontrasta, nasprotja in zamenjave).

(4) a) *Ves razred se je namenil izogniti šolski nalogi, le jaz ne.*

→ *Ves razred se je namenil izogniti šolski nalogi, le jaz se nisem namenil izogniti šolski nalogi.*

b) *Kokoška Justi trpi, ker imajo vse druge kure piščančke, (le) ona ne.*

Kot izvzemalne odvisnike Toporišič (2000: 643) obravnava odvisnike z vezniki *le da ne* in *samo da ne*, za katere trdi, da so pretvorljivi v protivno priredje, torej *Prišli so vsi, le da ne tudi prostovoljno* se parafrazira kot *prišli so vsi, vendar ne prostovoljno*. Takšna razčlemba je pričakovana, saj sledi avtorjevi (2000: 652) obravnavi izvzemalnosti kot podvrsti protivnega priredja. Kljub temu je treba izpostaviti, da pri povedih z vezniki *le da ne* in *samo da ne* ne prihaja do izvzemalnega pomena v smislu izvzemanja iz določene množice ali dodajanja izjeme. V povedi *Prišli so vsi, le da ne tudi prostovoljno* gre pri odvisniku verjetno bolj za načinovni pomen, kar je tudi mogoče razbrati iz razlage, ki jo ponujata Gabrovšek in Žele (2019: 503) s pretvorbo odvisnika v prislov *neprostovoljno*. Poleg veznikov *le da ne* in *samo da ne* Toporišič (2000: 643) ter Gabrovšek in Žele (2019: 503) pri izvzemalnih odvisnikih navajajo še kombinacije vezniško rabljenega členka *razen* z veznikoma *ko* in *kadar*, torej *razen ko* in *razen kadar*. V teh primerih dobimo izvzemalni pomen ravno zaradi prisotnosti členka *razen*, ki je v slovenščini pogosto rabljen leksem z eksplicitnim izvzemalnim pomenom. Veznikom *razen ko* in *razen kadar* moramo dodati še druge kombinacije z *razen*, ki jih najdemo v korpusu Gigafida v2.0: *razen če*, *razen da*, *razen kadar*, *razen kamor* in *razen kjer*. V vseh teh primerih pa gre za kombinirane pomene – pomen izvzemalnosti in pogojnosti (*razen če*, *razen kadar*, tudi *razen ko*), izvzemalnosti in časovnosti (*razen kadar*, *razen ko*), izvzemalnosti in krajevnosti (*razen kamor* in *razen kjer*) ter izvzemalnosti in primerjave oz. izražanja omejenosti (*razen da*).

Pri odvisnikih z *razen* (5) lahko opazimo izvzemanje na ravni propozicij: propozicija odvisnika izvzema situacije oz. dodaja izjeme, za katere ne velja propozicija glavnega stavka.

(5) a) *Zato so kraji na ali ob ekvatorju zelo vroči, razen če ležijo visoko nad morjem.*

b) *Zaupam v svoje pevce in njihovo pripravljenost, razen kadar nam zmanjka časa za piljenje.*

- c) *Vse količine so v dekagramih, razen kjer je to posebej označeno.*
 d) *Nič ne morete storiti, razen da svojega malčka zavarujete pred vrstniki.*

Če primerjamo razčlemba izvzemalne strukture (1a) s podredno zloženo povedjo (5a), lahko vidimo, da (5a) vključuje vse tri omenjene inference, značilne za izvzemalnost:

- (i) *zmanjšanje množice: vsi kraji na ali ob ekvatorju, ki ne ležijo visoko nad morjem, so zelo vroči;*
 (ii) *omejevalna pomenska posledica: kraji na ali ob ekvatorju, ki ležijo visoko nad morjem, sodijo med ekvatorske kraje;*
 (iii) *nikalna pomenska posledica: kraji na ali ob ekvatorju, ki ležijo visoko nad morjem, niso zelo vroči.*

Na enak način lahko razložimo tudi razmerje med glavnim in odvisnim stavkov v preostalih primerih (5b–d).

Prispevek je v nadaljevanju osredinjen na izražanje izvzemalnosti v podredno zloženih povedih s poudarkom na odvisnikih, ki jih uvaja *razen* v kombinaciji z drugimi vezniki, saj pregled odvisnikov z izvzemalnim pomenom pokaže, da je nemogoče obravnavati izvzemalnost v podredju kot samostojno kategorijo.⁴

SSKJ² navaja, da se členek *razen* v vezniški rabi navadno pojavlja skupaj z nikalnico. Nikalnica je lahko v glavnem ali odvisnem stavku (6a,b). Kadar se pojavlja v glavnem stavku, ima vlogo stavčnega zanikanja (6a), medtem ko je v odvisniku lahko rabljena tudi pleonastično (6b). Takšna raba je zanimiva z medjezikovnega vidika, saj gre za pojav, ki je značilen za jezike z nikalnim ujemanjem, npr. v romanski in slovanski jezikovni skupini (gl. npr. Zovko Dinković in Ilc 2017, Margulis 2018). S pomočjo korpusnih podatkov (referenčni korpus Gigafida v.2.0) v prispevku raziščemo pogostnost pleonastičnega zanikanja in njegovo zamenljivost s trdilno glagolsko obliko.

- (6) a) *Ničesar ni vedel o kraju, razen da ga je ocenil kot pravo mesto za opazovanje.*
 b) *Občina se ustanovi z zakonom, razen kadar ustavno sodišče (ne) določi drugače.*

4 Tudi sicer v slovenščini izvzemalno razmerje ni vezniško specializirano (Žele 2021, osebna komunikacija).

2 Izvzemalnost v slovenskih odvisnikih

Preden analiziramo rabo in značilnosti posameznih odvisnikov, ki jih uvaja sestavljeni večbesedni vezniki z *razen*, si oglejmo nekaj skupnih značilnosti. Prvič, z vidika pomena velja izpostaviti, da so pojav členka *razen* pomensko vpliva na celotni odvisnik in ne zgolj na veznik, ki mu sledi, kar se kaže v dejstvu, da izpust členka ni mogoč (7a); tako gre dejansko za kombiniran prislovni pomen. S tega vidika je smiselno obravnavati kombinacijo členka *razen* in drugega veznika kot sestavljen večbesedni podredni veznik, torej *razen kadar* enako kot npr. *medtem ko* in *namesto da*. Drugič, odvisniki, ki jih uvajajo sestavljeni vezniki z *razen*, kažejo tri različne skladenjske vpetosti. V primerih, kot je (7a), gre za čisti prislovnodoločilni družljivi odvisnik,⁵ ki pomensko dopolnjuje, v tem primeru sicer omejuje, pomen glavnega stavka (prim. Gabrovšek in Žele 2019: 497). Čeprav pomensko razmerje med stavkoma/povedma v (7b,c) ostaja enako kot v (7a), postaja njuna skladenjska soodvisnost še bolj razrahljana, kar se odseva tudi v rabi ločil. Če gre pri (7c) za primer razdruženega podredja, (7b) označuje prehod med družljivim in razdružljivim odvisnikom, saj je odvisnik v (7b) še skladenjsko del podredja, vendar raba pomišljajev že nakazuje delno razdruženost. S pomenskega/pragmatičnega vidika, v primerih (7b,c) odvisnik podaja govorčev komentar oz. nudi njegovo dodatno pojasnilo h glavnemu stavku. Za lažje ločevanje struktur (7b,c) strukture, kot je (7b), imenujemo delno razdruženi odvisniki oz. delno razdruženo podredje, in strukture, kot je (7c), razdruženi odvisniki oz. razdruženo podredje.

- (7) a) *Telo pijavk je prej ploščato kot valjasto, razen kadar so polne zaužite krvi.*
 → ≠ *Telo pijavk je prej ploščato kot valjasto, kadar so polne zaužite krvi.*
 → = *Telo pijavk je prej ploščato kot valjasto, vendar (le) kadar niso polne zaužite krvi.*
- b) *Nenavadni glavni liki so – razen kadar si drug drugega ne privoščijo za malico – simpatična in zgovorna žuželkasta bitja.*
- c) *Od 16. junija naprej sta bila torej neločljiva. Razen kadar je moral Joyce na službeno pot.*

5 Žele (2016) jih imenuje tudi nepravilni prislovnodoločilni odvisniki.

S pomočjo korpusa Gigafida v2.0 v orodju *Sketch Engine* smo preverili pogostnost in rabo odvisnikov z večbesednimi vezniki z *razen*. Za posamezni večbesedni veznik smo ročno pregledali vzorec 300 konkordanc, razen za veznika *razen kjer* in *razen kamor*, pri katerih je število zadetkov manjše od 300. Pri obravnavanih primerih smo opazovali zanikanje v nadrednem in podrednem stavku, tip zanikanja (pravi/pleonastični), skladijsko vpetost odvisnika in so-pojavnost odvisnika s pogojnim naklonom.

2.1 Številčni podatki

Razpredelnica 1 prikazuje rezultate pregleda zadetkov iz korpusa Gigafida v2.0. Zanikanje v nadrednem in podrednem stavku je izraženo v odstotku vseh pregledanih zadetkov, medtem ko odstotek stavkov s pleonastičnim zanikanjem pomeni delež pleonastičnega zanikanja med vsemi zanikanimi podrednimi stavki. Odstotka združenih zgradb in pogojnega naklona sta izražena po njihovem deležu med vsemi zadetki.

Razpredelnica 1: Številčni podatki iz korpusa Gigafida v2.0

	Število zadetkov	Zanikanje v nadrednem stavku (%)	Zanikanje v odvisnem stavku (%)	Pleonastično zanikanje v odvisnem stavku (%)	Razdružena zgradba (%)	Pogojni naklon (%)
razen če	13737	40	36	94	21	11
razen kadar	739	35	6	67	14	3
razen ko	723	54	2	17	15	1
razen kamor	1	0	100	0	0	0
razen kjer	33	33	0	0	12	3
razen da	1454	74	3	0	9	6

Podatke za posamezni sestavljeni veznik natančneje razčlenimo in komentiramo v razdelkih, ki sledijo.

2.2 Izvzemalnost v pogojnih odvisnikih: *razen če*

Odvisniki, ki jih uvaja *razen če*, so pomensko primerljivi z angleškimi izvzemalnimi pogojniki, ki jih uvaja veznik *unless* (8a). Ti odvisniki primarno nosijo pogojni pomen: glavni stavek (tj. konsekvens) je vedno resničen/neresničen, vse dokler je pogojnik (tj. antecedens) neresničen/resničen. Izvzemalnost se kaže v tem, da antecedens iz vseh mogočih okolij oz. situacij izvzema vsa tista,

za katera resnična vrednost konsekvensa ne velja: resnična vrednost konsekvensa se spremeni, če in samo če se uresniči antecedens. Dancygier (1985) na osnovi primerjalne analize poljskih in angleških izvzemalnih pogojnih pokaže, da so ti odvisniki pretvorljivi v navadni pogojni odvisnik po korakih v (8b). Razčlemba Dancygier (1985) so prevzeli in nadgradili tudi drugi jezikoslovci (mdr. von Fintel 1992 ter Declerck in Reed 2000).

- (8) a) q razen če p → *Prices are net unless marked with an asterisk*.*⁶
 'Cene so neto, razen če so označene z zvezdico*.'
- b) (ne q) če p → *Prices are **not** net if marked with an asterisk*.*
 če ne p, q → *If **not** marked with an asterisk*, the prices are net.*
 *If and only if **not** marked with an asterisk*, the prices are net.*

Na enak način lahko razčlenimo tudi slovenski primer (9a) s pretvorbo v (9b).

- (9) a) q razen če p → *Njeni nasveti so dobrodošli, razen če vam namesto kozmetične obdelave vsiljuje le preparate.*
- b) (ne q) če p → *Njeni nasveti **niso** dobrodošli, če vam namesto kozmetične obdelave vsiljuje le preparate.*
- če ne p, q → *Če vam namesto kozmetične obdelave **ne** vsiljuje le preparatov, so njeni nasveti dobrodošli.*
 *Če in samo če vam namesto kozmetične obdelave **ne** vsiljuje le preparatov, so njeni nasveti dobrodošli.*

Strogo gledano, povedi v (8b) in (9b) niso čisti semantični ustrezniki povedi v (8a) in (9a), saj ne vključujejo eksplicitno izraženega izvzemanja, vendar tudi v teh primerih prihaja do neleksikalno izraženega izvzemanja, prek t. i. procesa krepitve pogojnega pomena (angl. *conditional perfection*, Geis in Zwicky 1971). Ta proces si lahko ogledamo na primeru (10a), pri katerem pride pri interpretaciji poleg pomena implikacije (10b) še do inference (10c). Ko oba pomena združimo s konjunkcijo (10d), dobimo pomen ekvivalence (10e). Na

6 Vsi angleški primeri v prispevku, razen če ni navedeno drugače, so vzeti iz referenčnega korpusa BNC prek orodja *Sketch Engine*.

ta način pragmatično okrepimo antecedens tako, da postane edini pogoj za (ne)uresničitev konsekvensa (prim. (10e) z (8b) in (9b)).

(10) a) *If John leans out of that window any further, he'll fall.* Geis in Zwicky (1971: 61, (1))

'Če se bo John še malo bolj nagnil skozi okno, bo padel.'

b) $p \Rightarrow q$ *Če se bo John še malo bolj nagnil skozi okno, bo padel.*

c) $\sim p \Rightarrow \sim q$ *Če se John ne bo bolj nagnil skozi okno, ne bo padel.*

d) $(p \Rightarrow q) \wedge (\sim p \Rightarrow \sim q)$

e) $(p \Leftrightarrow q)$ *John bo padel, če in samo če se bo bolj nagnil skozi okno.*

Posebnost slovenskih odvisnikov z *razen če*, ki jim sledi nikalnica, se kaže v tem, da nikalnica lahko izraža pravo zanikanje (tj. z nikalnim pomenom (11a)), lahko pa je rabljena tudi pleonastično (tj. brez nikalnega pomena) in jo je mogoče izpustiti (11b).

(11) a) *Že prej smo bili na repu, ker manj kot ene osebe ne moreš imeti, razen če nimaš nikogar.*

b) *Sploh pa ne dajajte podatkov po telefonu, razen če osebe ne poznate.*

Korpusni podatki pokažejo, da *razen če* dosega največjo pogostnost med obravnavanimi večbesednimi vezniki (13.737 zadetkov). Pregled naključnega vzorca 300 povedi potrди, da so stavki z *razen če* pogosto zanikani (36 %), in pokaže, da je to zanikanje skoraj vedno pleonastično (94 %). Zanikanje je sicer pogosto tudi v nadrednih stavkih (40 %), vendar v distribuciji negacije v nadrednih in podrednih stavkih ni zaznati posebnih vzorcev.

Korpusni primer (12a) ponazori zanikanje v stavku z *razen če* in v njem nadrednem stavku. Zanikanje za *razen če* je pleonastično, kar pomeni, da ima enako sporočilo kot *razen če je povzročitelj nesreče pripravljen tudi plačati stroške varovanja*. Primer (12c) je eden od le sedmih primerov z zanikanjem za opazovanim veznikom, ki ni pleonastično (brez zanikanja se pomen torej spremeni: *razen če si za naša gosta povedal Jedu*).

- (12) a) *Tega ne smemo storiti, razen če ni povzročitelj nesreče pripravljen tudi plačati stroške varovanja.*
- b) */.../ Anglijo je zapustil februarja, deklica pa se je rodila julija; razen če z Anne ni imel odnosov že dolgo pred odhodom, kot je bilo očitno, da /.../*
- c) */.../ Glede na to, da imaš tudi ti svoje skrivnosti, se mi je zdelo, da bomo tako obdržali vse skrivnosti lepo na kupu.« »Razen če za naša gosta nisi povedal Jedu, ampak komu drugemu. Konec koncev je Jed to že vedel, torej ni bila zanj nobena skrivnost /.../*

Povedi v (12) izpričajo tudi razliko v skladijski vpetosti v stavkih, uvedenih s sestavljenim veznikom *razen če*. Medtem ko (12a) izraža prislovnodoločilni pomen izvzemanja, ki dopolnjuje glavni stavek, je skladijska povezava med stavkom z *razen če* v (12b) in predhodnim stavkom bolj razrahljana – primer uvrščamo v kategorijo delno razdruženih odvisnikov. V primeru (12c) pa je stavek s sestavljenim veznikom od osnovnega sporočila ločen s končnim ločilom, kar ga uvršča med razdružene odvisnike. Razdruženih zgradb, kot sta v (12b,c), je v obravnavanem vzorcu več kot petina (21 %).

V vzorcu korpusnih primerov z *razen če* je opazen tudi delež stavkov, ki vsebujejo členek *bi*, s katerim je izražen pogojni naklon (11 %) – primerjalno nekoliko večjo pogostnost pogojnega naklona v tej skupini (gl. razpredelnico 1) povezujemo s kombiniranim pomenom veznika *razen če* (izvzemanost in pogojnost). Ker pa je členek *bi* mogoče izpustiti, ne da bi bistveno spremenili pomen, ga lahko interpretiramo tudi kot odraz piščeve vljudnosti. Primera (13) ponazorita, da stavki s členkom *bi* lahko izražajo različne stopnje uresničljivosti pogoja: uresničljiv pogoj ponazarja primer (13a), neuresničljivega pa primer (13b).

- (13) a) *V pismu o nameri je zapisano, da delavcev ne bodo odpuščali, razen če bi jim našli drugo zaposlitev.*
- b) *Nemogoče bi bilo ustvariti sedem popolnoma novih oseb, razen če bi se preselili na drug konec sveta.*

2.3 *Izvenzemalnost v časovnih/pogojnih odvisnikih: razen kadar in razen ko*⁷

Časovni odvisniki so včasih pomensko zelo blizu pogojnim odvisnikom (Toporišič 2000: 645, prim. tudi Gabrovšek in Krvina 2020). To je še posebej opazno pri izražanju (pomožno) uresničljivega pogoja. Pri tem velja upoštevati semantično (tj. vsebinsko) razmerje med glavnim in odvisnim stavkom (prim. Žele 2016: 92, op. 17) in ne klasifikacije zgolj vezati na posamezni veznik. Najbližje po pomenu sta si sestavljena veznika *razen če* in *razen kadar*, saj se pojavljata v istih kontekstih, na primer v zakonodaji (14a,b); ravno tako v odvisnikih z *razen ko* lahko opazimo rabo pleonastičnega zanikanja. S tega vidika bi bilo smiselno klasificirati odvisnike z *razen kadar* kot pogojne in enako tudi nekatere odvisnike z *razen ko*. Podobno razmerje lahko opazimo tudi v angleških odvisnikih, pri katerih sicer dominantno časovni veznik *when* uvaja odvisnike uresničljivega pogoja (14c).

(14) a) *Občina se ustanovi z zakonom, razen kadar ustavno sodišče (ne) določi drugače.*

b) *Pravice iz 16. do 22. člena tega zakona ne gredo predsedniku republike, ki mu je prenehala funkcija po 109. členu ustave, razen če ustavno sodišče z odločbo o odvzemu funkcije glede posameznih ali vseh pravic (ne) odloči drugače.*

c) *When heat is applied it will produce greater volumes of condensation.*

'Ko/Kadar/Če se doda toplota, bo nastala večja količina kondenzacije.'

Korpusni podatki za *razen kadar* pokažejo manjšo pogostnost kot za *razen če* (739 zadetkov v korpusu Gigafida v2.0). S pomočjo vzorca 300 primerov smo ugotovili, da je zanikanje za *razen kadar* redko (6 %), večinoma pleonastično (67 %). Zanikanje je razmeroma pogosto v nadrednih stavkih (35 %). Vzorednice med *razen ko* in *razen kadar* nakazujejo, da je pomensko razmerje pogojnosti tu še vedno prisotno, vendar v manjši meri.

Vzorednice z veznikom *razen če* najdemo tudi z vidika skladijske vpetosti stavkov z *razen kadar*. V 14 % primerov se pojavljajo kot (delno) razdružene

7 Nekateri avtorji (prim. Margulis 2018) analizirajo časovne odvisnike z veznikom *dokler*, ki mu sledi pleonastično zanikanje, kot primer kombiniranega časovnega in izvzemalnega pomena (za podrobnejši pregled problematike gl. mdr. Ilč in Zovko Dinković 2019).

zgradbe, ki so od preostanka povedi ločene z oklepaji, pomišljaji ipd. Členek *bi* vsebujejo 3 % primerov iz korpusnega vzorca. Oboje ponazarjamo v (15).

(15) /.../ *potem taka ureditev najbrž ne more biti ustavno sporna – razen kadar bi zapoved enakomerne teritorialne zastopanosti izhajala že iz ustave.*

Večbesedni veznik *razen ko* se v korpusu pojavi 723-krat. Vzorčni primeri pokažejo, da se veznik redko pojavi ob zanikanju (2 %), vendar je zanikanje zelo pogosto v nadrednih stavkih (54 %), gl. (16a). Podobno kot drugi vezniki v dosedanji razpravi se z vidika skladske vpetosti pojavlja v (delno) razdruženih povedih (15 %, gl. (16b)), redkeje pa tudi v kombinaciji s členkom *bi* (1 %, gl. (16c)).

(16) a) /.../ *izvršitelji načeloma ne sodelujemo pri dražbah nepremičnin, razen ko nepremičnina ni vpisana v zemljiško knjigo.*

b) /.../ *so se tamkajšnji prebivalci ustrašili bolezni norih krav oziroma njene človeške različice. Razen ko gre za klobase.*

c) /.../ *ima bolnik pravico zavrniti predlagani medicinski poseg oziroma zdravstveno oskrbo, razen ko bi to ogrozilo njegovo življenje ali bi huje ogrozilo zdravje drugih.*

Povezavo veznika *razen ko* s pleonastičnim zanikanjem in s pomenom pogojnosti nakazuje en sam primer iz vzorca, gl. (17).

(17) *Sam tudi izbira pot, po kateri dokazuje skladnost – razen ko mu modulov in vključitev posebnega certifikacijskega organa ne predpiše direktiva sama.*

Kljub zgornjemu primeru sklepamo, da odsotnost (pleonastičnega) zanikanja med korpusnimi podatki nakazuje, da *razen ko* izraža predvsem časovna razmerja. Takšen pomen ponazarjamo v (18), pri čemer privzemamo, da je mogoče sporočilo *razen ko je opravljal službo* razumeti kot *razen v času, ko je opravljal službo*

(18) *Nikoli ni hodil na univerzo, razen ko je opravljal službo hišnika in pomival tla na tehniški fakulteti.*

2.4 *Izuzemalnost v krajevnih odvisnikih: razen kamor, razen kjer*

Odvisniki, ki jih uvajata *razen kamor* in *razen kjer*, so redki – z enim oziroma 33 zadetki v korpusu; omejeno število korpusnih zadetkov torej ne omogoča podrobnejše razčlenbe.

Primer v (19) predstavlja edini korpusni zadetek z večbesednim veznikom *razen kamor*, vendar menimo, da je tudi ta vprašljiv, saj je poved okorna – *razen kamor* se navezuje na glagol *nosi*, čeprav bi v odvisniku pričakovali rabo veznika *razen kjer* v navezavi s predložno zvezo *v skoraj vseh zveznih državah*. Primer ne vsebuje zanikanja, ne vsebuje členka *bi*, podredni stavek pa skladenjsko dopolnjuje glavnega.

(19) *V skoraj vseh zveznih državah lahko orožje nosi pri sebi, razen kamor to ni izrecno prepovedano.*

Triintrideset primerov z *razen kjer* ne vsebuje zanikanja v podrednem stavku, medtem ko je zanikanje prisotno v tretjini nadrednih stavkov, gl. (20a). Stavki z *razen kjer* se lahko pojavljajo tudi kot del razdruženega podredja (gl. 20b); prav tako lahko vsebujejo členek *bi* (gl. 20c).

(20) a) *Svojih virov večinoma ne navaja, razen kjer je to bistvenega pomena za razumevanje danega konteksta.*

b) *V večini primerov mislim, da tega v družini ni mogoče skriti. Razen kjer vladata silna odtujenost in močna ženina podrejenost.*

c) *Neposredno smo se takšnim ljudem oddolžili, kjer je bilo le mogoče, razen kjer bi bili s tem škodovali njim ali drugim.*

2.5 *Izvezemalnost v primerjalnih odvisnikih oz. odvisnikih, ki izražajo omejenost: razen da*

Večbesedni veznik *razen da* se v korpusu Gigafida v2.0 pojavi 1454-krat. Med številčnimi podatki iz vzorca 300 primerov izstopa pogostnost zanikanja v nadrednih stavkih (74 %). Slednja ugotovitev kaže na to, da se sestavljeni veznik *razen da* rabi podobno kot veznik *kot* za izražanje omejenosti na določeno, navedeno, ko se pojavlja ob nikalnici (SSKJ², gl. kot², razlaga 5).

Zanikanje v odvisniku za *razen da* je redko (3 %): med osmimi primeri z zanikanjem ni nobenega pleonastičnega, gl. (21a). Korpusni podatki izpričajo tudi možnost skladijske funkcije (delno) razdruženega podredja (9 %, gl. (21b)) in redko pojavnost s členkom *bi* (6 %, gl. (21c)).

(21) a) *Milanič ni bil pripravljen govoriti o aferi Ibraimi, razen da za pokal ne računa nanj.*

b) */.../ pri tem ni razlike med izjavo zmagovalca smučarskih poletov in izjavo zmagovalca referendumu – razen da je posneti prvo zgolj bedasto, drugo pa bolj podrepniško.*

c) *Razočarano povesta, da organizatorji niso pripravljeni storiti ničesar, razen da bi jima predčasen odhod bogato zaračunali.*

3 Zaključek

Prispevek obravnava izražanje izvzemalnosti v odvisnikih, ki jih uvaja *razen* v kombinaciji z drugimi vezniki. S pregledom korpusnih podatkov pokaže, da izvzemalnosti ne moremo obravnavati kot samostojne kategorije, saj se pomen izvzemalnosti običajno kombinira s pomeni časovnosti, krajevnosti in primerjave oz. omejenosti.

Korpusna obravnava je preverila pogostnost in rabo odvisnikov z večbesednimi vezniki z *razen*. Pri tem smo opazovali zanikanje v nadrednem in podrednem stavku, tip zanikanja (pravi oz. pleonastični), skladijsko vpetost odvisnika in pojavitve odvisnika s pogojnim naklonom. Iz podatkov ugotavljamo naslednje:

- (i) Odvisniki, uvedeni z *razen če*, so najpogostejši; sledi sestavljeni veznik *razen da*, nato pa *razen ko* in *razen kadar*; veznika *razen kamor* in *razen kjer* sta redko v rabi.
- (ii) Zanikanje v nadrednem stavku je izpričano v vseh skupinah veznikov (izjema je *razen kamor*, pri katerem pa je v korpusu najti le en primer). Najpogosteje so zanikani nadredni stavki pred odvisnikom z *razen da* in *razen ko*. Izstopajočo pogostnost zanikanja ob vezniku *razen da* povezujemo z njegovim kombiniranim pomenom (izvzemalnost in izražanje omejenosti na določeno, navedeno).
- (iii) Pleonastično zanikanje je izjemno pogosto v odvisnikih, uvedenih z *razen če*, prisotno pa je tudi v odvisnikih z *razen kadar* in, opazno manj, z *razen ko*. Postopno upadanje deleža pleonastičnega zanikanja pri teh veznikih je vzporedno njihovi rabi za izražanje pogojnosti. Prispevek opozori tudi na nekatere vzporednice med angleščino in slovenščino pri izražanju pogojnosti.
- (iv) Sestavljeni vezniki se lahko pojavljajo ob členku *bi* za izražanje pogojnega naklona – takšni primeri so razmeroma redki, vendar se največkrat pojavijo v odvisnikih z *razen če*, kar povezujemo z njihovim izražanjem pogojnega pomena (poleg izvzemalnega). Členek *bi* sicer ne vpliva bistveno na interpretacijo podredij z *razen*.
- (v) Odvisniki z *razen* kažejo različno mero skladijske vpetosti: lahko so del podredja, lahko pa so tudi ločeni od nadrednega stavka kot delno ali v celoti razdruženi odvisniki. Največkrat se razdružena podredja pojavijo ob vezniku *razen če*.

Literatura

- Dancygier, Barbara, 1985: If, Unless, and their Polish Equivalents. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 20. 65–72.
- Declerck, Renaat, in Susan Reed, 2000: The Semantic and Pragmatics of Unless. *English Language and Linguistics* 4/2. 205–241. <https://doi.org/10.1017/S136067430000023X>
- von Stechow, Kai, 1992: Exeptive Conditionals: The Meaning of Unless. *NELS* 22/1. 135–148.
- von Stechow, Kai, 1993: Exeptive Constructions. *Natural Language Semantics* 1. 123–148.
- von Stechow, Kai, 1994: Restrictions on Quantifier Domains. Doktorska disertacija. University of Massachusetts Amherst.

- Gabrovšek, Dejan, in Andreja Žele, 2019: Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija* 67/3. 487–507.
- Gabrovšek, Dejan, in Domen Krvina, 2020: Veznika dokler, dokler ne: raba, pomen in vpliv na vid dejanj, ki jih povezuje. *Slavistična revija* 68/3. 335–352.
- Gajewski, Jon, 2008: NPI any and Connected Exceptive Phrases. *Natural Language Semantics* 16. 69–110. <https://doi.org/10.1007/s11050-007-9025-8>
- Gajewski, Jon, 2013: An Analogy between a Connected Exceptive Phrase and Polarity Items. Csipak, E., R. Eckardt, M. Liu in M. Sailer (ur.): *Beyond 'Any' and 'Ever'*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 83–212. <https://doi.org/10.1515/9783110305234.183>
- García Álvarez, Iván, 2009: *Generality and Exception: a Study in the Semantics of Exceptives*. Doktorska disertacija. Stanford University.
- Geis, Michael L., in Arnold M. Zwicky, 1971: On Invited Inferences. *Linguistic Inquiry* 2. 61–66.
- Hoeksema, Jack, 1987: The Logic of Exception. *Proceedings of ESCOL* 4. 100–113.
- Hoeksema, Jack, 1990: Exploring Exception Phrases. Stokhof, M., in L. Torenvliet (ur.): *Proceedings of the Seventh Amsterdam Colloquium*. Amsterdam: ITLI. 165–190.
- Horn, Laurence R., 1989: *Natural History of Negation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ilc, Gašper, in Irena Zovko Dinković, 2019: Subordinate Unless-Clauses: Croatian and Slovenian in Comparison to English. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/2. 473–504. <https://doi.org/10.31724/rihjj.45.2.12>
- Keenan, Edward L., in Jonathan Stavi, 1986: A Semantic Characterization of Natural Language Determiners. *Linguistics and Philosophy* 9/3. 253–326.
- Margulis, Daniel, 2018: Expletive Negation and the Decomposition of Only. Truswell, R., C. Cummins, C. Heycock, B. Rabern, H. Rohde (ur.): *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 21. 845–862.
- Moltmann, Friederike, 1995: Exception Sentences and Polyadic Quantification. *Linguistics and Philosophy* 18. 223–280.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vostrikova, Ekaterina, 2019: Phrasal and Clausal Exceptive-Additive Constructions Crosslinguistically. Doktorska disertacija. University of Massachusetts Amherst.
- Zovko Dinković, Irena, in Gašper Ilc, 2017: Pleonastic Negation from a Cross-linguistic Perspective. *Jezikoslovlje* 18/1. 159–180.
- Žele, Andreja. 2016. *Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravi prislovnodo-ločilni odvisniki*. *Slavistična revija* 64/2. 81–94.

Viri

- Fran.si: <<https://www.fran.si>> (dostop 11. 1. 2021).
- Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <<https://viri.cjvt.si/gigafida/>>. (dostop 4. 1. 2021).

O besedilu z vidika informativnosti¹

*Mira Krajnc Ivič**

Izveček

Vidike opazovanja besedila predstavljajo merila besedilnosti. V prispevku je pozornost namenjena informativnosti kot merilu, ki je povezano z vsebino oz. informacijsko vrednostjo besedila. Ta je odvisna od deleža novih informacij v primerjavi z znanimi/danimi. To subjektivno razmerje določa informacijsko vrednost besedila, ki je odvisna od tvorčevih predvidevanj o količini in vrsti predvidljive danosti, zavestne danosti oz. skupnega vedenja z naslovnikom. Tvorec informacijo v besedilo predstavi kot svežo, novo prirazumljeno, širše kontekstno priklicano, širše sobesedilno priklicano ali sobesedilno priklicano. Tovrstna hierarhija danosti je skupaj s členitvijo po aktualnosti pomemben kontekstualizacijski namig naslovniku o vrednosti informacije v besedilu in o besedilni temi.

Ključne besede: besedilo, diskurz, merila besedilnosti, informativnost, hierarhija danosti

Abstract – About Text from Informativity Point of View

Aspects of observing a text represent criteria of textuality. The article focuses on informativity as a criterion related to the content or information value of the text. The information value of the text depends on the ratio between new information and known/given information. This distinctly subjective relationship determines the information value of

* Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, mira.krajnc@um.si.

1 Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

the text, which depends on the addresser's success in assuming and predicting the amount and type of givenness predictability, consciousness, or shared knowledge with the addressee. The addresser presents information in the text: as brand-new, as new inferred, as evoked context, as evoked displaced, or as evoked current. Such hierarchy of givenness, along with the information structure, is a crucial contextualization cue to the addressee about the value of information in the text and its theme.

Keywords: text, discourse, criteria of textuality, informativity, hierarchy of givenness

1 Uvod

Za razumevanje besedila ne zadostuje ugotovitev, da so nekateri besedilno-skladenjski pojavi, npr. t. i. prosti besedni red in z njim povezana členitev po aktualnosti kot eden od izvirov pričakovanj na osnovi, katerih udeleženca jezikovnokomunikacijske interakcije oblikujeta informativnost besedila, premalo raziskani. Ampak je raziskovalno pozornost treba nameniti razmerjem med v besedilu izraženimi mislimi, kot jih omogoča jezik, in vrsto danosti, ki jo k besedilu z vidika udeležencev prispeva nejezikovni kontekst. Informativnost je pri nas obravnavana le kot tisto merilo besedilnosti, ki besedilu določa stopnjo novosti ali nepričakovanosti za naslovnika. To stopnjo tvorec v besedilu dosega s samo vsebino oz. temo besedila ter drugimi nejezikovnimi in jezikovnimi prvinami besedila, med katere se uvršča tudi členitev po aktualnosti. Vendar informativnost, ki se nanaša zlasti na informacijsko funkcijo besedila, kaže še tvorčevo presojanje količine in vrste danosti. Je subjektivno merilo, ki odloča o uspešnosti tvorčeve strateške zmožnosti predvidevanja stopnje novosti informacije za naslovnika, ne odloča pa o tem, ali je neko zaporedje besedilnih enot besedilo, zato bi informativnost prej kot merilo besedilnosti lahko razumeli kot smernice. Prispevek ponazarja soodvisnost izvorov pričakovanj in vrst danosti. Ta soodvisnost se kaže v tri- oz. petstopenjski hierarhiji danosti in konkretni informacijski vrednosti besedila.

2 Od besedila k diskurzu

2.1 Diskurz je družbena dejavnost ustvarjanja smisla z jezikom in drugimi simbolnimi sistemi v določeni vrsti situacije, v katerih nastajajo različna besedila. Tako razmerje med besedilom in diskurzom razumeta še R. de Beaugrande in W. Dressler (1992: 23), ko trdita, da »/m/ehanizmi, ki povezujejo

besedila (kot posamezne prispevke) v diskurze (kot niz medsebojno relevantnih besedil, usmerjenih drugo k drugemu) opozarjajo na pomembne kriterije besedilnosti«. Enako razmerje med besedilom in diskurzom pozneje opredelita tudi R. Wodak in R. de Cillia (2006: 707). Čeprav je predmet jezikoslovnih raziskav pravzaprav diskurz, ohranjanje termina besedilo omogoča raziskovanje posameznega besedila z vidika meril besedilnosti (de Beaugrande, Dressler 1992: 23).

2.2 Diskurz je torej čezbesedilna struktura (Spitzmüller, Warnke 2011: 33); pri tem termin *struktura* pomeni obstoj relacij med prvini. Diskurz je virtualna besedilna zbirka, korpus z vsebinsko prekrivnostjo, njegovo raziskovanje pa pogojuje raziskovanje jezika kot družbenega pojava. Diskurz je spoj soobstoječih besedil v družbeno realnih interakcijskih oblikah. Koherentnost diskurza ni razvidna le iz strukture in pomenov, ampak se oblikuje skupaj z družbenimi in kulturnimi pomeni ter interpretativnimi pričakovanji. Koherentnost diskurza je dosežena interaktivno. V diskurzu ubeseditveno je oblikovano in interpretirano v lokalnih okoliščinah drugih izrek, hkrati pa posledica globalnih okoliščin, kot so identiteta udeležencev, tvorčeva namera, izbrana diskurzivna strategija, besedilni prototipi oz. ubeseditveni načini, zgradba komunikacijskega stika ter družbeno-kulturna prepričanja in delovanja. Informativnost in informacijska vrednost nekega besedila tako ni odvisna na primer le od rabljenih kohezivnih sredstev, teme, členitve po aktualnosti, ampak ta sredstva naslovnika usmerjajo pri vrednotenju informacije v diskurzu. V njem je ubeseditveno predvsem védenje o tem, kaj neka skupnost in njeni člani priznavajo kot znanje, kultur(n)o itd. Védenje je skladno z evolucijo družbe nekega prostora in časa zasidrano ter prek dogovora na neki način oblikovano, argumentativno doseženo in splošno razširjeno dobro. Gre za kompleksno posredovane zavestne kognitivne vsebine, izpeljane iz posrednih in neposrednih izkušenj, zato je pomembno vprašanje, kdo dostopa do védenja oz. ga producira, regulira, usmerja. Informativnost besedila igra pri tem ključno vlogo. Konkretna, sicer pomembna informacija je recimo v sredstvih javnega obveščanja ali na spletu predstavljena kot manj pomembna ali zanemarljiva. Védenje kot proces dopušča, da se subjekt spremeni in hkrati konstruira objekt. Pri diskurzu je zato pomembno tudi vprašanje (družbene) moči oz. pripadnosti določeni družbeni skupnosti. Ta skupaj z drugimi dejavniki oblikuje tvorčeva predvidevanja o količini in vrsti predvidljive danosti, zavestne danosti oz. skupnega védenja z naslovnikom. To pa pomembno vpliva na informacijsko vrednost besedila znotraj posamezne jezikovnokomunikacijske interakcije.

3 Besedilo in merila besedilnosti

3.1 Besedilo kot komunikacijska pojavitev po R. de Beaugrande in W. Dressler (1992: 12–19) poleg urejevalnih izpolnjuje še konstitutivna merila besedilnosti. Prva komuniciranje urejajo v smislu zmožnosti udeležencev, možne rezultativnosti besedila za doseg cilja in usklajenosti besedila s kontekstom. Konstitutivnih je sedem meril: kohezivnost, koherentnost, namernost, sprejemljivost, informativnost, situacijskost in medbesedilnost. Ta merila so temeljne značilnosti besedilnosti. Besedilo, ki ne zadosti vsem navedenim konstitutivnim merilom, je obravnavano kot nekomunikativno oz. ne-besedilo. Tako stališče je logično. Jezikovna raba pa kaže, da so lahko npr. spontana prosto govornjena praktičnosporazumevalna besedila nekohezivna in na trenutke tudi nekoherentna, saj v teh besedilih slovnična odvisnost in vzajemna pojmovna odvisnost nista vedno jezikovno uresničeni. Kljub temu pa naslovnik na osnovi strateškega prepoznavanja tvorčeve namere (namernost), besedilne vrste (medbesedilnost) in komunikacijskega ozadja (situacijskost) izrečeno sprejme kot besedilo. Pri tem imata pomembno vlogo sprejemljivost in informativnost. Sprejemljivost, ki sicer preučuje odziv, kot naj bi ga dopuščalo določeno besedilo in ki naj bi se predvidoma sprožil v naslovniku, zapostavlja dejanske odzive konkretnega naslovnika. Ta je tisti, ki odloča o tvorčevi uspešnosti pri izbiranju sprejemljivih jezikovnih možnosti glede na kontekst. Če ta kljub nekohezivnosti, pomanjkljivi koherentnosti besedilo sprejme kot dovolj informativno, bo tvorec lahko nadaljeval uresničevanje svoje namere. Sprejemljivost in informativnost se tako pokažeta kot subjektivni merili oz. le kot smernici pri tvorjenju besedila.

3.2 Kohezivnost in koherentnost kot najizrazitejši konstitutivni lastnosti besedila z vidika jezika zagotavljata povezanost posameznih stičnih ali nestičnih besedilnih enot različnega obsega v smiselno večjo enoto. Kot taki pomembno vplivata na informativnost besedila, zlasti na razporeditev in s tem prepoznavanje informacij v besedilu kot svežih, novih prirazumljenih, širše kontekstno priklicanih, širše sobesedilno priklicanih ali sobesedilno priklicanih. Če besedilo opredelimo le kot koherentno celoto jezikovnega komuniciranja (Gansel, Jürgens 2007: 51), je to posledica vključenosti besedila v kontekst, in sicer tudi prek prepoznavnih komunikacijskih funkcij in oblikovane strukture, ki ustvarjajo smisel besedila. Koherentnost je tako enačena s smislom (Schiffirin 1995: 407). In če besedilo razumemo kot sestavljeni jezikovni znak (vidik semiotike – Gansel, Jürgens 2007: 18–23), velja, da se kohezivnost nanaša na izrazno podobo, koherentnost pa na razmerja med vsebinami v besedilu rabljenih znakov.

3.2.1 Merila besedilnosti pravzaprav predstavljajo vidike opazovanja besedila (Spitzmüller, Warnke 2011: 22). J. Spitzmüller in I. Warnke (p. t.) merila besedilnosti, kot jih navajata R. de Beaugrande in W. Dressler (1992), združita in skladno s spremenjenimi informacijsko-komunikacijskimi danostmi dodata novi merili. Kot merila besedilnosti zato navajata materialnost in medijskost,² celostnost, funkcionalnost in intertekstualnost oziroma medbesedilnost.³ Celostnost temelji na integracijski moči komunikacijske naloge, katere sestavine določajo ciljnost in namernost besedila; kaže se v znotrajbesedilnih merilih: v kohezivnosti, koherentnosti in tematskosti. V nasprotju s celostnostjo funkcionalnost vpliva na dokončno oblikovanje smisla besedilnega sporočila in je določena s primarnimi zunajbesedilnimi značilnostmi: družbeno institucionalnostjo, situacijskostjo, namernostjo, sprejemljivostjo in informativnostjo. Zadnja je povezana s predvidevanji, pričakovanji, temo besedila in tvorčevim miselnim oz. sporočanjem tokom. Povezovanje znotraj- oz. zunajbesedilnih meril v enotni merili celostnost oz. funkcionalnost kaže, da je prvo merilo predmet raziskav besedilne slovnice in besedilne semantike, medtem ko je drugo – funkcionalnost – predmet raziskav besedilne pragmatike. Pri celostnosti je pozornost usmerjena na jezik, pri funkcionalnosti na njegovo rabo.

4 Informativnost

Informativnost⁴ kot merilo besedilnosti ali smernica tvorjenja besedila je dosežena interaktivno in jo je treba opazovati z vidika realnih posameznih jezikovnokomunikacijskih interakcij.⁵ Določa informacijsko vrednost besedila glede na delež novih informacij v primerjavi z znanimi/danimi. Kot subjektivno merilo ne odloča o tem, ali bo neko zaporedje stavkov oz. propozicij ali ilokucij besedilo,

2 Pri merilih materialnost in medijskost razlikujemo med elektronskim in klasičnim besedilom ter načini posredovanja besedila naslovniku (internet, radio, televizija, telefon). Ti merili poudarjata besedilo kot multimodalni kulturno-družbeni fenomen.

3 Intertekstualnost je v nadaljevanju prispevka omenjena le kot vir pričakovanj znotraj informativnosti.

4 Povzeto po R. de Beaugrande in W. Dressler (1992), K. von Heusinger (1999), G. Ward in B. J. Birner (2001) ter Ch. Gansel in F. Jürgens (2007).

5 Ker je informativnost subjektivno merilo besedilnosti, je soodvisnost med vrstami danosti ter v besedilu uporabljenimi jezikovnimi in nejezikovnimi prvinami težko opazovati od zunaj, tj. ne da bi opazovalec bil hkrati tudi udeleženec komunikacijskega procesa. V prispevku je to nakazano z jezikovnimi sredstvi za izražanje epistemske naklonosti. Empirična raziskava informativnosti nekega besedila bi bila potencialno mogoča, če bi bilo mogoče opraviti še intervju z vsakim posameznim udeležencem. Obstaja pa precejšen dvom o zanesljivosti pridobljenih podatkov.

temveč o uspešnosti tvorčeve strateške zmožnosti predvidevanja stopnje novosti informacije za naslovnika in s tem povezane sprejemljivosti besedila. Ker se razmerje med znanimi/danimi in novimi informacijami uresničuje v besedilu, bi informativnost lahko umestili k celostnosti. Vendar to razmerje tvorec oblikuje glede na predvidevanja o naslovnikovem védenju, lahko z namenom pritegnitve naslovnikovega zanimanja ipd., zato informativnost sodi k funkcionalnosti kot merilu, ki opisuje zunajbesedilne značilnosti. Te značilnosti namreč kažejo na tvorčevo doživljanje a) specifičnih in splošnih družbeno-kulturnih ukoreninjenih konvencij, npr. institucionalno dane moči (družbena institucionalnost), b) situacije, tj. soudeležencev, javnosti interakcije in drugih prvin neposrednega fizičnega sveta (situacijskost). Nadalje kažejo na konkretno tvorčevo namero, ki jo besedilo skuša uresničiti (namernost). Hkrati pa te značilnosti s svojega vidika doživlja in k interpretaciji besedila dodaja še naslovnik.

4.1 Za informativnost ključno razmerje med znanimi/danimi in novimi informacijami določa stopnjo informativnosti: prvo, drugo ali tretjo. Besedila prve stopnje imajo nizko informativnost, saj vsebujejo več znanih informacij kot novih. Skrajni zgled je besedilo *stop* na prometnem znaku (de Beaugrande, Dressler 1992: 103). Večji delež znanih informacij kot novih lahko vodi do zavrnitve besedila kot nezanimivega, dolgočasnega, toda v primeru prometnega znaka je pomembno, da naslovnik besedilo hitro in brez napora ustrezno interpretira. To omogoča prav prva stopnja informativnosti. Vsako besedilo vsebuje dele s prvo stopnjo informativnosti, npr. a) *kiti so red sesalci /.../, b) veverica se hrani z rastlinsko hrano /.../*. Enoti s prvo stopnjo informativnosti običajno sledi(jo) enota/-e, ki vsebuje(jo) nove informacije, npr. a) */.../ katerega predstavniki so prilagojeni na življenje pod vodo. Telo je ribje oblike in golo, sprednje okončine so preobražene v plavuti, zadnje pa močno zakrnele. Kljub temu so pravi sesalci, ki s pljuči dihajo zrak, mladiče pa hranijo z mlekom*; b) */.../ – sadje, semena, glive in zelišča. Hrani se tudi z jajci in mladimi ptiči ter žuželkami*. Besedila druge stopnje z uravnoteženim razmerjem med znanimi in novimi informacijami so običajna. Besedila tretje stopnje pa vsebujejo večji delež novih informacij. Njihova interpretacija je lahko prezahtevna in posledično nezanimiva, zaradi česar lahko naslovnik tudi tovrstna besedila zavrne.

4.2 Informativnost z vidika pričakovanj predstavlja statistično kontekstno verjetnost sopojavljanja jezikovnih in nejezikovnih prvin. Povezana je z naslovnikovimi pričakovanji in predvidevanji o besedilu. Izvori naslovnikovih

pričakovanj po R. de Beaugrandu in W. Dresslerju (1992: 106–107) so dejanskost (dejstva in prepričanja), jezik, ki omogoča arbitrarnost pri kombinacijah jezikovnih prvin, jezikovni in nejezikovni kontekst: besedilna vrsta, neposredni fizični svet, členitev po aktualnosti, intonacija in tema oz. vsebina besedila.

V nadaljevanju sta prikazana dva izvora naslovnikovih pričakovanj, in sicer tema ter besedilna vrsta in od nje odvisna zunanja podoba besedila.

4.2.1 Tema predstavlja udeleženceve misli in kaže na udeležencev miselni oz. sporočanje tok; daje »dokaze o organizaciji misli od trenutka do trenutka, iz ospredja v ozadje« (Chafe 2001: 673). Za te »dokaze« jezikoslovci (npr. Breznik, Halliday, Chafe, Prince) uporabljajo različna poimenovanja in pojmovanja, ki jih posplošeno lahko delimo na a) temo oziroma tematiko kot vsebinsko zaokroženim skupkom predstavljenih misli udeleženca v jezikovno-komunikacijski interakciji, b) temo kot delom dihotomije tema/rema (členitev po aktualnosti) in c) strukturo informacije, predstavljene z dihotomijo dana/nova informacija. Vsebina besedila je eden prvih dejavnikov, ki jih naslovnik vrednoti pri odločanju o informacijski vrednosti besedila. Besedilo, ki za naslovnika ne prinaša novosti in s tem ne razširi njegovega védenja, naslovnik kljub privlačni zunanji podobi, zanimivim naslovom, kohezivnosti in koherenčnosti najverjetneje ne bo interpretiral.

4.2.1.1 Na ravni besedila je tema »koherentni skupek predstavljenih misli udeleženca v jezikovnokomunikacijski interakciji, kot jo razvije udeleženec sam, soudeleženec ali oba ali več udeležencev skupaj, in ki se nato eksplicitno zaključi ali pa se počasi izčrpa, običajno pa ima jasne začetke« (Chafe 2001: 673). V besedilo jo je treba vpeljati, sprejeti, vzdrževati in pravočasno opustiti, sicer udeleženec zaradi znižane stopnje informativnosti za besedilo izgubi zanimanje. Pri pisnih, zlasti elektronskih besedilih lahko naslovnik kmalu presmeri svojo pozornost, če mu besedilo tematsko ni več zanimivo. Govorjena besedila imajo večinoma več kot eno temo (Sacks 1972: 15–16 po Schiffrin 1995: 261–265). Vpeljevanje, vzdrževanje ali spreminjanje teme je z vidika informativnosti bolj dinamično.

Na primeru telefonskega pogovora med Ateno (A) in Gašperjem (G)⁶ je prikazan postopek vpeljevanja nove teme: eden od udeležencev v jezikovnokomunikacijsko interakcijo vpelje novo temo (G_1), eventualno delček nove teme ali nov vidik teme (A_2), v odzivni repliki drugi udeleženci temo lahko sprejmejo ali ne. V danem primeru Gašper temo sprejme (G_2). Nova tema je potrjena šele v tretji repliki (A_3).

A₁: ne vem ne vem oba dva sma v dilemi vidim

G₁: ka če pokličema še kakega sošolca pa vidima

A₂: pa jaz bom danes še šla na šolo pa bom še malo tam vprašala

G₂: te pa grema skup

A₃: ja jaz sem tam blizu pri iksoju sem zaj lih

Da je Gašper (G_1) lahko podal predlog oz. vpeljal novo temo, sta udeleženca pogovora prejšnjo temo morala zaključiti. To s sklepom *vidim, da sva oba v dilemi* (A_1) naredi Atena. Za razumevanje toka misli so relevantne torej intonacijske enote, ki kot osrednja značilnost naravnega govora omogočajo uporaben način segmentiranja govora in so hkrati načini izražanja nenehno spreminjajočega se fokusa zavesti (Chafe 2001). Udeleženca pogovarjanja lahko zanimanje za nadaljevanje interakcije preverita neposredno.

4.2.2 Drugi izvor naslovnikovih pričakovanj je besedilna vrsta in od nje odvisna zunanja podoba besedila. Za besedilo na sliki 1 naslovnik glede na zunanjo podobo verjetno pričakuje, da je mali oglas. Podoba besedila predstavlja dejanskost, h kateri sodi tudi mesto objave. Nadalje naslovnik na osnovi jezikovnih prvin, kot so *prodam, kot novi*, svoja pričakovanja o malem oglasu kot besedilni vrsti potrди in sledi rdeči niti interpretiranja besedila kot primera malega oglasa. Vendar jezikovni in nejezikovni kontekst, npr. *priloženo zrno graha*, objava pisanega na nepričakovanem mestu, tj. v knjigi *SLOLvenski klasiki 1*, ustvarita neskladje pri interpretaciji. Naslovnik ugotovi zmoto in pisano prepozna kot humorno namigovanje na pravljico Ele Peroci *Muca Copatarica* in ponorčevanje iz značilnosti še drugih pravljic, npr. *Kraljična na zrnu graha*, ki lahko spodbujajo določena nerealna pričakovanja (vsaka deklica si želi postati kraljična) (Krajnc Ivič 2020: 200).

6 Zbirka *BERTA* – zbirka besedil praktičnega sporazumevanja, oblikovanja za učno e-okolje projekta *Slovenščina na dlani*. Interno gradivo.

Oglas objavljen	Podrobno
V zadnjih 8 urah	3
Danes	3
Zadnji teden	17
Zadnji mesec	29
Starejši oglasi	34

56,00 €

Dekliški copatki, št. 28

Prodam dekliške copate model Špelca. So rdeče barve in lepi kot mamini. V njih se bo vsaka deklica počutila kot kraljična. Priloženo tudi zmo graha in kupon za popust pri nakupu blazin, da lahko sami preverite vpliv copatk na hčerino počutje. Kot novi.

Slika 1: Informativnost malega oglasa, vir B. Gorenc – Pižama (2016: 109).

4.3 Informativnost odloča o uspešnosti tvorčeve strateške zmožnosti predvidevanja o stopnji novosti informacije za naslovnika oz. o količini in vrsti danosti. Ta je lahko predvidljiva, zavestna ali pa je del skupnega védenja z naslovníkom (Prince 1981: 226–232). Osnovni lastnosti danega sta njegova predvidljivost oz. povratnost, tj. možnost, da tvorec ali naslovník dano vzame iz ozadja ter ponovno oživi, nadomesti, popravi. Pri predvidljivi danosti tvorec domneva, da lahko naslovník predvidi oz. bi moral predvideti, da se bo določena jezikovna entiteta pojavila ali se lahko pojavi na določenem mestu v izreku oz. besedilu. Pri zavestno danem tvorec predvideva, da naslovník ima ali lahko ima v času, ko sliši, prebere ubesedeno, to entiteto že v zavesti. Kot novo informacijo pa W. Chafe (po Prince 1981: 228) razume tisto, »s čimer tvorec domneva, da seznanja naslovníkovo zavest«. Tretjo stopnjo danega predstavlja skupno ali deljeno védenje. Pri tem tvorec predvideva, da naslovník »pozna«, predvideva ali pa lahko o čem kaj prirazumlja, ne da bi o tem trenutno tudi razmišljal oz. to imel v zavesti (Prince 1981: 230; Sityaev 2000: 287). Pri tej stopnji danosti tvorec in naslovník poznata temo, torej vsebino, oziroma o njej delita védenje. Danost tako ne predstavlja le česa, kar je bilo že prej jezikovno realizirano v besedilu ali diskurzu, temveč lahko predstavlja naslovníkovo širše znanje. Navidezno ima nova informacija v besedilu pravzaprav prek prirazumljanja status dane informacije.

Razlikovanje med predvidljivo danostjo, prirazumljanjem in skupnim védenjem ponazarja telefonski razgovor.⁷

7 Telefonski razgovor je kot seminarsko vajo posnela Nina Žnidarič. Z avtorico posnetka je bil med seminarjem opravljen intervju o njeni nameri, védenju in dojemanju stopenj danosti konkretne jezikovnokomunikacijske interakcije.

X_1 : *Dober dan. Knjižnica Ivana Potrča, prosim?*

Y_1 : *Dober dan. XY pri telefonu. Nekaj bi vas želela vprašati, in sicer glede plačila članarine. Spletno plačilo mi ni uspelo in me zanima, če bi mi morda lahko poslali položnico na domač naslov.*

X_2 : *Plačilo je možno samo preko spleta. Lahko pa poravnate, ko pridete v knjižnico.*

Y_2 : *Super, potem bom pa plačala, ko pridem vrnit gradivo. Najlepša hvala!*

X_3 : *Ja, ni kaj. Lep dan, nasvidenje.*

Y_3 : *Enako, na svidenje.*

Z vidika členitve po aktualnosti lahko ubesedeno pod X_1 (*Dober dan, Knjižnica Ivana Potrča*) razumemo kot remi, temi oz. izhodišči (Želim vam ..., Dobili ste ...) sta izpuščeni. Z vidika informacijske vrednosti sta obe informaciji dani oz. znani. Del skupnega védenja je, kdaj je potekal telefonski razgovor, zato je pozdrav brez informacijske vrednosti oz. ima fatično funkcijo začenanja razgovora in vzpostavljanja stika z naslovnikom. Izrečeno *Knjižnica Ivana Potrča*⁸ je zavestno dana informacija, saj klicateljica ve, koga je klicala. Z repliko X_1 je tako dobila le potrditev, da je dobila želeno institucijo. S *prosim* prvi govorac (ali govorka) določi nadaljnji potek pogovarjanja, saj klicateljici signalizira, da ji predaja besedo, da bo ta lahko povedala, kar je nameravala povedati. Ta *prosim* kot diskurzivni usmerjevalec ima funkcijo usmerjanja soudeleženca po razgovoru.⁹ Z njim klicani omogoči klicateljici izbiro naslednjega koraka, katerega vsebina je glede na udeleženca (knjižničar(-ka) in članica knjižnice) predvidljiva, zato je tudi informacija o razlogih za klic (Y_1) predvidljiva. To velja tudi za informacije o možnih razrešitvah klicateljčine težave. Vidimo lahko, da tudi za telefonski razgovor kot besedilno vrsto velja, da je treba njegove osnovne postavke »iskati v objektivni stvarnosti, v dejanskosti. Iz nje jemljemo, ona nam vsiljuje‘ prvine, ki jim pridajamo lastnosti podatkov« (Korošec 1998: 303).¹⁰ Tudi zato je razlikovanje med skupnim védenjem, zavestno ali predvidljivo danim kdaj oteženo.

8 Z odzivom *Knjižnica Ivana Potrča* klicani lastno identiteto prekrije z institucionalno.

9 Vprašanje je, ali lahko tovrstni *prosim* kot samostojno govorno dejanje z jasnim pomenom (»kako vam lahko pomagam/povejte, čemu kličete«) razumemo kot sporočanje-pragmatično frazeološko enoto.

10 »Dejanskost skozi prizmo sporočanješkega komunikacijskega hotenja in pričakovanja sporočila o tej dejanskosti pri naslovniku sta prepleteni z vrsto družbenozgodovinskih vplivov in zaradi tega je določena stalna oblika sporočanja to, kar je (in vsebuje prvine, s katerimi se loči od drugih).« (Korošec 1998: 303).

4.3.1 Na osnovi razlikovanja med predvidljivo, zavestno danostjo in skupnim védenjem v besedilu/diskurzu E. Prince (1981) in pozneje G. Brown (1983) oblikujeta hierarhijo danosti oz. informacijsko strukturo besedila.

4.3.1.1 E. Prince (1981: 237) ločuje sveže, priklicane in prirazumljene informacije. Sveže informacije so tiste sestavine besedilnega sporočila, ki so za naslovnika povsem nove, in so lahko prek določenih sestavin, vezanih na komunikacijsko situacijo, pritrjene (*Moški, s katerim sva že tri leta sodelavca, je dejal, da pozna tvojo sestro*), in nepritrjene (*Včeraj sem šla z avtobusom, voznik je bil pijan*) ali še nerabljene (*Noam Chomsky je obiskal Madrid*). V primerih je sestavina *moški, s katerim sva že tri leta sodelavca* »pritrjena« na sestavino *jaz*, izraženo z glagolskim končniškim morfemom; sestavina *avtobus* je nepritrjena sveža informacija, medtem ko je sestavina *Noam Chomsky* sveža informacija, vendar v nadaljevanju ni rabljena. Priklicane informacije so v diskurzu že prisotne, in sicer v besedilu ali v kontekstu. Zadnje, prirazumljene informacije so »v zraku« (Halliday 1998: 298) oziroma so del skupnega ali splošnega védenja.

4.3.1.2 G. Brown (1983: 73–75) tristopenjsko hierarhijo E. Prince loči na pet kategorij, v katerih si informacije sledijo od najnovejše, najmanj znane do najmanj nove oziroma najbolj znane/dane. Te kategorije so: a) sveža informacija, b) nova prirazumljena informacija je informacija, do katere pridemo s sklepanjem, prirazumljanjem, c) širše kontekstno priklicana informacija je tista, ki je priklicana iz konteksta, č) širše sobesedilno priklicana informacija je informacija, ki je bila v besedilu pred tem že omenjena, in d) sobesedilno priklicana informacija pa je bila v besedilu pravkar omenjena. S to informacijo je neposredno povezana sveža informacija.

A₁: Tiste veeverice so ble pa prav luštne.

B₁: A ne da. Ti bom poslal še enega, ko se mali boder koliji učijo kure past.

A₂: Upam, da ne bo zdaj Filip moker.

B₂: Sem ga klical in rekel, naj vzame dežnik.

A₁: Pošlji.

B₂: Bom. Adijo.

A₁: Adijo.

V pogovoru (povzet po Žele, Krajnc Ivič 2020: 200) sodelujeta mož B in žena A, ki pokomentira videoposnetek o vevericah, ki ji ga je mož poslal prej v dnevu. Da bo govorila o nečem, kar jima je obema skupno znano, nakaže s kazalnim zaimkom *tiste*. Izhodišče je torej prirazumljena informacija (veverice na videoposnetku). Sveža pritrjena informacija, tudi na mestu reme, je *enega, ko se mali boder koliji učijo kure past*, saj je z nedoločnim *enega* »pritrjena« na videoposnetek. A-jina sprememba teme je posledica spremembe neposrednega nejezikovnega konteksta, in sicer vremena. Informaciji *moker* in *dežnik* sta kulturno ter logično povezani, zato je *dežnik* širše kontekstno priklicana informacija. Udeleženka A ponovno spremeni temo. Ker imata oba udeleženca še v zavesti, o čem sta se pred kratkim pogovarjala in je to bilo realizirano tudi v besedilu, je za vsebinsko povsem zadostno in dovolj povedno sporočilo oziroma celotno repliko s pozivno sporočevalno namero zadostovala le ubeseditev velelnika glagola *poslati*, ki je širše sobesedilno priklicana informacija. Ubesedeno ni le ukaz udeležencu B, kaj naj naredi, temveč tudi spodbuda in A-jina želja. V danem jezikovnem in nejezikovnem kontekstu udeleženec B edino svežo informacijo, ki prinaša njegovo zavezo, ubesedi le s pomožnim glagolom biti (*bom*), s katero hkrati tudi sklene temo in v isti repliki ponudi (*Adijo*) še zaključek pogovora, ubeseden s sporočanjisko-pragmatičnim frazemom, torej ustaljeno situacijsko elipso. Udeleženka A to sprejme in se na enak način poslovi še sama (*Adijo*).

4.4 Umestitev informacije na določeno mesto v besedilu/diskurzu, npr. na mesto izhodišča oz. teme ali jedra oz. reme znotraj členitve po aktualnosti je pomembno za identificiranje predmetnopomenske reference, npr.:

Problem dveh jajc je zanimiv miselni problem, ki po urbani legendi slovi kot eno izmed vprašanj iz intervjuja za službo pri velikih računalniških podjetjih, kot sta npr. Microsoft ali Google. To vprašanje se na intervjujih najverjetneje ne pojavlja več, /.../ Ilustracija problema je prikazana na sliki 1. Možne vrednosti za *h* so cela števila od 0 do 100. Vrednost 0 pomeni, da se jajce razbije že pri spustu iz prvega nadstropja, vrednost 100 pa, da tudi pri spustu iz stotega nadstropja še vedno ne bomo imeli izgovora za omloto. (Slak 2018/2019: 23).

Del pojavnosti, ubeseden z referenco *problem dveh jajc*, je ubeseden in umeščen na mesto znane informacije. To pomeni, da tvorec besedila predvideva, da bi naslovnik brez težav lahko ali bil sposoben prepoznati, na kateri del pojavnosti se besedna zveza nanaša. Z vidika stavčne zgradbe v smislu razmerja med osebkom kot konkretnim (*problem dveh jajc*) in povedkovim določilom kot

abstraktnim (*zanimiv miselni problem*) ter členitve po aktualnosti ima ubesedeno sprejemljivo zgradbo. Vendar pa ni nujno, da je za naslovnika izhodiščna informacija, predstavljena kot znana, dejansko tudi predvidljivo, zavestno dana ali tudi del njegovega oz. skupnega védenja. Zato tak začetek v besedilo lahko da ne razume popolnoma, čeprav pozna pomene uporabljenih leksemov in strukture (*dveh jajc, miselni problem, slavna urbana legenda*,¹¹ *intervju za službo*). Ob koncu odlomka mora naslovník narediti še en miselni preskok, saj mora povezati *izgovor za omeleto* z (razbitimi) jajci. Informacija *izgovor za omeleto* je z vidika členitve po aktualnosti rema, z vidika hierarhije danosti pa gre za širše kontekstno priklicano informacijo.

5 Sklep

Težo pri razporejanju stavčnih členov v stavčni povedi ali njihovo uresničitevijo na izrazni ravni nosi vrednost informacije oz. opisuje informacijska struktura besedila, ki sestavine besedila prikazuje kot bolj ali manj znane za naslovnika, kar pa oceni in predvidi tvorec. Dane informacije v besedilu so lahko predvidljive, zavestne ali del skupnega védenja. Nove ali sveže informacije pa so tiste sestavine besedilnega sporočila, ki so za naslovnika popolnoma nove. Prav zaradi tega je informativnost izrazito subjektivno merilo, lahko bi rekli, da predstavlja smernice tvorjenja in interpretiranja besedila. Razmerje med danimi in novimi informacijami glede na tvorca in naslovnika v besedilu/diskurzu se oblikuje v hierarhijo danosti, ki je lahko 3- ali 5-stopenjska: a) sveža informacija, b) nova prirazumljena, c1) širše kontekstno priklicana informacija, c2) širše sobesedilno priklicana informacija in c3) sobesedilno priklicana informacija. Kohezivna sredstva (npr. pozaimljanja, razširjena koreferenca, elipsa), členitev po aktualnosti in hierarhija danosti naslovnika usmerjajo pri interpretaciji besedila in spremljanju koherentnosti in tematskosti besedila.

Viri

- Gorenc, Boštjan – Pižama, 2016: *SLOLvenski klasiki 1*. Ljubljana: Cankarjeva založba. *Kiti, Wikipedija*; <https://sl.wikipedia.org/wiki/Kiti> (dostop 14. 7. 2020).
Navadna veverica, Wikipedija; https://sl.wikipedia.org/wiki/Navadna_veverica (dostop 24. 6. 2020).
 Slak, Jure, 2018/2019: Problem dveh jajc. *Presek, list za mlade matematike, fizike, astronome in računalničarje* 46/2. 23–28.

11 Primer lahko ponazarja, da je t. i. splošna razgledanost odvisna tudi od področja ali stroke.

Zbirka BERTA – zbirka besedil praktičnega sporazumevanja, oblikovanja za učno e-oko-lje projekta Slovenščina na dlani. Interno gradivo.

Literatura

- de Beaugrande, Robert Alain, Dressler, Wolfgang Ulrich, 1992: Uvod v besediloslovje. Ljubljana: Park. Prev. Aleksandra Derganc, Tjaša Miklič.
- Breznik, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet* 21. 258–267.
- Brown, Gillian, 1983: Prosodic structure and the Given/New Distinction. Cutler, Anne, Ladd, Dwight Robert (ur.): *Prosody: Models and Measurements*. Berlin: Spinger Verlag. 66–77. <http://www1.cs.columbia.edu/~julia/papers/gbrown83.pdf> (dostop 24. 5. 2020).
- Chafe, Wallace, 2001: The analysis of discourse flow. Schiffrin, Deborah, Tannen, Deborah, Hamilton, Heidi E. (ur.): *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell. 673–687.
- Gansel, Christina, Jürgens, Frank, 2007: *Textlinguistik und Textgrammatik. Eine Einführung*. 2. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood, 1998: *An Introduction To Functional Grammar*. 6th impression. London [etc.]: Arnold. 37–68, 292–308, 308–339.
- Heinemann, Wolfgang, Viehweger, Dieter, 1991: *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- von Heusinger, Klaus, 1999: *Intonation and Information Structure*. Doktorska disertacija. Konstanca: Filozofska fakulteta, Univerza v Konstanci.
- Korošec, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Krajnc Ivič, Mira, 2020: Razumevanje besedil: 7. gradnik. Haramija, Dragica (ur.). *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. 1. izd. Maribor: Univerzitetna založba Univerze: Pedagoška fakulteta; Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 189–210.
- Prince, Ellen F., 1981: Toward a Taxonomy of Given-New Information. Cole, Peter (ur.): *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press. 223–255. ftp://babel.ling.upenn.edu/papers/faculty/ellen_prince/givennew.pdf (dostop 3. 4. 2021).
- Schiffrin, Deborah, 1995: *Approaches to discourse*. Oxford (UK), Cambridge (USA): Blackwell.
- Sityaev, Dimitry, 2000: The Relationship Between Accentuation and Information Status of Discourse Referents: A Corpus-Based Study. *UCL Working Papers in Linguistics* 12. <https://pdfs.semanticscholar.org/6843/26a1ba48ca31d0a8ce765fb0def162222760.pdf> (dostop 25. 5. 2020).
- Spitzmüller, Jürgen, Warnke, Ingo H., 2011: *Diskurzlinguistik. Eine Einführung in Theorien und methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin/Bosten: Walter de Gruyter GmbH & Co.
- Wodak, Ruth, Cillia, Rudolf de, 2006: Politics and Language: Overview. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Second edition. Vol. 9. Amsterdam [etc.]: Elsevier. 707–719.
- Žele, Andreja, Krajnc Ivič, Mira, 2020: *Sodobna slovenska skladnja: diskurzni in slovnični vidik*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. Mednarodna knjižna zbirka Zora, 134.

Stava delovalnikov v besednih zvezah z izglagolskimi izpeljankami v slovenščini

Tatjana Marvin Derganc *

Izvleček

V prispevku obravnavamo stavo besednih zvez, ki izražajo delovalnike v samostalniški zvezi, katere jedro je izglagolska izpeljanka. Osredotočimo se na primere, ko je takih delovalniških zvez več in ko so v vlogi desnih prilastkov. V teh primerih tovrstne zveze ne morejo stati v poljubnem sosledju, temveč je njihov besedni red odvisen od vrste besedne zveze, s katero se delovalnik izraža (samostalniška ali predložna zveza), od sklona ter od udeleženske vloge delovalniške zveze.

Ključne besede: udeleženske vloge, besedni red, delovalnik, slovenščina, izglagolska izpeljanka

Abstract – The word order of arguments in phrases headed by deverbal nouns in Slovenian

The paper deals with the word order of phrases that express arguments in a phrase headed by a deverbal noun. We focus on cases in which more than one argument appears in the postmodifying position. The paper shows that the arguments as postmodifiers cannot appear in a random order. In Slovenian, their order depends on the type of the phrase that realizes the argument (noun phrase or prepositional phrase), on the case and on the semantic role of the argument phrase.

Keywords: semantic roles, word order, argument, Slovenian, deverbal noun

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, tatjana.marvin@ff.uni-lj.si.

Prispevek se ukvarja s stavo besednih zvez, ki izražajo delovalnike v samostalniški zvezi, katere jedro je izglagolska izpeljanka, pri čemer se osredotoča na primere, ko je takih delovalniških zvez več in so le-te v vlogi desnih prilastkov. V članku pokažemo, da omenjena sosledja niso poljubna in da je besedni red delovalniških zvez odvisen od vrste besedne zveze, s katero se delovalnik izraža (samostalniška ali predložna zveza), od sklona delovalniške zveze ter od njene udeleženske vloge.

V razdelku (1) je podan kratek opis teorije udeleženskih vlog, ki jo privzemamo v članku, v razdelku (2) pa opis izglagolskih samostalniških izpeljank s poudarkom na glagolniku. Razdelek (3) obravnava načine izražanja delovalnikov v samostalniški zvezi, katere jedro je izglagolska izpeljanka. V razdelku (4) so bolj natančno predstavljene kombinacije, ko je v taki samostalniški zvezi prisotnih več delovalnikov, razdelek (5) pa se osredotoča na njihov vrstni red, ko nastopajo v vlogi desnih prilastkov. V razdelku (6) povzamemo glavne ugotovitve, zaključke in nadaljnja vprašanja. Primeri v prispevku so vzeti iz korpusa Gigafida 2.0 (zabeleženo pod posameznim primerom), citirani iz znanstvene literature (zabeleženo pod posameznim primerom) ter tvorjeni s strani avtorja, rojenega govorca slovenskega jezika (brez posebne oznake).¹

1 Udeleženske vloge

V tem razdelku predstavimo osnovne pojme in definicije, ki jih v članku privzemamo glede glagolske vezljivosti in udeleženskih vlog. Glagolska vezljivost določa nujno potrebne sestavine propozicije, udeleženske vloge, ki morajo biti realizirane, da je poved sprejemljiva (tipično v obliki samostalniških, lahko tudi predložnih ali prislovnih zvez). Obvezne udeležence imenujemo aktanti oz. delovalniki, poleg njih pa prepoznavamo še neobvezne, cirkumstante oz. okoliščine (Toporišič 2000: 492).² Na primer, v (1) glagol *izdelovati* predvideva dva obvezna udeleženca, vršilca dejanja in prizadeto; posledično podeli udeležensko vlogo vršilca samostalniški zvezi *Tone* (v skladenjski vlogi osebka) in prizadeto samostalniški zvezi *leseno pohištvo* (v skladenjski vlogi predmeta).

(1) Tone izdeluje leseno pohištvo.

Orešnik (1992) loči tri osnovne udeleženske vloge: vršilec/nosilec stanja ali lastnosti, prizadeto in prejemnik, ki so ponazorjeni s primeri v (2).

1 Članek je teoretična in ne korpusna analiza besednega reda delovalnikov v samostalniški zvezi; primeri iz korpusa so navedeni samo kot ilustracija obravnavanih struktur.

2 Za natančno in poglobljeno razpravo o vezljivosti glagola v slovenščini glej Žele (2001).

- (2) a. *Tone* pije kavo. (vršilec)
 a'. *Tone* je prijazen. (nosilec lastnosti)
 b. *Tone* brčne *žogo*. (prizadeto)
 c. *Tone* pošlje *Maji* pismo. (prejemnik)

V pričujočem članku se bomo nanašali na omenjene tri osnovne delovalnike (vršilec, prizadeto, prejemnik), pri čemer bomo ob strani pustili dejstvo, da vsak od njih pokriva širšo paleto udeleženskih pomenov.³

2 Izglagolski samostalniki in njihova vezljivost

V tem razdelku predstavimo vezljivostne lastnosti, ki se pojavijo pri samostalnikih, izpeljanih iz glagola, pri čemer je poudarek na izpeljankah s pomenom glagolskega dejanja. Bajec (1950: 126) navaja deset pripon, s katerimi tvorimo t. i. *nomina actionis*: *-ja* (*hoja*), *-je* (*gibanje*), *-(d)lo* (*poprosilo*), *-nja* (*brušnja*), *-t* (*zavist*), *-tāv* (*volitev*), *-tva* (*kletva*), *-ava* (*menjava*), *-ba* (*bramba*), *-ež* (*metež*). V Slovenski slovnici (Toporišič 2000: 165–166) je pod tem pomenom navedenih več kot trideset obrazil.⁴ V pričujočem delu zaradi visoke stopnje rodnosti obravnavamo primarno glagolnik (pripona *-je*), čeprav lahko ugotovitve posplošimo tudi na ostale glagolske izpeljanke, ki so glagolniku podobne z vidika vezljivostnih lastnosti (predvsem s priponami *-nja*, *-tāv*, *-ava*, *-ba*).

Analize v delih Vidovič Muha (2011), Bajec (1950) in Toporišič (2000) uvrščajo glagolnik glede na pomen v dve skupini: v tistega z osnovnim pomenom posamostaljenega povedja (dejanje, dogajanje ali stanje) (pomen [to, da]) ter v tistega s pomenskim premikom (pomen [to, kar]), kamor se uvrščajo vsi ostali pomenski odtenki (to, kar pri dejanju nastane oz. kar je dejanje spremljalo). Za osnovni pomen v pričujočem članku uporabimo opis *dogodkovni* glagolnik.⁵

3 S krovno udeležensko vlogo *vršilec* zajamemo podpomene vršilec, nosilec, sredstvo, sila, doživljalec. S krovno udeležensko vlogo *prejemnik* zajamemo podpomene prejemnik, koristnik, cilj, vir; krovna udeleženska vloga *prizadeto* lahko označuje nekaj, kar je neposredno prizadeto in doživi ob glagolskem dejanju fizično spremembo (*Tone strga papir*) ali nekaj, kar take spremembe ne pozna (*Tone vozi avto*).

4 Toporišič (2000) navaja tudi privzete pripone za tvorjenje izglagolskih izpeljank za dejanje.

5 Termin »dogodek, dogodkoven« (slovenska ustreznica za »event, event type«) je tu rabljen kot pri Pustejovsky (1991). V slovenskih jezikoslovnih delih najdemo to poimenovanje pri Ilc (2016) in pri Živanović (2015), npr. *event semantics* »dogodkovna semantika«.

Nekateri glagolniki (npr. *branje*, *pisanje*, *žaganje*) so lahko dvoumni med obema pomenoma, npr. (3).

(3) a. dogodkovni: branje knjige, pisanje pisma, žaganje drv

b. ostali pomeni: branje (v pomenu »čtivo«), pisanje (v pomenu »kar je napisano«), žaganje (v pomenu »ostanki pri žaganju«)

Vežljivost slovenskih tvorjenk iz glagola obravnava Žele (2001: 230–234), ki v svoji analizi pokaže, da se pri tovrstnih tvorjenkah glagolska vežljivost ohranja. Vežljivostne lastnosti glagolnika *branje* v (4) so na primer takšne, kot jih ima sam glagol v podstavi (5). V obeh primerih sta podeljeni udeleženski vlogi vršilec (Peter) ter prizadeto (knjige), četudi so delovalniki v povedi izraženi na drugačen način kot v samostalniški zvezi z izglagolsko izpeljanko (za natančno obravnavo glej razdelek (3)).⁶

(4) *Petrovo branje knjig* se pogosto zavleče v noč.

(5) *Peter bere knjige*.

Lastnost glagolske vežljivosti je pogojena s časovnim ustrojem izglagolskega samostalnika – samo samostalniki, ki se interpretirajo dogodkovno, tj. tisti, ki izražajo dogajanje, dogodek ali stanje, lahko nasledijo glagolsko vežljivost in izrazijo argumente (Grimshaw: 1990). Od slovenskih glagolnikov v to skupino uvrščamo le tiste z osnovnim pomenom. Glagolniki z ostalimi pomeni pa, podobno kot neizpeljani samostalniki (*pes*, *miza*, *kolo*), argumentne zgradbe nimajo in ne podeljujejo udeleženskih vlog (npr. *branje* v pomenu »čtivo« ali *žaganje* v pomenu »produkt glagolskega dejanja«). Ti v pričujočem članku ne bodo obravnavani.

Lastnost glagolske vežljivosti najdemo tudi pri izpeljankah z drugimi obrazili, kot je razvidno iz primerov v (6).

(6) a. naša osvoboditev ujetnikov (mi osvobodimo ujetnike)

b. vernikova molitev k bogu (verniki molijo k bogu)

c. profesorjeva izpeljava formule (profesor izpelje formulo)

d. bramba domovine (nekdo brani domovino)

6 Za poglobljeno razpravo o besedotvornih in skladenjskih lastnostih glagolnika v slovenščini glej Žele (1993, 1997). Vežljivostne lastnosti glagolnika v povezavi s pomenom in števostjo obravnava Marvin (2021).

3 Izražanje delovalnikov v samostalniških zvezah z izglagolskimi izpeljankami

O izražanju vloge prizadetega oziroma vršilca dejanja ob izglagolskih samostalnikih v slovenskem (in srbskem jeziku) razpravljajo Kovačević, Đukanović in Panić v svojem prispevku iz leta 2011. V tem razdelku so najprej povzete njihove ugotovitve o načinu izražanja udeleženskih vlog skupaj s podatki; tem so dodani novi izsledki, podkreppljeni s podatki iz korpusa Gigafida 2.0 ter z jezikovno intuicijo govorcev.

3.1 Vršilec

Vršilec se ob izglagolskem samostalniku v slovenščini tipično izraža s svojilnim pridevnikom oziroma s svojilnim zaimkom (7).

(7) a. *Otrokovo* premikanje boste lahko tudi videli, če bo dvignil ritko, glavico ali če bo premaknil roko ali nogo navzgor.

b. Revica je morala poslušati *moje* kričanje in bobnanje po loncih.

Kovačević idr. (2011)⁷

Izrazi se lahko tudi s samostalniško zvezo v rodilniku v vlogi desnega prilastka (8a) ali s predložno zvezo »s strani + rodilnik« (8b).

(8) a. Cala je bilo čedalje bolj groza zavijanja policijske sirene, prezira v očeh sosedov, roganja *sošolcev*, pripomb meščanov o zanikrnih starših.

b. Temeljni konflikt interesov je povezan z izkoriščanjem delavcev *s strani kapitalistov*.

Kovačević idr. (2011)

Vlogo vršilca lahko dobi tudi skupinski pridevnik, tj. pridevnik, ki se nanaša na narodnost, etniciteto, poreklo ali katero koli skupino posameznikov, ki imajo določeno skupno (ideološko sociološko, geografsko) lastnost, npr. *slovenski, demokratski, socialistični* itd. (Kovačević idr.: 2011).

7 Primeri iz Kovačević idr. (2011) so v originalnem članku vzeti iz besedilnega korpusa FIDA (1999), ki so ga pozneje nadomestili drugi korpusi za pisno slovenščino, pri čemer je naj sodobnejši Gigafida 2.0.

- (9) *Ameriško* zavzemanje za protiraketni dežnik bi Nemci še nekako sprejeli, čeprav zaradi visokih stroškov ne ravno navdušeno.

Kovačević idr. (2011)

3.2 *Prizadeto*

V slovenščini imajo vlogo prizadetega samostalniške zveze v rodilniku v vlogi desnega prilastka (10a) ter svojilni pridevnik ali svojilni zaimek pred izglagolskim samostalnikom (10b, c).

- (10) a. Zanimiv je tudi urejevalnik Paintit, ki je specializiran predvsem za risanje *ikon in majhnih sličic*, zelo dobro pa se obnese tudi pri zajemu sličic z zaslona.

b. Predlog ministra je sredi julija obravnavala vlada in predlog za *Miroševićevo* imenovanje poslala parlamentarnemu odboru za zunanjo politiko.

c. Policisti in pirotehnik so na kraju ugotovili, da gre za ročno bombo italijanske izdelave, za *njeno* uničenje pa je poskrbel pirotehnik.

Kovačević idr. (2011)

Prizadeto je lahko izraženo tudi s predložno zvezo (pri predložnih glagolih *gledati za*, *žalovati za*, *zaostajati za*, *zgražati se nad* itd. glej Toporišič 2000: 583–584), npr. (11).

- (11) dan žalovanja za *žrtvami tragedije v nočnem klubu* v mestu Perm.

Gigafida 2.0

3.3 *Prejemnik*

V slovenskih samostalniških zvezah z izglagolskimi izpeljankami lahko izrazimo tudi udeležensko vlogo prejemnika. Izrazimo jo s samostalniško zvezo v dajalniku ali s predložno zvezo (12a, b), redkeje s svojilnim zaimkom oz. pridevnikom v vlogi levega prilastka (12c).⁸

- (12) a. Gospodarska zbornica Slovenije bo visoki jubilej počastila v teh dneh in ga zlila v vsakoletno slovesno podeljevanje nagrad *direktorjem* za dosežke v podjetjih v minulem letu.

8 Možnost izražanja prejemnika z levim prilastkom je odvisna od leksikalnega pomena jedra. Tako izražanje je možno z izglagolsko izpeljanko iz npr. glagola *prejemati*, ne pa iz *pošiljati*.

(i) *njegovo* pošiljanje: *njegovo* = vršilec (on pošilja pisma); *njegovo* ≠ prejemnik

- b. Njihov glavni namen pa je bil zbiranje denarja *za otroke v Afriki*.
 c. *njegovo* prejemanje poslanske plače

Gigafida 2.0

4 Izražanje več kot ene udeleženske vloge

V slovenščini lahko v samostalniški zvezi z izglagolsko izpeljanko izrazimo več kot eno udeležensko vlogo, kar ugotavlja že Žele (2001: 231) za glagole s tremi udeleženci, npr. *Oče daje denar sinu za življenje* se lahko izrazi kot *očetovo dajanje denarja sinu za življenje*. Možne so kombinacije [vršilec + prizadeto], [prizadeto + prejemnik], [vršilec + prejemnik] ter [vršilec + prizadeto + prejemnik]. V tem razdelku podamo primere posameznih možnosti s primeri, posebno pozornost pa namenimo kombinacijam, ki vsebujejo hkrati vršilca in prizadeto.

4.1 Kombinacija [prizadeto + prejemnik] ter [vršilec + prejemnik]

V korpusu najdemo več primerov z omenjenima kombinacijama, nekaj primerov navajamo v (13, 14).

(13)a. Zato so mnogi mnenja, da je *dajanje denarja zdravnikom* enako *dajanju napitnine natakarjem, frizerjem ali taksistom*.

- b. Pravilnik o *podeljevanju Prešernovih nagrad študentom UL FGG*
 [prizadeto + prejemnik] Gigafida 2.0

(14)a. Poglejmo sedaj drugi zgodovinski mejnik za Slovenijo, na *njeno* skorajšnje polletno predsedovanje *Evropski uniji*.

- b. bo v času predsedovanja *Slovenije Evropski uniji* gostil
 [vršilec + prejemnik] Gigafida 2.0

4.2 Kombinacija [vršilec + prizadeto]

Pogosti so primeri, kjer sta izraženi udeleženski vlogi vršilca v obliki pridevniškega levega prilastka ter prizadetega v obliki samostalniške zveze v roditeljski (15).

(15) *Njegovo* igranje *ruske rulete* je groteskna, srhljiva parodija ameriškega sna
Gigafida 2.0

Več primerov izražanja prizadetega in vršilca v samostalniških zvezah z glagolnikom v obliki dveh desnih prilastkov najdemo tudi v obliki, kjer je prizadeto izraženo z roditeljskim, vršilec pa s predložno zvezo »s strani + roditelj«, npr. (16).

(16)a. V teku so tudi razgovori o sofinanciranju *projekta s strani pristojnega ministrstva*.

b. Prav tako je treba v Zakonu zagotoviti (predvideti) ukrepe za *preprečevanje zlorab s strani udeležencev v postopku*.⁹

Gigafida 2.0

Manj običajno, vendar vseeno možno je izražanje obeh udeleženskih vlog z roditeljsko samostalniško zvezo na mestu desnega prilastka, ki naj v več jezikih ne bi bila možna (tako trdita Rozwadowska 1997 in Alexiadou 2001). Kovačič idr. (2011) predstavijo podatke za srbski jezik, ki kažejo nasprotno.

(17) na osnovu istraživanja *javnog mnenja agencije "Skan"* obavljenog u martu ove godine

Kovačič idr. (2011)

Lahko trdimo, da se tu slovenščina obnaša podobno kot srbsčina. V (18) navajamo primer iz korpusa, v (19) pa še dodatne primere.

(18) V sredo objavljena raziskava *javnega mnenja agencije Allensbach* sicer kaže, da večina vprašanih obsoja medije prenapetosti.

Gigafida 2.0

(19)a. preiskovanje [*nesreče*] [*odbora za posebna vprašanja*]

b. podeljevanje [*nagrada*] [*mednarodne žirije*]

c. odkrivanje [*kriminalnih dejanj*] [*preiskovalne komisije*]

Ti primeri so morda stilistično okorni, a vsekakor možni. Govorci se jim izogibajo tudi zaradi potencialne dvoumnosti – druga samostalniška zveza v roditeljski je namreč lahko v nekaterih primerih razumljena kot desni prilastek

9 V teh primerih so včasih možne dvoumne interpretacije, npr. v (16b) lahko razumemo, da udeleženci v postopku preprečujejo zlorabe ali pa zlorablajo.

k prvi rodilniški samostalniški zvezi. Primer (19c) ima tako dva pomena: preiskovalna komisija je desni prilastek k jedru *odkrivanje* (preiskovalna komisija odkriva kriminalna dejanja) ali pa je preiskovalna komisija desni prilastek k jedru *dejanj* (nekdo odkriva kriminalna dejanja, ki jih je naredila preiskovalna komisija). Da bi se omejili na želeni pomen z dvema različnima delovalnikoma k jedru *odkrivanje*, smo v (19) uporabili oglate oklepaje.

4.3 *Kombinacija [vršilec + prizadeto + prejemnik]*

V slovenščini je možno izraziti tudi vse tri udeleženske vloge, kot npr. v primeru (20), kjer je vršilec izražen s pridevniškim zaimkom, ostali dve udeleženski vlogi pa z desnima prilastkoma v obliki samostalniške zveze v rodilniku (prizadeto) ali dajalniku (prejemnik).

(20)a. me je potolažil, da sta verjetno lastovki med *njegovim* pisanjem *pisma meni* letali po kuhinji zato, da bi njemu predali sporočilo zame.

Gigafida 2.0

Nekaj dodatnih primerov je navedenih v primeru (21), pri čemer se eden od dveh desnih prilastkov lahko izraža tudi s predložno zvezo (21e).

(21)a. njihovo dajanje daril funkcionarjem

b. njegovo predajanje ukazov podrejenim

c. slovensko vračanje gozdov Cerkvi

d. njegovo zavidanje statusa in ugleda premožnim sodelavcem

e. njeno pisanje poezije za ljubezen svojega življenja

Manj običajno je izražanje vseh treh delovalnikov v obliki treh desnih prilastkov. V takih primerih je lahko eden od desnih prilastkov v obliki predložne zveze, druga dva pa sta samostalniški zvezi (22).

(22)a. dajanje daril zdravnikom s strani pacientov

b. vračanje gozdov Cerkvi s strani države

Stilistično zaznamovani, a še vedno možni so primeri, ko so vsi trije desni prilastki samostalniške zveze, dve v rodilniku, ena pa v dajalniku.¹⁰

10 Tak način postane bolj sprejemljiv, če sta samostalniški zvezi, ki izražata vršilca in prejemnika, izgovorjeni s poudarjeno intonacijo in z rahlim premorom med delovalnikoma.

- (23)a. dajanje *dragih daril pacientov zdravnikom* (pacienti dajejo draga darila zdravnikom)
- b. podeljevanje *nagrade rektorja univerze najboljšim znanstvenikom* (rektor univerze podeli nagrado najboljšim znanstvenikom)

5 Analiza besednega reda pri izražanju več udeleženskih vlog

V tem razdelku analiziramo besedni red desnih prilastkov, ko ti izražajo udeleženske vloge, ki jih podeljuje jedro izglagolski samostalnik. Ta namreč ni poljuben, kar ponazorimo s primeri v (24).¹¹

- (24)a. podeljevanje Prešernovih nagrad študentom UL FGG
- b. *podeljevanje študentom UL FGG Prešernovih nagrad
- c. zgražanje javnosti nad vedenjem zvezdnika
- d. *zgražanje nad vedenjem zvezdnika javnosti
- e. financiranje projekta s strani pristojnega ministrstva
- f. *financiranje s strani pristojnega ministrstva projekta

V nadaljevanju predstavimo dejavnike, ki določajo sosledja desnih prilastkov, in jih podkrepimo s podatki. Pokazali bomo, da so ta odvisna od vrste besedne zveze, s katero se izraža delovalnik (samostalniška zveza proti predložni zvezi), sklona delovalniške zveze ter udeleženske vloge, ki jo izraža. Samostalniška zveza je ne glede na sklon linearno bližje jedru kot predložna zveza, v primerih, ko sta prisotni obe. Nadalje je samostalniška zveza v rodilniku bližje jedru kot tista v dajalniku, samostalniška zveza za prizadeto pa bližje jedru kot tista za vršilca, ko sta slednji obe izraženi s samostalniško zvezo v rodilniku.

11 Pri levem prilastku lahko ugotovimo, da se na ta način lahko hkrati izrazi le en delovalnik, tj. vršilec (i), prizadeto (ii) ali prejemnik (iii) v obliki pridevniške besede.

(i) njegovo igranje klavirja (on igra klavir)

(ii) njegovo uničenje (nekdo uniči njega)

(iii) njegovo prejemanje poslanske plače (on prejema poslansko plačo)

5.1 Vrsta besedne zveze: samostalniška zveza (SZ) in predložna zveza (PZ)

Vsi trije delovalniki se lahko izražajo s samostalniškimi zvezami: v rodilniku (vršilec, prizadeto) ali v dajalniku (prejemnik). Vsi trije se lahko izražajo tudi s predložno zvezo: vršilec (»s strani + rodilnik«), prejemnik s predlogom »za« ali prizadeto pri predložnih glagolih (glej 3.2). V spodnjih primerih ponazorimo besedni red s sprejemljivimi in nesprejemljivimi primeri.

Podatki kažejo, da je SZ ne glede na sklon in udeležensko vlogo vedno bližje jedru kot PZ. Če kot desni prilastek nastopa SZ v rodilniku, potem je le-ta prva, predložna zveza pa druga, in sicer neodvisno od udeleženske vloge, ki jo izraža SZ v rodilniku (25–27).

(25) jedro >> SZ-rod-vršilec >> PZ-prizadeto

žalovanje *staršev za otrokom*, *žalovanje *za otrokom staršev*

zgražanjem *javnosti nad vedenjem zvezdnika*, *zgražanje *nad vedenjem zvezdnika javnosti*

(26) jedro >> SZ-rod-prizadeto >> PZ-vršilec

financiranje *projekta s strani pristojnega ministrstva*, *financiranje *s strani pristojnega ministrstva projekta*

(27) jedro >> SZ-rod-prizadeto >> PZ-prejemnik

kupovanje *daril za zdravnike*, *kupovanje *za zdravnike daril*

Če kot desni prilastek ne nastopa nobena SZ v rodilniku, bo jedru sledila zveza v dajalniku (če je prisotna), njej pa predložna zveza.¹²

(28) jedro >> SZ-daj-prejemnik >> PZ-vršilec

nagajanje *Sloveniji s strani evrokratov*, /*nagajanje *s strani evrokratov Sloveniji*

12 Zanimivo je tudi naslednje opažanje. Ko imamo v besedni zvezi tri delovalniške desne prilastke, predložna zveza ni več nujno zadnja. V teh primerih je pomembno, da je rodilnik, ki izraža prizadeto, neposredno za glagolnikom, predložna zveza je nato zadnja ali predzadnja v nizu.

(i) jedro >> rodilnik-prizadeto >> dajalnik-prejemnik >> PZ-vršilec ali
jedro >> rodilnik-prizadeto >> PZ-vršilec >> dajalnik-prejemnik

dajanje daril zdravnikom s strani pacientov, dajanje daril s strani pacientov zdravnikom, *dajanje s strani pacientov daril zdravnikom, *dajanje s strani pacientov zdravnikom daril, *dajanje zdravnikom daril s strani pacientov, *dajanje zdravnikom s strani pacientov daril

predsedovanje Evropski uniji *s strani Slovenije*, /*predsedovanje s strani Slovenije Evropski uniji¹³

(29)jedro >> SZ-daj-prejemnik >> PZ-prizadeto

odgovarjanje *zaposlenim na številna vprašanja*, *odgovarjanje *na številna vprašanja zaposlenim*¹⁴

5.2 Sklon: rodilnik in dajalnik

Ko se udeleženske vloge izražajo izključno s samostalniškimi zvezami (rodilnik ali dajalnik), dovoljuje slovenščina le zaporedja, ki so prikazana v (30, 31). Vidimo, da je samostalniška zveza v rodilniku vedno pred samostalniško zvezo v dajalniku ne glede na udeležensko vlogo, ki ji je podeljena (vršilec ali prizadeto).

(30)jedro >> SZ-rod-vršilec >> SZ-daj-prejemnik

nagajanje *evrokratov Sloveniji*, *nagajanje *Sloveniji evrokratov*

predsedovanje *Slovenije Evropski uniji*, *predsedovanje *Evropski uniji Slovenije*

(31)jedro >> SZ-rod-prizadeto >> SZ-daj-prejemnik

podeljevanje *Prešernovih nagrad študentom UL FGG*, *podeljevanje *študentom UL FGG Prešernovih nagrad*

Zanimivo je tudi, da stava v povedi ne vpliva na stavo v besedni zvezi. Medtem ko sta v povedi možni stavi, v katerih je SZ-prejemnik pred SZ-prizadeto ali obratno, bo v izglagolski izpeljanki vrstni red vedno tak, da bo prva tista SZ, ki je v rodilniku.¹⁵

13 Ti primeri delujejo nekoliko bolj sprejemljivi kot z zvezdico označeni primeri v (25–27), vendar je občutek, da se je govorcu zareklo in da je zato najprej izrekel PZ, potem pa, kot popravek, dodal še SZ v dajalniku.

14 Besedni red postane sprejemljiv, če se *zaposlenim* razume kot desni prilastek k *vprašanja* (torej »odgovarjanje na vprašanja, ki so bila postavljena zaposlenim«).

15 To je še bolj očitno v jeziku, kot je češčina, kar obravnava Dvořák (2011). Tam se namreč dvoprehodni glagoli delijo v dve skupini: v take, kjer je nezaznamovana stava v povedi dajalnik>tožilnik npr. *dát*, *darovat* 'podariti', *věnovat* 'posvetiti', *poslat* 'poslati' in take, kjer ta tožilnik>dajalnik, npr. *podřídít* 'podrediti', *svěřít* 'zaupati', *zanechat* 'zapustiti'. Dvořák (2011) ugotavlja, da se razlika med skupinama nevtralizira pri izglagolskih izpeljankah iz teh glagolov, saj je v vsakem primeru tu besedni red jedro>SZ-rod-prizadeto>SZ-daj-prejemnik.

(32)a. Peter je poslal pismo Mojci.

b. Peter je poslal Mojci pismo.

c. pošiljanje pisma Mojci

d. *pošiljanje Mojci pisma

5.3 Udeleženska vloga: prizadeto in vršilec

Ko sta prisotna dva desna prilastka, ki sta oba SZ v rodilniku, je vedno prvi tisti, ki izraža prizadeto, (33, 34).

(33)jedro >> SZ-rod-prizadeto >> SZ-rod-vršilec

raziskovanje *javnega mnenja* agencije *Allensbach*, *raziskovanje *agencije Allensbach* *javnega mnenja*

To se potrdi tudi pri kombinaciji dveh SZ v rodilniku, ko se jima pridruži še SZ v dajalniku (slednja je že zaradi sklona za rodilniškima zvezama). Če želimo branje, v katerem vsaka od SZ izraža enega od delovalnikov, povezanih z jedrom izglagolska izpeljanka (*dajanje*), potem je edini sprejemljiv besedni red kot v (34).¹⁶

(34)jedro >> SZ-rod-prizadeto >> SZ-rod-vršilec >> SZ-daj-prejemnik

dajanje *daril pacientov zdravnikom*, *dajanje *daril zdravnikom pacientov*, *dajanje *pacientov daril zdravnikom*, *dajanje *pacientov zdravnikom daril*, *dajanje *zdravnikom daril pacientov*, *dajanje *zdravnikom pacientov daril*¹⁷

6 Zaključek

V prispevku smo obravnavali stavo delovalniških besednih zvez v samostalniški zvezi, katere jedro je izglagolska izpeljanka. Osredotočili smo se na primer, ko je takih delovalniških zvez več in ko so v vlogi desnih prilastkov. Takrat namreč ne morejo stati v poljubnem vrstnem redu, temveč je njihova stava

16 Vendar glej tudi Žele (2001: 31), ki kot možno sprejme kombinacijo *dajanje Janeza brane za pastirje* v pomenu *Janezovo dajanje brane za pastirje*.

17 Nekateri od teh primerov so sicer sprejemljivi, vendar ne z branjem, v katerem nastopajo trije delovalniki. Npr. *dajanje daril zdravnikom pacientov* je možen, če *pacientov* ni desni prilastek k jedru *dajanje* temveč k jedru *zdravnikom* (*dajanje* [daril] [zdravnikom [pacientov]] – nekdo darila daje zdravnikom in ti zdravniki so »od pacientov«).

odvisna od vrste različnih dejavnikov. V pričujočem članku smo pokazali, da so lahko relevantni vrsta besedne zveze, s katero se izraža delovalnik, sklon delovalniške zveze ter njena udeleženska vloga. V primerih, ko sta prisotni obe, je namreč samostalniška zveza ne glede na sklon linearno bližje jedru kot predložna zveza. Nadalje je samostalniška zveza v rodilniku bližje jedru kot tista v dajalniku, samostalniška zveza za prizadeto pa bližje jedru kot tista za vršilca ali prejemnika, ko sta obe izraženi s samostalniško zvezo v rodilniku.

Zanimivo je dejstvo, da je v slovenščini (ter tudi srbsčini) možno v vlogi desnega prilastka uporabiti dve samostalniški zvezi v rodilniku (eno za prizadeto, drugo za vršilca), kar očitno odstopa od stanja v nekaterih drugih jezikih. V pričujočem članku smo ugotavljali, kakšne so možnosti kombiniranja v slovenščini, vsekakor pa se nam odpira še veliko raziskovalnih vprašanj tako glede medjezikovne primerjave kot tudi glede splošnejših pravil, iz katerih bi lahko sledili trije dejavniki besednega reda, ki smo jih izluščili pri analizi podatkov.

Viri in literatura

- Alexiadou, Artemis, 2001: *Functional Structure in Nominals. Nominalization and Ergativity*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Alexiadou, Artemis in Melita Stavrou, 2007: *Noun Phrase in the Generative Perspective*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika I. Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: SAZU.
- Dvořák, Vera, 2011: *Inherent case and locality requirement: Evidence from ditransitives and their nominalizations*. V *Proceedings of the 34th Annual Penn Linguistics Colloquium*. Philadelphia: University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics. 95–104.
- Gigafida 2.0, korpusna besedilna zbirka.
- Grimshaw, Jane, 1990: *Argument Structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Ilc, Gašper, 2016: *Construction or constructing? Some observations on English deverbial and gerundial nouns*. *Elope* 13/2. 153–164.
- Kovačević Borko, Maja Đukanović in Natalija Panić, 2011: *O nekaterih značilnostih udeleženskih vlog pri izglagolskih samostalnikih v srbsčini in slovenščini*. *Simona Kranjc (ur): Obdobja 30: Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 259–264.
- Marvin, Tatjana, 2021: *O pomenu, glagolski vezljivosti in števnosti pri slovenskem glagolniku*. *Slavistična revija* 69/3. 315–324.
- Orešnik, Janez, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
- Pustejovsky, James, 1991: *The syntax of event structure*. *Cognition* 41. 47–81.
- Rozwadowska, Bożena, 1997: *Towards a unified theory of nominalizations: external and internal eventualities*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

- Vidovič Muha, Ada, 2011: Slovensko skladenjsko besedotvorje. Ljubljana: Znanstvena založba UL FF.
- Žele, Andreja, 1993: Besedotvorne in skladenjske lastnosti glagolnika: (tipološka primerjava s češčino na podlagi publicističnega gradiva). Magistrska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Žele, Andreja, 1997: Slovenski razvoj besedotvornih pomenov pri izglagolskih samostalnikih, posebno pri glagolniku. Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies 1. 69–90.
- Žele, Andreja, 2001: Vezljivost v slovenskem jeziku: s poudarkom na glagolu. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Živanović, Sašo, 2015: Kvantifikacijski vidiki logične oblike v minimalistični teoriji jezika. Ljubljana: ZRC SAZU.

Skladenjske variante v slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov (SPP)

*Matej Meterc**

Izvleček

Slovaropisna obravnava paremioloških izrazov za Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov vključuje natančno analizo frazeološke variantnosti. Mnogim paremiološkim izrazom lahko s pomočjo korpusne analize in anketiranja potrdimo skladenjske variante. Sistematično preverjamo ustaljenost kar se da optimalnega nabora možnih oblik. Prikazali bomo rezultate korpusne analize skladenjske variantnosti, opremljene s podatki o korpusni pogostnosti in z anketo pridobljenimi podatki. Poskušamo ugotoviti vzroke za pogostnostna razmerja med variantami posameznih izrazov.

Ključne besede: skladnja, skladenjska varianta, slovar, paremiologija, frazeologija

Abstract – Syntactic variants in the Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions (SPP)

Lexicographical research of the paremiological expressions for the Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Expressions includes precise analysis of the phraseological variability. Many syntactic variants of the paremiological expressions can be found with the help of the corpus-based analysis and questionnaires. We investigate the possible usage of as many potential forms as possible. We present results of the corpus-based analysis

* Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, matej.meterc@zrc-sazu.si.

of the syntactic variability along with the data on the corpus frequency of the variants and the number of cases in which these forms were named by the respondents in the survey. We try to discover the reasons behind the frequency distribution of the variants in the case of single expressions.

Keywords: syntax, syntactic variant, dictionary, paremiology, phraseology

1 *Zasnova Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov ter predstavitev variant v njem*

Predstavili bomo zasnovo rastočega *Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (SPP), način izbire variant za predstavitev v njem ter odločitev za način njihovega grafičnega prikaza uporabniku.

Slovarska baza je v programu iLex nastala v okviru podoktorskega projekta *Aktualna raba pregovornih izrazov slovenskega jezika: korpusni in slovaropisni vidiki* (od 1. 8. 2018 do 31. 3. 2021)¹. Cilj projekta sta bili izdelava meril za gradivsko analizo in paremiografsko obravnavo ter širino v slovar zajete paremiologije ter priprava objave prvega slovarskega prirastka. Slovar prikazuje paremiološke izraze v sodobni slovenščini v virih od začetka 90. let. Paremiologija še v nobenem slovenskem slovarju ni bila opremljena s korpusno preverjenimi podatki in prikazana v skladu s sodobnimi paremiografskimi smernicami z izjemo izrazov, ki jih je obravnaval projekt Sprichwort-Plattform, in izrazov, ki so objavljeni z že objavljenimi iztočnicami *Slovarja slovenskega knjižnega jezika, tretja izdaja* (v nadaljevanju eSSKJ). V tem rastočem splošnem slovarju, ki je na Franu objavljen z imenom eSSKJ, je predstavitev paremiologije in frazeologije na splošno skrbno metodološko zasnovana (Gliha Komac in drugi 2016: 26–27, Meterc, Jakob 2016: 55–56), vendar je tipu slovarja prilagojena z merilom pragu za uslovarjenje, ki se odraža v količini in širini v slovar zajete frazeologije in paremiologije. Specializirani paremiološki slovar, kakršen je SPP, lahko prikaže bistveno več manj pogostih paremioloških izrazov, nekatere redkejše paremiološke žanre ter širši nabor variant.

Naloga *Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* je z letnimi prirastki predstavljati uporabnikom tudi »novo« oz. še neregistrirano, do sedaj še neuslovarjeno paremiologijo, ki jo sistematično iščemo s korpusnimi orodji

1 Prispavek je bil izveden v okviru projekta Z6-9378, ki ga financira ARRS v okviru programa P60038.

in anketami (Meterc 2021: 47). Že z uporabo enostavnih iskalnih postopkov s paremiološkimi uvajalnimi sredstvi (Meterc 2017: 204) se je izkazalo, da je zunaj slovenskih slovarjev ostalo ne le veliko redkejših izrazov in izrazov, ki so se začeli uporabljati v zadnjem času, temveč tudi precejšen delež klasičnih paremij (npr. rek *Vem, da nič ne vem*), ki so dokaj pogoste. O množici neraziskanih in neuslovarjenih paremij v slovenščini so opozarjali tudi drugi avtorji (Ulčnik 2011: 67, Babič 2011: 31, Kržišnik 2013: 25).

Podobno velja ob skrbi za poln prikaz v besedilih izpričane paremiološke variantnosti v SPP-ju. S pomočjo korpusnih orodij in specializiranih anket ugotavljamo, katere oblike izraza so prisotne v (zlasti knjižnih) besedilih (Meterc 2019: 36, 2021: 47). Variante moramo razmejiti od prenovitev in preoblikovanj, ki so zgolj posledica umeščanja paremij v besedilo, pri čemer se opiramo na klasične tipologije frazeoloških variant in prenovitev v slovenski in slovaški frazeologiji (Mlacek 1984: 106–124, 2001: 100–152, Kržišnik 1990: 403).

1.1 *Metode korpusne analize frazeološke variantnosti*

Variante paremij je s pomočjo jezikovnega korpusa prvi sistematično analiziral Čermák (2003: 18–19) na vzorcu 241 pregovorov, pri čemer se je izkazalo, da ima skoraj polovica (42,8 %) pregovorov vsaj kakšno varianto. Čermák (2003: 18) je ugotovil, da do določene mere obstaja pozitivno sorazmerje med pogostnostjo paremiološkega izraza in številom njegovih variant. Močna variantnost je značilna za zelo pogoste pregovore, kar se po Čermákovem mnenju lahko razloži z nujnostjo prilagajanja številnim sobesedilom, po drugi strani pa so tudi najmanj pogosti pregovori lahko dokaj variantni. Z analizo Čermák (2003: 19) potrjuje pričakovanje, da so dvobesedni pregovori najmanj variantni, ugotavlja pa tudi presenetljivo zmanjšano število variant pri nekaterih zelo dolgih paremijah, tako da zaključuje, da je največ variantnosti pri srednje dolgih enotah. Pozneje sta Kathrin Steyer (2012) in Peter Ďurčo (2014) v nemškem korpusu DeReKo opravila raziskave paremioloških variant in ponudila nekaj iskalnih metod, podobno Jesenšek in Ulčnik (2014: 282–285), iskalne metode pa smo razvijali tudi v okviru raziskav za paremiološki optimum v korpusih FidaPLUS in Gigafida (Meterc 2017: 76–87), saj je bilo pri vsaki v optimum vključeni enoti treba za določanje pogostnosti upoštevati kar se da širok nabor variant in prenovitev. S korpusno analizo smo ugotovili, da kar tretjina od 300 v optimum vključenih paremij v SSKJ-ju ni predstavljena z najbolj relevantno obliko in ji je treba dopisati varianto, ki danes prevladuje v rabi (Meterc 2017: 219).

Postopki korpusnega preverjanja variant paremioloških izrazov za SPP so bili že podrobno predstavljeni (Meterc 2017: 76–87, Meterc 2019: 37–43), zato povzemimo le nekaj glavnih vodil. Iskanje s kombinacijami leksikalnih sestavin je dobro kombinirati s tako imenovanim iskanjem »po temi in remi« (Đurčo 2014: 13), ki pride v poštev pri dvodelnih paremioloških izrazih. Ustvariti moramo iskalne sheme, s katerimi lahko preverimo širok nabor oblik oziroma potencialnih variant. Med iskanjem sestavinskih variant moramo biti pozorni tudi na skladijske in obratno. Zelo plodno je upoštevanje paremioloških vzorcev (Đurčo 2014: 13, Meterc 2017: 101). Najbolj učinkovito je kombinirati različne korpusne iskalne postopke in v te postopke vključiti anketne izsledke.

1.2 Prikaz variantnosti v slovarju

Variantnost paremioloških izrazov predstavlja posebno izrazno bogastvo, mnoge variante pa so si po pogostnosti in poznanosti ter posledično relevantnosti za uporabnika tako blizu, da smo želeli omogočiti uporabniku takojšnji dostop do v slovar vključenih sestavinskih variant. V iskanje besed v vlogi sestavin paremiološkega izraza na Franu smo zato vključili tako sestavine osnovne slovarske oblike (npr. *gliha*, *vkup* in *štrihati*), kakor tudi variantne sestavine (npr. *skup* in *skupaj*). Prikaz seznama zadetkov razvrsti najdene paremiološke iztočnice, glede na to, ali je iskana beseda sestavina osnovne oblike ali variante (ene ali več), s klikom na iztočnico v seznamu zadetkov pa uporabnik preide na samostojni izpis slovarskega sestavka, ki ponudi slovarski opis iztočnice, vključno z osnovno obliko in vsemi variantami.

Nekaterim do sedaj obravnavanim in v slovarju objavljenim izrazom smo s pomočjo treh jezikovnih korpusov, anket in drugih virov našli tudi po več kot 30 variant, zato smo v procesu zasnove slovarja že zgodaj začeli razmišljati o čim bolj optimalnem in preglednem prikazu variant. To shemo smo dokončno lahko pripravili šele, ko je bilo dovolj iztočnic pripravljenih za spletno postavitev. Odločili smo se, da bomo poleg polnega seznama variant razvili shemo izbirnega prikaza variant, prikaz celotnega seznama variant pa bo uporabniku ponujen le kot dodatna možnost poleg izbirnega prikaza variant. Shemo izbirnega prikaza variant smo zasnovali na osnovi točnega mesta, na katerem se varianta razlikuje od osnovne slovarske oblike. Če gre za spremembo sestavine, pri čemer gre po Mlackovi (1984: 106–124, 2001: 100–152) tipologiji za prapovpisne, oblikoslovne ali sestavinske variante, je uporabniku ponujen okrogel gumb pod to sestavino (npr. varianta *Vsaka šiba ima dva konca* ob osnovni obliki *Vsaka palica ima dva konca*). Če gre za skladijske variante, se uporabniku

prikaže kvadraten gumb po sestavini osnovne oblike v primeru spremembe po prvi ali vsaki naslednji sestavini (npr. varianta *Kamor je šel bik, tja naj gre še štrik* ob osnovni obliki *Kamor je šel bik, naj gre še štrik*) bodisi za gumb pred prvo sestavino v primeru, da je besedni red spremenjen že pred njo (npr. varianta *Naj gre štrik, kamor je šel bik*). V nadaljevanju se bomo podrobneje posvetili skladenjskim variantam.

2 Skladijska variantnost v slovarju

Prvi prirastek SPP-ja je decembra 2020 prinesel 130 iztočnic s 743 variantami; 112 od 130 izrazov ima pripisano vsaj eno varianto, 100 jih ima bodisi varianto s spremenjenim vrstnim redom bodisi z vrinjeno ali manjkajočo sestavino, 12 pa ima samo sestavinske in oblikoslovne variante. V prvem prirastku še ni primera pravopisne variante, kakršna je na primer v izrazu *Le čevlje sodi naj Kopitar/kopitar*, ki smo ga s pomočjo ankete in korpusov že obravnavali (Meterc 2017: 227–228).

Skladijska variantnost se pojavlja s spremembo vrstnega reda leksikalnih sestavin paremioloških izrazov, vrivanjem sestavin, izpustom sestavin ali pa kombinacijo naštetega. Vrivanje ali izpust sestavine razlikujemo od zamenjave sestavine z novo sestavino, pri čemer gre zgolj za nastanek sestavinske variante. V nadaljevanju bomo prikazali skladijske variante v različnih tipih povedi, opremljene s podatki o njihovi približni pogostnosti v treh korpusih (Gigafida 2.0, sIWaC in Janes), ki jih v nadaljevanju označujemo s krajšavami G, S in J. Pri izrazih z visoko pogostnostjo ponekod navajamo le približno število pogostnosti. Pozorni bomo na pogostnostna razmerja in ponekod poskušali poiskati vzroke zanje. V krepkem tisku označujemo oblike, ki so bile zaradi pogostnosti v treh korpusih izbrane za osnovne slovarske oblike, v običajnem pa preostale oblike. Med preostalimi oblikami je za nas posebej zanimiva ločnica med izpričanimi variantami ter z zvezdico posebej označenimi oblikami, ki so se pojavile nekajkrat, vendar gre za neprepričljive zglede, oziroma so se pojavili zgolj enkrat ali pa jih v gradivu sploh nismo našli. Pri paremijah, o katerih smo podatke pridobili v okviru vprašalnika za slovenski paremiološki minimum in optimum (Meterc 2015: 206–211, 2017: 49–63), dodajamo še podatek o številu navedkov oblike v vprašalniku (označeno s krajšavo V); v primeru, da je bila enota prikazana anketirancem, to posebej navajamo, drugod pa podajamo število navedkov v okviru dodatnega vprašanja po koncu jedra ankete (»Se spomnite še kakšnega pregovora?«). Na koncu bomo predstavili še primer vpliva znanega besedila v funkciji popularizatorja na skladijsko zgradbo paremije.

2.1 *Primeri enostavnih povedi*

V prvem primeru gre za pregovor z izredno izostrenim pogostnostnim razmerjem med skladijskimi variantami:

Po jutru se dan pozna. G: 340, S: 130, J: 330, V: 15

Po jutru se pozna dan. G: 3, S: 2, J: 0, V: 0

*Po jutru dan se pozna. G: 0, S: 1, J: 2 (pesem), V: 0

Dan se po jutru pozna. G: 5, S: 13, J: 13, V: 3

Dan se pozna po jutru. G: 1, S: 1, J: 1, V: 0

*Dan po jutru se pozna. G: 0, S: 1 (pesem), J: 0, V: 0

Anketni navedki kažejo še bolj izostreno situacijo, saj so ljudje nagnjeni k navajanju najbolj relevantnih, stereotipnih oblik, tako da je raba določene variante lahko relativno visoka v primerjavi z njeno nizko prisotnostjo ali celo odsotnostjo med navedki v anketi. Po drugi strani pa ankete lahko dopolnijo sliko v primeru izrazov, ki so bolj pogosti v ustni kot pisni rabi (Meterc 2017: 70–71, 2019: 36) ali pa v primeru situacij rabe paremij, ki so redke iz čisto zunajjezikovnih vzrokov (Meterc 2017: 71). Za uslovarjenje so poleg osnovne slovarske oblike primerne tri oblike (ustaljene variante), dve potencialni obliki pa se pojavita zgolj v besedilu pesmi, saj je na njun nastanek vplival prav ritem pesmi: »Morš bit ful proti pa mal tut za, morš štekat, da po jutru dan se pozna« (Janes) in »Naj resnica se spozna, kajti žena pravi: Dan po jutru se pozna« (slWaC).

Tudi v naslednjem primeru je razmerje med pogostnostjo osnovne slovarske oblike in preostalih variant v korpusu izostreno, v rezultatih ankete pa še bolj. Dveh potencialnih oblik nismo potrdili niti v enem od treh korpusov ali z anketo:

Motiti se je človeško. G: 150, S: 110, J: 105, V: oblika, prikazana anketirancem

*Motiti se človeško je. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Človeško se je motiti. G: 12, S: 12, J: 5, V: 0

Človeško je motiti se. G: 0, S: 1, J: 2, V: 0

*Človeško se motiti je. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

V naslednjem primeru smo priča veliko bolj uravnoteženemu razmerju med variantama, od katerih pa smo vseeno brez težav določili osnovno obliko. Iskano shemo smo razširili tudi na dve obliki, ki pa ju nismo mogli potrditi niti z enim zgledom:

Od viška glava ne boli. G: 24, S: 30, J: 105, V: 2

Od viška ne boli glava. G: 19, S: 30, J: 39, V: 0

*Glava od viška ne boli. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Glava ne boli od viška. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Za klasični pregovor o Rimu nismo potrdili skladenjske variante niti s korpusno analizo niti z anketo:

Vse poti vodijo v Rim. G: 70, S: 69, J: 50, V: oblika, prikazana anketirancem

*Vse poti v Rim vodijo. G: 0, S: 0, J: 0

*V Rim vodijo vse poti. G: 0, S: 0, J: 0

* V Rim vse poti vodijo. G: 0, S: 0, J: 0

Dodajmo, da smo pregovoru s korpusno analizo potrdili tri sestavinske variante: *Vse ceste peljejo v Rim* (G: 1, S: 1, J: 0), *Vse ceste vodijo v Rim* (G: 3, S: 4, J: 2) in *Vse poti peljejo v Rim* (G: 1, S: 3, J: 2). Z vidika primerjave korpusnih in anketnih analiz je pomenljivo, da anketiranci niso ob osnovni obliki *Vse poti vodijo v Rim* našeli niti ene sestavinske variante, ki jih lahko potrdimo z analizo pisnih virov.

V zadnjem primeru varianta z zgolj vrinjeno sestavino *tudi* in identičnim besednim redom po njej, po pogostosti močno prekaša preostale tri variante, pri katerih je besedni red v odnosu do osnovne oblike spremenjen. Anketa ni prinesla niti navedka bolj pogoste variante niti navedka ene od manj pogostih. Za pet oblik nismo našli več kot ene potrditve v besedilih treh jezikovnih korpusov:

Počasi se daleč pride. G: 260, S: 300, J: 300, V: oblika, prikazana anketirancem

Tudi počasi se daleč pride. G: 50, S: 25, J: 18, V: 0

Počasi se zelo daleč pride. G: 4, S: 1, J: 0, V: 0

*Tudi počasi se zelo daleč pride. G: 0, S: 1, J: 0, V: 0 *Daleč se počasi pride. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Počasi se pride daleč. G: 2, S: 2, J: 2, V: 0

Tudi počasi se pride daleč. G: 2, S: 0, J: 0, V: 0 *Počasi se pride zelo daleč. G: 0, S: 1, J: 0, V: 0

*Tudi počasi se pride zelo daleč. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Daleč se pride počasi. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

2.2 Primeri večstavčnih povedi: priredja (brezvezja in izpusti) ter protivno priredje

Med večstavčnimi povedmi si bomo najprej ogledali za paremiološke izraze značilna priredja z brezvezji in izpusti, pozneje pa še primer protivnega priredja. V prvem in drugem primeru je dejstvo, zakaj ni potrjenih variant z zvezama *dobri prijatelji* in *rit nori* na prvem mestu, mogoče razložiti s postopnostjo razkrivanja poante pogovora oziroma stopnjevanjem:

Čisti računi, dobri prijatelji. G: 50, S: 38, J: 20, V: oblika, prikazana anketirancem

*Dobri prijatelji, čisti računi. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Računi čisti, prijatelji dobri. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Prijatelji dobri, računi čisti. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Glava sivi, rit nori. G: 0, S: 1, J: 1, V: 0

*Rit nori, glava sivi. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Sivi glava, nori rit. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Nori rit, sivi glava. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

V naslednjem primeru vidimo, da je dokaj pogosta lahko tudi varianta z zamenjanima zaimkoma *ti* in *jaz* (sicer brez navedka v anketi), v rabi pa zasledimo tak besedni red z dajalniškima oblikama *tebi* in *meni*, časovno sosledje s tematsko-konstrukcijskim vzorcem Danes X, jutri Y pa se ohranja pri vseh potrjenih variantah:

Danes jaz, jutri ti. G: 4, S: 9, J: 10, V: 1

Danes meni, jutri tebi. G: 4, S: 8, J: 1, V: 0

*Jutri ti, danes jaz. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Jutri tebi, danes meni. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Jaz danes, ti jutri. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Ti jutri, jaz danes. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Danes ti, jutri jaz. G: 5, S: 2, J: 2, V: 0

Danes tebi, jutri meni. G: 1, S: 0, J: 1, V: 0

*Jutri jaz, danes ti. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Jutri meni, danes tebi. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Jaz jutri, ti danes. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Ti danes, jaz jutri. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

V naslednjem primeru protivnega priredja s korpusno analizo za celo množico potencialnih skladenjskih variant nismo dobili potrditve niti v korpusih niti z anketo. Izjemi sta le varianta z izpadom sestavine *pa* ter oblikoslovna varianta s sestavino *grešnik*:

Greh se pove, grešnika pa ne. G: 12, S: 4, J: 4, V: 2

Greh se pove, grešnika ne. G: 1, S: 2, J: 6, V: 0

Greh se pove, grešnik pa ne. G: 3, S: 0, J: 2*, V: oblika, prikazana anketirancem

*Greh se pove, grešnik ne. G: 0, S: 1, J: 0, V: 0

*Greh se pove, grešnika pa nikoli. G: 0, S: 0, J: 1, V: 0

*Greh se pove, grešnik pa nikoli. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Greh se pove, ne grešnika. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Greh se pove, ne grešnik. G: 0, S: 0, J: 1, V: 0

*Greh se pove, grešnika se pa zamolči. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Greh se pove, grešnik se pa zamolči. G: 0, S: 1, J: 0, V: 0

*Greh se pove, grešnika zamolči. G: 0, S: 1, J: 0, V: 0

*Greh se pove, grešnik zamolči. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Greh se pove, grešnika se pa ne sme. G: 0, S: 0, J: 0, V: 1

*Grešnika se ne pove, greh pa. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

*Pove se greh, ne pa grešnika. G: 0, S: 0, J: 1, V: 0

*Pove se greh, ne grešnik. G: 0, S: 0, J: 1, V: 0

Oblike z rimo so najbolj pogoste. Oblike brez rime se v gradivu pojavijo kvečjemu z enim zgledom. O tem, da so rime, asonance in podobna slogovna sredstva za ohranjanje paremiološkega izraza v spominu govorcev ključne, je bilo v kontekstu slovenskih paremij že govora (Meterc 2017: 164–165). O tem pričajo tudi ugotovitve historične analize Claudie Aurich (2012: 208–209), ki je opazovala spremembe v sestavi angleških pregovorov od obdobja stare angleščine srednjega veka do danes, in ugotovila, da je slog v nadrejenem položaju v razmerju do ostalih sprožilcev sprememb v zgradbi pregovorov.

Dva anketiranca sta ob obliki iz SSKJ-ja navedla obliko, ki se je po korpusni poizvedbi izkazala za najpogostejšo in s tem osnovno slovarsko obliko. Poleg tega je bila v anketi navedena le še oblika *Greh se pove, grešnika se pa ne sme*, katere rabe pa v jezikovnih korpusih nismo mogli potrditi.

2.3 Primeri večstavčnih povedi: podredja

Oglejmo si dva primera povedi s podredjem. V prvem primeru pogostnostne razlike med potrjenimi variantami niso ostre, vseeno pa jasno izstopa najbolj osnovna oblika *Kjer osel leži, tam dlako pusti*. V SSKJ je bila vključena druga najbolj pogosta varianta, ki smo jo prikazali anketirancem. Število navedkov variant v anketi sovпада s hierarhijo osnovne oblike ter preostalih variant glede na pogostnost v gradivu jezikovnih korpusov.

Za obrnjeno zgradbo z glavnim stavkom na prvem mestu in odvisnikom, ki mu sledi, nismo našli potrditve v korpusih, v anketi pa tudi ni bila navedena niti enkrat med 23 navedki variant.

Kjer osel leži, tam dlako pusti. G: 15, S: 8, J: 12, V: 10

Kjer osel leži, dlako pusti. G: 5, S: 5, J: 1, V: oblika, prikazana v anketi

Kjer se osel valja, tam dlako pusti. G: 8, S: 2, J: 7, V: 6

Kjer se osel valja, dlako pusti. G: 4, S: 1, J: 3, V: 4

Osel dlako pusti, kjer leži. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Osel pusti dlako, kjer leži. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Osel dlako pusti, kjer se valja. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Osel pusti dlako, kjer se valja. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Izpostavimo nekaj razlogov za pogostnostna razmerja med variantami. Osnovna oblika se rima, rima pa se še ena od treh preostalih variant, ki so bile potrjene z več kot enim zgledom. V hierarhiji variant se jasno odraža težnja po izenačitvi števila zlogov na levi in desni strani oz. po harmoniji zlogov, ki je dobro dokumentirana npr. v razvoju angleških pregovorov skozi stoletja (Lückert 2014: 190). Harmonija zlogov je vzpostavljena v osnovni slovarski obliki *Kjer osel leži, tam dlako pusti*, varianti z odmikom od harmonije zlogov za en zlog (*Kjer osel leži, dlako pusti* in *Kjer se osel valja, tam dlako pusti*) sta manj pogosti, varianta z odmikom za dva zloga (*Kjer se osel valja, dlako pusti*) pa najmanj.

Variante z enakim številom zlogov na obeh straneh so pogosto najbolj številčne. Že v monografiji o paremiološkem optimumu (Meterc 2017: 226–227) smo opozorili na močan odziv anketirancev na varianto *Kdor išče, najde* izraza *Kdor išče, ta najde*. Anketiranci so se zelo močno odzvali na prikazano varianto *Kdor išče, najde*, ki načela harmonije zlogov ne izpolnjuje, čeprav je v rabi kar dobro zastopana, o čemer pričajo poizvedbe v treh korpusih:

Kdor išče, ta najde. G: 64, S: 87, J: 90, V: 53

Kdor išče, najde. G: 22, S: 24, J: 6, V: oblika, prikazana v anketi

Kdor išče, tudi najde. G: 2, S: 1, J: 2, V: 0

Kdor išče, ta tudi najde. G: 2, S: 2, J: 3, V: 0

*Tisti, ki išče, tudi najde. G: 0, S: 1, J: 0, V: 0

*Ta, ki išče, tudi najde. G: 0, S: 0, J: 0, V: 0

Redki sta tudi varianti *Kdor išče, tudi najde* s štirimi zlogi v glavnem stavku in *Kdor išče, ta tudi najde* s petimi zlogi.

2.4 *Vpliv popularizatorjev na variantnost izraza*

Oglejmo si še, kako na variantnost lahko vplivajo določena besedila (npr. reklame in popularne pesmi) v vlogi popularizatorjev. Tako se je zgodilo v primeru sestavinske variantnosti izraza, ki danes v rabi prevladuje v varianti *Najprej štalco, pol pa kravco*: »Vse dodane variante so enote s samoglasniško redukcijo (ničta varianta v SSKJ-ju je *Najprej štalica, potem kravica*)« (Meterc 2017: 93–94).

Vpliv na skladijsko zgradbo si lahko ogledamo pri izrazu, ki je bil v SSKJ vključen z osnovno obliko *Lahko je biti poveljnik po bitki*. V vlogi popularizatorja je nastopila pesem *Po bitki so generali vsi* skupine Pepel in kri iz leta 1976 (Meterc 2017: 225–226). Med 105 navedki variant se s sestavino *poveljnik* pojavi zgolj en navedek (*Po bitki so vsi poveljniki*), ostali navedki so s sestavino *general*. Vpliv popularizatorja pa se kaže tudi v skladijski zgradbi navedkov. Skladijska zgradba, ki je enaka obliki iz slovarja, kakršna je v rabi očitno krožila pred vplivom popularizatorja, se pojavi trinajstkrat (vendar s sestavino *general*: *Lahko je biti general po bitki*), preostale navedene oblike pa so:

Po bitki so vsi generali. (24)

Po bitki je vsak general. (10)

Po bitki je lahko biti general. (8)

Lahko je biti po bitki general. (7)

Po bitki je vsak lahko general. (6)

Po bitki so generali vsi. (4) – oblika iz pesmi

Po bitki je lahko vsak general. (4) Po bitki smo vsi generali. (4)

Vsak je po bitki general. (2)

Lahko je biti heroj po bitki. (2)

Lahko je biti po vojni general. (2)

- Vsak je lahko general po bitki. (2)
Po vojni je vsak general. (2)
Lahko je biti pameten, ko je že mimo. (1)
Po vojni smo vsi generali. (1)
Po bitki so vsi heroji. (1)
Po bitki so vsi junaki. (1)
Vsak je lahko general po koncu vojne. (1)
Lahko je biti general po vojni. (1)
Po bitki so vsi lahko generali. (1)

Korpusno preverjanje vseh navedenih variant presega okvir tega članka, ga bo pa treba opraviti za celotno slovaropisno obravnavo tega izraza. Navedimo le, da se je v preteklih raziskavah s korpusom Gigafida za najbolj pogosto obliko izkazala varianta *Po bitki je lahko biti general* in se z 82,3-odstotno poznanostjo uvrstila na 181. mesto v paremiološkem optimumu (Meterc: 2017: 245).

3 Zaključki

V slovaropisno obravnavo je dobro vključiti čim več korpusov, dodajati vire zunaj korpusov in anketirati. Skladenjskih variant s spremembo besednega reda je v do sedaj obravnavanih paremioloških izrazih razmeroma veliko. Število variant, v katerih opažamo skladenjsko variantnost, je primerljivo s številom variant s sestavinsko variantnostjo, pogosto pa se sopoljavljata in prepletata, kar je razvidno iz primerov, ki smo jih navedli v jedru članka. Ponovimo, da je ravno zaradi tega tako pomembno, da iščemo čim več možnih permutacij s kompleksnimi iskalnimi pogoji. Z analizo (zlasti korpusno) potrjujemo zglede rabe variant in s tem zapolnjujemo nekatera mesta v iskalni shemi. Med postopkom analize shemo širimo na čim več oblik (potencialnih variant), ki jih pozneje preverimo. V slovarski bazi beležimo pogostnosti posameznih variant po virih. V zapolnitvah iskalne sheme lahko prepoznamo dejavnike, značilne za paremiologijo, ki včasih vplivajo tudi na besedni red in s tem na skladenjsko variantnost: predvsem rimo, paralelizem, harmonijo zlogov in vpliv določenih dobro dokumentiranih popularizatorjev.

Viri

- Fran *slovarji* Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU Različica 8.0: <<https://fran.si/>> (dostop 27. 3. 2021).
- Korpus slovenskega spleta slWaC v2.1: <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=slwac&struct_attr_stats> (dostop 27. 3. 2021).
- Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin Janes v1.0: <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=janes&struct_attr_stats=1> (dostop 27. 3. 2021).
- Sprichwort-Plattform: <<http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort-Plattform>> (dostop 27. 3. 2021).

Literatura

- Aurich, Claudia, 2012: Proverb Structure in the History of English: Stability and Change. A Corpus-Based Study. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.
- Babič, Saša: Paremiologija – na križišču jezikoslovja in slovstvene folkloristike. Krajnc, Simona (ur.): Meddisciplinarnost v slovenistiki. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–31.
- Čermák, František, 2003: Paremiological Minimum of Czech: The Corpus Evidence. Burger, Harald, Häcki Buhofer, Annelies, Greciano, Gertrud (ur.): Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen. Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifik der Phrasologie. Hohengehren: Schneider Verlag. 15–31.
- Đurčo, Peter, 2014: Paremiologija i korpusnaja lingvistika. Vestnik novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta: filologičeskiye nauki 77. 13–17.
- Gliha Komac, Nataša, Jakop, Nataša, Ježovnik, Janoš, Klemenčič Simona, Krvina, Domen, Ledinek, Nina, Meterc, Matej, Michelizza, Mija, Mirtič, Tanja, Perdih, Andrej, Petric, Špela, Snoj, Marko, Žele, Andreja, 2016: Novi slovar slovenskega knjižnega jezika – predstavitev temeljnih konceptualnih izhodišč. Marušič, Franc, Mišmaš, Petra, Žaucer, Rok (ur.): Zbornik prispevkov s simpozija 2015. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici. 16–33.
- Jakop, Nataša, Meterc, Matej, 2016: Lexikografické spracovanie frazeologických variantov v novom slovníku slovinského spisovného jazyka. Lišková, Michaela, Vodrážková, Veronika, Děngeová, Zuzana (ur.): Akademický slovník současné češtiny a software pro jeho tvorbu aneb Slovníky a jejich uživatelé v 21. století: sborník abstraktů z workshopu. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. 55–56.
- Jesenšek, Vida, Ulčnik, Natalija, 2014: Spletni frazeološko-paremiološki portal: redakcijska vprašanja ob slovenskem jezikovnem gradivu. Jesenšek, Vida, Babič, Saša (ur.): Več glav več ve: frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi. Maribor: Oddelek za germanistiko Filozofske fakultete Univerze v Mariboru – Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 80–98.
- Kržišnik, Erika, 1987: Prenovitev kot inovacijski postopek. Slava 1/1. 49–56.
- Kržišnik, Erika, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. Jakop, Nataša, Jemec Tomazin, Mateja (ur.): Frazeološka simfonija: Zidaki frazeološke zgradbe. Ljubljana: Založba ZRC. 15–26.

- Lückert, Claudia, 2014: Prosodic aspects of proverb change in english: Panini's principle. Jesenšek, Vida, Grzybek, Peter (ur.): *Phraseologie im Wörterbuch und Korpus. Phraseology in Dictionaries and Corpora. Zora 97*. Maribor: Univerza v Mariboru. 205–216.
- Meterc, Matej, 2015: Online questionnaire providing information on most well-known and well-understood proverbs in Slovene language. Jesenšek, Vida, Grzybek, Peter (ur.): *Zora 97. Phraseologie im Wörterbuch und Korpus. Phraseology in Dictionaries and Corpora*. Maribor: Univerza v Mariboru. 205–216.
- Meterc, Matej, 2017: *Paremiološki optimum: najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Meterc, Matej, 2018: Psiholingvistična presoja rezultatov sociolingvistične raziskave poznavanja paremioloških ničtih variant. Będkowska-Kopczyk Agnieszka, Pfandl, Heinrich (ur.): *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 141–155.
- Meterc, Matej, 2019: Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju. *Jezikoslovni zapiski 25/2*. 33–45.
- Meterc, Matej, 2021: Aktualna raba in pomenska določljivost 200 pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov. *Jezikoslovni zapiski 27/1*: 45–61.
- Mlacek, Jozef, 1984: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mlacek, Jozef, 2001: *Tvary a tváře frazém v slovenčine*. Bratislava: Edícia *Studia Academica Slovaca*.
- Steyer, Kathrin, 2012: Sprichwortstatus, Frequenz, Musterbildung. Parömiologische Fragen im Lichte korpusmethodischer Empirie. Steyer, Kathrin (ur.): *Sprichwörter multilingual. Theoretische, empirische und angewandte Aspekte der modernen Parömiologie (Studien zur deutschen Sprache, Band 60)*. Tübingen: Narr. 287–314.
- Ulčnik, Natalija, 2011: Pregovori v procesu spreminjanja. Krakar Vogel, Boža (ur.): *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 22. Slavistika v regijah – Maribor*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 63–68.

Trpnik z izraženim vršilcem v slovenščini: korpusna raziskava

*Tamara Mikolič Južnič**

*Agnes Pisanski Peterlin***

Izvleček

Prispevek se osredotoča na primere trpnika z izraženim vršilcem, izraženim s strukturo *s strani + samostalnik v rodilniku*, saj je ta struktura pogosto označena kot problematična, vendar je le redko predmet obravnave v literaturi. Namen prispevka je ugotoviti, kako pogosto se trpnik z izraženim vršilcem pojavlja, v katerih besedilnih vrstah je najpogostejši in zakaj. Primeri trpnika z izraženim vršilcem so bili izvoženi iz korpusa Kres. Rezultati kažejo, da se v korpusu pojavljajo praktično vse možne slovnične oblike trpnika. Podrobna analiza primerov, identificiranih v posameznih podkorpusih korpusa Kres, potrjuje, da je raba strukture zelo odvisna od besedilne vrste. Zadnja faza raziskave preučuje morebitne razloge za rabo trpnika z izraženim vršilcem. Podatki nakazujejo, da bi lahko bil rabljen kot sredstvo za zmanjšanje odgovornosti vršilca za dejanja, izražena s trpnim glagolom.

Ključne besede: trpnik, izražen vršilec, korpusna analiza

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, tamara.mikolic@guest.arnes.si.

** Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, agnes.pisanskipeterlin@ff.uni-lj.si.

Abstract – The passive with the agent in Slovene: A corpus study

This paper focuses on instances of the passive voice with an overt agent expressed by the structure *s strani + noun in the genitive case*, as it is and often singled out as problematic, but seldom addressed in the literature. The aim of the paper is to establish how often the passive with an overt agent occurs, and which genres it occurs in most frequently and why. Instances of the passive with an overt agent were extracted from the Kres corpus. The results show that virtually all possible grammatical forms of the passive can be found in the corpus. A detailed analysis of the instances identified in the individual subcorpora of Kres confirmed that the use of the structure is highly dependent on the genre. In the last step of the analysis, possible reasons for the use of the passive with an overt agent are explored. The evidence suggests that it can be used as a device to reduce the responsibility of the agent for the action expressed by the passive verb.

Keywords: passive, overt agent, corpus analysis

1 Uvod

Trpnik v sodobni slovenščini predstavlja izziv tako z vidika slovnično-diskurznega opisa kot z vidika pragmatike. Kot slovnična oblika ne zahteva, da se izrazi vršilec dejanja, kar se zdi eden od pomembnih razlogov za njegovo uporabo. Kljub fleksibilnosti besednega reda v slovenščini pa jezikovni sistem dovoljuje tudi možnost trpnika z izraženim vršilcem dejanja. Postavlja se torej vprašanje, zakaj in v kakšnih primerih se ta oblika uporablja. V pričujočem prispevku se osredotočiva prav na to tematiko, in sicer na podlagi analize avtentičnih pisnih besedil v slovenščini, kot so izkazana v referenčnem uravnoteženem korpusu slovenskega jezika Kres. Raziskovalni vprašanji, iz katerih izhajava, sta: 1. kako pogosto se pojavlja trpnik z izraženim vršilcem dejanja v korpusu Kres; in 2. v katerih podkorpusih in zakaj se ta oblika pojavlja.

2 Pogled na trpnik v slovenskem jezikoslovju

2.1 Pretekle raziskave

V slovenskem prostoru je del strokovne javnosti do trpnika, zlasti trpnika z izraženim vršilcem dejanja, nekoliko zadržan in skozi šolski sistem se tak pogled prenaša tudi na širšo populacijo. Na to nas posredno opozarja tudi Slovenska slovnica

Jožeta Toporišiča (1991, 2000), v kateri preberemo, da je trpnik sicer »prav normalen kot pretvorba stavkov s splošnim vršilcem dejanja« (Toporišič 2000: 502), da pa je rabljen (samo) v strokovnih besedilih in še tam naj ne bi pretiravali.

Čeprav naj bi torej šlo za obliko, ki ni povsem dobrodošla v slovenskih besedilih, se trpniku posveča v zadnjih letih vedno več pozornosti. Doktorska disertacija Mojce Leskovec (2015) in članek, ki temelji na analizi disertacije (Leskovec 2016) opisujeta strukturo trpnika z vidika jezikoslovne obravnave skozi zgodovino slovenskega jezika. Logar Berginc in sod. (2016) se osredotočajo na korpusno analizo trpnika v strokovnih besedilih korpusa KAS, rezultate pa primerjajo z izsledki iz korpusa Kres, ki je bil uporabljen tudi v pričujoči raziskavi. Iskra (2015) v svojem diplomskem delu skuša ugotoviti, kako se raba trpnika spreminja v zadnjih desetletjih, Gönc (2006) pa je opazovala trpnik in njegovo rabo v luči oblikovanja novinarskega diskurza z ideološkega vidika. Primerjalno se trpniku posvečata Čibej in Orel Kos (2015), ki iščeta prevodne ustreznice angleških trpnikov v slovenščini in švedščini. Z drugačnega, teoretično jezikoslovnega vidika pa se s trpnikom ukvarja Orešnik (2007), ki v okviru teorije naravne skladnje ugotavlja, da je deležniški trpnik pogostejši od reflektivnega *se* trpnika ter da ima slednji nekatere druge omejitve pri rabi.

Toporišičevo mnenje je gotovo utemeljeno tudi na starejših jezikovnih priročnikih za slovenščino in se je skozi slovensko slovnično zgodovino le redko spreminjalo, kot povzema Leskovec (2016). Avtorica pravi, da so začetna slovenski slovnici namenjena besedila, ki so omenjala trpnik, predvsem navajala njegov obstoj in izkazovala nevtralen odnos do tega slovničnega sredstva, pozneje pa se, v času 19. stoletja, pa vse do leta 1934, ko je izšla četrta izdaja Breznikove *Slovnice za srednje šole*, v večini pojavlja posredno ali neposredno odklonilno mnenje, medtem ko v novejših delih, vključno s Toporišičem (2000), trpnik ponovno pridobi status sprejemljivega slovenskega izraznega sredstva, ki pa je večinoma omejeno na določene žanre (npr. zgoraj omenjena znanstvena in strokovna besedila). V Breznikovi slovnici iz leta 1916 je na primer zabeleženo: »Posebej pomni: slovenski jezik se trpne oblike ogiblje kolikor moči in rabi rajši namesto nje tvorjeno konstrukcijo, zlasti kadar si more pomagati s 1. ali 3. osebo množine ali z 2. osebo ednine« (Breznik 1916: 151). Na podobne poglede naletimo tudi v Bunčevi slovnici iz leta 1940: avtor eksplicitno pravi: »Pomni, da se slovenščina izogiblje pasiva! Izražamo se raje aktivno« (Bunc 1940: 106).

A čeprav slovnični opisi skozi relativno dolgo obdobje bolj ali manj izrecno odvrčajo od rabe trpnika, je struktura, kot ugotavljajo tudi Logar Berginc in sod. (2016), vse prej kot redka tako v splošnih besedilih kot – še bolj izrazito

– v specifičnih vrstah strokovnih besedil. Lektorsko društvo Slovenije na svoji spletni strani¹ v članku o trpnem načinu v slovenščini (Tasič 2016) med drugim navaja najpogostejše besedilne vrste, v katerih naj bi se trpnik pojavljal: strokovna in znanstvena besedila, uradna besedila (čeprav ni pojasnjeno, kaj naj bi sodilo v to skupino), uradovalna in pravna besedila, zlasti za to, da se ne omeni oziroma izpostavi vršilca dejanja.

Čeprav gre pri trpniku samo za pretvorbena obliko tvornika (pri čemer velja, da je vsak trpnik mogoče pretvoriti v tvornik, medtem ko obratno ne velja), je tvornik v slovenskem jeziku praviloma pogostejši. Drugače je le v strokovnih in znanstvenih besedilih – tam je zaradi gospodarnosti in nazornosti, če delovalnik/vršilec glagolskega dejanja ni pomemben, pogosto uporabnejši trpnik, ob tvornem in trpnem načinu pa se tudi tam uporablja še brezosebni način, torej s splošnim vršilcem. (Tasič 2016)

2.2 *Oblike trpnika*

Deležniška oblika trpnika, ki je predmet pričujoče analize, je ena od slovenskih neagentivnih struktur, torej tistih, kjer vršilec dejanja ni izražen oz. je izražen posredno v obliki drugih stavčnih elementov, ne pa osebk. V skladu s Toporišičevo slovnico (2000) slovenščina pozna dve obliki trpnika, deležniško in reflektivno. Deležniški trpnik se tvori z glagolom *biti* v danem času oz. naklonu in deležnikom na *-n/-t*: primeri 1–4 ponazarjajo rabe za povedni (primeri 1–3) in pogojni naklon (primer 4) ter za nedoločnik (primer 5), najdene v korpusu Kres (prim. razdelek 4).

- (1) V prvem delu so analizirani načini prevoza po posameznih relacijah in po skupinah dnevnih vozačev (osnovnošolci, srednješolci, študentje in delavci). (Internet, Zrc-sazu.si 2010) – trpnik sedanjika
- (2) Za najkoristnejšo igralko tekmovanja je bila izbrana Tonje Larsen. (Internet, 24ur.com 2010) – trpnik preteklika
- (3) Kdo bo torej izbran v to prvo jurišno ekipo. (Leposlovje, Cvetič 2003) – trpnik prihodnjika
- (4) Če pobudnik ne bi bil nezakonito izbrisan iz registra stalnih prebivalcev, kljub kazenski obsodbi ne bi izgubil dovoljenja [...] (Internet, varuh-rs.si 2010) – trpnik pogojnika
- (5) Vaje morajo biti izbrane tako, da ne škodijo ženskim organom. (Leposlovje, Leskošek 2002) – trpnik nedoločnika

1 <http://www.lektorsko-drustvo.si/jezikovni-pogovori/trpni-nain-v-slovenini>

Ob tem naj opozoriva tudi na številne primere, kjer prihaja do elipse pomožnega glagola in s tem izražanja trpnega naklona zgolj z deležnikom (primer 6), pa tudi take primere, kjer je deležnik rabljen v vlogi levega prilastka, vendar je njegova narava izrazito glagolska, na kar lahko kaže tudi prisotnost vršilca dejanja ob deležniku (primer 7).

- (6) [...] od dejansko plačane cene ali cene, ki jo je treba plačati za blago, kupljeno za uvoz v Slovenijo; [...] (Drugo, Državni zbor RS 1994)
- (7) [...] dovolil, da je s strani prorektorja imenovana komisija lahko pregledala potrebno dokumentacijo. (Internet, uni-mb.si 2010)

Refleksivna trpna oblika je tvorjena s *se* in je omejena na primere, ko je »predmet, ki ga dejanje prizadeva, neživ ali pa je sobesedilo tako, da se trpna oblika ne da razumeti tudi kot tvorna« (Toporišič 2000: 359). Refleksivni trpnik se lahko pojavlja v različnih glagolskih časih: navedeni primeri iz korpusa Kres so v sedanjiku (8), pretekliku (9) in prihodnjiku (10).

- (8) Knjiga se bere kot detektivka, saj avtor pred nami počasi razkriva koščke epidemoloških dokazov. (Internet, zrc-sazu.si 2010)
- (9) Dr. Hubert Požarnik je bil zraven, ko se je gradila demokracija. (Internet, Dnevnik 1999)
- (10) Prostor, na katerem se bo gradil kompenzacijski bazen, je zanimiv samo za lastnike gozdnih parcel. (Časopisi, Dnevnik 2000)

Ob navedenih pa obstajajo še druge omejitve rabe trpnika na *se*, ki jih omenja tudi Orešnik (2007: 33): »Trpnik na *se* je manj pogosten od trpnika z deležnikom. Trpnik na *se* se namreč rabi domala samo v tretjih glagolskih osebah, trpnik z deležnikom pa v vseh glagolskih osebah«. Glede pogostnosti obeh tipov trpne konstrukcije sicer še čakamo celovito korpusno raziskavo, ki bi na osnovi dejanske rabe potrdila domneve različnih avtorjev. V pričujočem prispevku se omejujeva na analizo rabe deležniškega trpnika, pri katerem je izražen vršilec dejanja, saj so ravno ti primeri v strokovni literaturi pogosto odsvetovani (glej razdelek 3) in zato zahtevajo posebno pozornost z vidika rabe.

2.3 Izražanje vršilca dejanja v trpnem načinu

Toporišič (1991: 297) nedvoumno navaja, da se trpnik v slovenščini uporablja, kadar želimo pozornost usmeriti na »tistega (tisto), ki ga prizadeva glagolsko dejanje, zamolčati ali potisniti ob stran pa (iz)vršilca glagolskega dejanja«. V skladu s to težnjo je po avtorjevem mnenju vršilec dejanja izražen kvečjemu s

prislovnim določilom izvora (ibid.) ali pa je izpuščen, in sicer »kadar ni važen ali pa ga nočemo ali ne moremo ugotoviti«. K vršilcu dejanja v trpnih konstrukcijah se Toporišič vrne še na drugih mestih svoje slovnice: navede ga med pomeni zvez, ki izražajo lastnost (ibid.: 351–352), ter pri prislovnem določilu vršilca (ali izvora) glagolskega dejanja (ibid.: 494). V primerih, ki jih navaja, je uporabljena predvsem konstrukcija s predlogom *od* (*Nisi preganjan od vseh*), ob tem pa navede tudi primere, kjer naj bi bilo prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja uvedeno z drugimi predlogi, kot so *iz* ali *z* (*Ograja je napravljena iz desk*, *Mesto je obdano z zidovi*), vendar ob te primere sopostavi tudi take, v katerih ni prisoten trpni naklon (*Pododoval sem po stricu*, *Vzemi si na posodo od banke*, *To smo zvedeli od soseda*, *Ta kruh je iz moke*), ki strogo gledano niso predmet najine razprave.

V starejših delih, posvečenih slovenski slovnici, praviloma najdemo omembe izražanja vršilca dejanja, ki je sicer lahko poimenovan nekoliko drugače (npr. povzročitelj dejanja, delovalnik, osebek aktivnega stavka, sredstvo). V slovnici iz leta 1934 Breznik razloži svoje stališče: »Trpnik se v slovenščini redko rabi, n. pr. *opikan od komarjev*, *od črvov sneden*. Večinoma se rabi po zgledu tujih (neslovanskih) jezikov, če govorimo o povzročitelju dejanja, n. pr. *Sovražniki so bili premagani od vojakov*« (Breznik 1934: 138).

Prav v zvezi z izražanjem »povzročitelja dejanja« oz. vršilca Breznik (ibid.) sicer omenja tri načine, kako ga lahko izrazimo, in sicer s predlogom *od*, kot v zgoraj omenjenih primerih, s predlogom *s/z*, ko gre za sredstvo oz. neživega vršilca (*so bili premagani z orožjem*), *Ne dajmo se slepiti z lepimi besedami*) ter s predlogom *po*, ko gre za živega vršilca (*Kraljica je bila obveščena po posebnem slu*, *Prerokovano je bilo po preroku*).

V zvezi z vršilcem dejanja Bunc (1940: 106) omenja le izražanje sredstva, za katerega navaja rabo predlogov *po* in *s*. Bajec in sod. (1956) prav tako navajajo, da je »osebek aktivnega stavka« navadno izpuščen, saj »poudarek ni na njem«. V primeru, ki ga navajajo (Bajec idr. 1956: 221), je v oklepaju uporabljena zveza s predlogom *od*: *Sin je bil pohvaljen (od očeta)*, pri čemer pa na drugem mestu (ibid.: 267) navedejo rabo »v trpni obliki za izražanje vzroka in izvora: *opikan od komarjev*; *zažgan od strele*; *poslan od prijatelja*«² ter poudarijo, da se predloga *od* ne uporablja za izražanje sredstva, za kar priporočajo uporabo predloga *s*: *vas je obdana z griči [...] (napačno: od gričev)*, izjema pa so pri tem primeri z izrazitim poudarkom »izvora«: *od samega cvetja je grob kar zasut*« (ibid.).

2 V navedenih primerih se avtorici nagibava k interpretaciji struktur, uvedenih z *od*, *s/z* ali *po*, kot izražanju vršilca dejanja, bodisi živega ali neživega oz. metaforiziranega.

Žagar (1984) po drugi strani ne odklanja rabe trpnika, niti takega z izraženim vršilcem dejanja, čeprav omenja, da je tvornik pogosteje rabljen. Edina možnost za izražanje vršilca dejanja, ki jo omenja, je predlog *od*, ki mu sledi samostalnik v rodilniku (ibid.: 138). Podobno tudi Kocmut (2013) v svojih priporočilih, kjer se sicer primarno posveča razlikam med brezosebno in trpno konstrukcijo *s se*, postavlja na prvo mesto tiste primere, kjer je vršilec dejanja izpuščen, če pa je že izražen, je to s predlogom *od*. Avtorica sicer sledi tradiciji odklanjanja zlasti deležniškega trpnika v korist tvornika (ibid.: 35).

Poleg omenjenih načinov izražanja vršilca dejanja pa poznamo še enega, in sicer zvezo *s strani + samostalnik v rodilniku*. Izražanje vršilca s to zvezo v skladu z zapisom na zgoraj navedeni strani Lektorskega društva Slovenije, »ni pravilno« (Tasič 2016), vendar je v sodobnem času razširjeno. Isto zvezo – brez sodb o njeni primernosti – v svojih raziskavah omenjata tudi Iskra (2015), ki ugotavlja, da je to edina zveza, ki se pojavlja za izražanje vršilca dejanja v primerih, ki jih obravnava, in zlasti Gönc (2006), ki zvezi pripisuje posebno mesto v določanju ideološke podlage publicističnega jezika. V Medinstitucionalnem slogovnem priročniku³ EU za slovenski jezik se zveza *s strani + rodilnik* pojavlja tako v primerih kot v veznem besedilu (včasih ob nominalizirani obliki glagola).

Če bi sodili po večini zgornjih opisov rabe trpnika z izraženim vršilcem dejanja, ki se med seboj sicer nekoliko razlikujejo, bi lahko sklepali, da je ta oblika v slovenščini rabljena le izjemoma in je pravzaprav nepotrebna. Vendar prav na podlagi tega, da trpnik z izraženim vršilcem obravnavajo priročniki iz različnih časovnih obdobij, se postavljajo vprašanja o njegovi dejanski pogostnosti in rabi. V pričujočem prispevku se osredotočava na problematiko izražanja vršilca dejanja s trpnikom v slovenščini, pri čemer se omejujeva na rabo trpnika z vršilcem dejanja, izraženim z zvezo *s strani + samostalnik v rodilniku*. Natančneje želiva s korpusno metodologijo preveriti dve hipotezi. Prva hipoteza zadeva obliko pojavljanja vršilca dejanja ob trpniku: pričakujeva namreč visoko prisotnost trpnika v širokem razponu slovničnih oblik ob strukturi *s strani + samostalnik v rodilniku*, ki bi lahko bila močan konkurent oblike z *od*. Druga hipoteza se osredotoča na vprašanje vpliva besedilnih vrst oz. žanrov na rabo trpnika: pričakujeva, da se bo v skladu z navedbami v literaturi analizirana oblika trpnika pojavljala različno pogosto v različnih podkorpusih analiziranega korpusa (za natančnejši opis korpusa prim. naslednji razdelek) ter da bo najpogostejša v strokovnih besedilih.

3 Dokument je na voljo na spletni strani publications.europa.eu/resource/genpub/PUB_OA_3110655SLC_PDF.1.2.

3 Korpus in metoda

3.1 *Korpus*

Za raziskavo je bil med razpoložljivimi slovenskimi korpusi izbran korpus Kres kot najbolj žanrsko uravnotežen korpus slovenskega jezika. Korpus je nastal v sklopu projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku v letih 2008–2012 in vsebuje približno 100 milijonov pojavnic. Čeprav je Kres razmeroma majhen korpus z vidika sodobnih standardov, je uravnoteženost in referenčnost tega korpusa odtehtala manjše število pojavnic. Besedila, ki sestavljajo korpus, so nastala med letoma 1990 in 2011 ter so vključena v obliki naključno izbranih vzorčnih odstavkov, ne v celoti, kar zagotavlja večjo raznovrstnost vsebine. Glede na besedilne vrste je korpus razdeljen tako, kot prikazuje tabela 1.

Tabela 1: Sestava korpusa Kres po podkorpusih

Podkorpus	Delež (v %)
Leposlovje	17
Stvarna besedila	18
Časopisi	20
Revije	20
Internet	5
Drugo	20

Uravnoteženost korpusa je bila zagotovljena tudi s pomočjo podatkov, pridobljenih z Nacionalno raziskavo branosti⁴ in Merjenja obiskanosti spletnih strani MOSS.⁵ Podrobnejši podatki o nastanku in zgradbi korpusa so opisani v Logar Berginc in sod. (2012), korpus pa je dostopen tako na spletni strani <http://www.korpus-kres.net/> s pomočjo vmesnika, ki je enak kot za Gigafido in druge korpuse, ki so nastali v omenjenem projektu oz. v povezavi z njim, kot tudi prek portala Instituta Jožef Stefan (<http://nl.ijs.si/noske/index.html>) oz. slovenske raziskovalne infrastrukture CLARIN (<https://www.clarin.si/noske/>) ter njihovega spletnega konkordančnika in orodja za analizo korpusov NoSketch Engine. Konkordančnik omogoča ukazno iskanje in izvoz podatkov v različnih oblikah.

4 <http://www.nrb.info/>

5 <http://www.moss-soz.si/>

Toda če so ostali podkorpusi, navedeni v tabeli 1, razmeroma homogeni,⁶ to ne drži popolnoma za korpus Internet, ki zajema tri novičarske portale (*24ur.com*, *siol.net*, *rtvslo.si*; skupno 8 milijonov besed), 62 spletnih strani ustanov (skupno 10,5 milijonov besed) in 29 spletnih strani podjetij (1,5 milijona besed). Avtorji korpusa (Logar Berginc in sod. 2012: 79) navajajo, da so pri sestavi korpusa »pregledali stanje v tujih korpusih (ki pa je zelo različno /.../« ter da »so bili deleži besed po taksonomiji v KRES-u v končni fazi naša subjektivna odločitev«, kar je sicer pri gradnji tovrstnih korpusov vselej deloma neizbežno (prim. tudi Logar Berginc in Ljubešič 2013). Izbira ima pri posameznih raziskavah lahko večji ali manjši vpliv, zato Logar Berginc in sod. (2012: 79) razkrivajo uporabnikom »to subjektivnost prav zato, da bodo lahko rezultate svojih poizvedb ustrezneje vrednotili ter interpretirali«. Tako se v najinem primeru zdi relevantno, da mestoma ta podkorpus vključuje tako kontroliran⁷ jezik avtorjev uradnih spletnih strani kot (jezikovno) nekontrolirane komentarje uporabnikov, kar velja zlasti za del podkorpusa Internet, ki zajema novičarske portale.

3.2 Metodologija

Raziskava je bila v začetku omejena le na deležniški trpnik in je bila sestavljena iz treh glavnih faz. V prvi fazi so bili podatki avtomatsko izluščeni iz korpusa, v drugi so bili odstranjeni nepravilni primeri, tj. primeri, ki za raziskavo niso bili relevantni, v tretji fazi pa so bili relevantni primeri ročno analizirani in kategorizirani.

Kot rečeno, so bili podatki izvoženi iz korpusa s pomočjo ukaznega iskanja. Za boljšo primerjavo so bili podatki izvoženi in analizirani v treh fazah. Ker trpnik kot glagolska oblika v korpusu nima posebne oblikoskladenjske oznake, ki bi omogočila enoznačno iskanje, so bili v začetku izvoženi vsi primeri, kjer se deležnik na *-n/-t* pojavlja v bližini (do 5 besed) glagola *biti*, posebej

6 Podkorpusa Lepslovsje in Stvarna besedila vsebujeta tako izvorna slovenska dela kot tudi prevode iz tujih jezikov, kar pristno odraža razmere na slovenskem knjižnem trgu, ki je izrazito zaznamovan s prevodi (prim. Zlatnar Moe et al. 2015). Ker je bilo v okviru kontrastivnih in prevodoslovnih raziskav pogosto poudarjeno, da se lahko prevodni jezik v rabi specifičnih struktur razlikuje od izvirnega, bi bilo koristno razmejiti dela v omenjenih podkorpusedih, kar zaenkrat ni mogoče in bi bilo zato lahko predmet prihodnjih analiz.

7 Izraz kontroliran jezik (in v nasprotnem pomenu nekontroliran) se nanaša na dva vidika nadzora nad ubesedovanjem: po eni strani je to jezik, ki ga že sami avtorji pri pisanju nadzirajo bolj zavestno, po drugi strani je to tudi jezik, ki je podrejen jezikovnemu pregledu s strani lektorjev ali drugih akterjev in na ta način zaznamovan z večjo reguliranostjo oz. strožjim sledenjem normam, ki jih predpisujejo slovenski jezikovni priročniki in druga priporočila.

pa so bili označeni tisti, pri katerih se je ob deležniku pojavljal vršilec dejanja (izražen s strukturo *s strani + samostalnik v rodilniku* in za primerjavo tudi z *od + samostalnik v rodilniku*), saj so ravno ti primeri tisti, ki so osrednja tema najine raziskave. Iskalni pogoj je razmeroma širok in je poleg primerov trpnika zajel tudi številne druge primere. Skupno je bilo tako po prvi fazi izluščenih 765.703 primerov. Med temi je bilo 755 takih, ki so vsebovali potencialni trpnik in zvezo *s strani + samostalnik v rodilniku*, ter 3.306 primerov s potencialnim trpnikom in zvezo *od + samostalnik v rodilniku*. Zaradi odsotnosti posebne oznake za trpnik je bilo, kot sva omenili zgoraj, tudi pri primerih z izraženim vršilcem dejanja nujno pred podrobnejšo analizo odstraniti neprave primere. Kriterij za razvrščanje primerov je bila možnost slovnične pretvorbe v paralelno aktivno obliko, ne glede na pragmatične in druge dejavnike.⁸ Na ta način sva izločili vse primere, kjer je deležnik rabljen pridevniško (*opozoril, ki smo jih slišali v preteklih letih*), kot povedkov prilastek ali povedkovo določilo (*ki smo jih slišali v preteklih letih*), vse primere z neprehodnimi glagoli (*negativni in zaskrbljeni odzivi*), primere, kjer je deležniška oblika posamostaljena (*za spodbujanje lojalnosti in vdanosti s strani zaposlenih*) ter vse primere, kjer se zveza *s strani* pojavlja ob drugih elementih (npr. pridevnikih, glagolnikih itd.: *umazanem poskusom diskreditacije s strani medijskih lakajev*). Ob tem velja poudariti, da se pri korpusnem iskanju strukture z *od* pojavi še veliko več nepravilnih primerov, saj je oblikovno manj specifična in iskalni pogoj zajame poleg primerov z vršilcem dejanja tudi take, kjer je izraženo časovno obdobje (*Stalno je odprta od začetka junija do konca oktobra*), prostor (*komora je torej zaprta od zunaj*), vzrok (*Bil je ves zaripel od obvladovanja položaja*), primerjava (*Mikeov je bil videti najbolj zdelan od vseh*) in druga razmerja.

Tudi pri trpnikih, ob katerih je vršilec dejanja izražen s strukturo *s strani + samostalnik v rodilniku*, je bilo prisotnega nekaj šuma, vendar veliko manj kot pri strukturah z *od*. Tako so bili med nepravimi primeri taki, kjer *s strani* ne uvaja vršilca dejanja (*Ti eseji so objavljeni v knjigah Pogled s strani*) ali ko ne gre za trpnik in posledično niti ne za vršilca dejanja (*Dosežek bo kmalu viden in pridobili si boste simpatije s strani nadrejenih*).

Nepravi primeri so bili torej odstranjeni ročno, nato pa so bili identificirani primeri s strukturo *s strani + samostalnik v rodilniku* analizirani z jezikovnega

8 V tej fazi sva se omejili na možnost slovnične pretvorbe, ki je prav zaradi prisotnosti vršilca dejanja v načelu vedno preprosta. Nisva se ozirali na pragmatične in druge dejavnike, ki so vplivali na izbiro trpnika kot glagolske oblike in zaradi katerih bi lahko aktivna oblika bila v danem sobesedilu manj primerna, saj je pragmatična neustreznost aktivne oblike razlog več za vključitev primera v nabor in ne obratno.

vidika ter z besedilnovrstnega vidika. Na jezikovni ravni sva se osredotočili na položaj vršilca dejanja v deležniškem stavku (pred deležnikom ali po njem), tip deležniške strukture (osebna glagolska oblika ali deležniški polstavek) ter glagolski čas oz. način, v katerem je trpnik (sedanjik, preteklik, prihodnjik, pogojniki, velelniki, drugo). Besedilne vrste, v katerih se trpnik pojavlja, sva analizirali s pomočjo oznak v korpusu Kres, kot so kategorizirane v okolju NoSketch Engine in ki razmeroma natančno specificirajo izvor v korpus vključenih besedil, ne samo osnovni podkorpus, v katerega sodijo (prim. tabeli 1 in 2). Rezultati analiz so predstavljeni v nadaljevanju.

4 Rezultati in diskusija

4.1 Pogostnost in oblike

Po zgoraj opisanih metodah sva iz korpusa Kres izluščili pojavitve trpnika, ob katerem je vršilec dejanja, izražen z zvezo *od + samostalnik v rodilniku* ali z zvezo *s strani + samostalnik v rodilniku*. Izkazalo se je, da so po odstranitvi nepravilnih primerov, katerih delež je v primeru zvez z *od* znašal 86 %, v primeru *s strani* pa le 10 %, – morda proti pričakovanjem – številčnejši primeri z zvezo *s strani*, ki jih je 676, tj. približno 6,76 na milijon besed, medtem ko je tistih z *od* 444, tj. 4,44 na milijon. To pomeni, da je prvih okrog 50 % več kot drugih, kar nedvomno potrjuje pomembno vlogo, ki jo zveza, uvedena s *s strani*, ima v sodobnem jeziku pri trpnem naklonu, prav tako pa tudi potrjuje prvo hipotezo, izpostavljeno zgoraj, in upravičuje odločitev, da tej zvezi posvetimo našo pozornost v nadaljevanju.

Zveza, uvedena s *s strani*, se v korpusu Kres pojavlja ob trpniku tako v primerih, ko gre za osebno glagolsko obliko, kot tudi v primerih, ko je trpnik rabljen samostojno, torej v levih ali desnih polstavkih (gl. tudi primere 1–7 v razdelku 2).⁹ V tabeli 3 so prikazani podatki o pojavljanju trpnika v omejenih vlogah.

9 Avtorici deležniške trpne oblike upošteva kot polnopravne primere trpnika z ozirom na to, da je deležnik običajna glagolska oblika, le da ne tudi osebna. Po drugi strani v opis ne zajemava primerov, kjer je vršilec dejanja vezan na glagolsko dejanje, izraženo z glagolnikom oz. nominalizacijo, saj so to kljub njihovi delno glagolski naravi dejansko samostalniki.

Tabela 2: Pojavljanje trpnika v korpusu Kres glede na glagolski naklon in čas

Glagolski naklon/čas	Število pojavitev	Pogostnost na milijon besed
Povedni naklon	605	6,05
sedanjik	263	2,63
preteklik	289	2,89
prihodnjik	33	0,33
Pogojni naklon	20	0,20
Vlelni naklon	0	0
Polstavčni deležnik	71	0,71
levi prilastek	47	0,47
desni polstavek	27	0,27

Z izjemo velelnega naklona, ki se v opazovanem korpusu ne pojavlja v trpni obliki z izraženim vršilcem dejanja, se trpnik pojavlja v vseh omenjenih oblikah. Najpogosteje ga najdemo v povednem naklonu v obliki sedanjika ali preteklika, veliko redkeje tudi prihodnjika, še manjkrat pa se pojavi v pogojnem naklonu. Pogostost posameznih oblik je gotovo vezana na izbor korpusa, saj bi pri drugačnem izboru besedil (npr. v korpusu akademskih besedil KAS, ki ga analizirajo Logar Berginc in sod. 2016) rezultati bili vsaj deloma drugačni. Zanimivo pa je, da se trpnik kljub relativni nenaklonjenosti normativnih priročnikov, katerim v večini sledi tudi slovenska lektorska skupnost,¹⁰ živahno pojavlja z vso svojo raznovrstnostjo.

Ob osebnih glagolskih oblikah najdemo tudi nezanemarljivo število primerov, v katerih je trpni deležnik rabljen samostojno, v vlogi levega prilastka ob samostalniku ali povedka desne polstavčne strukture. V primerih, kjer se trpnik pojavlja levo od samostalnika, se glagolska narava opazovane strukture pogosto najbolj zamegli, saj gre za vlogo, ki je tipično pridevniška. Vendar v analiziranih konkordancah ob takih trpnih deležnikih najdemo tudi izraženega vršilca dejanja, kot v primeru 11, kar ravnotežje spet prenese nekoliko v prid glagolski interpretaciji.

(11) Primeri s strani ljudi povzročeni katastrof so požigi, zastрупitve in eksplozije. (Stvarna besedila, Skok, Peterlin in Ribarič 2005)

10 Naj bralce spomniva, da je večina besedil, zbranih v korpusu Kres (z delno izjemo internetnega podkorpusa), izšla v tiskani obliki in bila pred tem pregledana s strani lektorjev.

Še bolj se ohrani prava glagolska narava trpnega deležnika v primerih, ko je rabljen kot nosilec desne polstavčne strukture (primer 12), prisotnost vršilca dejanja pa poudari to naravo.

(12) V dokaz tega sta spodaj podpisana predstavnika, pooblaščenca s strani svojih vlad, podpisala ta sporazum. (Stvarna besedila, Državni zbor RS 1999)

V zgornjih dveh primerih je razvidna tudi značilnost, povezana z izražanjem vršilca dejanja ob deležniškem trpniku, in sicer pozicija vršilca dejanja glede na trpnik. *Zvezo s strani + samostalnik v rodilniku* lahko namreč najdemo tako levo od trpnega deležnika kot tudi desno, pri čemer je desna pozicija bistveno pogostejša, kot vidimo v tabeli 4.

Tabela 3: Pozicija vršilca dejanja

Mesto vršilca dejanja glede na trpni deležnik	Število pojavitev	Pogostnost na milijon besed
Levo	90	0,90
Desno	586	5,86

Pozicija ni vezana na obliko trpnika oz. njegov čas ali naklon, saj se vršilec dejanja lahko pojavlja levo ali desno od trpnika v vseh časih in naklonih (vzorec vseh možnih kombinacij je povzet s primeri 13–18). Ko je vršilec dejanja levo od trpnega deležnika, je navadno pomožni glagol postavljen pred vršilca dejanja, kot v primerih 13 in 14, v primeru 15 z levim polstavčnim deležnikom pa je neposredno pred deležnikom. Ko je trpna oblika osebna (v povednem ali pogojnem naklonu), jo najdemo tik po deležniku (primer 16) ali tudi po vrinjenih elementih (primer 17). Enako velja tudi, ko je trpnik uporabljen kot nosilni element desnega polstavka (primer 18).

(13) Zanimivo je, da so naši kolegi v sosednji Hrvaški že pred leti doumeli, da bodo s strani kolegov zapostavljeni, in imajo danes doktorat znanosti, kadar predavajo tuji jezik na fakultetah. (Časopisi, Večer 1998) – prihodnjik, vršilec dejanja na levi

(14) V času revolucije je bilo s strani revolucionarjev prepovedano braniti se pred njimi. (Časopisi, Nova obzorja 2003) – preteklik, vršilec dejanja na levi

(15) Na skupščini pooblaščenca investicijske družbe NFD1 so bili v petek potrjeni vsi s strani uprave predlagani sklepi, med drugim sklep o

nerazporeditvi lanskega dobička. (Časopisi, Večer 1999) – levi deležniški polstavek, vršilec dejanja na levi

- (16)»Vsako prijavo, če je podana s strani občana, moramo pač vzeti resno,« je pojasnil. (Časopisi, Dnevnik 2009) – preteklik, vršilec dejanja na desni
- (17)V primerih, ko je vozilo poškodovano nasilno ali objestno s strani tretjih oseb – vse bolj »priljubljeni« risi v laku z ostrim predmetom po bokih parkiranih avtomobilov – je zavarovanec upravičen do zavarovalnine brez soudeležbe pri škodi v obliki franšize. (Časopisi, Dnevnik 2007) – sedanjik, vršilec dejanja na desni po vrinjenih elementih
- (18)Moderna država je posoda moči, oblikovana s strani političnega aparata, ki si priznava suverene pravice znotraj meja in si prilašča pravico, da jih brani z vojaško močjo. (Strokovna besedila, Knific in Bogataj 2008)

4.2 *Distribucija v različnih besedilnih vrstah*

Za trpne deležnike, ki so se pojavili z izraženim vršilcem dejanja, uvedenim z zvezo *s strani*, sva preverili tudi, v katerih podkorpusih oz. besedilnih vrstah se pojavljajo. V tabeli 5 je navedeno absolutno število pojavitev trpnega deležnika v posameznih podkorpusih korpusa Kres, ob tem pa tudi pogostnost na milijon besed, ki je preračunana v skladu z velikostjo posameznega podkorpusa (prim. tabelo 1).

Tabela 4: Pojavljanje trpnega deležnika v podkorpusih korpusa Kres

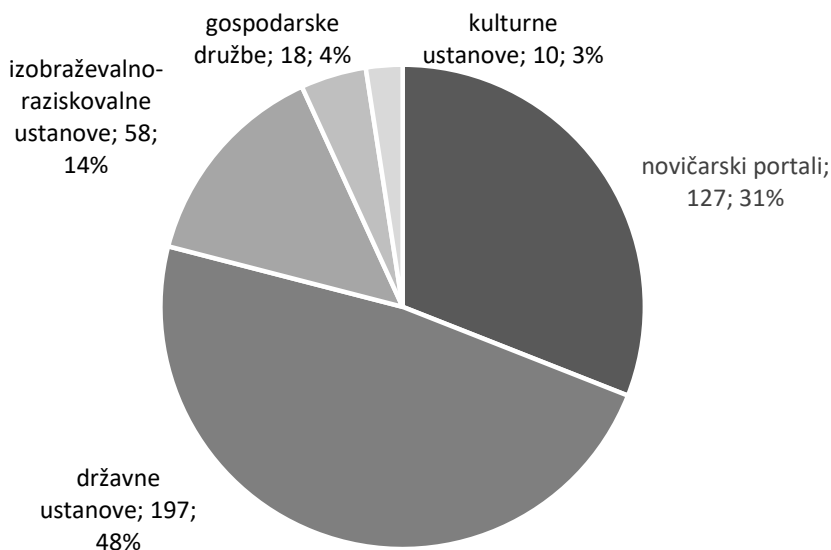
Podkorpus	Absolutno število pojavitev	Pogostnost na milijon besed
Leposlovje	6	0,35
Stvarna besedila	57	3,17
Časopisi	79	3,95
Revije	40	2,00
Internet	420	84,00
Drugo	84	4,20

Kot lahko hitro razberemo iz tabele 5, je obravnavana oblika trpnika z izraženim vršilcem prisotna v vseh podkorpusih, pri čemer je njegova pogostnost podobna v podkorpusih Stvarnih besedil, Časopisov, Revij in Drugih besedil, izrazito pa izstopata podkorpus Internet in podkorpus Leposlovje. V slednjem se namreč trpnik pojavlja izjemno redko, natančneje v 6 primerih oz. 0,35-krat

na milijon pojavnic. Zanimivo je, da se vsak od teh primerov pojavi v drugem delu in torej ne gre za posameznega avtorja, ki bi bil posebej naklonjen uporabi trpnika.¹¹ Kot zgled primera iz tega podkorpusa navajava primer 19.

(19) Razumljivo je, da ne želite, da bi bil Benedict takšni krutosti izpostavljen s strani novega gospodarja. (Leposlovje, Quick 2005)

Po drugi strani se trpnik pojavlja nenavadno pogosto v podkorpusu Internet – kar 20-krat pogosteje kot v podkorpusu Drugo, ki je naslednji po pogostnosti. Prav zaradi te izredne pogostnosti, pa tudi zaradi posebnosti sestave korpusa Internet, ki je bila izpostavljena v razdelku 4.1, so na sliki 1 prikazani rezultati za posamezne podvrste internetih besedil oz. besedilodajalcev.

Slika 1: Absolutne vrednosti in deleži primerov trpnika v posameznih delih podkorpusa Internet.

11 Prav tako zanimivo je dejstvo, da se polovica teh primerov iz leposlovja pojavi v izvirnih slovenskih delih, polovica pa v prevodih. Kot je bilo omenjeno zgoraj, se med jezikom v prevedenih delih in jezikom del, izvorno napisanih v tem jeziku, lahko pojavljajo specifične razlike, saj je bilo večkrat dokazano, da se značilnosti izvirnega jezika lahko prenašajo v prevod. Ker sta v leposlovnem podkorpusu združeni obe vrsti besedil, ne moremo dokončno presoditi, ali se kaj podobnega dogaja tudi v primeru trpnika. Iz identificiranih zgledov z izraženim vršilcem dejanja se zdi, da kake posebne razlike ni.

Razberemo lahko, da se obravnavana oblika trpnika najpogosteje pojavlja na uradnih spletnih straneh državnih ustanov (48 % vseh primerov), ki jih zaznamujeta zlasti dve vrsti strokovnih jezikov, pravni in uradovalni (primer 20).

(20) Projekt je sofinanciran s strani Evropske komisije. (Internet, upr.si 2011)

Drugi del podkorpusa, ki izkazuje veliko pogostnost obravnavane strukture, pa so besedila z novičarskih portalov. V tem primeru gre za popolnoma drugačno sliko, saj sta ravno v tem delu podkorpusa internetnih besedil združeni dve jezikovni različici, ki sta si med seboj zelo različni. Na eni strani se namreč tu pojavlja publicistični jezik, ki je značilen tudi za Časopise in Revije, vendar je navadno zaradi pogosto zelo ažurnega dodajanja vsebin manj podvržen običajnemu pregledovanju, ki so ga deležna časopisna in revijna besedila (primer 21). Po drugi strani pa so ob teh »uradnih« vsebinah prisotni tudi komentarji uporabnikov, ki načeloma niso izpostavljeni nobeni obliki jezikovne kontrole: včasih so taki komentarji popolnoma v skladu s slovensko normo (primer 22), včasih pa (tudi močno) odstopajo od nje na različne načine (primer 23).

(21) Nogometna zveza Slovenije bo prispevala 100 tisoč evrov, preostalih 44,5 tisoč evrov pa bo sofinancirano s strani Fundacije za šport. (Internet, siol.net 2010)

(22) Težko me bo prepričati, da ta poteza ni režirana s strani energetskega lobija. (Internet, siol.net 2010)

(23) Ker ti si pa očitno plačan s strani »pravice« da pluske talaš tistim k ženske žalijo, a? :) (Internet, siol.net 2010)

Ker se v literaturi omenja, da se trpnik najpogosteje pojavlja v strokovnih besedilih, je vredno poglobljeno pogledati tudi podatke za podkorpusa Drugo in Stvarna besedila. Primeri trpnika v korpusu Drugo so iz dveh vrst besedil, in sicer v veliki večini iz besedil Državnega zbora (sej, zakonov ipd.)¹² ter le v 4 primerih iz postprodukcijskih besedil RTV Slovenija. V korpusu Stvarnih besedil pa najdemo različna strokovno znanstvena in zlasti poljudnoznanstvena besedila. V obeh primerih pa je kljub vsemu pogostnost trpnika z izraženim vršilec dejanja zelo nizka v primerjavi s korpusom internetnih besedil. V teh

12 Besedila sej Državnega zbora so (sicer prečiščene) transkripcije govorne komunikacije, zato bi bilo mogoče, da se v tovrstnih primerih pojavijo skladijski vzorci, ki so značilni za govorjeni jezik, vendar najina analiza takih posebnosti ne potrjuje: gre za primere, v katerih prevladuje razmeroma formalen register in ki so precej različni od neformalnega govora, npr. *Uvajanje vseh oblik zasebne zdravstvene dejavnosti naj bo postopno in nadzorovano s strani Ministrstva za zdravstvo, ki odgovarja za delovanje sistema zdravstvenega varstva*.

dveh podkorpusih se trpnik z izraženim vršilcem dejanja ne pojavlja bistveno pogosteje kot v publicističnem jeziku, kar je verjetno pogojeno z dejstvom, da je trpnik, ko je uporabljen v takih besedilih, navadno rabljen z namenom, da bi zakrili vršilca dejanja.

4.3 Vzroki za rabo trpnika z izraženim vršilcem

Kot smo videli v zgornjih primerih, je pojavnost trpnika popolna, tudi v primerih, ko je vršilec dejanja izražen: v trpni obliki se namreč v obravnavanem korpusu pojavljajo vsi nakloni in časi (z izjemo velelnika). Če k 676 primerom, ko je za izražanje vršilca dejanja uporabljena zveza *s strani*, prištejemo še 444 primerov s predlogom *od*, dobimo skupno 1120 primerov oz. 11,20 pojavitev na milijon besed. Dejstvo je torej, da se trpnik z izraženim vršilcem kljub negativnim stališčem normativnih priročnikov redno pojavlja v slovenskih pisnih besedilih, zato se želiva v nadaljevanju posvetiti potencialnim vzrokom, ki avtorje besedil privedejo do izražanja vršilca dejanja, torej vprašanju, zakaj je izraziti vršilca v trpni strukturi sploh potrebno. V skladu z normo naj bi trpni naklon uporabili, ko ne želimo ali ne moremo povedati, kdo je vršilec dejanja (prim. 2. razdelek). V nekaterih tujih jezikih, npr. angleščini ali italijanščini, je trpni naklon pomembno sredstvo pri določanju tematske strukture besedila oz. tako imenovani členitvi po aktualnosti (Toporišič 2000: 667–668), saj je zaradi neizraženih sklonskih oblik samostalnikov težko spreminjati besedni red npr. osebka, povedka in predmeta. V slovenščini lahko zaradi izrazitih oblikoslovnih značilnosti dosežemo enak učinek s preprosto spremembo vrstnega reda: *Jabolko je pojedel Peter*, pri čemer je zaradi različnih sklonov še vedno popolnoma jasno, kdo je vršilec dejanja. Vprašanje je torej, kakšna je pragmatična potreba po izražanju vršilca dejanja ob trpniku.

Raziskava Logar Berginc in sod. (2016), ki sicer ni popolnoma primerljiva s pričujočo (zaradi narave korpusnega iskanja avtomatsko vključuje vse primere, ki so oblikovno skladni z vzorci, značilnimi za trpnik,¹³ tukaj pa se omejujeva na ročno prečiščene primere z izraženim vršilcem dejanja), skladno z najinimi rezultati nakazuje, da o rabi trpnika ne moremo govoriti »enorodno in posplošeno« (Logar Berginc in sod. 2016: 243), obenem pa nam rezultati analize trpnika z izraženim vršilcem potrjujejo, da vsaka tehtnejša razlaga s pragmatičnega vidika zahteva več kot samo številčni pregled posameznih oblik trpnika.

13 Logar Berginc in sod. (2016) na primer ne ločujejo med primeri, pri katerih gre dejansko za trpno obliko (npr. *biša je zgrajena*), in takimi, pri katerih je deležnik že izrazito pridevniški in gre pri strukturi verjetno bolj za povedek *biti* s povedkovim določilom (npr. *znanstveniki so prepričani*).

Možnost, da bi bil trpnik uporabljen zato, da bi bila razmerja v povedi jasnejša, je posebej v primerih z izraženim vršilec dejanja malo verjetna, saj je aktivna oblika v načelu (in v obravnavanih primerih) primarna in s slovničnega vidika v vseh pogledih enostavnejša. Težko je tudi verjeti, da je raba trpnika odraz želje po objektivnosti ali višji formalnosti, saj je velik delež primerov, ki sva jih analizirali, ravno iz podkorpusa internetnih besedil, specifično iz komentarjev uporabnikov (kar je razvidno iz vsebine posameznih primerov) in prav v teh načeloma ni opaziti težnje po zviševanju formalnosti.

Po drugi strani pa se najina opažanja ujemajo z zanimivim odgovorom, ki ga na to vprašanje ponuja Gönc (2006) v svoji diplomski nalogi, posvečeni analizi novinarskega diskurza v povezavi z vladajočo ideologijo, ki sledi Van Dijkovi (1988) kritični analizi diskurza. V zvezi s poročanjem o žrtvah konflikta v Iraku v prvih letih tretjega tisočletja avtorica (ibid.: 40–44) navaja različne stopnje izražanja odgovornosti v zvezi z žrtvami nasilja: od jasno izražene odgovornosti s tvornim načinom, kjer je vršilec dejanja poudarjen, prek manj jasno izražene odgovornosti s trpnim načinom, ob katerem je vršilec dejanja potisnjen iz vloge osebka v vlogo prislovnega določila, bodisi s strukturo *s strani* bodisi metonimično kot navedba kraja ali časa (*so padli pod britanskimi kroglasti*), pa do primerov, ko odgovornost ni izražena in je uporabljen trpni način brez vršilca dejanja, ki pa se ga da razbrati iz sobesedila oz. predhodnega vedenja, ter končno do primerov, ko je odsotna vsakršna odgovornost za dejanje in je uporabljen reflektivni trpnik *s se*.

Zdi se torej, da vršilca dejanja ob trpniku pogosto izrazimo takrat, kadar sicer želimo omeniti, kdo je dejanje izvršil, vendar nočemo na tega vršilca uperjati posebne pozornosti (primer 24). Pri tem primeri iz obravnavanega korpusa nakazujejo, da lahko tudi položaju vršilca dejanja – levo ali desno od trpnika – pripišemo posebno vlogo, saj postavitve levo od trpnika še bolj odvzame pozornost od vršilca, ker je bližje temi stavka (primer 25), medtem ko je položaj po trpniku nekoliko manj zamegljen, ker je vršilec dejanja vseeno lahko v danem stavku postavljen v vlogo reme oz. nove informacije (primer 26, pa tudi primer 24).

(24) Najprej je bila izvedena kontrola porabe sredstev s strani Urada za nadzor proračuna RS. (Časopisi, Neviodunum 2008)

(25) Primeri s strani ljudi povzročениh katastrof so požigi, zastрупitve in eksplozije. (Stvarna besedila, Skok, Peterlin in Ribarič 2005)

(26) Ta sposobnost sicer ni podprta s strani Win32 sistema. (Stvarna besedila, Desk 1997)

Tako kot torej na splošno velja, da naj bi vsako izrazno sredstvo v jeziku imelo svojo funkcijo v sistemu, tudi za izražanje vršilca ob trpniku lahko trdimo, da ima svoje mesto v slovenskem sistemu: ne gre sicer za strogo slovnično motivirano funkcijo, temveč za pragmatično sredstvo za niansiranje odgovornosti vršilca določenega dejanja. Seveda pa je to le en, morda najbolj očitni razlog za pojavljanje vršilca dejanja: gotovo vsaj v govorjenem diskurzu velja, da se vršilec dejanja pojavi tudi tedaj, ko se tvorec sredi stavka odloči, da bi izrazil to udeležensko vlogo, morda pa bi v različnih situacijah lahko identificirali še kak drugi razlog. Vsekakor pa velja, da korpusni podatki potrjujejo, da ima trpnik (in ob njem izražen vršilec dejanja) popolnoma upravičen razlog za obstoj in uporabo tudi v slovenskem jeziku. Situacije, ko je treba odgovornost bolj ali manj zamegliti, so različno pogoste v različnih besedilnih vrstah, kot smo videli, vendar se pojavljajo povsod.

5 Sklepi

V prispevku sva s korpusno analizo želeli preveriti dejansko rabo trpnika z izraženim vršilcem dejanja s *s strani* + *samostalnik v rodilniku*. Gre torej za strukturo, ki je v dosedanjih razpravah o trpniku v slovenščini obravnavana izrazito obrobno, poleg tega pa je v obstoječih priročnikih slovenskega jezika razmeroma nedosledno pokrita in slabo utemeljena na dejanski rabi. Izkazalo se je, da s korpusno metodologijo lahko identificiramo in razčlenimo pojavljanje različnih oblik trpnika ter da je ta z vidika slovnične obravnave nekoliko zapostavljena izrazna možnost živa v jeziku in ima določene pragmatične funkcije, ki jih ni mogoče zanemariti.

Z analizo sva najprej želeli preveriti hipotezo, da se struktura, pri kateri je vršilec dejanja uveden z zvezo *s strani*, pojavlja v korpusu in ali lahko predstavlja alternativo v priročnikih opisane oblike z *od*. Rezultati so pokazali presenetljivo dejstvo, da ne samo, da je zveza s *s strani* prisotna v vseh podkorpusih korpusa Kres, temveč je tudi v celoti precej pogostejša od zveze z *od*.¹⁴

Čeprav je bila večina primerov najdena v podkorpusu Internet, se je potrdila tudi druga hipoteza, ki je osredotočena na neenakomerno pojavljanje trpnika v različnih besedilnih vrstah. Trpnik z vršilcem dejanja, uvedenim z zvezo *s strani*, se je med raznimi internetnimi besedili pojavljal najpogosteje na uradni straneh državnih ustanov, bistveno manj pogosto pa v ostalih podkorpusih

14 Zaradi prostorskih omejitev se jim tukaj nisva posvetili, vendar bi bilo zanimivo preveriti tudi druge, morda tudi manj posredne načine izražanja vršilca, npr. prek(o), via, s pomočjo in druge.

Kresa. Zdi se, da je internetni medij manj izpostavljen normativnosti ter tudi na uradnih spletnih straneh, zaznamovanih s pravnim strokovnim jezikom in uradovalnim jezikom, brez večjih pomislekov sprejema trpni način. Ob tem velja izpostaviti, da je trpnik pogost tudi v primerih iz forumov in komentarjev, pri katerih je raba jezika velikokrat nestandardna, vendar bi bilo za temeljitejši pregled tovrstnih rab smiselno uporabiti drugačen korpus, kjer so posamezni internetni žanri bolje ločeni med sabo (gl. korpus Janes¹⁵).

Glede na to, da naj bi trpnik v slovenskem jeziku načeloma uporabili takrat, kadar vršilca dejanja ne želimo ali ne moremo izraziti, se postavlja vprašanje, ali je mogoče prepoznati razloge za rabo trpnika z izraženim vršilcem dejanja. Analizirani primeri nakazujejo, da ima raba z vršilcem dejanja lahko konkretno pragmatično vlogo pri izražanju odgovornosti za dejanje. Medtem ko je pri tvorni obliki odgovornost za dejanje jasno postavljena na vršilca v obliki osebka, lahko pri trpniku odgovornost ostane popolnoma neizražena ali pa je izražena v omiljeni obliki z uporabo prislovnega določila vršilca dejanja. Ker je v določenih besedilnih vrstah tako izražanje ne samo zaželeno, temveč verjetno tudi nujno potrebno, je vloga tovrstnih struktur torej jasno določena v jezikovnem sistemu.

V zvezi s korpusno analizo trpnika velja pripomniti, da je zaradi oblikovne neizrazitosti in prekrivnosti z navidezno podobnimi strukturami (npr. glagolom biti v vlogi kopule in povedkovim določilom ali prilastkom) nujno korpusne primere prečistiti tudi ročno, kar je relativno zamudno, vendar vredno truda, saj so zaradi tega rezultati tudi statistično veliko bolj zanesljivi.

V prihodnosti se avtorici želiva posvetiti še številnim drugim vprašanjem, ki so povezana s trpnikom. Gotovo je treba podrobneje analizirati tudi primere, kjer je vršilec dejanja uveden s predlogom *od*, ter ugotoviti, ali morda različna izrazna načina nimata tudi različne distribucije v besedilnih vrstah oz. podkorpusih. Posebno obravnavo bi zahtevali pomensko in pragmatično povezani primeri, ko je glagolsko dejanje izraženo z nominalizacijo oz. glagolnikom s tvornim pomenom, ob katerem je prav tako izražen vršilec dejanja (npr. *bombardiranje s strani kozmičnih žarkov*). Nujno bi bilo, poleg tega, korpus Internet nadomestiti z bolj kontrolirano obliko, kjer se ne bi mešali standardna in nestandardna jezikovna raba. Za slovnični opis pa se zdi precej pomembna tudi analiza realnih primerov rabe z vidika udeleženskih vlog, ki so ubesedene ob trpniku.¹⁶ Pričakovali bi namreč, da oblika izkazuje mešane lastnosti zlasti

15 <http://nl.ijs.si/janes/>

16 V ta namen bi morda lahko kljub majhnemu številu vključenih povedi uporabili tisti del korpusa *ssj500k 2.0*, ki ima označene udeleženske vloge.

v polstavkih, kjer je njena narava razdvojena med glagolsko in pridevniško, in da prisotnost ali odsotnost udeležencev v glagolskem dejanju lahko vpliva na večjo ali manjšo sprejemljivost stavkov v trpnem načinu.

Zahvala

Raziskovalna programa št. P6-0218 (TMJ) in P6-0215 (APP) je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri in literatura

- Bajec, Aanton, Rudolf Kolarič in Mirko Rupel, 1956: Slovenska slovnica. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Breznik, Anton, 1916: Slovenska slovnica za srednje šole. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Breznik, Anton, 1934: Slovenska slovnica za srednje šole. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Bunc, Stanko, 1940: Pregled slovnice slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Clarin. <https://www.clarin.si/noske/> (dostop 7. 3. 2021).
- Čibej, Jaka in Silvana Orel Kos, 2015: Slovene and Swedish translation equivalents of the English passive in two discourse types. Schlamberger Brezar, Mojca, David J. Limon in Ada Gruntar Jermol (ur.): Contrastive analysis in discourse studies and translation = Analyse contrastive de discours et traduction = Kontrastive Diskursanalyse und Translation. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 234–253.
- Gönc, Katja, 2006: Novinarski diskurz in vladajoča ideologija. Analiza poročanja časnika Delo o napadu na Irak. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Iskra, Lorena, 2015: Spremembe tendenc pri rabi trpnega glagolskega načina v času med drugo polovico 20. stoletja in začetkom 21. stoletja. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Kocmut, Aleksandra, 2013: Pravipis: zbirka pogostih pravopisnih kavljev z nekaj napotki za brskanje po e-slovarjih. Ljubljana: Modrijan.
- Korpus JANES. <http://nl.ijs.si/janes/> (dostop 7. 3. 2021).
- Korpus KAS. http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/corp_info?corpname=kas (dostop 7. 3. 2021).
- Korpus Kres. <http://www.korpus-kres.net/> (dostop 7. 3. 2021).
- Korpus ssj500k. 2.0. <https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1165> (dostop 7. 3. 2021).
- Leskovec, Mojca, 2016: Jezikoslovni pogled na trpnik v zgodovini slovenskega jezika. Jezik in slovstvo 61/1. 3–13.
- Leskovec, Mojca, 2016: Trpnik v nemščini in slovenščini: zgodovina jezikoslovne obravnave in raba v sodobnih slovenskih besedilih. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

- Logar Berginc, Nataša, Miha Grčar, Marko Brakus, Tomaž Erjavec, Špela Arhar Holdt in Simon Krek, 2012: Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in cc-KRES: gradnja, vsebina, uporaba. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko; Fakulteta za družbene vede.
- Logar Berginc, Nataša in Nikola Ljubešić, 2013: Gigafida in sIWaC: tematska primerjava. Slovenščina 2.0 1/1. 78–110.
- Logar Berginc, Nataša, Špela Arhar Holdt, in Tomaž Erjavec, 2016: Slovenski strokovni jezik: korpusni opis trpnika. Kržišnik, Erika in Milan Hladnik (ur.): Toporišičeva obdobja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 237–245.
- Medinstitucionalni slogovni priročnik. <https://publications.europa.eu/code/sl/sl-000100.htm> (dostop 7. 3. 2021).
- Merjenje obiskanosti spletnih strani MOSS. <http://www.moss-soz.si/> (dostop 7. 3. 2021).
- Nacionalna raziskava branosti. <http://www.nrb.info/> (dostop 7. 3. 2021).
- NoSketch Engine. <http://nl.ijs.si/noske/index.html> (dostop 7. 3. 2021).
- Orešnik, Janez, 2007: Slovenski trpnik na se (v naravni skladnji). Slavistična revija 55/1–2. 32–39.
- Tasič, Darja, 2016: Trpni način v slovenščini. Lektorsko društvo Slovenije. <http://www.lektorsko-drustvo.si/jezikovni-pogovori/trpni-način-v-slovenini> (dostop 7. 3. 2021).
- Toporišič, Jože, 1991: Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 2000: Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.
- Van Dijk, Teun Adrianus, 1988: News and Discourse. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Zlatnar Moe, Marija, Tanja Žigon in Tamara Mikolič Južnič, 2015: Center in periferija. Razmerja moči v svetu prevajanja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Žagar, France, 1984: Tvornik in trpnik. Jezik in slovstvo 29/4. 135–139.

Kako da ... oziroma kako naj to povem?

*Nataša Pirih Svetina**

Izvleček

V prispevku je predstavljena raziskava s področja uporabnega jezikoslovja, in sicer s področja poučevanja slovenščine kot tujega jezika predvsem za govorce makedonščine. Za makedonščino je značilno, da je izgubo nedoločnika nadomestila z raba tako imenovane da-zgradbe. Le-to govorce makedonščine uporabljajo tudi v slovenščini, predvsem v položajih, ko bi bila na mestu ustrežnejša raba nedoločnika ali namenilnika. To je še dodatno spodbujeno z dejstvom, da je ‚da‘ v slovenščini zelo razširjen in vsestransko uporaben veznik, kar v didaktičnem smislu otežuje pristope pri poučevanju, saj je težko jasno formulirati pravila, kje je raba da-zgradbe tudi v slovenščini pravilna, smiselna in ustrezna, v katerih primerih pa bi jo bilo nujno nadomestiti z drugimi jezikovnimi sredstvi. V prispevku, ki je sestavljen iz treh delov, najprej pojasnimo okoliščine njegovega nastanka, nato predstavimo nekaj primerov pretirane in neustrezne rabe da-zgradbe v slovenščini, v tretjem delu pa poskušamo podati nekaj praktičnih rešitev, ki bi jih veljalo preizkusiti pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika z namenom boljših rezultatov pri učenju slovenščine za govorce makedonščine (in ne samo zanje).

Ključne besede: slovenščina kot TJ, pomenska skladnja, nedoločnik, da-zgradba

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, natasa.pirihsvetina@ff.uni-lj.si.

Abstract – Kako da ... or Kako naj to povem or simply How to say it better?

The topic of this contribution is the incorrect use of *da-construction* in the Slovene language of primarily Macedonian speakers. The Macedonian language had lost the infinitive as well as the supine form of the verb and later replaced the two by the so-called *da-construction*. The latter is used by Macedonian speakers of the Slovene language also in the positions where the infinitive or the supine form would be expected and preferable. The paper consists of three parts. The first part introduces the circumstances and the context of the conducted empirical research. In the second part some results of the survey showing the incorrect use of *da-construction* in the Slovene language are presented. Finally, the paper brings forward some practical solutions that could be useful in teaching Slovene as a foreign language to speakers of Macedonian (and also to speakers of other languages).

Keywords: Slovene as FL, semantic syntax, infinitive, da-construction

1 Uvod

V prispevku s področja uporabnega jezikoslovja se ukvarjam z vprašanji poučevanja skladnje v slovenščini kot tujem jeziku (TJ) za govorce makedonščine in v manjši meri tudi drugih slovanskih jezikov. Sam naslov prispevka nakazuje možnost razprave v več smereh. Prva smer bi bila lahko vprašanje izbire jezikovnih sredstev za izražanje želenega pomena v ciljnem jeziku, v našem primeru v slovenščini. To bi kazalo na to, da gre za prispevek, ki naslavlja vprašanja s področja pomenske skladnje, znotraj katere se dejansko sprašujemo o možnostih izražanja (istega) želenega pomena z različnimi jezikovnimi sredstvi in z različnimi skladijskimi strukturami (*Na konferenci nisem sodelovala zaradi bolezn*i/*Na konferenci nisem sodelovala, ker sem bila bolna*). Z dopolnitvijo prvotnega vprašanja v naslovu v *Kako, da to povem*, pa se razmišljanje obrne predvsem v smer opažanja, da gre za zaznano neustrezno rabo besede *da* v slovenščini, ki je značilna predvsem za določene skupine uporabnikov slovenščine kot drugega (J2) ali tujega jezika (TJ).

Da so tovrstna skladijska vprašanja – torej raba različnih jezikovnih sredstev za izražanje (istega) želenega pomena in vzporedno opažanje rabe neustreznih ali vsaj manj primernih jezikovnih sredstev v določenih kontekstih – relevantna predvsem pri sopostavljanju dveh ali več jezikov, je znano dejstvo. O možnostih ter konkretnih in ustreznih skladijskih rešitvah se največkrat sprašujemo pri prevajanju ali tolmačenju besedil iz enega v drug jezik ali pri poučevanju določenega jezika za uporabnike nekega drugega oziroma nek

drugih jezikov. V kontekstu slovenskega izobraževalnega sistema velja to tako pri poučevanju različnih tujih jezikov za govorce slovenščine kot tudi pri poučevanju slovenščine kot TJ za uporabnike drugih jezikov. In prav k slednjemu vodi naslov tega prispevka.

Prispevek je sestavljen iz treh delov. V drugem in tretjem poglavju je predstavljen kontekst, v katerem je delo nastalo, v osrednjih, četrtem in petem poglavju, predstavimo opravljeno raziskavo in nekaj njenih rezultatov, v sklepnem, šestem poglavju pa poskušamo podati nekaj možnih rešitev.

2 Leto plus in korpus KOST

Univerza v Ljubljani je v letu 2016 v skladu z razvojno strategijo slovenskega visokošolskega prostora in v želji po uspešnejši internacionalizaciji (Strategija 2016) uvedla poseben modul za mednarodne študente, ki ga je poimenovala Leto plus. Njegov osnovni namen je podporno učenje slovenščine s ciljem čim uspešnejšega vključevanja mednarodnih študentov v študijski proces (v slovenščini) in življenje v Sloveniji.¹ V okviru tega modula se od študijskega leta 2016/17 dalje vsako leto več kot 300 študentov uči slovenščino v okviru dveh izbirnih predmetov Slovenščina kot tuji jezik – lektorat 1 in lektorat 2, ki sta akreditirana v okviru enopredmetnega študijskega programa slovenistike na prvi bolonjski stopnji. Vsak od predmetov je akreditiran s 3 točkami ECTS, prinaša pa najmanj 45 kontaktnih ur z lektorskimi vajami in dodatnih 15 ur učenja slovenščine ob različnih dejavnostih (fonetične vaje, konverzacija, delavnica uporabe e-virov za slovenščino, govorno nastopanje ipd.). Med mednarodnimi študenti, ki svoj študij na prvi ali drugi bolonjski stopnji na UL opravljajo kot redni (torej ne izmenjavni) študenti, jih je po tradiciji največ govorcev slovenščini bližnjih jezikov. Prihajajo predvsem iz držav, ki so nastale na območju nekdanje Jugoslavije. V štud. letu 2020/21 je bilo med 326 študenti, ki so se v jesenskem semestru vključili v predmet Slovenščina kot tuji jezik – lektorat 1, največ študentov iz Makedonije (95), Srbije (93) ter Bosne in Hercegovine (86). Pričakovano so ti študenti večinoma torej govorci makedonščine, srbsčine, bosanščine ali hrvaščine kot svojih J1.

V okviru modula se je porodila ideja o namenskem zbiranju in hranjenju raznovrstnih besedil, ki nastajajo v okviru obeh omenjenih predmetov kot domače naloge in drugi raznovrstni pisni prispevki študentov. Tako je začel nastajati

1 <https://www.uni-lj.si/studij/let-plus/o-nas/> (dostop 5. 4. 2021).

korpus KOST (Korpus slovenščine kot tujega jezika), elektronska zbirka besedil učečih se slovenščine kot J2 in TJ. Korpus je rastoča in stalno dopolnjujoča se zbirka, ki ima v času priprave tega prispevka približno 500.000 besed, kar ga uvršča med manjše tovrstne specializirane korpusse (Stritar 2012). Ne glede na svojo velikost pa že v tej fazi omogoča sistematično opazovanje določenih pojavov, ki so bili pred tem zgolj predmet anekdotičnih, večinoma naključnih, vsekakor pa manj sistematičnih in s podatki slabše podkrepjenih opazanj. O korpusih usvajanja različnih tujih jezikov, njihovih značilnostih, namembnosti in raznoliki uporabnosti imamo v slovenščini na voljo izvrstno monografijo (Stritar 2012), v kateri se lahko podučimo tudi o značilnostih nastajajočega korpusa KOST, ki ima svojega predhodnika v pilotnem korpusu, poimenovanem piKUST. Čeprav se je zbiranje gradiva za korpus KOST z Leta plus razširilo tudi na druge naslove in naslovnike – predvsem na učeče se slovenščine kot J2 in TJ znotraj različnih programov Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ), večina besedil v elektronski zbirki v tem trenutku še vedno pripada govorcem južnoslovanskih jezikov. Ker je korpus zaenkrat še majhen, tudi številke v njem niso zanesljive, so pa tudi v tem trenutku, če ne reprezentativne, zagotovo indikativne.

3 Raziskovalna vprašanja

Naj za začetek z dvema primeroma iz korpusa KOST poskusim ilustrirati, o čem bo v nadaljevanju tekla beseda.

Vendar vem da moram da nadaljevam z moje študije, če hočem da uspešno naredim ispite.

Moramo da se pogovarjamo za meso, ker hočemo da kuvamo in treba dobra kolicina kava, če hočemo da smo budni do 2 ali 3 urh, odvisno od atmosveru.²

Pri poučevanje slovenščine kot TJ za govorce bližnjih jezikov, med katere sodijo predvsem prvi jeziki zgoraj omenjenih skupin mednarodnih študentov UL, učitelji opažamo in spremljamo najrazličnejše pojavne oblike, fenomene, ki bi jih lahko v učnem procesu poimenovali tudi stalno prisotni in ponavljajoči se izzivi. So pa ti izzivi šele z besedili, načrtno zbranimi in označenimi v zgoraj omenjenem korpusu, dobili možnost bolj sistematičnega opazovanja in spremljanja, tako da upamo, da se bo iz njih dalo potegniti tudi za poučevalno

2 Gre za neposredni prepis iz korpusa, pri čemer so namerno ohranjene vse značilnosti prvotnega zapisa.

prakso relevantne zaključke, kar do sedaj, ob bolj ali manj sprotnih in anekdotičnih zapisih, dejansko ni bilo mogoče.

V kontekstu jezikovnega stika, do katerega prihaja med sorodnimi in sosedskimi jeziki, za katere veljajo v paru s slovenščino vsi prej omenjeni južnoslovanski jeziki, so interference tudi na skladenjskem področju pričakovane (Balažič Bulc 2004). Tako v kontekstu relativne bližine jezikov v stiku opazujemo skladenjske realizacije pomensko enakih ali vsaj zelo podobnih propozicij. Te naj bi imele različne skladenjske uresničitve, vendar se zaradi interferenc dogaja, da uporabniki iz svojega J1, ki je v tem primeru izhodiščni jezik, v slovenščino, ki je v tem primeru ciljni jezik, prenesejo tudi izhodiščno skladenjsko strukturo.

Ena od takih skladenjskih struktur so tudi omenjene da-zgradbe (Šekli 2018), ki na prvi pogled kažejo na pretirano rabo ali celo zlorabo besede »da« v slovenščini s strani omenjene populacije, kot je razvidno tudi iz zgornjih ilustrativnih primerov (... *vem da moram da* ...). To se dogaja na mestih, kjer v slovenščini to ni niti pričakovano niti upravičeno, ter tudi v primerih, ko imamo v slovenščini na voljo ustrežnejšo, celo, z vidika izrekanja, bolj ekonomično zgradbo. V kontekstu poučevanja pa se je relevantno spraševati, kako, kdaj in s čim te neustrezne konstrukcije nadomestiti. Pri tem se zadnje vprašanje seveda nanaša na vprašanje ustreznega didaktičnega gradiva, ki naj bi ga ponudili uporabnikom, ne pa na konkretna jezikovna sredstva, saj zanje vsaj načeloma vemo, katera naj bi to bila – v navedenem primeru seveda nedoločnik (*Vem, da moram nadaljevati*).

Moja prvotna zamisel o ukvarjanju s pomensko skladnjo poučevanja slovenščine kot TJ se je rodila ob preizkušanju posredovanja različnih možnosti in načinov izražanja namena, namere, namernega oziroma nameravanega v slovenščini. Zanimalo me je namreč:

- a) Zakaj moji študenti namesto pričakovane (in v didaktičnem gradivu eksplicitno ponujene) zveze v slovenščini *grem delat* vztrajajo pri neustrezni ^{*3}*grem da delam*, za katero sicer vemo, da je izpričana v njihovih jezikih?
- b) Kaj naj naredim, da do take rabe ne bo prihajalo oz. kako naj jo preprečim?

Hkrati pa se mi je zastavilo tudi vprašanje, zakaj je v slovenščini namera lahko izražena samo z *V Ljubljano sem prišel, da bi študiral*, ni pa npr. mogoče uporabiti ^{*v}*Ljubljano sem prišel, da študiram*, čeprav načeloma velja, da slovenščina

3 Znak * uvaja neustrezno oz. neustaljeno rabo v slovenščini.

sosledice časov ne pozna, kar bi lahko predstavljalo problem v zadnjem navedenem primeru (ustrezno seveda: *V Ljubljano sem prišel študirat*).

Podobna vprašanja so se porodila tudi ob primerih tipa *Hočem, da mi pomagáš* proti **Hočem, da ti pomagam*, kar je v slovenščini zamenljivo s *Hočem ti pomagati*. Ali tudi *Rad bi, da se kdaj vidiš* proti **Rad bi, da te vidim*, ki je v slovenščino »prevedljiv« z *Rad bi te videl*.

Na tem mestu se je očitno izkazalo, da z vidika poučevanja slovenščine kot TJ nista problematična zgolj potrebna sprememba glagolskega naklona (kot v primeru *prišel sem, da bi ...*) ali časa (*prišel sem, da bom ...*), ampak tudi vprašanje različnih delovalnikov oz. vprašanje, na koga je usmerjeno oziroma se nanaša nameravano glagolsko dejanje.

4 Raba »da« v slovenščini in v drugih južnoslovanskih jezikih

Beseda »da« je razširjena v različnih južnoslovanskih jezikih. Je večpomenska in večfunkcijska beseda, v slovarju slovenskega knjižnega jezika⁴ predstavljena najprej kot veznik in nato kot soglašalni in poudarjalni členek. V slovenščini je veznik *da* predvsem eden od najpogosteje rabljenih podrednih veznikov. Kot navaja slovnica v prilogi *Sporazumevalnega praga za slovenščino* (2004), uvaja vsebinske odvisnike (tako tudi še *ali, če, naj* in vprašalni zaimki), ki nadomeščajo samostalniško besedno zvezo. Vsebinski odvisniki se pojavljajo za glagoli in izrazi, ki izražajo govorčev odnos do povedanega (čustva, mišljenje, voljo ...) (prav tam). V Gabrovšek in Žele (2019: 492) so ti opredeljeni tako:

Vsebinski odvisniki zapolnjujejo pomensko vlogo vsebine stanja/dogajanja/procesa. Uvajajo jih glagoli govorjenja, mišljenja in zaznavanja. Vsem je skupno, da gre za človekovo dejavnost in za zaznavanje sveta okoli sebe. Primarni vsebinski odvisnik je predmetni (in znotraj njega tožilniški). Posebnost vsebinskih odvisnikov v primerjavi z drugimi je, da je matični stavek nadrejen le na strukturni ravni, na pomenski pa prevlada odvisnik, ki izraža vsebino povedanega/videnega/mišljenega. Povedek matičnega stavka tako le strukturno odpira vezljivostno mesto za odvisnik in s tem napoveduje vsebino, izraženo v t. i. vsebinskem odvisniku.

Namenoma kot prvo referenco na tem mestu uporabljam slovnico *Sporazumevalnega praga za slovenščino*, ki jo pojmujem kot ustrezno referenčno pedagoško

4 <https://fran.si/201/esskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/> (dostop 5. 4. 2021).

slovnico za področje slovenščine kot TJ. Slovnica Sporazumevalnega praga (2004: 195) kot podkategorijo vsebinskih odvisnikov navaja poročani govor, ki ga prav tako uvajajo vezniki *da, naj, ali/če* in vprašalni zaimki. Poleg predmetnega odvisnika, kot najpogostejšega med vsebinskimi odvisniki, veznik *da* uvaja še namerni odvisnik (*Zbrali smo se, da bi dokončali delo*), v kombinaciji s *tako* pa tudi posledičnega (*Deževalo je, tako da je bil izlet prestavljen*).

Tako glagoli govorjenja ali rekanja, ki uvajajo poročani govor, kot glagoli mišljenja, čustvovanja, volje, zaznavanja ipd. sodijo med pomensko nepopolne glagole, ki jih je Toporišič (1982, 2000) glede na njihove pomene razvrstil v 14 različnih kategorij in zanje zapisal, da jih je mogoče postaviti v zvezo z nekim drugim pomensko popolnim glagolom v nedoločniku (*Hočem peti/Boji se govoriti*). Podobne tem zvezam so tudi zveze glagolov premikanja z namenilnikom (*Gre študirat/Hodi delat*). Pri tem bi opozorila še na slovensko poimenovanje za glagolsko obliko supin oziroma namenilnik, ki se očitno povezuje z namenom oziroma izvira iz namere in se tako pomensko povezuje z izražanjem namere, skladijsko pa z že omenjenim namernim odvisnikom, ki ga v slovenščini prav tako uvaja veznik »da«. Gabrovšek in Žele (2019: 491) pojasnjujeta to takole:

Namen je pomembna sestavina glagolov premikanja in je vsaj deloma abstrahirana izpeljava prostora, saj glagoli, ki vključujejo pomensko sestavino ‚premikanja‘, nakazujejo prehod iz starega v novo stanje, naj bo to sprememba kraja (in s tem tudi časa) ali sprememba stanja, ki jo osebek namerava opraviti. Tudi udeleženska vloga je ista, in sicer cilj dejanja (Žele 2001: 74): Okoli vratu se ga nosi kot amulet, da bi nas ščitil pred škodljivimi vplivi.

Iz navedenih ilustrativnih primerov je razvidno, da govorci južnoslovanskih jezikov tudi v primerih, ko v slovenščini struktura z »da« ni predvidena, le-to uporabijo. Vemo, da je tako imenovana da-zgradba v makedonščini posledica izgube nedoločnika (Šekli 2018: 59). Ta pojav se v literaturi omenja kot posledica balkanizacije makedonskega jezika oziroma kot balkanizem, ki makedonščino – tudi po nekaterih drugih njenih značilnostih – uvršča v skupino balkanskih jezikov. Da-zgradba, tudi da-konstrukcija ali da-stavek (Koneski 1982: 177) je sestavljen iz členka *da* in glagola v osebni glagolski obliki, najpogosteje v sedanjiku (Aleksova 2013, 2019; Minova-Gjurkova 2007: 256 in dalje, Bojkovska in drugi 2008: 256 in dalje). Če na tem mestu citiramo (Blažeska 2020: 66):

To pomeni, da če imamo v slovenskem izvorniku kombinacijo osebne glagolske oblike in nedoločnika, recimo želim jesti, je ustrezní makedonski prevod kombinacija osebne glagolske oblike in da-konstrukcije. Glagol v

okviru da-konstrukcije se pri tem sprega enako kot osebna glagolska oblika, ki uvaja da-konstrukcijo: *sakam da jadam*.

Vemo, da odsotnost kateregakoli koncepta v izhodiščnem jeziku otežuje njegovo usvajanje in rabo v ciljnem jeziku. Zato se zdi tudi logično in pričakovano, da »odsotnost nedoločnika govorcem makedonščine kot J1 otežuje njegovo rabo v slovenščini« (Arizankovska 2009: 66). Kot kažejo primeri, pa ne zgolj rabe nedoločnika, ampak tudi podobnih oblik, kot je prav tako v makedonščini odsotni namenilnik. Hkrati pa to povzroča težave tudi pri rabi semantično identičnih, vendar skladenjsko različno realiziranih konstrukcij, kar je dodatno oteženo z dejstvom, da je raba »da« v slovenščini zelo privlačna, saj gre dejansko za, kot smo zapisali zgoraj, enega od večfunkcijskih in široko uporabnih veznikov v slovenščini. Zagata se torej pojavlja na spolzkem terenu: kako torej preprečiti rabo nečesa (v zgolj ozko zamejenem in ne preveč natančno definiranjem kontekstu), kar se sicer na splošno spodbuja kot produktivno in uporabno (npr. širjenje upovedovalnih možnosti z rabo poročanega govora).

Pomembno je vedeti, da je da-zgradba prisotna tudi v drugih južnoslovanskih jezikih, ki so sicer v polnosti ohranili nedoločnik in je njegova raba, npr. v zvezi z modalnimi glagoli, tudi popolnoma ustaljena. Čeprav so da-zgradbe prisotne v standardih tako srbskega kot hrvaškega jezika, pa so pogosto ne samo diskutabilne, ampak naj bi bile tudi eden od razločevalcev med hrvaščino in srbsščino. Pri tem naj bi jih srbsščina (pričakovano, glede na to, da gre za balkanizem, torej za značilnost, ki se pojavlja arealno, južneje in vzhodneje) imela več in bile naj bi pogostejše. O tem se lahko podučimo tudi v primerjalni študiji (Jovanović 2010), ki je sopostavila hrvaški in srbski prevod romana Dana Browna, *Da Vincijeva šifra*, tudi z vidika rabe da-zgradbe v obeh jezikih.

5 Opazovani izzivi

Korpus KOST v tem trenutku kaže, da se med vsemi vezniki (in členki) »da« pojavlja najpogosteje (6445 pojavitev). Za ilustracijo lahko npr. navedemo, da se drugi naslednji najpogosteje rabljeni veznik »ker« pojavi 2900-krat, njima nato sledita »ko« z 2000 pojavitvami in »če« s 1153 pojavitvami.

Za potrebe te raziskave sem v nadaljevanju v korpusu iskala primere, za katere slovnica *Sporazumevalnega praga* predvideva rabo veznika »da«. Omejila sem se zgolj na iskanje v slovnici navedenih primerov (*Bojim se, da; Veseli me, da; Mislím, da; Vem, da; Hočem, da ...*) in še to zgolj takih z glagolskim okvirom v prvi osebi sedanjika. V nadaljevanju predstavljám nekaj izbranih rezultatov.

5.1 *Mislim, da*

S približno 280 zadetki se je vzorec, ki vključuje glagolski okvir *Mislim, da* izkazal za najbolj pogostega med opazovanimi. Med primeri iz tega vzorca jih na tem mestu nekaj navajamo:⁵

Mislim da je strpnost zelo pomembna v sodobni družini.

Mislim, da imaš veliko problemov, če živiš v Bosni, in si zelo drugačen od drugih.

Jaz imam rada družbena omrežja ker **mislim da** jih uporabljan na ispraven način.

Mislim da je edina slabost to da lahko postaneš odvisen in večino časa preživiš na Instagramu ali Facebooku.

Kot je razvidno iz zgornjih primerov, gre za popolnoma ustrezno rabo navedene zveze v slovenščini. Iz naslednjih treh primerov pa je razvidno, da gre lahko marsikdaj in marsikaj tudi narobe:

Mislim da da deklice **treba da nose** ženske uniforme, npr srajce in krila. Dečki **da nosio** hlače pa srajce. Tudi **mislim da** uniforme **treba da so prilagojene** letnem času. Vsaka uniforma **mora da ima** preimek pa začetno šrko imena.

Mislim da boljše **bo bilo da počivam** dokler potujem ker se moram učiti ko pristignem v Sloveniji.

Mislim da se otrok v vrtcu **mora naučiti** nekaj osnovnih stvari, kot so črke, številke in barve. Tudi **mislim da** otroci **morajo da slišijo** pesme v tujih jezikih. Pred spanjem **morajo da pogledajo** risanke v tujih jezikih. Ampak oni so otroci in **morajo uživati** v otroštvu.

Pri tem je zanimiv predvsem zadnji navedeni primer, ki kaže jasno omahovanje v rabi (dosledno se izmenjujeta ustrezna in neustrezna raba) in s tem vmesno stopnjo učenja in znanja jezika. V prvi povedi opazovanega primera je raba povsem ustrezna, saj glagolskemu okviru z *Mislim, da* sledi zveza naklonskega glagola in nedoločnika. Ta ustrezna struktura pa se takoj v naslednji povedi nadomesti z neustrezno, saj glagolskemu okviru *mislim, da* sledi neustrezna zveza naklonskega glagola z da-zgradbo. Podobno se nato ponovi tudi v naslednjih dveh povedih (sicer brez opazovanega glagolskega okvira), kjer se v tretji povedi najprej pojavi neustrezna zveza naklonskega glagola in da-zgradbe, v

5 Prepis upošteva originalen zapis iz korpusa, krepko pisavo je dodala avtorica tega prispevka.

četrti pa popolnoma običajna in ustrezna zveza naklonskega glagola in nedoločnika. Tovrstno omahovanje v rabi je sicer značilno za vmesne jezike (Pirih Svetina 2005), ki jih v procesu učenja razvijajo učeči se, vendar jih lahko le redko opazujemo v tako omejenem kontekstu – v štirih zaporednih povedih enega samega besedila.

5.2 *Hočem, da in Želim, da*

Glagola »hoteti« in »želeti« sta v gradivu za poučevanje slovenščine predstavljena kot naklonska in se ju kot taka pričakovano uporablja v zvezi z nedoločnikom (*Hočem delati/Želim potovati*). V slovenščini pa ju je možno postaviti tudi v glagolski okvir oz. uporabiti kot spremna stavka, ki uvajata vsebinski odvisnik, pri čemer se mora nameravano glagolsko dejanje nanašati na drugo osebo (*Hočem, da delaš/Želim, da potuješ*), nikakor pa se ne more nanašati na govorečega (**Hočem, da delam/*Želim, da potujem*) – v tem primeru je obvezno dopolnilo nedoločnik.

Po ročnem čiščenju zadetkov leme »hoteti« v korpusu KOST se je izkazalo, da je zadetkov, ki vsebujejo glagol »hoteti« v različnih oblikah, skupaj 233 (izločiti je bilo treba različne oblike samostalnika »hotel«). Večina zadetkov je tipa glagol *hoteti* (*v različnih oblikah*) + *nedoločnik*, 34 pa je takih, ki so za nas posebej zanimivi, saj prinašajo opazovano da-zgradbo. Pri tem je 10 primerov takih, v katerih je da-zgradba tudi v slovenščini primerna in ustrezna, 17 primerov kaže na neustrezno rabo oz. rabo, v kateri bi pričakovali *hoteti* + *nedoločnik*, 9 pa je takih, v katerih je zaradi raznovrstnih kršenj norme o ustreznosti/neustreznosti težko presojati.

5.2.1 Primeri ustrezne rabe zgradbe *hoteti* + *da*, izkazani v korpusu KOST

1. Smetiščni muc **hoče, da** siamski maček **pride dol**, ...
2. Moji starši so **hoteli, da grem** na univerzo **in študiram** novinarstvo ali pravo.
3. Zelo malo ljudi ve za moji dve knjigi, ker sem malo sramežljiv in **nočem da jih vsi berejo**
4. **Hotela sam da je** stanovanje blizu centra ali fakulteti
5. Knjiga je napisana v 16 stoljetju kjer je Primož **hotel da slovinci lahko čitajo** Biblijo v svojem jeziku
6. Vedno **hoče, da z njim lovim** kuščarje in žabe, in me je malo strah.

7. Film mi ni všeč, ker mi noben lik ni bil všeč, razen soseda, ki **je hotel, da ga ne motijo** v njegovem domu.
8. Po tem Božo ugotovi, da mora najti službo in se zresniti, **če hoče, da se Špela vrne**.
9. ... **je hotel da se ona ne počuti** manj dragoceno kot moški.
10. **Če hočemo da nam država napreduje** moramo da imamo⁶ izobražene ljudje.

5.2.2 Primeri neustrezne rabe zgradbe *hoteti + da*, izkazani v korpusu KOST

1. Tudi rada teče ker **hoče da je fit**.
2. Torej, **hočem da povem**, da tisti ljudje, ki se res skrbijo, da porabe
3. Vem nekdo ki prodaja ognjemet in **bi hotel da kupim** nekoliko, da je malo pointeresno.
4. ... ker **hočemo da kuvamo** in treba dobra kolicina kava,
5. ... **če hocemo da smo budni** do 2 ali 3 urh, odvisno od atmosveru.
6. ... **ni sem hotel da študiram** in na koncu sem odločil da cel dan si počivam
7. Jaz sem včasih govoril na slovenščino, ker **sem hotel da se hecam** malo z njim.
8. Vendar vem da moram da nadaljevam⁷ z moje študije, **če hočem da uspešno naredim** ispite.
9. V vrtcu so otroke pogosto 5 let, tedaj je zanimivo ko slišijo nov jezik in bo **hočejo da se učijo**.
10. ... ona **hoče da sledi** svoje sanje.
11. V prihodnosti **bi hotel da živim** v mestu,
12. ... noben **ne hoče to da naredi** in pogosto ima argumenti za to.
13. ... najpogosto imamo največ težave z njo, ker noben **ne hoče da jo čisti** in to mi ni všeč.
14. Špela **noče da živi** z njim dokler se nekaj ne spremeni.
15. Film mi je super **če hočeš da počivaš**.
16. Jaz se je bojim malo in **nočem da grem** v njeno sobo če kača ni zaprta v terarij.
17. Zdaj, jaz bi lahko govoril o glasbilih celoten govor, ampak bi **hotel še malo da se pogovarjam** o glasbi splošno.

6 Na tem mestu samo opozarjamo na neustrezno rabo *da* tudi v zvezah z drugimi naklonskimi glagoli.

7 Še en primer neustrezne rabe zveze naklonskega glagola *morati + da*.

5.2.3 Preostali primeri rabe zgradbe *hoteti* + *da*, izkazani v korpusu KOST

1. **Hotel sem** za novi let **da ima sneg**, vendar v Makedonije nima in sem opazil da svak let je se manjše in manjše ...
2. **Hotel bi samo da stanje ali situacija bila** opet kao prej ampak ne vem kdaj će to biti.
3. En od otroke ima ptico, in ko Taborovodja zagleda njo im pove na otroke ali **hočejo da jo obdržiti** in oni se strinjajo.
4. Skavti, ki so vsi dekleta, ne smejo iti, zato fantje ob druge strani vprašajo, **kaj hočejo, da jim lahko prinesejo**.
5. On **ni hotel, da cerkev bode temna**, kot romanske cerkve, ampak da je visoka in svetla.
6. Vidimo, da Spela **hoče rodi** otroka.
7. Zaradi tega, da bi vi bili varni od koronavirusu, **nočem da bi vi šli in dali** me nekaj.

Precej več kot zvez z glagolom *hoteti* je takih, ki vsebujejo glagol *želeiti*, in sicer 681, med njimi 48 takih, ki se povezujejo z *da*.⁸ Pri tem je zanimivo, da je razmerje med ustrezno in neustrezno rabo, kot kažejo primeri, približno enako: polovica primerov je ustreznih, druga ne.

5.2.4 Primeri ustrezne rabe zgradbe *želeiti* + *da*, izkazani v korpusu KOST

1. ... da starši morajo dodatno plačevati profesore oz. vzgojiteljice, **če želijo da se njihov otrok uči** tuji jezik v vtrcu.
2. Violetini starši **želijo da se ona fokusira** na klavir
3. **Želi da mu sin postane** košarkar.
4. Tudi **želim da veste** da sem tukaj za vas in da me lahko pokličete kadarkoli.
5. Zaradi tega **želim da začnemo** novo leto z boljšim odnosom.
6. Nika je z mamo v sporu ker mamo **ne želi da Nika trenira** gokart.
7. **Želim da v prihodnosti dobiš** krasno službo.
8. Verjetno zato mi mama pogoste reče **da želi da imam** najmanj tri otroke.
9. Če bi bil hrana, bi bil pasta ali pica, **ker želim da me rad imajo vsi**.
10. **Želijo da ste pozorni** na njih in se lahko jezijo če jih zanemarite.
11. ... da vsi **želimo da je leto 2021 boljše** od prejšnjega.
12. ... če **želimo da naše odločitve in dela bodo** izpolnjujoči.

8 Tri primere smo izločili iz nadaljnje analize.

13. Če bi živela tam, **želim da** so tudi moji starši in moja sestra tam in če potrebujejo nekakšna pomoč,
14. Vsi lastniki sob ali stanovanj **so želeli da jaz pridem** na ogled.
15. Jaz **bi želela da najdeš** službo v kateroj boš se zabavila,
16. **Želim da** vsi narodi, razredi in države **imajo** enake priložnosti in **da ustavimo** lakoto in revščino za vedno.
17. Torej, **želijo da** vse zadeve, obveznosti ... **rešujo** roboti.
18. Torej, Špela mu je kazala da se hitro mora spremeniti **če želi da onadva bosta skupaj**.
19. Špela mu je rekla, da se mora čim prej spremeniti, **če želi da ostaneta skupaj**.
20. Osvežim se s tušem, in **si želim da bi čim prej zaspala**,
21. Ker velikokrat starši **želijo da gre** učenec v gimnazijo,

5.2.5 Primeri neustrezne rabe zgradbe *želeli + da*, izkazani v korpusu KOST

1. Ko bo starejši, **želi da bo** športnik.
2. ... **sem želela da bodem** ena od tistih ljudi ki se ukvarjajo z zakonom.
3. Kot profesor pa, **želim da** na naslednje generacije študentov **prenesem** svojo spretnost,
4. ... to delam pogosto ker **želim da najdem** delo katero bi opravljala skozi vikend
5. ... ker sem študirala in **nisem želela da sproti delam**.
6. **Želim da jedem** zdravo hrano,
7. Jaz pa bi največ **želela da živim** nekje med mestom in podeželjem
8. V prihodnosti **želim da živim** v podeželju
9. ... in čas po službi **želim da imam** z svojim najbližjima,
10. V prihodnosti **želimo da živimo** v kakšna hiša s več prijateljem.
11. Imam 20 let, že iz desetih let **sem želela da živim** v nekatero drugo državo.
12. Mislim da je ležanje v postelji zgubljenje časa in **želim da manj časa uporabim** na telefonu in laptopu.
13. **Želim da vas obvestim** da je moj prijatelj [XImeX] doktoriral.
14. **Želim da vas obavestim** da so moji sosedi dobili otroka.
15. Na drugi strani Božo rad ima Špelo in **želi da se spremni**, ampak ne ve kako
16. **Želi da klepeta** po internetu in da so pogovarjati s prijatelji.

17. To pomeni, če **želimo da se počutimo dobro**, moramo biti aktivni
18. In jaz zdaj **želim da imam dinarje in da delam**,
19. ... in zato **želim da** poleg karijernih načrtov **določim** ravnovesje glede tudi drugih stvari, na primer preživljanje dovolj časa s družinom
20. Spoštovani, **želim da vas vprašam** par vprašanj glede vaše objave na spletu
21. Če se odločate za nas, da **nama želite da oddate** stanovanje,
22. V Sloveniji **želim da živim** dolgo.
23. Kdaj bo lepo vreme **želim da obiskam** prijateljico v Kopru.
24. ... da **bi želela da ostanem** v Makedonije še deset dni.

6 Namesto sklepa: predvidene rešitve

Kot kažejo primeri, (i)zbrani za namen tega prispevka v korpusu KOST, predstavlja pretirana raba zvez z veznikom ali členkom *da* (da-zgradba) v procesu učenja slovenščine kot TJ kar precejšen izziv. Opazovan in potrjen je bil pri govornicah južnoslovanskih jezikov, ki v slovenščino to zgradbo vnašajo neposredno iz svojih prvih jezikov in to tudi na mestih, kjer imajo nekateri med njimi ustreznejše in s slovenščino celo prekrivne možnosti – kot npr. govornici hrvaščine, bosanščine in srbščine v primeru rabe zveze naklonskega glagola in nedoločnika.

Ker gre na didaktični izvedbeni ravni za kompleksno problematiko – vprašanje spremembe glagolske osebe oziroma različnih delovalnikov, vprašanje spremembe glagolskega naklona in/ali časa – bi to zahtevalo premišljene in kompleksne rešitve. Kot ena od možnih rešitev se ponuja spodbujeno, vsiljeno ali inducirano učenje (izraz si sposojamo s področja računalništva). Pri tem imam v mislih:

- A) Najprej natančna predstavitev koncepta nedoločnika (in namenilnika) glagola v slovenščini (prvega tudi kot slovarske oblike besede), skupaj z možnostmi in primeri njune dejanske uporabe. Temu vprašanju se didaktična gradiva za poučevanje slovenščine doslej niso sistematično posvečala. Nedoločnik je predstavljen kot neprevprašljivo in samo po sebi umevno dejstvo. Z njegovo rabo se posebej ne ukvarja oz. se ga omenja prvič kot (slovarsko) obliko, ki služi kot iztočnica pri iskanju pomenske razlage v slovarju, naslednjič pa se pojavi ob uvajanju modalnih glagolov in izrazov, kar je ponavadi nekje v zadnjih enotah učbenikov za začetno učenje slovenščine. Zaradi napredne receptivne zmožnosti v slovenščini se za obravnavano skupino uporabnikov slovenščine kot TJ to zdi prepozno.

B) Soočenje z ustreznimi rabami in oblikami v slovenščini kot ciljnim jeziku, ki so drugačne od pričakovanih in ustreznih v izhodiščnih jezikih naslovnikov. Pri tem imam konkretno v mislih zelo enostavne možnosti izražanja hotenja, želja, namer, tudi načrtovanih dejanj v bližnji prihodnosti z uporabo sporazumevalnih vzorcev tipa: *Hočem delati/Želim se pogovarjati/Grem se rekreirati/Grem študirati* ipd. Te vzorce bi bilo smiselno kontrastivno sopostaviti s primeri, ki bi lahko bili potencialno problematični (*Hočem vedeti* proti **Hočem, da vem* in *Hočem, da veš*). Pri tem bi bil potreben čimprejšnji oz. v procesu sistematičnega učenja slovenščine kot TJ čim zgodnejši input – torej v času in preden bi se neustrezne oblike uspele utrditi in fosilizirati. To pa hkrati pomeni, da bi bilo treba siceršnji ustaljeni program poučevanja slovenščine kot TJ spremeniti in prilagoditi – zgradbe pomensko nepopolnih glagolov z nedoločniki (in namenilniki) ponuditi prej, kot je običajno in pričakovano ob siceršnji obravnavi slovenščine kot TJ. Prav tak pristop pa bo po novem omogočen z gradivom, ki bo nastalo na podlagi popolnoma avtentičnih primerov dejanske (neustrezne) rabe, kot se zbira in ponuja v analizo in uporabo v novo nastajajočem korpusu KOST.

Viri

Korpus učenja slovenščine kot tujega jezika – KOST, dostopen v okolju Sketch Engine. <https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=user%2Famebis20%2Fkost> (dostop: 5. 4. 2021).

Literatura

- Aleksova, Gordana, 2013: Dzunica. Učebnik po makedonski jazik za stranci – sredno ramnište. Skopje: Univerza sv. Cirila in Metoda.
- Aleksova, Gordana, 2019: Lozje. Učebnik po makedonski jazik za stranci – sredno ramnište. Skopje: Univerza sv. Cirila in Metoda.
- Arizankovska, Lidija, 2009: Slovenščina kot tuji jezik – težave, s katerimi se srečujejo govornici makedonščine. Stabej, Marko (ur.): Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Zbornik 28. simpozija Obdobja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–32.
- Balažič Bulc, Tatjana, 2004: Jezikovni prenos pri učenju sorodnih jezikov (na primeru slovenščine in srbohrvaščine). *Jezik in slovstvo* 48/3–4. 77–89.
- Blažeska, Viktorija, 2020: Nekateri izzivi pri prevajanju poezije iz slovenščine v makedonščino. https://www.researchgate.net/publication/344453752_Nekateri_izzivi_pri_prevajanju_poezije_iz_slovenscine_v_makedonscino (dostop: 4. 3. 2021).
- Bojkovska, Stojka in drugi, 2008: Opšta gramatika na makedonskiot jazik. Skopje: Prosvetno delo.

- Ferbežar, Ina in drugi, 2004: Sporazumevalni prag za slovenščino. Ljubljana: FF in MIZŠ.
- Gabrovšek, Dejan in Žele, Andreja, 2019: Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija* 67/3. 487–507.
- Jovanović, Vesna, 2010: Analiza sintaksiških razlik medu glagolima u hrvatskom i srpskom jeziku na bazi korpusa iz hrvatskog i srpskog prevoda romana Dena Brauna »Da Vinčijev kod«. Tošović, Branko in Wonisch, Arno (ur.): Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Beograd, Gradec: Beogradska knjiga in Inštitut za slavistko Univerze Karla Franca v Gradcu. 333–346.
- Koneski, Blaže, 1982: Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik. Skopje: Kultura.
- Minova-Gjurkova, Liljana, 2007: Grammar of the Standard Macedonian Language for Foreigners. Skopje: Univerza sv. Cirila in Metoda.
- Pirih Svetina, Nataša, 2005: Slovenščina kot tuji jezik. Domžale: Izolit.
- Strategija internacionalizacije slovenskega visokega šolstva 2016–2020. https://www.cmepius.si/wp-content/uploads/2014/02/Strategija-internationalizacije-slovenskega-visokega-solstva-SLO-2016%E2%80%932020_WEB.pdf (dostop 11. 4. 2021).
- Stritar, Mojca, 2012: Korpusi usvajanja tujega jezika. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- Šekli, Matej, 2018: Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Toporišič, Jože, 1982: Nova slovenska skladnja. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 2000: Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.

Poročani govor v slovenščini – analiza izbranih oblik

*Mojca Smolej**

Izveček

V spontanem govoru lahko opazimo različne vrste poročanega govora, ki se razlikujejo od opisanih oblik poročanega govora v slovnici. Različnost je predvsem posledica posebnih okoliščin, ki pogojujejo tvorjenje govorjenega besedila (npr. prozodija, sočasnost tvorjenja in prejemanja besedila, neverbalni znaki govorca, drugačne skladenjske in širše besedilne zakonitosti govorjenega besedila v primerjavi s pisnim, knjižnim jezikom itd.). Vse opazovane vrste poročanega govora poleg posebnosti na strukturni oz. oblikovni ravni kažejo samosvoje, njim lastne posebnosti tudi na metabesedilni ravni. Poleg spontanega govora se bomo na kratko ustavili tudi pri publicističnih besedilih, saj so se predvsem od konca prejšnjega stoletja začele avtomatizirati najrazličnejše nove oblike citatne sklicevalnosti.

Ključne besede: poročani govor, spontani govor, elipsa, metabesedilnost, spremni stavek

Abstract – Reported Speech in Slovene – analysis of selected forms

In spontaneous speech, we can observe different types of reported speech, which differ from the forms of reported speech described in the grammar. The differences are mainly due to the specific circumstances that condition the production of spoken text (e.g. prosody, the simultaneity of the production and reception of the text, the non-verbal cues of the speaker, the different syntactic and broader textual regularities of spoken text compared

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, mojca.smolej@ff.uni-lj.si.

to written, literary language, etc.). In addition to the peculiarities at the structural or formal level, all the types of spoken speech observed also show their own peculiarities at the metatextual level, which are specific to them. In addition to spontaneous speech, we will also briefly look at journalistic texts, since, especially since the end of the last century, all sorts of new forms of quotative reference have begun to be automated.

Keywords: reported speech, spontaneous speech, ellipsis, metatextuality, accompanying sentence

1 Uvod¹

Različne analize poročanega govora, tako direktnega kot nedirektnega, se nanašajo večinoma le na pisni oz. knjižni ali literarni jezik. V *Slovenski slovnici* lahko tako beremo:

Prvotni govorni dogodek /.../ naslovniku lahko prenesemo na 4 načine /.../, a) nespremenjeno, tj. brez vsakega spremnega stavka /.../: to je dobesedna obnovitev /.../; b) povedano dobesedno navedemo, vendar v posebnem, t. i. spremnem stavku po potrebi povemo, kdo je tisti, ki govori ali misli, in kdaj, kje, kako, zakaj ipd. to dela: to je premi (direktni) govor /.../; c) povedano podamo kot odvisni stavek, ki pojasnjuje glagol rekanja ali mišljenja v povedku spremnega stavka /.../; č) povedano podamo v 3. osebi, spremni stavek pa opustimo: to je polpremi govor. /.../ Največja značilnost premege govora so spremni stavki: v njih ima osrednji položaj glagol (ali kateri drug izraz) rekanja ali mišljenja, npr. reči, povedati, obljubiti, vprašati, – misliti si ipd. Tak glagol je lahko tudi izpuščen, tako da se v spremnem stavku navajajo samo druge, važnejše okoliščine (prim. Marjeta jo je slišala in spodbudila – izpuščeno z besedami ali rekoč). (Slovenska slovnica 2000: 653-655.)

Če se osredotočimo le na direktni poročani govor in na spremni stavek, lahko vidimo, da *Slovenska slovnica* podaja definicijo, po kateri je v spremnem stavku vedno izražen glagol rekanja oz. mišljenja oz. je le-ta nadomeščen s kakšnim drugim glagolom, ki podaja duševno stanje.

V spremnem stavku je glagol rekanja eliptično lahko izpuščen, uporabljen pa glagol, ki podaja duševno stanje ali odziv: – »Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj,« se je skoraj zjezila Barbara. (Mišljeno je: Je skoraj jezno rekla Barbara ali je rekla Barbara in se je pri tem skoraj jezila). (Slovenska slovnica 2000: 656.)

1 Prispavek je nastal v okviru programske skupine P6-0215, ki jo financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Podobno obravnavo spremnega stavka lahko zasledimo tudi pri Martini Križaj Ortar.

Pri premem poročanju se tako kot pri nepremem ubeseduje eno od vlog prvotnega govornega dejanja, in to predvsem z glagoli rekanja, lahko pa tudi z glagolniki, deležniki ali deležji, izpeljanimi iz glagolov rekanja (npr. Petrov ukaz »V vrsto!« ga je prebudil iz sanjarjenja). Temeljno je poročanje z glagoli rekanja; le-ti stojijo v povedku t. i. spremnega/napovednega stavka. (Križaj Ortar 1997: 160.)

Osredotočili se bomo predvsem na analizo spremnih stavkov direktnega poročanega govora in njihovih sestavnih elementov v spontanem govoru. Predvidevamo, da prihaja do nezanimljivih razlik med poročanim govorom in sestavnimi elementi spremnih stavkov direktnega poročanega govora v knjižnem (literarnem) oz. pisnem jeziku in spremnimi stavki ter poročanim govorom nasploh v spontanem govoru. Osredotočili se bomo tudi na druge lastnosti direktnega poročanega govora v spontanem govoru.

Preden se bomo osredotočili na govorjene oblike in z njimi povezano elipso, bomo na hitro povzeli še nekatere značilnosti poročanega govora v publicističnih oz. predvsem poročevalnih besedilih.

2 Poročevalna besedila

V poročevalnih besedilih je poročani govor zelo dobro raziskan, so pa znotraj omenjenega področja prisotne oblike poročanega govora, ki jih slovnica ne predvideva. Nekatere od pogostih oblik poročanega govora v poročevalnih besedilih so delno prekrivne s tistimi v spontano govorjenem jeziku.

Premogovorne in odvisnogovorne oblike sklicevalnosti v poročevalnih besedilih so največkrat avtomatizirane in tvorbeno preproste, vendar prinašajo tudi številne odklone od pričakovane rabe, in sicer v smeri aktualizacije in rahljanja žanrskih konvencij. V poročevalnih besedilih lahko tako opazimo številne oblike (Korošec 1998, npr. 210), kot so:

- a) premogovorna citatna sklicevalnost z dobesednim navedkom in spremnim stavkom,
- b) premogovorna citatna sklicevalnost z elipso v spremnem stavku,
- c) premogovorna citatna sklicevalnost z dvodelnim dobesednim navedkom,
- č) premogovorna citatna sklicevalnost z večdelnim spremnim stavkom,
- d) odvisnogovorna citatna sklicevalnost,
- e) kombinirana citatnosklicevalna oblika,

- f) citatnosklicevalna oblika s skladenjsko vključenim dobesednim navedkom z ohranjeno prvoosebno obliko,
- g) deiktična oblika citatne sklicevalnosti itd.

Ker je večina navedenih oblik že dobro poznana, se bomo osredotočili le na izbrane skupine (npr. premogovorno citatno sklicevalnost z elipso v spremnem stavku, hibridno citatnosklicevalno obliko, citatnosklicevalno obliko s skladenjsko vključenim dobesednim navedkom z ohranjeno prvoosebno obliko).

Primeri:

- Alojz Ihan: Uporaba cepiva pred odobritvijo Eme spodkopava zaupanje (Delo, 17. 2. 2021)
- Li Hi Bom, predsednik organizacijskega odbora OI v Pjongčangu, je severnokorejsko pobudo označil za novoletno darilo. V Seulu pričakujejo, da »bosta severnokorejski predlog in naš odgovor usmerjala razmerje v prihodnje«. (Delo, december 2017)

Tovrstni obliki (z elipso in/ali vključenim dobesednim navedkom z ohranjeno prvoosebno obliko) sta tipični predvsem za govorni jezik. Kljub temu sta raba eliptične premogovorne citatne sklicevalnosti in raba dobesednega navedka z ohranjeno prvoosebno obliko čedalje pogostejši tudi v novinarskem oz. poročevalnem jeziku. Na citatnosklicevalni vzorec s skladenjsko vključenim dobesednim navedkom z ohranjeno prvoosebno obliko je kot prvi opozoril že T. Korošec (2008: 211). Ohranjena prvoosebna oblika v spontanem govoru na ravni koherence oz. razumevanja (tudi razumljivosti) ne vnaša diskrepanc, saj jih preprečujejo najrazličnejši prozodični in drugi, zunajjezikovni elementi. Na ravni zapisanega pa je tovrstna oblika lahko povzročitelj informacijskega šuma. Kot je zapisala že K. Bec (2016: 82), se te oblike prav zaradi tega v tiskanih poročevalskih besedilih redkeje pojavljajo.

Poleg oblik, ki so značilne predvsem za govorni jezik in ki se uveljavljajo oz. so že avtomatizirane tudi v različnih publicističnih zvrsteh (predvsem poročevalskih), je nujno omeniti še citatne oblike, ki so se v publicističnem jeziku (predvsem poročevalskem) ustalile v zadnjih desetletjih. Vzroki za njihov pojav so različni, zagotovo pa je nezanemarljiv tudi vpliv tujega medijskega prostora.

Navedli bomo tri oblike, ki sta skladenjsko kompleksne.²

2 O navedenih citatnih oblikah sta med drugimi pisala že: Tomo Korošec (1998) in Klavdija Bec (2016).

Prva oblika je tako imenovana kombinirana citatnosklicevalna struktura, pri kateri gre za sklop dobeseidnega navedka, spremnega stavka in odvisnogovornega stavka:

- »Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije je jase, tako kot je jase zakon o poslancih, ki preprečuje hkratno opravljaje funkcije poslanca in župana. In če velja za 88 poslancev, naj velja tudi za preostala dva,« vztraja Medveš, ki zagotavlja, da ne gre za medosebna obračunavanja, ampak mu gre za izpolnjevanje standardov integritete. (Delo, 7. 12. 2022)

Tvorbena gre za zahtevno obliko, saj sta kombinirani tako oblika direktnega govora kot odvisnega. Pogoste so tudi strukture, kjer je med dva dobeseidna navedka, ki ju povezuje spremni stavek z dvema glagoloma rekanja, izpeljan tudi odvisnik.³

- »V letu 2008 je podravska regija ustvarila 13,5 odstotka BDP, ki ga je 540 podjetij dobilo nazaj /.../,« je angažiranje gospodarskega ministrstva izpostavila Darja Radić in po obisku poudarila, da se Podravje lahko ponaša z razvojem turizma: »Regija je naredila korak naprej, saj eminentne destinacije niso več le Bled, Portorož ...« (Večer, 27. 1. 2011)

Avtomatizirane so tudi druge oblike kombiniranih vzorcev.

- »To, da sva s Simonom Maljevcem naredila rošado, berite kot znak naše pragmatičnosti. Nismo tu zato, da bi se prepirali, kdo bo imel kakšno funkcijo, ampak smo tu zaradi rezultata,« je še dodal koordinator Levice, ki je pojasnil tudi, zakaj je poleti dejal, da je novo ministrstvo redundantno. (Delo, 7. 12. 2022)

V zadnjem primeru gre za skladijsko kombiniranje dobeseidnega navedka in spremnega stavka, ki mu sledi oziralni odvisnik s podrejenim predmetnim odvisnikom, temu pa njemu podrejeni predmetni odvisnik. V sami strukturi so tako navedeni kar trije glagoli rekanja: dodati, pojasniti in dejati.

Navedene oblike delno odslikavajo značilnosti skladijskih izpeljav spontanega govora na linearni osi, za katero so značilna nizanja izrekov.

Za konec obravnave poročanega govora v publicističnih besedilih oz. v tiskanih poročevalskih besedilih lahko potrdimo,⁴ da se sklicevalnost v najrazličnejših oblikah (predvsem citati) pojavljajo na vseh strukturnih mestih, in sicer tako

3 Gl. Klavdija Bec, 2016: str. 82.

4 Gl. Klavdija Bec, 2016: 4, 63.

v naslovju, vodilu kot samem jedrnem besedilu. Delež citatnosti se povečuje, žanri poročevalske vrste postajajo vse bolj neavtorski in vse bolj medbesedilni, kar se kaže tudi kot umik novinarja z mesta tvorca/oblikovalca novinarskega poročila. Novinarski prispevki,⁵ ki so neke vrste »zlepljenke izjav«, ne podajajo koherentnega, še manj objektivnega poročila. Pri rabi dobesednega navajanja lahko tako mnogokrat prihaja do zavestnega manipulativnega poročanja.

V nadaljevanju se bomo osredotočili na vrste poročanega govora v spontanem govoru, kjer je pravkar omenjeno navajanje oteženo ali celo neizvedljivo, saj so poleg povsem drugačnih leksikalno-skladenjskih elementov prisotni tudi zunanji dejavniki, ki preprečujejo informacijske diskrepance, kakršne lahko zasledimo v pisnih virih.

3 Vrste poročanega govora v spontanem govoru

Tudi v spontanem govoru lahko opazimo različne vrste poročanega govora.⁶ V grobem bi jih lahko razdelili v tri večje skupine:

- a) v skupino direktnega poročanega govora s spremnim stavkom, ki se nadalje deli na pet različnih podskupin (ki temeljijo na različnih oblikah spremnih stavkov): pravi direktni govor, nepravi direktni govor, pravi direktni govor z delno elipso glagola rekanja/mišljenja v spremnem stavku, pravi direktni govor s polno elipso glagola rekanja/mišljenja v spremnem stavku, pravi direktni govor brez izpeljanega spremnega stavka;
- b) direktni poročani govor brez spremnega stavka, v katerem bi bila napovedana dobesedna obnovitev prvotnega govora;
- c) odvisni govor, ki pa se nadalje deli v tri podskupine: pravi odvisni govor, odvisni govor z neizpeljanim junktivnim sredstvom, odvisni govor z neizpeljanim spremnim stavkom.

Vsaka od navedenih skupin in podskupin ima svoje oblikovne in funkcijske oz. metabesedilne posebnosti. V nadaljevanju si bomo nadrobneje ogledali tiste, ki so pričakovane predvsem v spontano govorjenem jeziku.

5 Gl. Monika Kalin Golob, 2004: 54.

6 Poglavlje Vrste poročanega govora v spontanem govoru izhaja iz: M. Smolej (2022, 133–144).

3.1 *Direktni govor z »delno elipso« glagola rekanja/mišljenja v spremnem stavku*

V spontano govorjenem jeziku je pogosto zaslediti direktni govor, pri katerem v spremnem stavku ni polno izpeljanega glagola rekanja ali mišljenja oz. le ta v spremnem stavku ni nadomeščen s kakšnim drugim jezikovnim sredstvom, ki bi bil pomensko/funkcijsko z njim prekriven. V spremnem stavku je največkrat izražen le govorec prvotnega govornega dejanja in osebna glagolska oblika pomožnika biti.

Primeri:

- K sta prišla unadva, sem rekla: »O šit, zdaj pa ...« Tolk, da sta čakala ..., do polnoči sta bila pri nama, ob ene osmih zvečer ... ampak vseeno, jaz sem: »Daj bodita še mal, mene je mal strah, a veš«. (B1)
- – In tko ful enga folka in skratka da bi šli na ta žur, tud mi, in tko mišlim, tud jaz pa L. pa to, in jaz sem najprej: »Joj, jaz ne bi šel,« pa ful sem travmiral pa to. (B12)

V obeh primerih je v spremnem stavku razvidna neke vrste osamosvojitev pomožnika. Če bi njegovo funkcijsko osamosvojitev hoteli definirati še z metabesedilnega zornega kota, bi lahko rekli, da vlogo »opuščenega« deležnika prevzame citat oz. besedilo prvotnega govornega dogodka. S tem se dejanje citiranja oz. prenašanja prvotnega govornega dogodka zabriše, besedilni svet in s tem primarne okoliščine, ki so spremljale prvotni govorni dogodek, pa se prenesejo v prvi plan in se deloma navidezno prepletejo z okoliščinami aktualnega govornega dogodka. Zabriše se tudi časovna oddaljenost med primarnim in drugotnim govornim dogodkom. Citat torej prevzame vlogo, ki je pomensko in strukturno blizu vlogi, kakršno opravlja deležnik pri tvorjenju pretekle glagolske oblike. Pravkar napisano pa nadalje pomeni, da pri obravnavi tovrstnega poročanega govora pravzaprav ne bi smeli govoriti o elipsi deležnika, saj je strukturno in pomensko obravnavana oblika polno izpeljana. Raba deležnika bi bila pri teh oblikah redundantna, predvidevanje izpusta deležnika pa neke vrste nesmisel, saj sobesedilo, zunanje okoliščine in potencialne skladijske strukture ne podpirajo tovrstnega razumevanja. O elipsi lahko torej govorimo le s stališča gole strukturne primerjave (s stališča strukturnega razhajanja) med pričakovanim tvorjenjem direktnega govora v pisnem, knjižnem jeziku in tvorjenjem v spontano govorjenem jeziku.

3.2 *Direktni govor s »polno elipso« glagola rekanja/mišljenja v spremnem stavku*

Še pogostejša kot predhodna oblika poročanega govora oz. spremnega stavka pa je oblika, kjer v spremnem stavku ni zaznati nikakršne osebne ali neosebne glagolske oblike, ki bi napovedovala citat.

Primeri:

- A: Virus je dobila in je bla v bistvu ene štiri dni tam s takim (G: *kaže s kakšnim*) nosom, ne. No, medve sva čaj, tist čaj natepavale, ona je tisto tortico, *pol je pa rekla: »Zdaj pa moram it,«* ne, »v Ljubljani moram bit ob dvanajstih,« k ma pač zamenjavo, ne, ker ma prvi razred devetletke in unadva: »Midva bi šla pa s tabo v Celovc. A lahko greva?« ne. K je še toliko ur bilo, veš, to je bilo pet ur za čakati. Midve sva bile ..., ob devetih smo bili že tam, a veš, ob dveh pa trideset je bil pa let, no, še več, ne.

M: *Uuu.*

A: Ja, no in, pol unadva: »Ja, kdo bo pa naše kufre čuval, ne?«

M: Ja.

A: A veš, in pol jaz nisem hotela nič reči, ne, in, in potem je Sandra že šla. *Je rekla: »Kaj je zdaj? Vidva gresta z mano do Celovca al ne?«* In pol midve tko tih, ne, a veš, jaz tko izdajalska do svojega bratranca, ne, zamera pa to, in pol Mateja tko, veš, čist na koncu, k ..., veš, Sandra je bla že tam zunaj, ne, ker je mela tud sam pol ure parkirišča, ne, in pol ona tko milostno, merciful: »Lahko gresta, okej bova pogledale, sam dol jih pa ne bova ...« a veš, ker smo bili gor na galeriji, v kafiču, je rekla: »Dol jih pa ne bova nosile, če ne bosta prišla do takrat,« ne. In pol una: »Hvala, hvala,« in sta šla. (B5)

- K: Pol sva začela si o čustvih govoriti, jaz tko njej: »Joj, N., jaz te ljubim, nikol v življenju nisem bol ljubil ...«

S: A ti to resno, al kaj?

K: Ja ja ja, {*aha*}, tko po telefonu, in ona: »Ja, jaz tud tebe ljubim,« in tko sva si totalno ljubezen izpovedala prek telefona. (B12)

V prvem primeru lahko opazimo preplet poročanega govora s spremnim stavkom, v katerem skupaj z osebnim zaimkom vlogo napovedovanja citata opravlja osebna glagolska oblika (prim. *je rekla*), in poročanega govora s spremnim stavkom, v katerem je izražen le osebni zaimek (prim. *unadva, ona*), ki poroča o

govorcu prvotnega govornega dejanja. Zanimivo je, da je govorka rabo osebne glagolske oblike »opustila« pri tistih spremnih stavkih, ki napovedujejo ključne oz. presenetljive, nepričakovane ali bolj napete dogodke/citate. Govorka je z »opustitvijo« glagola rekanja/mišljenja in omembe drugih okoliščin pozornost prejemnika usmerila neposredno na samo primarno govorno dejanje. S tem ga je poudarila in izpostavila. Z opustitvijo glagolske oblike je neizražena ostala tudi časovna dimenzija prvotnega govornega dejanja (preteklost), kar nadalje povzroča, da je primarno govorno dejanje navidezno združeno s časovno dimenzijo drugotnega govornega dejanja (sedanjost).

3.3 *Direktni poročani govor brez spremnega stavka*

Metabesedilno vlogo približevanja besedilnega sveta prejemniku in stopnjevanje prejemnikove pozornosti oz. okrepitev konativne vloge opravljajo tudi oblike direktnega poročanega govora z navidezno opustitvijo spremnih ali napovednih stavkov.

Primeri:

- P: Jaz niti dihati nisem znala. Matjaž prav: »Dihat dihat.« **Pride** sestra noter: »A ste hodila na šolo za starše?« »Sem.« »Ja, pa saj so vas učili tam dihati.« »So, ampak men ne gre. Dejva skupaj.« No, pol sva skupaj dihale, mislim, po pa, k je šla ona ven, pa jaz tko: »Matjaž, jaz to škodo delam dojenčku. Jaz sploh ne diham prav, sploh ne diham v trebuh, jaz kar nekam diham, sam da diham.« Pravi: »Ne ne, saj bo, saj bo.« Pol je šel mal za hrbet mi, pa me je mal masiral, /.../ in pol sem spala in spet, ne. Ampak to, ne, in pol kar naenkrat so prišle: »Kera ekipa, gospa, zdaj pa na ta drug bok, pa noge skup pa fajn pritisnite,« pa smo trikrat tlele, »pa nogo pa glavo naprej, pa še na unga.« Pa me je vmes vbi- uuujel popadek, k sem glih na hrbet, pa, a ne, k še nisem do naslednjega boka prišla. (B16)
- M1: Bila sem tam, sem se kar sprehajala ene dve uri. Pa pridem nazaj, pa spet una pride: »Ja, nič.« Popadki so pa minili, mislim minili, niso bili več tko na pet minut, ampak kar na deset pa, taki švoh, ne, mislim tko. Pol je, pol je ob pol devetih je bil Boštjan že tam. **Pride** en, a je to stažist, al kaj jaz vem kaj, en mlad dohtar, k še ni niti ni dohtar, mislim, da je stažist, ne, pa tud če ne, no: »Ja, bomo kar mehur prepiknil, ne.« (B1)

V obeh primerih je razvidno, da pred citati največkrat ni klasičnega spremnega stavka, ki bi napovedoval navajanje primarnih govornih dejanj. V prvem primeru je na začetku zaslediti celo dobesedno reprodukcijo prvotnega govora

brez vsakršnih spremnih stavkov (prim. *Pride sestra noter*. »*A ste hodila na šolo za starše?*« »*Sem*.« »*Ja, pa saj so vas učili tam dihati*.« »*So, ampak men ne gre. Dejava skupaj*.«). Po natančnejšem pregledu se pravzaprav izkaže, da gre zgolj za navidezno opustitev spremnih stavkov. Vlogo napovedovanja navedbe citata največkrat prevzame glagol *priiti*, ki je lahko v pretekli ali sedanjiški (historični sedanjik) obliki. S tem razširi svoje pomensko polje in opravlja vsaj dve funkciji hkrati. Pomensko pokriva svoj primarni pomen, obenem pa s pomensko razširitvijo stopnjuje napetost in dramatičnost prvotnega govornega dejanja oz. preteklega dogodka, katerega del je primarno govorno dejanje.

3.4 Odvisni govor z neizpeljanim spremnim stavkom

Za spontani govor je značilno tudi navajanje poročanega govora v stavčni obliki odvisnika z neizpeljanim spremnim stavkom. Odvisni govor tu vedno uvaja podredni veznik (npr. *da, če*), ki pa svojo vlogo prav zaradi neizpeljanosti spremnega stavka razširi.

Primer:

- Sem mela enega, k je rekel, da je Jezus Kristus. Prišel je, pa niti ne moj pacient, sem bila dežurna, in da ga boli, /.../, mulc, sem rekla: »Tle je treba sam trakec dati noter, pa pač menjati, saj bo nehalo tekom enega tedna,« ne. In drug dan je prišel, da njega tolk boli, je rekel ..., pa že prej sem vide-la, da ni pri č- čisti, k je začel, če ga bo nehalo, da pol mu verjetno ni treba iti samomora delat, zaradi tega, ne, pa take fore. No poj pa drug dan prišel, da ga še zmer boli, sem rekla: »Ja, v redu.« (B25)

V navedenem primeru (npr. *in da ga boli*) vidimo, da veznik *da*, ki uvaja poročilo o prvotnem govornem dejanju, svojo vlogo razširja. Poleg uvajanja poročila je pri vezniku *da* prisotno tudi približevanje modalni členkovni vlogi. Z njim namreč govorec izraža svoje subjektivno stališče, s katerim komentira izjavo/citat sogovorca prvotnega govornega dejanja (npr. dvom o resničnosti trditve).

4 Sklep

Obravnavane oblike poročanega govora so, kot je pokazala analiza, prisotne predvsem v spontanem govoru zaradi različnih okoliščin, ki pogojujejo tvorjenje govorenega besedila (npr. prozodija, sočasnost tvorjenja in prejetanja besedila, neverbalni znaki govornega, drugačne skladenske in širše besedilne

zakonitosti govornega besedila v primerjavi s pisnim, knjižnim jezikom itd.). Vse opazovane vrste poročanega govora pa poleg posebnosti na strukturni oz. oblikovni ravni kažejo samosvoje, njim lastne posebnosti tudi na meta-besedilni ravni (npr. približevanje besedilnega sveta prejemniku, združevanje časovnih dimenzij prvotnega in drugotnega govornega dogodka, stopnjevanje konativne vloge, stopnjevanje dramatičnosti pripovedovanega dogodka itd.).

Tako, kot lahko opazimo številne samosvoje oblike poročanega govora v spontanem govoru, jih lahko zaznamo tudi v drugih zvrsteh, predvsem v publicističnih oz. poročevalskih besedilih, še bolj pa zagotovo v literarnih besedilih, ki se jih tokrat nismo dotaknili, saj bi zaradi svoje kompleksnosti zahtevale več kot le površinsko obravnavo.

V bodoče bi bilo torej smiselno, da bi, izhajajoč iz najrazličnejših jezikovnih zvrsti slovenskega jezika, izluščili celotno sliko vseh struktur obnovitev prvotnega govornega dogodka in tako nadgradili oz. dopolnili slovnična spoznanja.

Viri in literatura

- Korpus 30 posnetih (zasebno) spontano govornih besedil.
 Delo, 17. 2. 2021.
 Delo, 7. 12. 2022.
 Večer, 27. 1. 2011.
 Bec, Klavdija, 2016: Citatna sklicevalnost v poročevalnih besedilih slovenskega dnevnega tiska. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
 Černe, Danica, 2012: (Ne)prevedljivost pogovornega jezika v delih Johna Steinbecka. Slavistična revija 60/2, 131–149.
 Kalin Golob, Monika, 1999: Publicistika in poročevalstvo. Slavistična revija 47/2, 179–194.
 Kalin Golob, Monika, 2003: H koreninam slovenskega poročevalnega stila. Ljubljana: Jutro.
 Kalin Golob, Monika, 2004: Moč jezika – izbor dejstev in besed. Teorija in praksa 41 (3–4).
 Korošec, Tomo, 1998: Stilistika slovenskega poročevalstva. Ljubljana: Kmečki glas.
 Križaj-Ortar, Martina, 1997: Poročani govor v slovenščini. Doktorska disertacija na Oddelku za slovanske jezike in književnosti. Filozofska fakulteta v Ljubljani.
 Rosier, Laurence, 2008: Le discours rapporté en français. Paris: Ophrys.
 Smolej, Mojca, 2006: Vpliv besedilne vrste na uresničitev skladenjskih struktur (primer narativnih besedil v vsakdanjem spontanem govoru). Doktorska disertacija na Oddelku za slovenistiko. Filozofska fakulteta v Ljubljani.
 Smolej, Mojca, 2022: Skladanje. Izbrana poglavja iz skladnje slovenskega jezika. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Toporišič, Jože, 2001: Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.
Zupan Sosič, Alojzija, 2019: Teorija pripovedi. Maribor: Litera.

Okoliščinski odvisniki in dimenzija perspektive v slovenščini

*Mojca Schlamberger Brezar**

Izvleček

Odvisniki v slovenščini se običajno delijo po pomenu ali po formalnih skladenjskih značilnostih, do zdaj pa še niso bili obravnavani z vidika naklonskosti, ki vpliva na rabo časov oziroma naklona. V članku jih razdelimo glede na to, ali odvisnik izraža dejstva, je nedejstven oziroma protidejstven, kar lahko označimo za postavitev v perspektivo, ki povzroči omejeno rabo časov oziroma naklona.

Ugotavljamo, da tudi v slovenščini obstajajo omejitve, ki se pojavljajo v okviru izražanja perspektive, in da so tovrstni odvisniki lahko predmetni, ki izražajo željo in voljo, načinovni ali vzročni, ki zavračajo osnovni način ali vzrok, namerni, časovni in dopustni ter pogojni. Dejstvenost oziroma nedejstvenost lahko dokazujemo s testi postavljanja v pretekli čas. Vidimo, da je za slovenščino relevantna razlika med preteklimi in nepreteklimi časi.

Ključne besede: podredna skladnja, okoliščinski odvisniki, nedejstvenost, protidejstvenost, implikativni predikati, modalnost, perspektiva

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, mojca.schlambergerbrezar@ff.uni-lj.si.

Abstract

The circumstantial subordinate clauses and the dimension of the perspective in Slovene

The taxonomy of subordinate clauses in Slovene is usually based on meaning or formal syntactical criteria and till now they were not discussed within the scope of modality that would affect the use of a certain time or mood. In the article, they are distributed according to the expression of factivity, non-factivity or contra-factivity that opens a perspective and the limited use of time and mood.

In Slovene, within the scope of perspective expression, appear the limits with the subordinate clauses and the subordinate clauses expressing will and volition, manner or cause par elimination, goal, time or concession and condition. Factivity or non-factivity can be proved by the use of past-tense tests. We can see that the temporal scheme of past and non-past is relevant for Slovene.

Keywords: subordination, circumstantial subordinate clauses, non-factivity, contra-factivity, implicative predicates, modality, perspective

1 Uvod

Odvisniki kot del podredja, kjer je ena od sestavin glavnega stavka izražena s podrednim stavkom, so v različnih jezikih definirani na različne načine, kar je odvisno od zgradbe jezika in teoretične smeri jezikoslovca, ki jih definira. V slovenski slovnici obstaja predvsem pomenska delitev, ki jo kot glavno znamo v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000) in osnovno- ter srednješolskih učbenikih.

Jože Toporišič v *Slovenski slovnici* odvisnike razvrsti v tri skupine (Toporišič 2000: 637–638). Ena od njih, ki je navedena kot prva in krovna, je delitev na vsebinske, oziralne neprislovne in prislovne odvisnike, ki jih navajamo spodaj skupaj s primeri:

1. vsebinski odvisniki, npr. *Rekel je, da pride;*
2. oziralni neprislovni, npr. *Zdaj pa mi vrni ploščo, ki sem ti jo posodil;*
3. prislovni odvisniki, npr. *Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima.*

Za to delitev bi lahko rekli, da izhaja iz pomensko usmerjenega skladenjskega opisa, ki ne upošteva formalnih značilnosti stavka, kot je na primer glagolska valenca.

Slednjo pa upošteva Andreja Žele (Žele 2016 1, 2016 2; Gabrovšek, Žele 2019), saj glede na valenco loči vsebinske in prislovnodoločilne vezljivostne, oziralne in družljivostne odvisnike. Njena analiza temelji na skladenjskem odnosu povedja z njegovim obveznim ali neobveznim dopolnilom in je formalno skladenjsko natančnejša kot Toporišičeva. Ta delitev po svoji zasnovi lahko upošteva tudi pomensko modalno atrakcijo oziroma vpliv pomena glavnega stavka na naklon v podrednem stavku.

Naš cilj bo dopolniti delitev odvisnikov na način, ki upošteva tudi modalno komponento jezika in morebitno spremembo naklona v odvisnem stavku. V prispevku bomo odvisnike razdelili glede na to, ali izražajo perspektivo oziroma dejstvenost in v povezavi s tem predstavljajo omejene možnosti rabe časov oziroma naklona. Ta delitev je pomenska in bo postavljena v širši formalni in skladenjski okvir kot dopolnilo in prispevek k celostnejšemu razumevanju tega, kaj se v odvisniku dogaja z naklonom. Če je ta dimenzija v slovenščini intuitivna, pa je toliko bolj izražena v jezikih v kontrastu, med katerimi poteka prevajanje. Modalna komponenta se najpogosteje izraža v tako imenovanem pričakovanju oziroma perspektivi. Gre za nedejstveno ali protidejstveno komponento, ki bo pojasnjena v nadaljevanju. Slovenski odvisniki, pa tudi odvisniki v drugih jezikih, ki izražajo perspektivo, se nahajajo med vsebinskimi v povezavi s predikati *želeti*, *hoteti* in okoliščinskimi, ki se odpirajo v prihodnost ali neizrečeno in izražajo namen, pogoj, dopuščanje, časovno zadobnost in podobno. V univerzalnem kontekstu opisa jezika lahko poleg odvisnikov časa in prostora preostale okoliščine v grobem obravnavamo kot vzročno-posledični odnos. Razlika med obravnavo tega odnosa se pokaže v časovni realizaciji: če je že prišlo do uresničitve ali je ta običajna, ponovljiva, gre za realizacijo, ki se nakazuje v povednem naklonu, ki izraža dejstva oziroma dejstvenost. Nasprotno pa napoved nekega dogodka v nedoločni prihodnosti oziroma njegova možna uresničitve v nadzorovanih okoliščinah presega dejstvenost. Tovrstne okoliščine jezikoslovci lahko opisujejo kot t. i. perspektivo (Lyons 1977, Dik 1989, Dik, Hengeveld 1997, Riegel, Pellat, Rioul 1994).

V prispevku bomo v podporo hipotezi predstavili korpusno raziskavo (Gigafida), ki jo bomo dopolnili s testi možnosti prestavljanja v pretekli časovni okvir.

2 Dejstvenost, nedejstvenost, protidejstvenost in perspektiva

Poimenovanje »perspektiva« povzemamo po francoski generativno-funkcijski slovnici *Grammaire méthodique* (Riegel, Pellat, Rioul 1994). Po SSKJ beseda pomeni *kar utemeljuje, upravičuje upanje v ugoden potek, izid; publ. stališče, vidik*.

Perspektivo lahko vzamemo kot izhodišče za razlago kategorije naklonskosti oziroma modalnosti. V teoriji pojma možnih svetov se vključuje v določanje propozicije. Propozicija je definirana kot nekaj, kar je resnično ali neresnično (npr. Lyons 1977: 794), torej je dejstvo ali pa ni dejstvo. Vendar za opis možnih svetov ni dovolj, če govorimo le o dejstvih: o tem sta razpravljala Kiparsky & Kiparsky (citirano po Lyons 1977: 795) in odkrila nedejstvene predikate, kot so *verjeti* ali *misлити* (*believe, think*), ki govorca ne zavezujejo k resničnosti ali neresničnosti propozicije, ki jo izraža, kot je razvidno iz primerov 1 in 2 spodaj:

- 1) Verjame, da je zemlja ravna.
- 2) Misli, da korona ne obstaja.

Prav tako Kiparsky & Kiparsky govorita o protidejstvenosti (*contra-factivity*; po Lyons 1977, prav tam). Protidejstvena propozicija (*contra-factive proposition*) zavezuje govorca k neresničnosti propozicije, kot je razvidno v primeru 3 spodaj, kjer je uporabljen neuresničljivi pogojnik:

- 3) Želim si, da bi bil v Parizu.

Dik (Dik, Hengeveld 1997: 114–116) v svoji funkcijski slovnici *The Theory of Functional Grammar (Part 2)* pomensko vsebinske odvisnike¹ glede njihove uresničitve deli na implikativne, kontraimplikativne in neimplikativne.

- A) Za implikativne predikate predpostavljamo, da je bilo dopolnilo dejanskega stanja realizirano.
- B) Za kontraimplikativne predikate predpostavljamo, da dopolnilo dejanskega stanja ni bilo realizirano.
- C) Neimplikativni predikati ne vsebujejo informacije o realizaciji vsebovanega dejanskega stanja. Njihovo dopolnilo je običajno stavčno, večina jih vsebuje poznejša dejanska stanja predikata (z glagoli *želeli, odločiti se*).

1 predicates which take predicational complements

Riegel, Pellat, Rioul (*Grammaire méthodique du français* 1994: 510) tovrstne neimplikativne in kontraimplikativne predikate obravnavajo v t. i. dimenziji perspektive. V luči te dimenzije predvsem v okviru okoliščinskih odvisnikov obravnavajo odvisnike, ki izražajo namen, pogoj, dopuščanje ipd., pa tudi vsebinske odvisnike, ki opisujejo dejstva, ki se bodo zgodila bodisi v povezavi s kronološko anticipacijo, kar velja za časovne odvisnike, ali v povezavi z eliminacijo oziroma v povezavi z namenom, željo. Lahko pa opisujejo dejstva, katerih situacijska ali vzročna povezava, ki bi jih lahko navezovala na prvotno dejstvo, je zanikana ali je zanikana resničnostna vrednost vzroka, kar jih povezuje z eliminacijo (na primer z vezniki *non que, sans que*). Odvisniki, ki opisujejo perspektivo, v nasprotju z odvisniki, ki predstavljajo situacijo, v katero se je vpisal glavni dogodek (ali je z njo objektivno povezan in je njena posledica), odpirajo pogled z distance, ki je pogosto subjektiven v odnosu do glavnega dogodka. Tako opisujejo nekaj, kar bo šele prišlo – bodisi s časovno anticipacijo bodisi z dodajanjem ideje namena ali želje. Ali pa opisujejo dejstvo, kjer je situacijska vzročno-posledična povezava, ki bi lahko vplivala na glavno dejstvo, zavrnjena.

Francoska slovnica tovrstne odvisnike spoznava (in razvršča) po kriteriju rabe subjunktiva v odvisnem stavku: poleg njegove rabe so status tovrstnih odvisnikov potrjevali še s testi, ki pokažejo, da jih ne moremo nadomestiti s prirednimi stavki ali deležijskimi strukturami (Riegel et al. 1994: 510–512). V nasprotju s tistimi, ki predstavljajo situacijo, v katero se vključuje glavno dejstvo in je z njo objektivno vzročno-posledično povezano, v teh situacijah glavno dejstvo odpira perspektivo, pogled z distance, ki je pogosto subjektiven.

V nadaljevanju smo izbrali odvisnike v slovenščini, ki vključujejo tovrstno perspektivo. A še preden jih naštejemo, moramo omeniti rabo naklona oziroma časa v tovrstnih odvisnikih. Ta je na eni strani povezana z modalnostjo, na drugi pa s časovnostjo. Najprej se postavlja vprašanje, kako različni jeziki gramatikalizirajo oziroma leksikalizirajo modalnost. Objektivna modalnost, ki je opisljiva na lestvici med nemogočim in nujnim ter je običajno označena kot deontična, in subjektivna modalnost, ki jo izraža tisti, ki propozicijo izreka, označuje pa se kot epistemična, dodatno dopolnjujeta te pojme. Pomembna je tudi povezava časovnih oblik z modalnostjo: ta se lahko odvija v preteklosti, sedanjosti ali prihodnosti. Po Lyonsu (1977: 809) je razlikovanje med preteklikom in nepreteklikom pomembnejše kot razlikovanje med sedanjikom in nesianjanjikom ali prihodnjikom in neprihodnjikom. Protoindoevropski nakloni, kot so desiderativ, optativ (kot naklon protidejstvenosti), subjunktiv (nedejstveni, manj oddaljena možnost) in indikativ (dejstvenost) (Lyons 1977: 815), se niso ohranili v vseh jezikih. Slovenščina, kjer so glagolski nakloni indikativ,

kondicional in imperativ, s sedanjikom (lahko) izraža tudi naklonska dejanja, tj. pogoj, voljo, pripravljenost, sposobnost, zaželenost ipd. (Toporišič 2000: 393). Optativ kot tak je iz slovničnih opisov izginil pri Toporišiču, saj v *Slovenski slovnici* (1976) zapiše: »V povednem naklonu so glagoli tedaj, če dejanje samo ugotavljajo, ga zanikajo ali po njem vprašujejo [...], v velelnem tedaj, če dejanje prikazujejo kot zaželeno, zapovedano, prepovedano itd. [...], v pogojnem pa tedaj, če (iz)vršitev dejanja zadeva ob ovire, ki jih je mogoče zaobiti ali pa tudi ne [...].« Medtem pa je optativ/želelni naklon še prisoten oziroma omenjen v Enciklopediji slovenskega jezika (1992: 119, geslo naklon).

Nanašanje na prihodnja dejanska stanja je lahko gramatikalizirano v naklonu ali času – v veliko jezikih je naklonski glagol za prihodnost bolj pogost, saj avtor navaja, da so tako imenovani prihodnjiki v marsikaterem indoevropskem jeziku plod sekundarnega razvoja (Lyons 1977: 815).²

Subjunktiv kot izraz nedejstvenosti je uporabljen kot nasprotje indikativu za izražanje možnosti in želje, torej za izražanje epistemične ali deontične modalnosti. V tem se vidi razlika med prerokbami in direktivami, saj se prve izražajo v prihodnjiku, druge v imperativu. Subjunktiv v preteklosti omogoča razlikovanje med protidejstvenimi in nedejstvenimi stavki. Sprememba iz *zdaj* v *takrat* tako izraža še modalno oddaljenost, ne le časovne (Lyons, prav tam). Ker v slovenščini konjunktiv oziroma subjunktiv ni del sistema *pogojnik–prihodnjik–sedanjik*, izražanje ne- in protidejstvenih odvisnikov tako ne povzroči vedno spremembe glagolskega naklona, lahko pa vidimo, da vpliva na omejitev rabe časovnih oblik, kar se sklada z Lyonsovimi razmišljanji, da slovnična kategorija preteklega časa v mnogih jezikih spremeni nedejstvene izreke v protidejstvene (Lyons 1977: 818; primer 4 spodaj).

4) If he would not have missed the plane, he would have been in Paris by now.

4') Če ne bi bil zamudil letala, bi bil zdaj v Parizu.

Ali neki odvisnik izraža perspektivo ali ne, je lahko razvidno iz njegovega pomena, dodatno pa to preizkusimo s testom časovnosti – dokaz za izražanje perspektive v slovenščini je nepreteklik proti pretekliku. Specifika izražanja prihodnosti v slovenščini poleg prihodnjega časa, ki se tvori z glagolom *biti* (in ne *hoteti* kot v nekaterih drugih južnoslovanskih jezikih), zajema tudi izražanje

2 Reference to future word-states (SoAs) is grammaticalised in mood, rather than in tense, in many languages; the so-called future tenses are of secondary development in IE languages (Lyons 1977: 815).

s sedanjikom (gl. npr. Toporišič 2000: 393). Lahko torej vidimo, da ima tudi sedanjik med svojimi časovnimi funkcijami omenjeno izražanje prihodnosti, ki se pokaže tudi v odvisnikih perspektive.

3 Vsebinski in okoliščinski odvisniki z vidika perspektive v slovenščini

V nadaljevanju bomo našteali in prikazali slovenske odvisnike z vključevanjem vidika perspektive in pri tem uporabljenih glagolskih oblik. Glede na pretekle izkušnje iz večjezičnih kontekstov ter prevodov predvidevamo, da se bodo podobne omejitve v rabi časovnih izrazov pojavljale tudi v slovenščini pri dopuščanju, namenu, pogoju, primerjavi in določenih časovnih oblikah. Pri prevodih ugotavljamo, da se podobno dogaja tudi v slovenščini, za potrditev hipoteze pa bi potrebovali še raziskavo na avtentičnih slovenskih primerih, ki smo jih poiskali v korpusu Gigafida CJVT.

3.1 Vsebinski odvisniki predikatov želje in volje

Predikati želje in volje (na primer *želeti*, *hoteti*) so po naravi protidejstveni, kot je razvidno iz primerov 5, 6, 7 in 8 spodaj:

- 5) Nekateri bodo verjetno **želeli**, **da** bi imeli tudi ob praznikih cenejši tok.
- 6) Mednarodno tekmovanje starodobnih smučarjev bo jutri prvič potekalo na hribu pod škofjeloškim gradom, saj si domačini **želijo**, **da** si atraktivni dogodek ogleda čim več domačinov in turistov.
- 7) **Hočem**, **da** odideš in ga ujameš ter mi ga živega privedeš.
- 8) **Hotela sem**, **da** bi ostala prijatelja, da bi kljub vsemu ohranila stike, vendar se še sama nisem zavedala, kako zelo nepripravljena sem na to.

Kot smo že omenili (Lyons 1977: 795), so nekateri predikati po svojem pomenu protidejstveni; mednje spadata tudi *želeti* in *hoteti*. Če so obrnjeni v prihodnost in je glavni stavek v nepretekli ali modalni obliki – kot v primerih 5 in 6 v prihodnjiku, primeru 7 v velelniku, primeru 8 pa v pretekliku –, prinesejo s sabo nepreteklo dopolnilo, saj so zazrti v perspektivo. Če vse te povedi postavimo v preteklik, se dimenzija perspektive ne umakne dejstvu, kar je razvidno iz primera 8 zgoraj, kjer je glavni stavek z glagolom *hoteti* v preteklem času,

odvisni stavek pa v pogojniku (*da bi ostala*). Na enak potek kažeta pretvorbi primerov 6 in 7 v pretekli čas, ki se izkažeta kot 6' in 7':

- 6') ... saj so si domačini **želeli**, **da** si atraktiven dogodek ogleda čim več domačinov in turistov / da bi si atraktiven dogodek ogledalo čim več domačinov in turistov
- 7') Hotel sem, da odideš in ga ujameš ter mi ga živega privedeš.

3.2 *Namerni okoliščinski odvisniki*

Po Toporišiču (2000: 644) je namerni odvisnik stavčno prislovno določilo namere h glavnemu (ali nadrednemu) odvisnemu stavku. Po njih se v slovenščini vprašamo z vprašalnico *čemu, s kakšnim namenom*. Slovenski šolski sistem prav neguje to razlikovanje (v francoščini, na primer, ni nič narobe, če se vprašamo »pourquoi«), in v nasprotju z vzročnimi, ki so jim na moč podobni, namerni odvisniki izražajo perspektivo, kjer je raba preteklika neustrezna. O tem se lahko prepričamo v primerih 9–13 spodaj.

- 9) »V Slovenijo sem **prišel**, **da** bi odkril, kaj si sploh želim početi v prihodnosti,« je svojo odločitev pojasnil Nizozemec Johnny Strik.
- 10) »Sem gor **pridita**, **da** bosta videla, kaj je to svoboda tiska.«
- 11) Američani so **pohiteli**, **da** bi potrdili pogodbo ... Toda kmalu se je pojavil resen problem, ker Hrvatje še vedno niso vedeli, kakšni so novi zemljevidi.
- 12) Takrat pa le **pohitite**, **da** ne bo prepozno, saj je zamera vedno večja.
- 13) Nekoč so starši otrokom govorili: »**Uči se**, **da** ti ne bo treba delati.«

Pri namernih odvisnikih čas uvajalnega glavnega stavka nima vpliva na čas uresničitve dejanja v odvisnem stavku, ki je obrnjen v perspektivo. V odvisnem stavku so možne kombinacije s pogojnikom (primeri 9, 11) in prihodnjikom (primeri 10, 12, 13), medtem ko je naklon v glavnem stavku lahko povedni ali velelni (primer 12).

Test postavljanja v preteklost ne vpliva na spremembo časa v odvisniku. Toporišičevi primeri v slovnici (Toporišič 2000: 644) se začnejo s primerom, ki je vzročen (*Človek govori zato, da si jezik razgiblje*), saj s pretvorbo v pretekli čas lahko dobimo dva stavka v pretekliku (*Človek je govoril zato, da si je jezik razgibal* proti *Človek je govoril zato, da bi si jezik razgibal*). To razlikovanje, kako

odvisnik preživi pretvorbo v preteklem času, lahko pomeni tudi mejo med vzročnim in namernim odvisnikom in pomaga ločevati med obema.

3.3 Pogojni okoliščinski odvisniki

Pogojni odvisnik je po Toporišiču stavčno prislovno določilo h glavnemu (ali nadrednemu) stavku (2000: 644), kar ni ravno posrečena definicija, saj pri prislovnih določilih prislovno določilo pogoja ni izpostavljeno kot samostojno oziroma nestavčno, govorimo namreč le o prislovnem določilu vzroka. Vezni-ki, ki izražajo pogoj, so *če, ko, ako, da*: od teh sta zadnja dva starinska oziroma knjižna, v korpusu ju v tem pomenu najdemo predvsem v citatih ali stilizirani rabi (prim. Gigafida CJVT 3933 zadetkov za *ako* proti **2.441.649** konkordanc za *če* in **3.180.710** za *ko*).

Pogojni odvisniki v slovenščini so lahko uresničljivi ali neuresničljivi; v prvem primeru so izraženi s sedanjikom ali prihodnjikom (primer 14 – *če vidim/prosim* in 15 – *bo zadoščalo/če bo*), v drugem s pogojnikom (primer 16 spodaj *bi delali/če bi*). Primer 17 je želelni (*ko bi/da bi ...*):

- 14) **Če** vidim kje na spletu uporabljeno gradivo, ki sem ga v potu svojega obraza digitaliziral, prosim prostodušneža, naj vsaj nekje ob robu omeni, od kod ga je snel, in uklonim se zahtevi avtorjevega dediča, ki ukaže umik besedil očeta pesnika s spletnih strani, ker ve, da zanjo ne more pričakovati plačila.
- 15) Koalicija sicer številčno ni ravno šibka, v parlamentu bo imela 52 poslancev. A za padec določenega vladnega predloga bo zadoščalo že, če bo proti stranka upokojencev.
- 16) Gre za trend v naraščanju, katerega rast se bo nadaljevala, saj je 34 odstotkov delavcev, ki pri delu uporabljajo z internetom povezan računalnik, odgovorilo, da bi vsak dan delali od doma, **če** bi lahko.
- 17) **Ko bi** stranke le zmogle toliko poguma, razumevanja in modrosti, da bi ga podprle.

Najobičajnejše kombinacije časov so sedanjiške s sedanjiškimi ali prihodnjiškimi za možne, potencialne stavke, in pogojniške za pogojno uresničljive, saj pogojni naklon »podaja umišljeno dejanje glede na možnost in pogoje njegove uresničitve« (Toporišič 2000: 359). Pretvorba v pretekli čas da časovno razmerje brez pridiha perspektive oziroma nedorečenega: *če/ko sem videl, sem prosil; je zadoščalo, če je/ko je*.

3.4 Načinovni okoliščinski odvisniki

Načinovni odvisniki predstavljajo široko paleto slovenskih lastnostnih odvisnikov, med katere tradicionalno prištevamo prave načinovne, primerjalne in posledične odvisnike (Toporišič 2000: 642–643). Po njih se vprašamo s *kako*, *na kakšen način* in na to vprašanje lahko dobimo odgovor s *kakor*, *kot*, pa tudi z *ne da* ali *namesto da*. Glede na uvajanje načinovnega odvisnika s *kakor*, *ko* lahko vidimo, da ne vključuje dimenzije perspektive, ker gre za dejstvena dejanja, npr. *Padel je, kakor je bil dolg in širok* (Toporišič 2000: 642).

Pač pa na dejstvenost vpliva zavrnitev situacijske povezave med dogodkom v glavnem in odvisnem stavku, kot je razvidno iz primerov 18, 19 in 20 spodaj.

- 18) Erazem Lorbek je kot najboljši mladi igralec prišel v Moskvo samo zaradi te nagrade in je odšel naslednji dan, **ne da** bi si ogledal finale.
- 19) Medij uporabljajo za doseganje političnih ciljev, **namesto da** bi služil obveščanju ljudi.
- 20) Obdobje, ko vam to niti ne bo več tako mar, se bo daljšalo, **brez da** bi se tega zavedali.

V vseh zgornjih primerih gre za izogibanje določenemu dejstvu z vezniki iz primera 18 *ne da* (6.1334 konkordanc v korpusu Gigafida CJVT), *namesto da* iz primera 19 (16.388 konkordanc v korpusu Gigafida CJVT) ali celo *brez da*, ki ni normativen, pa vendar v korpusu dosega 892 konkordanc. Vsi brez izjeme imajo nadaljevanje v pogojnem naklonu (*ne da bi*, *namesto da bi*). Nadaljevanje v odvisnem stavku prinaša umišljeno dejstvo, ki ne more biti oziroma ostaja neuresničeno, tako imenovana perspektiva po eliminaciji. Zaradi tega potencialna pretvorba v pretekli čas ne prenese nobene spremembe. To lahko vidimo v primerih 19' in 20' spodaj, primer 18 je tako ali tako že v pretekliku.

- 19') Medij so uporabljali za doseganje političnih ciljev, *namesto da* bi služil obveščanju ljudi.
- 20') Obdobje (...) se je daljšalo, *ne da* bi se tega zavedali.

V korpusu se je sicer pod številko 21 pokazal primer rabe preteklega časa, ki je po našem mnenju nenormativnen prav zaradi tega, ker nakazuje, da so v govoru možne tudi podobne strukture, ki pa so prej izjema, ki potrjuje pravilo (primer 21).

- 21) Zvonil mi je telefon, pa nisem utegnil dvigniti slušalke, če ne zaradi drugega zato, ker garancija propade v primeru, če telefon pade v vodo, na primer. **Ne da** sem bil kje blizu, ampak iz mene teče slap, čim počnem kaj bolj zahtevnega od kajenja čika in pitja hladnega piva.

3.5 Primerjalni okoliščinski odvisniki

Primerjalni okoliščinski odvisniki so precej podobni prej omenjenim načinovnim odvisnikom: prav tako jih uvajajo vezniki *kot*, *kakor*, *ko*, *kot da*, *kakor da*, *ko da* in oziralni zaimki (Toporišič 2000: 642). Čas in naklon nista tako omejena kot pri pravih načinovnih odvisnikih, ki smo jih omenjali v primerih 18–20; odvisni stavki so pravzaprav v katerem koli času oziroma naklonu. Že Toporišič navaja primere z brezčasnim sedanjikom (*Kakor dobljeno, tako izgubljeno*; prav tam) oziroma s preteklim, neuresničljivim pogojnikom (*Odskočil je, ko da bi ga bila kača pičila*; prav tam).

- 22) Že zdaj pred vsakim dvobojem sestavljam ekipo in dajem nasvete, **kot da** bi bila kapetanka.
- 23) Igralec bi moral vedno znova v gledalcih vzbujati vtis, **kot da** ga vidijo prvič.
- 24) Fargo namreč v resnici zgleda tako, **kot da bi** Quentin Tarantino posnel film Alfreda Hitchcocka ... vendar bi se Hitchcock potem vrnil in reč popravil, presnel, dosnel.
- 25) »Poročaj, povej, otrok,« je strogo dejal Leonid Petrovič. »In nikar me ne poskušaj pretentati, **kot da** se nič ne dogaja!«
- 26) **Kot da** je zrak v sebi še zmeraj zadrževal prekletstvo smradu, ki se je vil po teh ulicah pred šestdesetimi leti iz ruševin Chan Chana. (Aleš Šteger)

Vseeno glede na zgornje primere opazimo nekaj razlike: v primeru 26 odvisni stavek v preteklem času izraža dejstvo (zrak je še zmeraj zadrževal prekletstvo smradu ...), medtem ko je v primerih 22 in 24, kjer je rabljen pogojnik, jasno, da gre za nedejstveno komponento, primerjava je dana z neuresničljivim. Govorec predvideva, da je neka primerjava umišljena. Podobno je v primerih 23 in 25, kjer vezniku v odvisnem stavku sledi sedanjik: ta izraža zanikanje dejstva. Možnost, ki je v naštetih primerih ni, namreč da vezniku sledi prihodnjik, npr. *kot da bo*, vsebuje namero.

3.6 Vzročni odvisniki

Zgornjim so podobni vzročni odvisniki z zavrnjenim vzrokom, ki tega predstavljajo za neuresničljivega ali neresničnega, torej proti- oziroma nedejstvenega. Tovrstni odvisniki v slovenski slovnici niso omenjeni – definicija vzročnega odvisnika po Toporišiču je podobna drugim (stavčno prislovno določilo vzroka h glavnemu – ali nadrednemu odvisnemu – stavku; 2000: 644). Kot tipična vprašalnica je naveden *zakaj*, veznik pa *ker*, predvidena je tudi vzročno-posledična transformacija in pretvorba v priredje (prav tam). Vzročno-posledični odnos kot temeljni odnos med stavki (poleg časa in prostora) lahko interpretiramo kot osnovnega tudi za razlago vseh drugih razmerij, namena, pogoja, dopuščanja, seveda pa se vsa druga razmerja razlikujejo od navadnega, dejstvenega vzroka glede interpretacije tega, čemu vzrok služi.

Zavrnjeni vzrok je glede na primere spodaj običajno v pogojniku, uveden z *ne zato*, *dalker*, pravi vzrok pa uvaja *ampak ker*, ki je dejstven, kar se vidi v rabi časov, bodisi sedanjika (kot v primerih 27, 28 in 29) bodisi preteklika (primer 30).

- 27) V taboru slovenskega prvaka ne skrivajo, da bi radi gostili tudi turnir elitnega dela. Pa **ne le zato**, da *bi kaj zaslužili*, **ampak ker** se bojijo poti v Kazahstan. Takšen strošek bi opustošil klubski proračun.
- 28) **Ne zato, ker** bi bil sporazum kratko malo slab, **ampak ker** vanj očitno ni prepričan niti njegov podpisnik.
- 29) Pa **ne zaradi tega**, *ker* si tega novinarji in uredniki ne bi želeli, **ampak ker** je vedno nekdo nad njimi.
- 30) Pa **ne zato, ker** bi se strpnost Koprčanov do odvisnikov povečala, **ampak ker** so policisti ugotovili, da z represivnimi ukrepi zoper male razpečevalce niso dosegli zelenih učinkov.
- 31) Toda za nedeljski Pop klub je presenetil z izjavo, da Žuglja ne bo podprl, **ker** je borec proti tajkunom, **ampak ker** »dobro, solidno vodi agencijo pri njenem delu«.

Seveda pa na rabo naklona oziroma časov vpliva pomen. Primer 31 na primer prinaša dva vzroka, ki sta glede na rabo časov oba pojmovana kot resnična: omenjeni Žugelj je očitno borec proti tajkunom in dobro vodi agencijo, vendar je izbrani razlog, ki ga vzamemo za bolj relevantnega pri vpeljavi zaključka, zakaj ga bo nekdo podprl, glede na rabo povezovalcev drugi in ne prvi. Tudi test

postavljanja povedi v preteklik nad tem pogojnikom nima nobenega vpliva, kar potrjuje našo domnevo, da gre za perspektivo po eliminaciji.

3.7 *Okoliščinski odvisniki dopuščanja*

Odnos dopuščanja je lahko do neke mere nedejstven oziroma protidejstven, kar pa ni nujno, kakor je razvidno iz primerov 32, 33 in 34.

- 32) **Čeprav** je Račanova vlada trdila, da zadolženost Hrvaške ni alarmanтна in da je država likvidna, so podatki o zunanjem dolgu čedalje bolj skrb zbujajoči.
- 33) Tudi velike države, kot so Nemčija, Britanija, Francija, nadaljujejo ta proces in ne vidijo boljše perspektive, **čeprav** *bi* v bistvu same lažje živele kot mi.
- 34) Končalo se je s 7 : 3 za Francijo. »Rezultat je nedvomno boljši od pričakovanj, zato moramo biti z drugim mestom povsem zadovoljni, **čeprav** *bi* z malce več sreče lahko tudi zmagali.«

Čas in naklon v primeru 32 kažete, da gre v dopustnem odvisniku za epistemično gotovost (*čeprav je vlada trdila*), ki pa se izrazi za manj verjetno, medtem ko gre v primerih 33 in 34 za umišljeno perspektivo, ki meji na hipotezo in se ne realizira. Dopuščanje lahko izraža oboje: pogojnik pomeni, da je govorcevo izrekanje v odvisnem stavku nedejstveno, umišljeno oziroma da do njega zavzema določeno distanco.

3.8 *Časovni okoliščinski odvisniki*

Toporišič (2000: 641) časovne prislovne odvisnike razdeli na časovne prislovne odvisnike in odvisnike količine časa. Bolj običajna delitev tovrstnih odvisnikov v različnih jezikih temelji na dobnosti, saj različni vezniki izražajo istodobnost, preddobnost ali zadobnost. Zadobnost je povezana s perspektivo, saj so zadobni časovni odvisniki, ki izražajo anticipacijo, običajno nedejstveni, ker je njihova uresničitev stvar potencialne prihodnje realizacije. Tako je na primer v francoščini za tovrstnimi vezniki v navadi raba subjunktiva, npr. *Il dort jusqu'à ce qu'elle vienne ... (Spi, dokler ona ne pride ...)*. Za slovenščino se na površini vezniki tozadevno ne razlikujejo. Toporišič v *Novi slovenski skladnji* (1982: 254) navaja, da slovenski vezniki (...) označujejo le dobnost oz. brezčasnost (Toporišič, prav tam). To povsem drži za *ko*, pa tudi

za veznika *preden* in *dokler*, ki različno reagirata v preteklih ali prihodnjih kontekstih (gl. primere spodaj). Enako Toporišič trdi za vprašalnico *kdaj*, ki ni vezana na čas (Toporišič 1982: 253). Glede na SSKJ se lahko rabita v preteklem, sedanjem ali prihodnjem kontekstu za izražanje istodobnosti ali zadobnosti (gl. spodaj).

Veznik *dokler* glede na SSKJ (Fran) izraža, da dejanje nadrednega stavka traja toliko časa, kolikor dejanje odvisnega (*dokler je zakon v veljavi, se ga je treba držati*) oziroma da traja dejanje nadrednega stavka do nastopa dejanja v odvisnem (*gledal je za njo, dokler ni izginila za hišo; varuj otroka, dokler se ne vrne mati; ni miru, dokler vse ne spi*).

Veznik *preden* pa izraža dejanje, ki se zgodi po dejanju nadrednega stavka z odvisnikom: *preden je odšla, je zaprla okna; otroci se radi pogovarjajo, preden zaspijo*, s prislovom: *še preden se je zavedel, so ga obkolili; brati je znal, že preden je šel v šolo; preden prideš na trg, zavij na levo* ali pa z zanikanim glagolom, da traja dejanje nadrednega stavka do nastopa dejanja v odvisnem: *ne morem kupiti, preden ne dobim denarja*.

Veznik *dokler* je polisemičen do te mere, da lahko izraža istodobnost, zadobnost in preddobnost, kar je do neke mere specifična slovenščina, na katero je opozarjal tudi Toporišič (gl. citat zgoraj). Zato se lahko pojavlja tako v preteklem, dejstvenem kontekstu kot za izražanje perspektive. To je razvidno iz spodnjih primerov, kjer so vsi primeri podani za prihodnost:

- 35) Pri tem bodo vztrajali, ***dokler*** ne bodo dosegli zahtevane cene.
- 36) Neposrednega vpliva izvolitve nove vlade ne bo čutiti, ***dokler*** ne bo ukrepov.
- 37) Niti pomisliti nečemo, da novi sporazum ne bi stopil v veljavo, ***preden*** bo potekel stari.
- 38) Zato je pričakovati dolgotrajne postopke, ***preden*** bodo lahko od odkritih krivcev izterjali poplačilo škode, če bo do izterjave sploh prišlo.

V preteklem kontekstu so podredni stavki, ki jih uvajata *dokler* in *preden*, dejstveni, vendar opazimo vlogo nikalnice, ki spremlja dogajanje v glavnem stavku do nastopa dejanja v odvisnem (primeri 39, 40 in 41).

- 39) Strokovnost in „dobronamernost“ besed je izgubljala osnovni pomen, ***dokler niso*** besede postale žaljivke.

- 40) Ropot, moje preklinjanje, tri minute tišine, spet ropotanje, spet preklinjanje ... tako je šlo, **dokler** sonce ni pokukalo iznad bližnjega griča in odneslo mojih sanj o krepčilnem spancu. Barabon pa je utihnil.
- 41) Moja želja je, da bi pri KUD-u spet delovala dramska sekcija, ki je redno delala kakih 10 let, nato pa bolj občasno, **dokler ni** zamrla.
- 42) Tudi sama je zavrnila eno delo v tujini, **preden** je pristala na drugo v Veliki Britaniji.

Primerjalno je to področje, kjer bo glede na določanje dejstvenosti oziroma nedejstvenosti v prihodnje potrebna še podrobnejša določitev časovnih odvisnikov.

3.9 *Vloga nikalnice v glavnem ali odvisnem stavku*

Z nikalnico se okrepi zavedanje, da se del povedi ne bo uresničil: pri predikatih želje in volje in njihovih predmetnih odvisnikih je zanikan povedek glavnega stavka, sledi pogojnik oziroma prihodnjik (primeri 43, 44 in 45):

- 43) **Nočem, da** bi trenerje zamenjali, jaz hočem, da Pavel Grašič ostane trener.
- 44) **Nočem, da** bi kogarkoli obtoževal, saj govori o strpnosti.
- 45) Počakati moramo, **dokler ne** bo dokončno jasno, ali obstaja razlika in ali res obstaja okoriščenje.

Tovrstna opažanja samo potrjujejo dimenzijo perspektive z eliminacijo nedejstvenih trditev, ki so izražene v pogojniku in prihodnjiku.

4 Sklep

Pregledna korpusna analiza slovenskih odvisnikov v korpusu Gigafida pokaže, da tudi v slovenščini lahko govorimo o neimplikativnih predikatih in odvisnikih, ki izražajo dimenzijo perspektive. V povezavi z njimi bolj kot do modalnih prihaja do časovnih omejitev pri rabi naklonov in časov: pri nedejstvenih ali protidejstvenih okoliščinah, ki smo jih poimenovali perspektiva, so v odvisnih stavkih možni sedanjik, prihodnjik ali pogojnik, ne pa preteklik. Tovrstne omejitve se pojavljajo v predmetnih odvisnikih za glagoli volje, hotenja, v namernih in pogojnih odvisnikih.

Načinovni in vzročni odvisniki sodijo v dimenzijo perspektive v kombinaciji z negacijo predlaganega načina oziroma vzroka, tako imenovano eliminacijo. Gre za načinovne odvisnike, ki zanikajo določen način oziroma vzročne odvisnike, kjer zavrneni vzrok ni spoznan kot tak, ki vpliva na končno odločitev, ali pa izraža zavračanje možne posledice. Občasno, v določenih pogojih, se prej omenjenim odvisnikom pridružijo še dopustni odvisniki. Pri vseh prej omenjenih primerih lahko napravimo test dejstvenosti s postavljanjem v preteklik, ki ne vpliva na spremembo časa ali naklona v odvisnem stavku.

V primerih časovnih odvisnikov za izražanje zadobnosti, kjer je glagol glavnega stavka v preteklem času, se lahko dejansko stanje obravnava kot že realizirano (v tem primeru ne govorimo o perspektivi) ali pa kot tako, ki še čaka na uresničitev. V časovnem kontekstu ima test transformacije v pretekli čas vpliv na perspektivo. Če te odvisnike postavimo v pretekli kontekst, se dogajajo spremembe na ravni dejstvenosti: nedejstveni in protidejstveni primeri postanejo dejstveni – in ne izražajo več perspektive. To potrjuje Toporišičevo trditev, da časovni vezniki v slovenščini izražajo le dobnost, ne pa časovnosti, bi bilo pa zanimivo temu pojavu nameniti še kakšno raziskavo v prihodnosti.

Literatura

- Dik, Simon C. 1989: *The Theory of Functional Grammar Part I: The Structure of the Clause*. Dordrecht: Foris.
- Dik, Simon C., Kees Hengeveld 1997: *The Theory of Functional Grammar. Part II: Complexes and Derived Constructions*, Mouton de Gruyter.
- Gabrovšek, Dejan, Žele, Andreja, 2019: Tipologija stavčnoočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija: časopis za jezikoslovje in literarne vede*. [Tiskana izd.]. jul.–sep. 2019, letn. 67, št. 3, str. 487–507.
- Lyons, John, 1977: *Semantics I, II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Riegel, Martin, Jean Christophe Pellat, René Rioul 1994: *Grammaire méthodique du français*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Schlamberger Brezar, Mojca, Gregor Perko, Adriana Mezeg, 2018: *La syntaxe du français: approche contrastive*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Žele, Andreja, 2016 1: Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravilni prislovno-določilni odvisniki. *Slavistična revija: časopis za jezikoslovje in literarne vede*, apr.–jun. 2016, letn. 64, št. 2, str. 81–94. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2016_2_01.pdf.
- Žele, Andreja, 2016 2: Tipologija odvisnikov v slovenščini: merila. V: Kržišnik, Erika (ur.), Hladnik, Miran (ur.). *Toporišičeva obdobja*, (Obdobja, ISSN 1408-211X, Simpozij,

= Symposium, 35). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 299–306. <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/11/ZeLe.pdf>.

Viri

Korpus Gigafida <https://www.cjvt.si/raziskovalno-delo/projekti-cjvt/gigafida/>
SSKJ /Fran <https://fran.si/>

Ujemanje priredno zloženega osebka s povedkom

*Saška Štumberger**

Izvleček

Članek predstavlja obravnavo zloženega osebka s povedkom v jezikoslovnih člankih in slovnicaх ter korpusu Gigafida 2.0. Predstavlja tudi predloge v smernicah za spolno občutljivo rabo jezika. Obravnava v strokovni literaturi zajema slovnične in pomenske lastnosti priredno zloženih samostalnikov v osebku, razlike med dvojino in množino ter pomenske razlike med vezniki *in*, *ali* in *oziroma*. Smernice za spolno občutljivo rabo jezika obravnavajo skladijsko ujemanje pri samostalnikih za poimenovanje oseb, pri oblikovanju navodil pa premalo upoštevajo jezikovno rabo; ženske slovnične oblike, ki naj bi bile bolj vključevalne od moških, so predlagane tudi v primerih, ko jih korpusna raba ne potrjuje.

Ključne besede: skladijska, slovnični spol, glagolsko ujemanje, poimenovanje oseb, priredno zloženi osebek

Abstract – Coordinated subject agreement with predicate

The article presents a study of agreement between coordinated subjects and verbs/predicates (so-called conjunct agreement) in linguistic articles, grammars, and the Gigafida 2.0 corpus. It also presents some suggestions for guidelines for gender-sensitive language use. The discussion in the literature deals with grammatical and semantic characteristics of

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, saska.stumberger@ff.uni-lj.si.

coordinated noun phrases in subject position, differences between dual and plural number, and semantic differences between coordinations with and (*in*), or (*ali*) and or (*oziroma*). The guidelines for gender sensitive language use discuss syntactic agreement involving nouns denoting persons, but underestimate language use; feminine grammatical forms that are supposedly more inclusive than masculine forms are suggested even in cases where language corpus use does not confirm them.

Keywords: syntax, grammatical gender, verb agreement, nouns denoting persons, coordinated subject

1 Opredelitev ujemanja

Ujemanje je eden od načinov izražanja podrednega slovničnega razmerja, poznamo pa ga (Smolej 2011: 47):

A) med besedami samostalniške besedne zveze v spolu, številu, sklonu in osebi (npr. *utrujena študentka* → prilastek se skladijsko ravna po odnosnici); B) med glagolom v povedku in samostalniško besedo v osebku (npr. *Ana je brala časopis*. → povedek se v spolu, osebi in številu ravna po osebku; *Ana se je vrnila domov vsa utrujena*. → povedkov prilastek v povedku se z osebkom ujema v spolu in številu) /.../

V Novi slovenski skladnji Jožeta Toporišiča je ujemanje opredeljeno tako (1982: 21):

Ujemalna je tista besedna povezava, pri kateri jedrna beseda nejedrni določa spol, število in sklon, pri prisojanju tudi osebo (ali pa le kaj od tega), to pa na podlagi enakosti; pri tem podrejena beseda (besedna zveza) dobi po možnosti obliko, ki je obliki jedrne (vodilne) besede čim bližje; prim. zvezo *naš Andrej*: tu slovnični lastnosti samostalnika *Andrej* (namreč *m. in ed.*) zahtevata enaki lastnosti pri *naš* (spet *m. in ed.*). Tako podobno še pri *sosezdovi otroci, lepega dne*. V prisojevalni zvezi *Andrej je samosvoj* je ujemanje lahko omejeno na sklon in število *Andrej je precejšnja nadloga* /.../.

Ujemanje med besedami samostalniške besedne zveze je enosmerno – prilastek se ravna po odnosnici – in v prispevku ne bo obravnavano. Obravnavano bo prisojevalno oz. predikacijsko razmerje med glagolom v povedku in samostalniško besedo v osebku, ki je dvosmerno (Žele 2019: 142):

Dvosmernost predikacijskega razmerja omogočata statična determinacija z jedrnim osebkom, ki dejanju v povedku ujemalno določa osebo, spol in število, in dinamična determinacija z jedrnim povedkom, ki osebku kot

vršilcu ali nosilcu vezavnovezljivostno prisoja neko dejanje ali stanje, in to nestalno oz. aktualno dejanje ali stanje je na osebek vezano tudi z vidika časa, načina in naklona.

Ker je področje ujemanja zelo obsežno, bodo iz obravnave izločeni tudi primeri z neprirednim (enojedrnim) osebkom, za katerega je v Slovenski slovnici (Toporišič 2004: 609) pojasnilo, da »/o/sebek nima vpliva na obliko povedka, ko je v povedkovem določilu samostalnik v množini ali dvojini; tedaj je namreč vez kljub edninskemu osebkju v množini ali dvojini: *To mesto so Brežice /.../*«. Predvidljivi in zato iz razprave izključeni so tudi primeri, ko je »ob količinskem števniškem prilastku jedro osebkja v rodilniku množine«. V teh primerih je osebkna glagolska oblika v ednini: *Prišlo je sedem palčkov* (prav tam).

Obravnavano bo torej ujemanje med priredno zloženim osebkom in povedkom. Predstavljena bodo spoznanja in pravila v strokovni literaturi, aktualna raba pa bo preverjena v korpusu Gigafida 2.0 (v nadaljevanju GF).

2 Lastnosti samostalnikov v priredni zvezi

Obravnavo ujemanja zloženega osebkja s povedkom začnjam z opisom pomenskih in slovnčnih lastnosti samostalnikov v priredni zvezi. Na posebnosti skupnih (imenuje jih zbirna) in snovnih imen opozarja Bajec (1955/56: 13): »Če je zadnji (samostalnik, dodala S. Š.) zbirno ali snovno ime, more stati povedek kot nekakšen povzetek v ednini: *Kozli, ovce in druga živina se je pasla. Jajca in mleko je redilno.*«

Posebnosti pri snovnih in skupnih imenih obravnava tudi Toporišič (2004: 610):

Včasih povedke uravnava povedku bližnje jedro priredno zloženega osebkja, ker so ostala jedra potisnjena iz zavesti: *Moka in mast se je podražila. – Na mizi je bila pogača in mleko. – Grozdje in sadje je lepo kazalo.* V vseh primerih gre za snovna imena. Seveda je mogoče reči tudi normalno: *Moka in mast sta se podražili.*

Primerjava citatov pokaže, da je Toporišič pri terminologiji manj natančen, kajti *grozdje in sadje* sta skupni, ne snovni imeni. Pisanje o »normalnem«, ki naj bi bila needninska oblika, kaže na željo po usmerjanju, ki ga glagol *moči* pri Bajcu nima.

V GF najdemo primer ujemanja v ednini (*meso in mleko je na naših jedilnikih*), veliko več pa je rabe dvojnjskih oblik s spolno vključujočo obliko na *-a*: *Kruh (črni) in mleko sta se podražila; Naše meso in mleko sta dobila; Meso in mleko bosta šla.*

Poleg snovnih in skupnih imen so pri Bajcu kot posebnost pri ujemanju obravnavane imenske zveze z množinskimi samostalniki (1955/56: 14): »Najbolj običajno je ravnanje po bližnjem osebk: *Jetra in ledvice so zdrave. Želodec in pljuča so zdrava. Jetra, ledvice in žolč so zdravi. Nožič in škarje so nabrušene.*«

V Toporišičevi slovnici množinski samostalniki niso posebej obravnavani, v GF pa najdemo primere tako za ujemanje po bližini, npr. *srce in pljuča so se odzivala*, več pa je primerov ujemanja z moško slovnično obliko: *hrbtenica, mehur in ledvice so me nehalo boleti; Pljuča, jetra, slinavko in ledvice so pomagali; srce, jetra in pljuča so bili izrezani; Srce in pljuča bodo bolje delovali.*

V GF najdemo tudi dvojnisko obliko (*srce in pljuča sta delovala*), ki jo Bajec uvrsti v narečje (1955/56: 14): »Zanimivo je, da se v narečju množinsko ime često občuti za edninski osebek, pa se sliši tudi: *Jetra in žolč sta zdrava.*«

Analiza lastnosti samostalnikov je pokazala, da je pri snovnih in skupnih imenih mogoče ujemanje po bližini, ki pa ga je v korpusu GF manj kot needninskih oblik. Pri množinskih samostalnikih najdemo zglede tudi za ujemanje po bližini, pogostejša pa je raba moške slovnične množinske oblike.

3 Dvojina

Pri obravnavi ujemanja je needninski števili smiselno obravnavati ločeno, kajti pravila za dvojino se razlikujejo od pravil za množino. Pri srednjem slovničnem spolu Bajec (1955/56: 13) opaža odklon od pravila, da se »pri dveh osebkih istega spola« rabi »dvojina tega spola«. Pri zgledu »*Žrebe in ščene sta razposojeni*« /.../ »bi verjetno slišali tudi *razposajena*, tako vsaj v narečjih, kjer nevtrata privzemajo moški spol; za knjižni jezik to seveda ni priporočljivo«. Kaže, da se je to spremenilo, kajti v Slovnici na kvadrat pri srednjem spolu opozorila o neprimernosti končnice na *-a* v knjižni zvrsti ni (Ahačič 2017: 56): »Pri več prirednih samostalnikih srednjega spola v ednini je povedek v moškem spolu. *Leta 1795 sta imela Trnovo in Krakovo devet firtelčarjev, predstojnikov mestnih četrti.*«

Končnica na *-a* je v dvojini vključujoča tudi pri naslednjih zgledih (Bajec 1955/56: 13): »*Gospod in gospa po polju sta šla. Potok in jezero sta zamrznila. Mati in dete sta zdrava.*« Pri zadnjem primeru Bajec opozarja, da je »dvojniska oblika moškega spola, tega spola pa nista ne mati ne dete«, kar je lahko »/n/a prvi pogled torej nedosledna skladnja«, utemeljitev pa naj bi bila v analogiji (prav tam): »To nam pove, da je v stavku *Mati in dete sta zdrava* pomožni glagol *sta* s svojo končnico *-a* potegnil za sabo tudi povedno določilo.« Kot dokaz

za trditev navaja, da pisatelji, »ki rabijo v dvojini obliko *ste*,¹ pišejo *Mati in dete ste zdravi*«.

Z glagolskim ujemanjem sestavljenega osebka se je v odgovoru na vprašanje o tem, kateri spol prevladuje, če imamo srednji in ženski spol, ukvarjal Marušič (2005). Navaja, da »v kombinaciji moškega spola s kakim drugim spolom prevlada moški spol«.

Pri raznospolskem osebku brez moškega slovničnega spola navaja naslednje možnosti, pri tem pa zadnjo možnost označi kot »zelo čudno«:

- (3a) *Mesto in država sta se začeli prepirati*
- (3b) *Mesto in država sta se začela prepirati*
- (3c) *Država in mesto sta se začela prepirati*
- (3d) ??*Država in mesto sta se začeli prepirati*

Po Marušičevem mnenju je oblika na *-a* sprejemljiva ne glede na besedni red, dvojinska oblika na *-i* pa samo, če je njej bližje samostalnik v ženskem slovničnem spolu.

Marušičevi zgledi kažejo, da se pri srednjem slovničnem spolu ujemanje pri dvojinski obliki nesestavljenega osebka razlikuje od ujemanja sestavljenega osebka. Medtem ko je pri zgledu *Dve teleti sta se prepirali med sabo* dvojinska oblika pri glagolskem delu povedka običajna, sta zglede *Sosedovo tele in naše kljuse sta se prepirali med sabo* ter *Mesto in primestje sta skupaj kandidirali za olimpijado* označena z različnima stopnjama nesprejemljivosti (*zelo čudno oz. bolj ne kot ja*).

Marušič opozarja tudi na to, da je »poleg slovničnega spola pomemben tudi naravni spol, zaradi česar ujemanje moškega spola ni sprejemljivo, ko oba samostalnika označujeta osebo ženskega spola« (prav tam).

Marušič ugotovitve strne v spoznanje, da bo v sestavljenih osebkih prevladal moški slovnični spol, če tega ni, pa spol zadnjega samostalnika. Pri srednjem spolu prihaja do ujemanja z moškim slovničnim spolom, vendar pa biološki spol prevlada nad slovničnim. Če imamo samostalnik srednjega spola, ki označuje žensko osebo, npr. *dekle*, bo v zvezi s še enim samostalnikom ženskega spola prevladal ženski spol.

1 V Slovenski slovnici 1956 so v dvojini navedene posebne oblike za ženski spol z naslednjimi končnicami (Bajec idr. 1956: 180): *-ve, -te, -te*. Posebne dvojinske oblike za ženski spol so tudi v Slovenski slovnici 1916 (Breznik 1916: 142, § 269): *svè, ste, ste*.

V GF so bile preverjene različne kombinacije slovničnih spolov (moški in srednji, ženski in srednji, srednji in srednji, srednji in ženski), pri vseh primerih pa je bila vključevalna moška slovnična oblika:

Stari trg in Mesto sta našla; država in mesto nista kupila; Država in mesto bi morala; se država in mesto nista mogla dogovoriti; država in mesto bi za najem naslednjih 25 let plačevala; Stavbarstvo in mesto sta že od svetopisemskih časov povezana; Idrijski živosrebrov rudnik in mesto sta v stoletjih potrebovala; Država in mesto sta imela; Družba in mesto sta zelo sproščena; bi morebiti lahko mesto in država posredovala; Mesto in država bosta zgradila.

Dvojinsko obliko na *-i* sem pri opisnih deležnikih našla samo pri kombinaciji dveh samostalnikov ženskega spola in v primeru, ko samostalniček srednjega spola označuje osebo ženskega spola: *sta država in občina kar dobro poskrbeli za nas; bi morali država in občina pograbit; bosta prispevali država in občina; Občina in država pa naj bi zaostrili; mati in dekle sta grizli.*

Obravnavo sestavljenega osebka lahko torej sklenemo z ugotovitvijo, da kaže gradivo močno prevlado moške slovnične oblike na *-a*, ki je ni samo pri kombinaciji samostalnikov ženskega slovničnega ali biološkega spola.

4 Množina

O ujemanju v zapletenem dvosmernem prisojevalnem oz. predikacijskem razmerju A. Žele pravi (Žele 2019: 146):

*In tu je treba poudariti, da je v slovenščini edina needninska oblika opisnega deležnika, ki lahko označuje vse spole (m. sp. mn., ž. sp. dv., sr. sp. dv.), tista na končnico -i, zato kot vključujoča in hkrati dovolj razločevalno deluje tudi pri označevanju spolsko mešanih skupin v primerih *Možje in žene so šli, Žene in otroci so šli /.../**

V Bajčevem članku iz leta 1955/56 najdemo opozorilo, da je »pravilo, da ima pri rabi povednega deležnika moški spol prednost pred ženskim in le-ta pred srednjim«, prevzeto iz latinščine, obravnava pa »pokaže, da slovenski jezik v tem pogledu često hodi svoja pota, ne meneč se za papirnato pravilo. Zatorej morajo slovnice v opombi zmerom pristaviti, da vezanje ni dosledno« (Bajec 1955/56: 13). Pri sestavljenem osebku iz samostalnikov različnih spolov je »res opaziti neko prednost moškega spola, vendar pa je enako pogostno tudi skladanje po bližnjem osebku« (prav tam). Kot zgled navaja besedno zvezo *mati in dete* v množini: »*Matere in deteta so zdrava*, nikakor pa ne oblika za moški spol *zdravi*.«

Bajec zgleda z glagolskim povedkom ne navaja, v GF pa je primer sestavljenega osebka s pridevnikom v povedku v moškem slovničnem spolu: *Najbolj zdravi so higiensko neoporečna voda, lahki sadni ali zelenjavni sokovi brez dodatnih sladil, nesladkani čaji*. Ujemanje po bližini kaže zgled *Takrat vse počiva, vasi in mesta so kot opustela*.

V Toporišičevi slovnici najdemo zgled *Krave in teleta so se pred muhami in obadi zatekli v grmovje*, ki mu je dodano pojasnilo (Toporišič 2004: 610): »Namesto oblike za moški spol je v množini v takih primerih dopustna tudi oblika pridevniške besede² po spolu najbližjega samostalnika, npr.: *Pasle so se krave in teleta oz. Krave in teleta so se pasla*.«

Pravilo o ujemanju besedne zveze *krave in teleta* z moškim slovničnim spolom je komentiral Marušič (2006):

Pravilo, ki ste ga navedli, kakor jaz razumem slovenščino, ne velja. Morda, da je res kje zapisano, a to pravilo nikakor ni del moje slovenščine. Področje glagolskega ujemanja s sestavljenim osebkom je rahlo prekomplicirano, da bi se ga dalo preprosto uloviti z enostavnim pravilom. To je tudi ugotovitev zgoraj citiranega odgovora. Ujemanje na glagolu namreč ni odvisno samo od spola obeh delov osebka, s katerim naj bi se glagol ujema, temveč tudi od vrstnega reda obeh delov oziroma natančneje od tega, kateri del osebka je bližji glagolu.

Za besedno zvezo *krave in teleta* je v GF pojavitev, ki potrjuje ujemanje po bližini: *kjer so bile krave in teleta pripeta*. Do ujemanja po bližini lahko pride tudi, ko imamo samostalnik srednjega spola, ki poimenuje osebo ženskega spola, in samostalnik ženskega spola: *Iz Ligojne so prišla dekleta in žene*. V teh primerih pa lahko – tako kot v dvojini – na ujemanje vpliva tudi biološki spol. Če imamo samostalnik srednjega spola, ki označuje osebo ženskega spola, najdemo primere ujemanja z ženskim slovničnim spolom tudi, če je povedku bližji samostalnik srednjega spola: *Še posebej aktivne so bile dekleta in žene; V nedeljo bodo praznovale dekleta in žene*.

Ko se osebku pridruži samostalnik moškega spola, prevlada moški slovnični spol: *Biki, krave in teleta pa so bili še kako živi*.

Pri drugih pregledanih zvezah samostalnikov različnih spolov v množini so prevladovala moške slovnične oblike:

Pristanišča, tovarne in mesta so bili ob priključitvi k Jugoslaviji do kraja osiromašeni; Država, regija in mesto bi se morali čim prej odzvati; Fevdalci in

2 Ne gre za pridevniško besedo, ampak glagol.

mesta so morali sami preskrbeti orožje; Nemške občine in mesta so se že septembra dogovorili; Pastirji in živina so že zapustili; Polja in živina so preživljali; ljudje in živina bodo mejo prestopili peš; otroci in živina so zahtevali; bodo država in mesta uživali; bodo prispevali država in mesta.

Najdeno je bilo tudi ujemanje po bližini, pri tem pa je zanimivo, da sta se oba samostalnika v imenski zvezi končala na končnico *-a*, tako da bi lahko ujemanje razložili z analogijo: *Država in mesta bi se morala opredeliti.*

5 Smernice za spolno občutljivo rabo jezika

Ujemanje je obravnavano tudi v zvezi s spolno občutljivo rabo jezika, za katero je bil v preteklosti v rabi izraz neseksistični jezik (Kozmik, Jeram 1995). Mnenja o smiselnosti in učinkih iskanja jezikovnih sredstev, »ki jih je mogoče uporabiti, če želimo namesto t. i. generičnega ali nevtralnega moškega spola uporabiti spolno občutljivi jezik« (Jeram, Šauperl 2018: 4), so deljena, v analizi pa se bom posvetila predlogom v zvezi s skladijskim ujemanjem.

Da je skladijsko ujemanje v primerih, ko ne želimo uporabiti generičnega moškega spola, problem, je v 90. letih opozorila B. Pogorelec (1997: 4):

Zapleteni sistem kategorije števil z dvojino zahteva v slovenskem jeziku posebna pravila semantične presoje in ureditve ujemanja. Prav tako veljajo posebna pravila ujemanja, kadar je v osebku priredno povezanih več samostalnikov raznega spola, kar je pri doslednem upoštevanju ženskih imen pravilo. Ta skladijska pravila ujemanja so bila deloma izposojena v času ustaljevanja slovenske norme iz jezikov z drugačnim sistemom in pravili, kakor veljajo v slovenščini, na primer iz latinščine, zato se v slovenščini niso zmeraj prijela.

Kljub jezikoslovnim pomislekom se poskusi zamenjave generičnega moškega spola nadaljujejo z oblikovanjem smernic, ki pa velikokrat ne upoštevajo pravil o skladijskem ujemanju. V članku E. Gračanin (2016) je nasvet: »Možnost ujemanja glagola z žensko obliko samostalnika dosežemo s sintaktično bližino obeh (Študentje in študentke so šle ...).«

Preverjanje take rabe v korpusu GF je pokazalo nič zadetkov, kajti pri vseh zgledih je bila oblika opisnega deležnika v moškem slovničnem spolu: *Študenti in študentke bodo debatirali; Tamkajšnji študenti in študentke so pristopali; Študentje in študentke so izgubili; Študentje in študentke niso vedeli.*

Čeprav jezikovna raba take možnosti ne potrjuje, najdemo podoben nasvet tudi v Smernicah za spolno občutljivo rabo jezika (Šauperl, Jeram 2018: 6):

V spolno občutljivi rabi slovenščine so ključni predvsem samostalniki, s katerimi so poimenovane glavne osebe, ki jih besedilo obravnava ali jim je namenjeno. Za pridevnike in glagole predlagamo ujemanje po bližini. Tako izražanje olajša berljivost besedila in prispeva k njegovi jedrnatosti. Pri omenjanju raznospolnih skupin uporabimo žensko in moško obliko:

Učitelji in učiteljice v šolskem letu 2018/2019

Učiteljica je pozvala učence in učenke ...

Študentje in študentke, ki izkazujejo posebne dosežke, lahko pridobijo poseben status.

Zanimivo je, da med zgledi ne najdemo primera ujemanja sestavljenega osebka z žensko slovnično obliko, kajti edini zgled z ženskim slovničnim spolom v povedku je z nesestavljenim osebkom *učiteljica*.

Navodilo o ujemanju po bližini se v besedilu ponovi, vendar pa sta primera ujemanja s povedkom izbrana tako, da je uporabljen števniki, ki pri povedku zahteva rabo srednjega spola (*tisoč*), in moški slovnični spol (prav tam: 7):

Predlagamo, da se moška in ženska oblika samostalnika razvrstita po abecednem redu ali se izmenjujeta ter da se pridevnik in glagol ujemata s samostalnikom po bližini:

Na shodu se je zbralo najmanj tisoč protestnikov in protestnic ...

Protestnice in protestniki so zahtevali ...

Zadrege pri iskanju zgledov kažejo, da je primere raznospolskega osebka s povedkom v ženskem slovničnem spolu težko najti, kajti korpusno gradivo pri zgledih, ki jih navajajo obravnavane smernice, take možnosti ne potrjuje. V korpusu GF je taka raba potrjena samo v primerih, ko sta samostalniška oblika ženskega spola in opisni deležnik neposredno drug ob drugem – med njima ne sme biti nobene besede, niti pomožnika *biti*. Tak zgled navajajo Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika (Šribar 2010: 4):

V primerih, ko se glagolska oblika ravna po samostalniku, lahko menjamo vrstni red spolno zaznamovanih samostalnikov tako, da je glagolska oblika enkrat ženska, drugič moška (npr. »informacije, ki so jih podale respondentke in respondenti« in »informacije, ki so jih podali respondenti in respondentke«). Ta način spolno občutljive rabe jezika ustreza slovničnemu načelu, da se glagolska oblika lahko ravna po »naravnemu«³ spolu, in sicer tistemu,⁴ ki je v stavku bližje glagolu.

3 V knjižnem jeziku je mestniška oblika po naravnem (op. S. Š.).

4 V knjižnem jeziku je mestniška oblika po tistem (op. S. Š.).

Kot vidimo, je za oblikovanje ustreznih zgledov treba poved oblikovati tako, da je samostalnik v ženskem slovničnem spolu ob obliki opisnega deležnika. To potrjujejo tudi primeri v GF: *popisovale študentke in študenti; bodo vodile študentke in študentje; Ja, odzvale študentke in študentje*. V korpusu je sicer več primerov rabe, ko je ob samostalniku v ženskem slovničnem spolu opisni deležnik v moškem slovničnem spolu: *posegli študentke in študenti; bodo v oddaji nastopali študentke in študenti; so ga organizirali študentke in študenti; so študentje in študentke zavzeli*.

6 Veznika *ali* in *oziroma*

Vsi doslej obravnavani primeri sestavljenega osebka so bili z vezalnim veznikom *in*, kaže pa, da se pravila ujemanja spremenijo, če uporabimo ločna veznika *ali* in *oziroma*.

Večpomenskost nemškega ločnega veznika *oder* (slovensko *ali*) je predstavljena v nemško-slovenski primerjalni analizi L. Majcenovič (2019: 31):

Ločni veznik *oder* ima namreč dva pomena: vključujočega (inkluzivnega), ki ga v stavku lahko poudarimo z veznikom *oder auch* (slov. *ali tudi*), in izključujočega (ekskluzivnega), ki ga poudarimo z veznikom *oder aber* (slov. *ali pa*). /.../ Jung idr. (1990)⁵ pri osebku, katerega sestavine povezuje izključujoči veznik *oder*, priporočajo, naj se povedek ujema z najbližjim osebkom.

Zgled *Jutri nas bosta obiskala Janko ali Metka* z dvojinsko glagolsko obliko kaže, da Marušič (2009) pri slovenskem vezniku *ali* prepozna vključujoči pomen.

Zglede z vključujočim pomenom, na kar kaže dvojinska oblika, in z izključujočim pomenom, na kar kaže edninska oblika, najdemo v priročniku za spolno vključujočo rabo jezika (Šauperl, Jeram 2018: 7–8):

Uspešna kandidatka ali kandidat bo predstavil ...
Uspešen kandidat ali kandidatka bo predstavila ...
Uspešen kandidat ali kandidatka bosta predstavila ...
Uspešna kandidatka ali kandidat bosta predstavila ...

V korpusu GF sem našla primer ujemanja v ženskem slovničnem spolu, pri katerem je med samostalnikom v ženskem spolu in opisnim deležnikom izraz *lahko*: *bi študent ali študentka lahko delala*.

5 Jung, Walter, Starke, Günter Starke, 1990: Grammatik der deutschen Sprache. Mannheim, Leipzig: Bibliographisches Institut.

V GF je veliko več primerov ujemanja z moško slovnično obliko: *kaj bo študent ali študentka lahko napravil; Na razpisu izbrani kandidat ali kandidatka bo torej nasledil; Izbrani kandidat ali kandidatka bo v omenjeni komisiji /.../ za naslednjih pet let nadomestil; Idealen kandidat ali kandidatka naj bi prihajal; Izbrani kandidat ali kandidatka bo poleti mesec dni na plačani poletni praksi delal.*

Analizo zgledov z veznikom *ali* lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je pri sestavljenem osebkju pri opisnem deležniku pogostejša raba moške slovnične oblike, v korpusu GF pa najdemo tudi primer rabe ženskega slovničnega spola.

Drugače od ločnega veznika *ali*, ki kaže dva pomena – izključujočega in vključujočega –, pa ima veznik *oziroma* pomen, »ki ne le združuje pomena za in/ali, ampak opozarja na upoštevanje vsakokratnega stanja« (Šauperl, Jeram 2018: 8). Upoštevanje vsakokratnega stanja razumem kot izključujoči pomen; drugačen pomen veznika *oziroma* naj bi imel vpliv tudi na ujemanje: »Če sta ženska in moška oblika povezani z njim, se pridevnik in glagol ponavadi ujemata s samostalnikom po bližini« (prav tam):

Varuh oziroma varuhinja naj bi bila vsekakor politično nevtralna osebnost.

Varuhinja oziroma varuh naj bi bil vsekakor politično nevtralna osebnost.

Pričakujemo, da bo novi varuh oziroma varuhinja predlagala svoje kandidate in kandidatke.

Pričakujemo, da bo nova varuhinja oziroma varuh predlagal svoje kandidate in kandidatke.

Podobno o samostalniških zvezah z veznikom *oziroma* ugotavlja tudi Marušič (2009): »Načeloma velja, da so primeri, kjer se glagol ujema z najbližjim delom osebkja, bolj sprejemljivi od primerov, kjer se glagol ujema z bolj oddaljenim delom osebkja.«

Korpusni podatki tega ne potrjujejo, kajti v korpusu GF sem pri opisnem deležniku za ženski spol našla samo en primer ujemanja po bližini: *po kateri so kandidati oziroma kandidatke posredovale svoj življenjepis*, več pa je bilo primerov ujemanja z moškim slovničnim spolom: *kandidati oziroma kandidatke bodo dobili ustrezno podporo; Samo en kandidat oziroma kandidatka je šel; noben izmed kandidatov oziroma kandidatk ne bo dobil.*⁶

6 V korpusu pri veznikih *ali* in *oziroma* pri opisnem deležniku najdemo tudi obojespolske oblike: *tisti kandidat ali kandidatka, ki bo zbral ali zbrala 13 glasov članov sveta RTV Slovenija; noben kandidat ali kandidatka na volitvah 26. februarja ni dobil oziroma dobila potrebnih 25 odstotkov glasov; kandidat oziroma kandidatka, ki bo v svojem volilnem okraju prejel/prejela večino glasov.*

Uresničitve v korpusu so torej različne, dobro pa bi bilo v obravnavo vključiti tudi intonacije in premore, kajti, kot opozarja Marušič (2009), je ujemanje povezano tudi z govorno realizacijo.

7 Zaključek

V prvi številki Jezika in slovstva o ujemanju sestavljenih osebkov s povedkom preberemo, da »/t/o poglavje iz slovenske skladnje še ni dovolj obdelano, tudi je res, da raba po narečjih in celo pri posameznikih močno omahuje. Treba je s tankim ušesom prisluhniti ljudski govorici in iz nje izluščiti kleno zrno« (Bajec 1955/56: 14).

Raziskovanje 65 let pozneje kaže, da je iskanje pravil ujemanja sestavljenega osebka s povedkom kljub možnostim, ki nam jih ponujajo besedilne zbirke, še vedno zahtevno delo. Upoštevati moramo pomenske in slovnične lastnosti samostalnikov v priredno zloženem osebku, razlike pri dvojini in množini, besedni red, pomenske razlike med vezniki v sestavljenem osebku, pomembno pa bi bilo upoštevati tudi govorno realizacijo.

Vir

Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0: <https://viri.cjvt.si/gigafida/> (dostop 26. 3. 2021).

Literatura

- Ahačič, Kozma, 2017: Slovnica na kvadrat: slovenska slovnica za srednjo šolo. Ljubljana: Rokus Klett.
- Bajec, Anton, 1955/56: Vežanje več osebkov s povedkom. Jezik in slovstvo I/1. 12–14.
- Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko, Šolar, Jakob, 1956: Slovenska slovnica. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Breznik, Anton, 1916: Slovenska slovnica za srednje šole. Celovec: Tiskarna Družbe Sv. Mohorja.
- Gračanin, Eva, 2016: Pomembnost uporabe obojespolskih samostalnikov s podčrtajem (»učiteljice_ji«). Narobe, 13. 10. 2016.
- Jung, Walter, Starke, Günter, 1990: Grammatik der deutschen Sprache. Mannheim, Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Kozmik, Vera, Jeram, Jasna (ur.), 1995: Neseksistična raba jezika. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.

- Majcenovič, Lučka, 2019: *Mehrteiliges Subjekt mit disjunktiver Konjunktion und seine Kongruenz im Deutschen und Slowenischen*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Marušič, Franc, 2005: O ujemanju sestavljenega osebka. ŠUSS 2.4, december 2005 <http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000374.html> (dostop 3. 5. 2021).
- Marušič, Franc, 2006: O ujemanju sestavljenega osebka II. ŠUSS 3.2, ŠUSS 3.2, junij 2006 <http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000388.html> (dostop 2. 5. 2021).
- Marušič, Franc, 2009: O ujemanju zvez z veznikom ‚oziroma‘. ŠUSS 6.1, marec 2009 <http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000497.html> (dostop 2. 5. 2021).
- Pogorelec, Breda, 1997: Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb. Dodatek k 33. Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana.
- Smolej, Mojca, 2011: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika – izbrana poglavja z vajami*. Ljubljana: Študentska založba.
- Šauperl, Mojca, Jeram, Jasna, 2018: *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.
- Šribar, Renata, 2010: *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana: Komisija za ženske v znanosti.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Žele, Andreja, 2019: Spol v predikaciji. *Slavistična revija* 67/2. 141–149.

Tretí syntaktický plán

(Porovnávacía sémantická analýza slovenčiny a slovinčiny)

*Eva Tibenská**

Izvleček

V prispevku se ukvarjamo z različnimi možnostmi izražanja identične denotativne situacije z enostavno povedjo. Razlikujemo med možnostjo, da stavek oblikujemo 1. kot sémantično nerazčlenjen – razčlenjen, 2. po načelu aktivnosti – neaktivnosti in 3. objektivno, prek njene zunanje plati – subjektivno, prek notranjega sveta živega bitja. Češki jezikoslovec I. Poldauf pri povedih iz skupine 3 pri objektivnem oblikovanju govori o imanentni navzočnosti zaznavalca in jo označuje kot tretjo skladenjsko raven. Mi pa o tretji skladenjski ravni govorimo, če je zaznavalec, ocenjevalec ali doživljavec v povedi izražen tudi na površinski ravni, vendar ni v vlogi subjekta. Celotna vsebina stavka postane veljavna samo zanj, torej se relativizira. Označujemo ga s terminom **relator**. O tretji skladenjski ravni govorimo tudi pri strukturah s poimenovanjem osebe, ki je v celotni situaciji prizadeta oziroma ima nekakšen interes v njej. Označujemo ga s terminom **benefaktor**. Z metodo primerjalne analize v prispevku ugotavljamo, ali je izražanje omenjenih udeležencev sémantične strukture v slovenščini enako kot v slovaščini.

Ključne besede: sémantična struktura, subjekt, tretja skladenjska raven, relator, benefaktor, primerjalna analiza

* Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, tibenska57@gmail.com.

Abstract – Third syntactical plan (comparative semantic analysis of Slovak and Slovenian)

In this comparative study called Third syntactic plan (a comparative semantic analysis of Slovak and Slovenian languages) we focus on the various alternatives how one identical denotative situation can be expressed in a simple sentence. We distinguish between several alternatives to describe the same situation by a sentence - by 1. a semantically developed sentence vs. a semantically not developed sentence, 2. the principle of activity vs. the principle of inactivity, 3. objective view – based on the external view vs. subjective view – based on the internal world of a living substance. The Czech linguist, I. Poldauf, declares for sentences from the group number three in case of an objective depiction that the perceiver is immanently present and calls the presence of the perceiver as the third syntactic plan. We use the third syntactic plan only in the case when the perceiver, evaluator is present in the sentence even though not in the role of a subject. The whole sentence meaning is then depicted as valid in relation to him (perceiver/relator), it becomes relative. For the perceiver we use the term relator. The third syntactic plan is valid also for sentence structures when the person is named – the person who is involved / interested in the whole situation. For such person we use the term benefactor. With the comparative analysis method, we analyse in this study whether or not the depiction of the above-mentioned participants of the semantic structure are identical in Slovak and Slovenian language.

Keywords: semantic structure, subject, third syntactic plan, relator, benefactor, comparative analysis

Aby sme objasnili, čo chápeme pod termínom tretí syntaktický plán, podrobíme stručnej analýze možnosti, z ktorých si tvorca vety vyberá pri stvárňovaní istého výseku skutočnosti. Jeho výber je ovplyvnený 1. možnosťami, ktoré sa v procese vývinu jazyka vytvorili v podobe vetných schém stvárniteľných vetným vzorcom (Daneš et al. 1981) a 2. poznanými vlastnosťami stvárňovaného výseku skutočnosti.

A: Prvá z možností, z ktorých si tvorca vety vyberá, je stváranie výseku skutočnosti

- a) **nerozčlenene,**
- b) **rozčlenene.**

Pri nerozčlenenom stvárňovaní skutočnosti ide o sémanticky nesubjektové stvárňovanie skutočnosti (Tibenská 2010), pri rozčlenenom stvárňovaní je v sémantickej štruktúre vety obligatórne prítomný sémantický subjekt (ďalej iba subjekt, skratka Sb).

Veľmi často sa sémanticky nerozčlenené stvárnajú atmosférické deje a stavy. Podmienené je to vlastnosťami stvárnovaného výseku reality, resp. tým, že pôvodca týchto dejov a stavov je bežnému hovoriacemu neznámy. Dôkazom sú dvojice viet, kde prvá veta predstavuje sémanticky nerozčlenené a druhá veta sémanticky rozčlenené stvárnienie atmosférických dejov alebo stavov. Sb má v rozčlenených vetách zväčša špecifikáciu **procesor**. Dej koná aktívne, ak ide o pomenovanie živej substancie, ktorá dej koná úmyselne, teda vedome. Pri neživých prírodných javoch, čo je prípad atmosférických dejov, má Sb špecifikáciu procesor vtedy, ak ide o pomenovanie zdroja energie potrebnej na uskutočnenie stvárnovaného deja, pričom tento dej neprechádza na inú substanciu. Ako prvé uvádzame príklady jednočlenných viet so slovesným predikátom pomenovaným neosobným reflexívnym alebo nereflexívnym slovesom. Vetu v slovenčine porovnáme vždy s vetou v slovinčine. Prípad nevýskytu ekvivalentnej vetnej štruktúry označíme nulou.

Prší. – Padá drobný dážď. Vonku sa blýska. – Oblohu križujú blesky.

Dežuje. – Pada rabel dež. Zunaj se bliska. – 0

Metaforický spôsob rozčleneného stvárnienia skutočnosti slovenskou vetou *Oblohu križujú blesky.* sa v slovinčine nevyskytuje.

Pri vetách stvárnujúcich atmosférické stavy je nerozčlenený predikát (fundament jednočlennej vety) stvárniený sponovo-menne. Rozčlenený predikát môže byť stvárniený sponovo-menne, ale aj slovesne.

Je oblačno/zamračené. – Obloha je zamračená. / Na oblobe sú mračná.

Oblačno je. – Nebo je oblačno. / Na nebu so oblaki.

Dnes je slnečno. – Dnes svieta slnko.

Danes je sončno. – Danes sije sonce.

Ďalej do tejto skupiny patria vety nerozčlenené stvárnujúce deje prebiehajúce v istom prostredí (locus). V sémanticky rozčlenených náprotivkoch sa toto prostredie mení na Sb špecifikovaný ako procesor.

V peci horí/vyhaslo. – Pec horí/vyhasla. Z komína sa dymí. – Komín dymí.

V peči gori/ugasnilo je. – Peč gori/je ugasnila. Iz dimnika se kadi. – 0

Pri ďalších dvojiciach viet sa v protiklade s predchádzajúcimi vetami za východiskové považujú vety rozčlenené stvárňujúce skutočnosť. Sb v nich aktívne (vedome) vykonáva dej a zasahuje ním inú, objektovo stvárnenú substanciu. Sb má v takýchto vetách špecifikáciu aktor, objekt má špecifikáciu zasahovanej substancie, v sémantickej syntaxi nazývanú paciens (*Mama vetrá izbu.*). Ak sa pomenovanie zasahovanej substancie (paciens) zmení na stvárnenie miesta (locus), potom Sb nadobudne špecifikáciu procesor (*Mama v izbe vetrá.*). Pasívnou deriváciou sa základové (východiskové) vety s aktormen menia tak, že ostávajú rozčlenené, avšak v pozícii gramatického subjektu (v slovenskej terminológii podmetu) v nich vystupuje pôvodný objekt. Jeho špecifikácia paciens sa podmetovým stvárnením nemení. Pôvodný Sb so špecifikáciou aktor z týchto derivovaných vetných štruktúr vypadáva. Sloveso vo funkcii predikátu má gramatickú formu opisného či reflexívneho pasíva (*Izba sa vetrá. / Izba je vyvetraná.*). Náprotivkom opísaných východiskových a derivovaných dvojčlenných viet sú bezpodmetové jednočlenné vety, ktoré daný výsek reality stvárňujú sémanticky nerozčlenené. Pôvodný objekt je v nich stvárnený ako prostredie – locus, sloveso si zachováva tvar reflexívneho či opisného pasíva (*V izbe sa vetrá/je vyvetrané.*). Pri opisnom pasíve je v slovenčine možné z vety vypustiť dokonca aj locus, čím sémanticky aj gramaticky nerozčlenená veta nadobudne význam výsledného stavu (*Je vyvetrané.*).

Mama vetrá izbu. Mama v izbe vetrá. Izba sa vetrá. / Izba je vyvetraná.

– *V izbe sa vetrá. / V izbe je vyvetrané. / Je vyvetrané.*

Mama zrači sobo. Mama v sobi zrači. Soba se zrači. / Soba je prezračená.

– *V sobi se zrači.*

0

0

Slovinčina sa od slovenčiny líši tým, že nerozčlenené stvárnenie reality s opisným pasívom nemá.

Od sémanticky rozčleneného stvárňovania výseku reality vychádzame aj pri vetách, v ktorých úlohu aktívneho Sb – aktora, plní súhrnné pomenovanie viacerých konateľov deja: *Ludia na dedine hovorili o nešťastí. (Redaktori v novinách písali o... Poslanci v parlamente hlasovali o zákone / schválili zákon.)*. Pomenovaní aktori vykonávajú akciu v istom typickom prostredí. Toto prostredie sa preto môže stvárniť ako akýsi globálny aktor pri ďalšom spôsobe rozčleneného stvárnenia daného výseku reality: *Dedina hovorila o nešťastí. (Noviny písali o... Parlament hlasoval o zákone /schválil zákon.)*. Sémanticky nerozčlenený protiklad predstavujú vety, v ktorých sa tento globálny aktor opäť stvárni ako prostredie (locus) a sloveso v úlohe nerozčleneného predikátu (fundamentu

jednočlennej vety) nadobudne gramatickú formu zvratného pasíva (*Na dedine sa hovorilo o nešťastí.*).

Eudia na dedine hovorili o nešťastí. Dedina hovorila o nešťastí.

– *Na dedine sa hovorilo o nešťastí*

Ljudje v vasi so govorili o nesreči. Vas je govorila o nesreči.

– *V vasi se je govorilo o nesreči.*

Už vyššie uvedené príklady derivovaných vetných štruktúr svedčia o tom, že medzi podmetom ako formou a Sb existuje vzťah asymetrického dualizmu. Nie vždy teda Sb vo vetnej štruktúre nadobúda formu podmetu (o terminologickom rozdiel medzi subjektom a podmetom sme písali v štúdií Tibenská 1995). Okrem derivovaných vetných štruktúr asymetria vo vzťahu významu a formy platí aj vo vetách, ktoré stvárajú výsek reality gramaticky nerozčlenené, ale sémanticky ide o rozčlenené vetné štruktúry, v ktorých má Sb neaktívnu, v našej terminológii nositeľskú špecifikáciu (skratka N). Zväčša ide o špecifikáciu N stavu či zmeny stavu: *Otcovi sa čaká. Otcovi je smutno za synom. Otcovi sa drieme. Chce sa mu spať. Ide sa mi dobre.*

B: Druhá možnosť výberu, ktorú má tvorca vety pri stváraní istého výseku reality (denotatívnej situácie) je myšlienkovu ju spracovať a následne stvárniť

- a) **na základe princípu aktívnosti**, teda s aktívnym, agensovým Sb
- b) **na základe princípu neaktívnosti**, s neaktívnym, nositeľským Sb.

Demonštrujeme si to na dvojiciach dvojčlenných viet, teda viet rozčlenených stvárajúcich výsek reality zameranej na zmyslové vnímanie. V prvej vete má Sb aktívnu, agensovú špecifikáciu aktor (svojou aktívnou, teda úmyselnou činnosťou zasahuje inú, neaktívnu substanciu, paciensa). V druhej vete z dvojice ide o stváranie na základe princípu neaktívnosti. Sb má v nich špecifikáciu N akcie, lebo svoje zmyslové vnímanie vykonáva neúmyselne, mimovoľne, teda neaktívne. V príkladoch budeme postupovať podľa jednotlivých druhov zmyslového vnímania.

Pozorujem na oblohe hviezdy. – Zbadal som na oblohe hviezdy. (vizuálny vnem)

Opazujem zvezde na nebu. – Zagledal sem zvezde na nebu.

Počúvam spev vtákov. – Zaučul som spev vtákov. (sluchový vnem)

Poslušam petje ptic. – Zaslišal sem petje ptic.

Pes ma oňuchal. – Pes ma zaňuchal/zacítíl ňuchom. (čuchový vnem)

Pes me je povohal. – Pes me je zavohal.

Ochutnávame vína. – Na jazyku sme zacítíli chuť vína. (chuťový vnem)

Okušamo vína. – Okus vína smo občútili na jeziku.

Hmatám si pulz. – Zacítíla som svoj pulz. (hmatový vnem)

Tipam si pulz. – Občútila sem svoj pulz.

Rovnaké protiklady sémanticky aktívneho a neaktívneho stvárňovania istého výseku reality sa vyskytujú aj vo vetách, kde v prvej vete ide o stvárnenie vonkajšieho prejavu istého citu, vzťahu k inej substancii, kým v protikladnej vete ide o vnútorné precitňovanie takéhoto citu či vzťahu.

Všetci mu preukazujú úctu. – Všetci si ho ctia.

Vsi mu izkazujejo poštovanje. – Vsi ga spoštujejo.

Vidíme, že v dvojiciach viet tohto typu medzi slovenčinou a slovinčinou niet rozdielu.

Pri analýze subjektových špecifikácii v našej monografii o sémantickej štruktúre slovenskej vety (Tibenská 2012: 111) sme ukázali, že v obidvoch prípadoch sa dá navyše miera aktívnosti či neaktívnosti odstupňovať. Presvedčia nás o tom dvojice viet s neaktívnym Sb:

Otec čká. – Otcovi sa čká. Otec smúti za synom. – Otcovi je smutno za synom.

Mama si roztrhla pančuchy. – Mame sa roztrhli pančuchy. Chcem spať. – Chce sa mi spať.

V komore páchne cesnak. – Komora páchne cesnakom/po cesnaku.

V nich prvá z dvojice viet nesie istú minimálnu mieru aktívnosti vyplývajúcu z jej gramatickej štruktúry (Sb v nich má špecifikáciu N deja), kým druhá veta z dvojice má gramatickú štruktúru v zhode s neaktívnou sémantickou štruktúrou. Sb je stvárnený nepodmetovou formou a má špecifikáciu N stavu, čo predstavuje ešte väčšiu mieru neaktívnosti. V poslednej dvojici viet je rozdielna

miera neaktívnosti daná výmenou pomenovania vo funkcii Sb – *cesnak* neaktívne produkuje pach (vo funkcii Sb má špecifikáciu N procesu), kým *komora* produkovať pach nemôže (vo vete je substantívum *komora* Sb so špecifikáciou N stavu).

C: Každý výsek skutočnosti musel pred jeho syntaktickým stvárnením nejaká vnímajúca a myslíaca ľudská bytosť spracovať, vyhodnotiť a na základe svojej jazykovej kompetencie sa rozhodnúť, aký komunikatívny zámer bude mať realizovaná veta, resp. výpoveď, a aký bude jej obsah, čiže propozícia. Pri propozícii sa komunikujúci človek okrem už spomenutých princípov (rozčlenenosť – nerozčlenenosť, aktívnosť – neaktívnosť) rozhoduje, či myšlienkovu spracovaný výsek reality stvárni

- a) **na základe princípu objektívnosti**, cez jej vonkajšiu, javovú stránku,
- b) **na základe princípu subjektívnosti** cez živú bytosť, ktorá skutočnosť vníma, poznáva, hodnotí, prežíva alebo ktorej sa daná skutočnosť týka.

Protiklad uplatnenia týchto princípov môžeme demonštrovať na dvojiciach viet:

Dnes je teplo. – Dnes mi je teplo.

Danes je toplo. – Danes mi je toplo.

Som v lese. – Ocitol som sa v lese.

Sem v gozdu. – Znašel sem se v gozdu.

V byte vonia káva. – V byte cítim vôňu kávy.

V stanovanju diši kava. – V stanovanju voham kavo.

Mama je/vyzerá unavená. – Mama sa cíti unavená.

Mama je/je videti utrujena. – Mama se počuti utrujeno.

Rovnako v tomto type protikladu pri stvárňovaní objektívnej reality niet rozdielu medzi slovenčinou a slovinčinou.

Český lingvista I. Poldauf aj pri uvedenom objektívnom stvárňovaní situácie hovorí o imanentnej prítomnosti vnímateľa, hodnotiteľa či prežívateľa. Jeho prítomnosť označuje ako tzv. tretí syntaktický plán – prvý plán je povrchová

štruktúra vety a druhý plán je jej hĺbková štruktúra (Poldauf 1964). Ak uplatníme Poldaufovu interpretáciu napríklad na vetu *Chlapec rozbil kameňom okno.*, stojí za ňou imanentne prítomný vnímateľ. Verbálne to môžeme vystihnúť ako „nejaký vnímateľ zazrel/uvidel/spozoroval, že chlapec rozbil okno“. Jazyk však má možnosť aj takéhoto vnímateľa objektívne stvárňovanej situácie vyjadriť v rámci vety (nie súvetia) prvoplánovo, teda externe:

Zazrela som/Uvidela som/Zbadala som chlapca rozbiť kameňom okno.

Infinitív *rozbiť* je v takejto vete sekundárnou predikáciou a v tradičnej slovenskej syntaxi sa mu pripisuje syntaktická úloha objektového doplnku (syntaktický vzťah tvorí aj s predikátom – *zazrela som rozbiť*, aj s gramatickým objektom vety – *chlapca rozbiť*). Objektívne stvárňovanie reality *Chlapec rozbil kameňom okno.*, sa vo vete s doplnkom zmenilo na stvárňovanie cez vnímateľa, teda na subjektívne stvárňovanie („ja som zazrela/uvidela, spozorovala...“).

D: Všimnime si však aj ďalší protiklad, ktorý súvisí s protikladom objektívneho a subjektívneho stvárňovania istého výseku reality. Na jednej strane budeme mať vety s objektívnym stvárnením skutočnosti, ktoré pomenávajú istú vlastnosť, širšie stav nejakej substancie či prostredia (napr. *Mama je/vyzerá unavená.*). Ak pripustíme, že za takýmito vetami stojí Poldaufov spomínaný imanentne prítomný vnímateľ/hodnotiteľ/prežívateľ, mohli by sme ich obsah interpretovať ako „všetci vidia/všetci hodnotia/všetci cítia, že...“. Oproti týmto vetám budú stáť vety, v ktorých sa stvárnená vlastnosť relativizuje ako platná iba vzhľadom na externe stvárnenú vnímajúcu, hodnotiacu či prežívajúcu živú bytosť. Jej pomenovanie sa vo vete nestane formálnym východiskom na stvárnenie situácie, teda podmetom. A ani z hľadiska hĺbkovej, sémantickej štruktúry vety nenadobudne úlohu subjektu, ba ani úlohu objektu. Na rozdiel od I. Poldaufa až vety s takto akoby navyše vloženou sémantickou entitou nazývame tretím syntaktickým plánom. V našej teórii sémantickej štruktúry vety mu pripisujeme špecifikáciu **relátor**.

Ďalším protikladom, ktorý môže tvorca vety uplatniť pri stvárňovaní istého výseku reality je teda možnosť stvárniť ju

- a) **čisto na základe princípu objektívnosti,**
- b) **s tretoplánovo vloženým vnímateľom, hodnotiteľom či prežívateľom.**

Demonštrujeme si to na dvojiciach viet, kde prvá veta má iba zahrnutého, teda imanentne prítomného pozorovateľa/hodnotiteľa, kým druhá veta ho má stvárneného externe, avšak akoby navyše, teda v treťom syntaktickom pláne.

Mama vyzera unavená. – Mama sa mi vidí/zdá unavená.

Mama izgleda utrujena. – Mama mi izgleda/se mi zdi utrujena.

Topánky sú úzke. – Topánky sa mi vidia/sú mi úzke.

Čevlji so tesni. – Čevlji mi izgledajo/so mi tesni.

Dievča je pekné. – Dievča sa mi páči.

Dekle je lepo. – Dekle mi je všeč.

Polievka je nechutná. – Polievka mi nechutí.

*Juba je neokusna. – Juba mi ni všeč. (častejšie *Ne maram juhe.*)*

Hady sú hnusné. – Hady sú mi hnusné. / Hady sa mi hnusia/protivia.

Kače so gnusne. – Kače so mi gnusne. / Kače se mi gnusijo.

Tráva je klzká. – Tráva sa mi klže.

*Trava je spolzka. – 0 (možné iba *Trava drsi.*)*

Matematika je lahká. / M. sa učí lahko. – Matematika sa mi zdá lahká. / M. sa mi učí lahko.

*Matematika je enostavna. / 0 – Matematika se mi zdi lahka. / 0
(možné iba *Z lahkoto se učim matematiko.*)*

Prvoplánové subjektívne stvárnenie denotatívnych situácií vyjadrených vetami s relátorom by vystihovali vety či súvetia: *Vidím na mame únavu/maminu únavu. Cítim tlak v topánkach. Hodnotím polievku ako nechutnú. Hodnotím dievča ako pekné. Zistujem, že vonku je klzko.*

Pri porovnaní so slovinčinou vidíme, že slovenčina využíva treťoplánové stvárňovanie skutočností s externe stvárneným relátorom častejšie ako slovinčina.

Uvedené vety s relátorom nás presvedčajú o tom, že v jazyku popri možnosti stvárnenia istej denotatívnej situácie na základe princípu objektívnosti či subjektívnosti existuje v niektorých prípadoch ešte ďalšia možnosť. Pri nej komunikujúci človek stvárni situáciu primárne na základe princípu objektívnosti a vnímajúci, hodnotiaci či precitujúci subjekt vsunie do hotových vetných konštrukcií, čím ich rozšíri a čiastočne „zosubjektívni“. G. A. Zolotovová hovorí priamo o vsunutí ďalšieho subjektu (subjektu vnímania, kvalifikovania či odhalenia) a daný proces nazýva autorizáciou (Zolotova 1973). Výsledkom tohto procesu sú podľa nej podobne ako pri procese kauzácie tzv. zahrnuté vetné modely, ktoré v jej interpretácii môžeme rozčleniť na dve zložky: „ja vnímam, hodnotím, zisťujem + pôvodná vetná štruktúra“. Takáto interpretácia predpokladá dvojsubjektovosť výsledných vetných štruktúr. S takýmto názorom sa však nemôžeme stotožniť – argumenty na jeho vyvrátenie sme uviedli aj v štúdiu o kauzatívnych vetných štruktúrach (Tibenská 1989). Príkláňame sa k názoru S. D. Kacnelsona (Kacnelson 1972: 179), že Sb je vo vete vždy iba jeden. Tzv. rozšírené vetné štruktúry interpretujeme rovnako ako S. I. Kokorinová, podľa ktorej pri rozšírení pôvodnej minimálnej štruktúry o nový Sb dochádza k zrušeniu, neutralizácii subjektivosti predchádzajúceho Sb (Kokorina 1979). Tak je to v procese kauzácie (*Farebnosť obrazu ma nadchla. → Nadcholsom sa farebnosťou obrazu.*).

Vo vetách s relátorom, ktoré sú predmetom našej analýzy, však pôvodný Sb (ak je vo vete prítomný) nestráca svoju subjektivosť. Rovnako sa však celá vetná štruktúra rozširuje, pretože do vety vstúpil dovtedy iba skryto, imanentne prítomný vnímateľ, hodnotiteľ či prežívateľ. Tým sa celá vetou stvárnena skutočnosť zrelativizovala vo vzťahu k tejto novej pomenovanej a vo vete zahrnutej substancii. Nový participant SŠV nie je významovo ani formálne usúvzťažnený so slovesom v úlohe Pred, preto nemôže byť subjektovým ani objektovým participantom. Nový, rozširujúci participant relátor súvisí s významom vety ako celku, pretože sa jeho vsunutím celý význam vety stvárni ako platiaci vo vzťahu k nemu. Analyzované dvojice viet teda predstavujú samostatné (nie derivované) vetné štruktúry, pričom prvé vety v dvojiciach sú jednoduché a druhé vety sú vo vzťahu k nim rozšírené. Keďže relátor nie je vyžadovaný sémantikou slovesa v predikáte, nemôžeme v pravom zmysle slova hovoriť o jeho fakultatívnosti alebo obligatórnosti. Jeho vynechaním vety nestrácajú významovú úplnosť, stávajú sa opäť vetami jednoduchými, základovými, v ktorých je však iba imanentne prítomný Poldaufov tzv. tretí syntaktický plán. V závislosti od významového vzťahu k vete nadobúda v analyzovaných vetách relátor bližšiu významovú špecifikáciu **vnímateľ** (*V lese mi zavoňali fialky; Les mi zavoňal*

fialkami; V telefóne sa mi ozval cudzí hlas.), **hodnotiteľ** (*Mama sa mi vidí nahnevovaná. Dievča sa mi páči. Polievka mi nechutí.*) alebo **prežívateľ** (*Vonku sa mi kľže. Horí mi tvár.*). Relátor špecifikovaný ako prežívateľ sa okrem datívnej formy vyskytuje menej často aj v tvare bezpredložkového akuzatívu v subjektových vetách stvárňujúcich fyzické pocity, napr. *Bolí ma hlava. Štípu ma oči.* Lexikálne totožne obsadené vety bez prežívateľa *Hlava bolí., Oči štípu.* by boli vetami so Sb špecifikovaným ako procesor, v jazykovej praxi sa však bez okolnostných doplnení (*Po chemoterapii (každého) bolí hlava. Pri alergii (všetkých) štípu oči.*) viac-menej nevyskytujú. V bezpodmetových vetách typu *Pichá ma v boku. Hučí mi v ušiach.* je prežívateľ stvárnený už prvoplánovo ako datívne vyjadrený Sb so špecifikáciou N stavu (význam takýchto viet interpretujeme ako „ja cítim pichanie v boku“, „ja cítim hučanie v ušiach“).

Pri stvárňovaní istej (nie každej) denotatívnej situácie si môže tvorca vety vyberať až z troch možností:

1. *Mama je unavená.* 2. *Mama sa cíti unavená.* – 3. *Mama sa mi zdá/vidí unavená.*

Veta *Mama je unavená.*, stvárňuje situáciu čisto objektívne (vnímateľ, hodnotiteľ, teda Poldaufov tzv. tretí syntaktický plán je iba imanentne prítomný). Substantívum *mama* je vo vete podmetom a zároveň Sb so špecifikáciou N (fyzického) stavu. Veta *Mama sa cíti unavená.*, stvárňuje už situáciu subjektívne, svoj stav N stavu (*mama*) vnútorne pociťuje.

A nakoniec tretia veta, ktorá akoby tvrdila, že „mama je unavená (= konštatovanie totožné s 1. vetou), ale iba vo vzťahu ku mne ako hodnotiteľovi jej (fyzického) stavu“. Imanentne prítomný všeobecný hodnotiteľ („všetci mamu hodnotíme ako unavenú“) z prvej vety je v tretej vete vyjadrený externe a konkrétne („ja mamu hodnotím ako unavenú“), čím sa význam celej vety stvárni ako platiaci iba vo vzťahu ku mne ako hodnotiteľovi.

O treťom syntaktickom pláne hovoríme aj pri vetných štruktúrach, ktoré sú rozšírené o neintenčné, zväčša datívne vyjadrené pomenovanie osoby, ktorá nie je priamym účastníkom stvárňovanej situácie, ale ktorej sa situácia týka, teda je na nej nejako zainteresovaná. Sému zainteresovanosti zdôrazňuje vo svojich slovensko-maďarských konfrontačných štúdiách aj slovenská lingvistka K. Buzássyová, (Buzássyová 1980, 1981, 1984). Pomenovanie danej

substancie je v sémantickej štruktúre vety rovnako rozširujúcim neintenčným treťoplánovým participantom so špecifikáciou **benefaktor** (v inej terminológii aj beneficent). Jeho výskyt vo vete síce rovnako ako pri relátorovi (vnímateľovi hodnotiteľovi či prežívateľovi) nesúvisí s intenciou predikátu, nevyplýva priamo ani zo vzťahov obligatórných participantov SSV, ale bez neho nemáme informáciu o tom, kto má/nemá z danej situácie nejaký benefit, v záujme koho sa koná celá jazykovo prezentovaná akcia, komu je dej určený, teda zhrňujúco, kto je zainteresovaný na deji. Benefaktorom je spravidla pomenovanie osoby či inej živej bytosti, ktorá má z priebehu deja alebo z istého stavu prospech alebo neprospech. Po jeho vsunutí do vetnej štruktúry sa celá skutočnosť stvární akoby z jeho pozície, teda sa „zosubjektívni“.

O participant benefaktor môžeme rozšíriť všetky typy vetných štruktúr. Vyskytuje sa

1. v sémanticky aktívnych vetách

Sb = aktor

Mama mi pletie pulóver.

Mama mi plete pulover.

Sb = procesor

Pišťalka mi píska.

Piščalka mi piska.

Sb = kauzátor (pomenovaný dej iba spôsobuje a zasahuje ňou inú substanciu)

Mama ozdobila otcovi tortu.

Mama je očetu okrasila torto.

Sb = iniciátor (dej iba iniciuje a uskutočňuje ju iná osoba)

Otec si dal ušiť oblek.

Oče si je dal sešiti obleko.

Sb = realizátor (dej uskutočňuje sebou, svojou podstatou, a zasahuje ňou inú substanciu)

Búrka mu zničila úrodu.

Nevihťa mu je uničila pridelek.

2. v sémanticky neaktívnych vetách

Sb = nositeľ procesu

Mlieko mi vykypelo (z hrnca).

Skipelo mi je mlieko.

Sb = nositeľ stavu (a jeho zmeny)

Ivanovi zomrela matka.

Ivanu je umrla mama.

Sb = N akcie

Žena si zbadala prvé vrásky.

0 (možné iba *Ženska je opazila prve gube*)

Sb = nositeľ existencie

Kabát ti je v skrini. / Kabát máš v skrini.

0 (možné iba *Tvoj plašč je v omari.*) / *Plašč imaš v omari.*

Z komparácie slovenčiny a slovinčiny vidíme, že slovenčina podobne ako pri participantovi relátor tret'oplánové vsunutie particpanta benefaktor využíva častejšie. Vsunúť sa dá aj do viet, v ktorých je medzi Sb a objektom výrazne prítomná séma posesívnosti (*žena – vrásky; ty – kabát*).

Datívne vyjadrený benefaktor sa môže vyskytovať aj v nesubjektových vetách, ak je nerozčleneným predikátom plnovýznamové (nie sponovo-menné) sloveso:

Dnes nám vonku prší.

0 (možné iba *Danes zunaj dežuje.*)

V nerozčlenených vetných štruktúrach stvárnajúcich atmosférické stavy hromadný benefaktor *my* nadobúda formu eliptického podmetu a séma prospechu sa zviditeľní nahradením spony (kopuly) *byť* v nerozčlenenom sponovo-mennom predikáte kopulou *mať*: *Dnes je slnečno.* → (*My*) *Dnes máme slnečno.* V týchto vetných štruktúrach niet medzi slovenčinou a slovinčinou rozdielu:

Dnes máme (vonku) slnečno.

Danes imamo (zunaj) sončno.

Zväčša datívne stvárnené nesubjektové a zároveň neobjektové participanty relátor a benefaktor, ktoré predstavujú tretí syntaktický plán, musíme odlišovať od intencného, bezpredložkovým datívom stvárneného objektového participanta sémantickej štruktúry vety. Ten môže vo vete nadobudnúť objektovú špecifikáciu adresát: *Rodičia mi darovali auto; Matka umyla dieťaťu ruky. Priateľ mi prezradil tajomstvo.* alebo relant: *Otec verí/dôveruje synovi. Syn sa podobá otcovi.* Ak by sme z vety vypustili takto stvárnený objektový participant sémantickej štruktúry vety, veta by bola neúplná. Objekt je teda obligatórne prítomným participantom. V tom je aj podstatný rozdiel medzi objektom ako intencne zapojeným participantom sémantickej štruktúry vety a relátorom či benefaktorom, ktoré sú do vety zapojené neintencne a vyjadrujú vzťah k obsahu vety ako celku. Tým menia objektívny spôsob stvárňovania skutočnosti na subjektívny. Zapojením relátora a benefaktora do vetnej štruktúry sa zároveň imanentne prítomný Poldaufov tretí syntaktický plán stáva skutočne prítomným a navonok vyjadreným plánom.

Keďže bezpredložkovým datívom stvárnený participant sémantickej štruktúry vety je najkomplikovanejší z hľadiska určenia jeho sémantickej hodnoty a jej bližšej špecifikácie, venovali sme mu samostatnú štúdiu (Tibenská 2010) a jeho prehľadné spracovanie uvádzame aj vo svojej monografii o sémantickej štruktúre slovenskej vety (Tibenská 2012: 251–266).

Literatúra

- Buzássyová, Klára, 1980: Posesívny datív v slovenčine a ekvivalentné maďarské konštrukcie. *Slavica Slovaca* 15. 261–280.
- Buzássyová, Klára, 1981: Posesívny datív v slovenčine a ekvivalentné maďarské konštrukcie. (Datív vyjadrený substantívom a zvratným zámenom si.). Mlacek, Jozef (ur.): *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica XXXI*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 87–104.
- Buzássyová, Klára, 1998: Zum Problem des possessiven Dativs. Ružička, Jozef (ur.): *Reuel linguistique de Bratislava*. Bratislava: Veda. 215–223.
- Daneš, František et al., 1981: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academica.
- Kacnelson, Solomon, Davidovič, 1972: *Типология языка и речевоје мышления*. Leningrad: Nauka.
- Kokorina, S. I., 1979: O semantičeskom subjekte i osobenostach jeho vyraženiija v ruskom jazyke. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.
- Poldauf, Ivan, 1964: The Third Syntactical Plan. Vachek, Josef (ed.): *Travaux Linguistique de Prague 1*. Praha: Éditions de l'Académie Tchecoslovaque des Sciences. 267–280.
- Tibenská, Eva, 1989: Kauzativne konštrukcie z hľadiska sémantickej štruktúry. *Jazykovedný časopis* 40/1. 21–32.

- Tibenská, Eva, 1995: Podmet a subjekt. Mlacek, Jozef (ed.): *Studia Academica Slovaca* 24. Prednášky XXXI. ročníka letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Stimul. 177–186.
- Tibenská, Eva, 2010: Bezsubjektové a bezpodmetové vety v slovenčine a v chorvátčine. *Riječ* 16/1. 144–160.
- Tibenská, Eva, 2012: *Sémantická štruktúra slovenskej vety*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Zolotova, Galina, Alexandrovna, 1973: *Očerok funkcional'nogo sintaksisa russkogo jazyka*. Moskva: Nauka.

Skladenjskofonetični opis v prvi slovenski fonetični vadnici *Slovenski jezik na pločama* (Toporišič 1961)

*Hotimir Tivadar**

Izvleček

V tem članku bomo obravnavali predvsem skladenjskofonetični opis v prvi slovenski fonetični vadnici (1961), ki je imela velik vpliv tudi na poznejši glasoslovni opis v slovnici in pravopisu. Vadnica je narejena pod mentorstvom Petra Guberine, avtorja verbotonalne metode, ki se je uveljavila predvsem pri poučevanju tujih jezikov ter rehabilitaciji sluha in govora. Obenem se v tej vadnici izraža tudi odnos do opisa slovenskega jezika (razmerje do knjižnosti). V članku so analizirani predvsem stavčnofonetični parametri, vključno z ritmom, ki pozneje v slovnici (1976) ni omenjen kot poseben stavčnofonetični parameter. Pomemben del zajema stavčna intonacija, ki se povezuje z besedno intonacijo, tj. tonemskim naglasom. Bistven del učenja tako intonacije kot drugih prvin govora so posnetki, namenjeni učenju s ponavljanjem. Pri teoretični razlagi v tej vadnici pa ponekod umanjka obširnejša ponazoritev, zato lahko govorimo samo o začetku glasoslovnega opisa in poskusu kodifikacije govorjenega jezika.

Ključne besede: skladnja, stavčna fonetika, verbotonalna metoda, intonacija, tuji jezik, pravorečje

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si.

Abstract – Description of the Prosody in the first Slovenian Phonetic Handbook *Slovenski jezik na pločama* (Toporišič 1961)

In this article, we will focus on the syntactic-phonetic description in the first Slovenian phonetic textbook (1961), which had a great influence on the later phonetic description in grammar and orthoepy. The textbook was written under the supervision of Peter Guberina, the author of the verbotonal method, which has become particularly popular in the teaching of foreign languages and in the rehabilitation of hearing and speech. At the same time, the tutorial also reflects the attitude towards the description of the Slovene language (its relationship to standardization). The article analyses sentence phonetic parameters, including rhythm, which is not mentioned as a separate sentence phonetic parameter in the later grammar (1976). An important part of the paper is sentence intonation, which is related to word intonation, i.e. tonemic accent. Recordings designed for learning by repetition are an essential part of learning both intonation and other elements of speech. However, the theoretical explanation sometimes lacks more extensive illustration, so that we can only speak of the beginnings of a phonetics description of Slovene and an attempt to codify spoken language.

Keywords: syntax, sentence phonetics, verbotonal method, intonation, foreign language, orthoepy

1 Uvod¹

Slovenski jezik na pločama, prva fonetična vadnica slovenščine, oblikovana za tujce, v prvi vrsti za hrvaške govorce, je pomembno delo slovenskega jezikoslovja, še posebej glasoslovja, saj je Toporišič s pomočjo zagrebske fonetike in predvsem profesorja Guberine raziskovalno postavil temelje slovenskemu glasoslovnemu opisu v Slovenski slovnici (1976–), ki je imela največji vpliv na opis, poučevanje in tudi kodifikacijo slovenskega govornega jezika. Obravnavali smo predvsem skladenjskofonetični opis, obenem pa tudi odnos do opisa slovenskega jezika (razmerje do knjižnosti). V vadnici zajema pomemben del stavčna intonacija, ki jo povezuje z besedno intonacijo, tj. tonemskim naglasom. Pomemben del učenja intonacije so posnetki, saj se intonacija v veliki meri uči s pomočjo posnemanja melodije, tj. standardiziranih tonov posnetega govora. Verbotonalna metoda, ki je bila teoretična in tudi praktična podlaga za izdelavo takšne vadnice, se je pozneje uporabljala pri poučevanju tujih jezikov, na Hrvaškem pa še posebej pri

1 Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

obravnavi oseb, predvsem otrok, z določenimi poškodbami sluha. Na Slovenskem ta vadnica žal ni doživela znanstvene in akademsko pedagoške nadgradnje v obliki sodobnejšega univerzitetnega učbenika po tej metodi (naslednji fonetični učbenik, ki je tudi upošteval principe verbotonalne metode, je izšel šele leta 2019; Tivadar-Batista 2019). Toporišič je torej kot lektor slovenskega jezika na Univerzi v Zagrebu ustvaril prvo slovensko fonetično vadnico *Slovenski jezik na pločama* (izgovor i intonacija), 1961, besedilo je objavljeno na 137 straneh, priloženih pa je tudi 5 gramofonskih plošč (besedila bere V. Pacheiner). Opis slovenske (knjižne) fonetike, ki ga je naredil Toporišič pod vodstvom Petra Guberine, in metodološki principi so vplivali na nadaljnji glasoslovni opis in pouk glasoslovja v slovenskih šolah vse do konca 20. stoletja.

2 Metode in cilji raziskave

Naša raziskava temelji na kontrastivni diskurzivni analizi tega prvega obširnejšega Toporišičevega fonetičnega dela in njegovi umestitvi v fonetično raziskovanje, slovensko jezikoslovje in specialno pedagoško-kodifikacijsko področje. Pretres skladenjskofonetične problematike je umeščen tudi v širši kontekst verbotonalne metode (VTS). Predvsem je treba poudariti, da je skladenjski opis v tej vadnici primarno fonetični in ne slovnično sistemski (ozko fonološki). V tem prispevku želimo izpostaviti predvsem ta teoretični opis slovenske skladenjske fonetike in njegovo pisno ponazoritev.

3 Okoliščine nastanka in princip jezikoslovnega opisa v vadnici *Slovenski jezik na pločama* (1961)

Fonetična vadnica je po Bezlajevem orisu (1939) naslednje pomembnejše slovensko fonetično delo in je prinašala v slovenski prostor sodobno verbotonalno teorijo, ki je temeljila na percepciji in urjenju slušnega dela človeškega govora. Nekateri jezikoslovci umeščajo vadnico ob bok Ruplovega pravorečja, pri čemer izpostavijo predvsem časovno povezanost med deli:

Prvo in zadnje slovensko pravorečje v samostojni knjigi je s podnaslovom *Navodila za zborna ali knjižna izreka no izreka* izšlo leta 1946, njegov avtor je Mirko Rupel. /.../ Tudi Toporišičev učbenik *Slovenski jezik na pločama: Izgovor i intonacija na pločama: Izgovor i intonacija s recitacijama* iz leta 1961 sodi po starosti v skoraj isto kategorijo, poleg tega pa je malo znan in danes že skoraj nedostopen. (Logar 2005: 212).

Opredelitev te vadnice kot neke vrste kodifikacijskega priročnika bi lahko bila umestna in ustrezna, saj se dosti ukvarja s knjižnostjo govornega jezika, tudi regionalno opredelitvijo najidealnejšega govornega območja. Avtorica Logar tudi dobro opredeli nedostopnost te vadnice, ki je tako pisno kot zvočno še vedno težko dostopna.² Metodološko pa je ta vadnica vseeno povsem drugačna in bistveno naprednejša od Ruplovega pravorečja. Podobnost z Ruplovo usmeritvijo lahko vidimo mogoče samo pri opredelitvi knjižnosti in iskanju idealnega govorca ter sistemskem umeščanju idealnega pravorečnega govora (tudi Rupel je namreč pisal in bral Jezikovne pogovore, tako kot Toporišič). Toda pri Toporišiču je »pravorečje« podprto s konkretnimi posnetki. In posnetki so temu »pravorečnemu« delu priloženi v obliki 5 gramofonskih plošč. V perceptivni usmeritvi učenja slovenščine kot tujega jezika po verbotonalni metodi je tudi bistvena razlika od Ruplovega pravorečja in celotnega jezikoslovnega opisa v tistem času. Teoretične predpostavke in konkretni primeri, ki so opisani v tej vadnici, pa so bili uporabljeni v poznejših Toporišičevih delih, predvsem v učbenikih Slovenski knjižni jezik 1–4 in pozneje v Slovenski slovnici.³

3.1 *Verbotonalna metoda in njen vpliv na slovensko jezikoslovje*

Pri obravnavi verbotonalne metode je treba izpostaviti, da je verbotonalni sistem Petra Guberine izvirna znanstvena metoda za področje govorne komunikacije, ki temelji na percepciji govora, in sicer postavlja v ospredje človeka ter njegovo dožemanje in proizvajanje akustičnih signalov. Človek se uči sprejemanja govora praktično od rojstva, pomemben del govora pa je tudi prostor (Guberina 2010). Ta metoda izpostavi poslušanje in slišanje, ritmičnost, govorno stilistiko, zato so pomemben del te metode zvočni posnetki, vključno z recitacijami.

Ta Toporišičeva vadnica je bila del širšega zagrebškega projekta učenja tujih jezikov, katerega namen je bilo učenje tujih jezikov s pomočjo skrbno pripravljenih slušnih vaj (o Toporišičevih vadnicah za tujce in tudi verbotonalnih principih je že pisala Nataša Pirih Svetina (2016)).⁴ V bistvu je bila to struk-

2 Z digitalizacijo posnetkov in besedila te vadnice, ki je načrtovana s pomočjo ZRC SAZU, se bo lahko obravnavala in analiza te vadnice, predvsem posnetkov, nadaljevala tudi v prihodnje.

3 O Toporišičevem opisu slovenske skladenjske fonetike tudi v Tivadar (2018b), kjer pa ta vadnica ravno zaradi majhnega neposrednega vpliva na sodobno jezikoslovno teorijo in kodifikacijo ni bila obširneje obravnavana.

4 Pirih Svetina izpostavlja, da je ta metoda učenja tujih jezikov, ki jo je Guberina razvil s Paulom Rivencom, imenovana izvorno »la méthodologie structuro-globale audiovisuelle (SGAV)«, vsebovala tako slušno kot vizualno komponento, pri čemer so se v Toporišičevi vadnici,

turalna metoda, ki je temeljila na perceptivnem učenju natančno opisanega govora, tudi (tujega) jezika po jezikovnih ravninah in podravninah. Študent naj bi se sam in s pomočjo učitelja prek zapisane teorije (prvi del učbenika z naslovom Komentar, Toporišič 1961: 16–19) in zapisanih vaj (1961: 20–95) ter seveda skrbno pripravljenih posnetkov (5 obojestransko posnetih gramofonskih plošč) ciljnega jezika (v tem primeru slovenščine) učil in naučil po natančno izdelani metodologiji. Zaradi sledenja verbotonalni metodi, ki je vsebovala učenje jezika (besed) s pomočjo zvočnih posnetkov, je posneto gradivo ključnega pomena in bo posebej natančno obravnavano tudi v nadaljnjih raziskavah, tudi zaradi sistemskega opisa slovenskega glasoslovja v Toporišičevih slovenski slovnici in pravopisu, ki ima vpliv na razvoj slovenskega glasoslovja in pravorečja do današnjih dni.⁵ Neuporaba vizualne komponente (prostora) v tem Toporišičevem učbeniku, na kar opozarja tudi Pirih Svetina, je posledica takratnih tehničnih zmožnosti, ko je že gramofon predstavljal, še posebej v takratni Jugoslaviji, redkost, vizualni mediji pa so se takrat šele razvijali (npr. TV Dnevnik na takratni Televiziji Ljubljana je bil v slovenščini prvič predvajan šele leta 1968; Tivadar 2008).

3.2 *Verbotonalna metoda danes*

Guberinova verbotonalna metoda je danes primarno rehabilitacijska metoda (področje logopedije),⁶ ki pomaga otrokom z okvaro sluha in akustične percepcije govora, da (bolje) slišijo in tudi (spre)govorijo. Ta metoda je pomembna tako pri diagnostiki kot rehabilitaciji. Na osnovi različnih diagnostičnih

narejeni po tej metodi, uresničile le slušne prvine. Ta metoda, ki je dominirala v 60. in 70. letih 20. stoletja, je temeljila na povezovanju zvoka in slike, kar pa se v Toporišičevih vadnicah ni uresničilo. V Toporišičevih vadnicah je večina temeljila na povezovanju zvoka in teorije, opisane v sami vadnici (Pirih Svetina 2016: 506). Poznejši učbeniki in gradiva (tudi najsodobnejši spletni tečaji) Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik pa smiselno dodajajo tudi slikovno gradivo, s čimer v bistvu sledijo metodi SGAV (<https://centerslo.si/knjige/predstavitev/>).

- 5 Toporišič za svoje zagrebško obdobje pravi, da se je tam naučil strukturalističnih principov, ki v slovenskem prostoru še niso bili uveljavljeni: »Najprej me doma v Sloveniji niso radi objavljali, pa sem to prebil deloma že v Zagrebu, kjer sem objavljal v hrvaščini. Tam sem se strukturalno izobrazil, zavzel v jezikoslovju novo smer in v Ljubljani zadeval ob stare teoreme v slovenski slovnici; zato so bili ob mojih popravkih nekateri prizadeti.« (MMC RTV Slovenija 2006).
- 6 Logopedija kot del surdopedagogike se na Slovenskem sedaj razvija na Pedagoški fakulteti kot samostojni študij, od lanskega leta se lahko študentje vpisujejo vsako leto (vodja programa je doc. dr. Damjana Kogovšek). Deloma je izobraževanje logopedov še povezano z zagrebško logopedijo, kjer so se pred desetletji šolali mnogi slovenski logopedi. Predvsem pa je program zastavljen interdisciplinarno ter je tesno povezan tudi z Medicinsko fakulteto in drugimi fakultetami ljubljanske univerze, pa tudi širše v mednarodnem prostoru.

instrumentov, razvitih predvsem v Polikliniki SUVAG (Zagreb), se postavi ustrezna diagnoza ter se nato glede na obseg in tip okvare pripravi primer- na rehabilitacija, ki temelji na uporabi zvočnih signalov, stimulov. Metoda se ukvarja z otroki, ki imajo poškodbo sluha, da bolje slišijo in (spre)govorijo, pa tudi za spodbujanje govora otrok, ki nimajo posebej okvarjenega sluha. Osnovni cilj te rehabilitacije je vključitev vseh otrok v t. i. običajno okolje in uspešno življenje v prevladujoči slišči in govoreči skupnosti: *»Krajnji cilj rehabilitacije je integracija, koja se po verbotonalnoj metodi provodi u trenutku i na način koji osigurava uspješan život djeteta u tzv. redovnoj sredini.«* (Osnovne informacije o metodi oz. sistemu VTS, navedek in slika so s spletne strani SUVAGA: [https://www.suvag.hr/guberina/3/#verbotonalna_metoda.](https://www.suvag.hr/guberina/3/#verbotonalna_metoda))

Slika 1: Otroci v procesu rehabilitacije na Polikliniki Suvag (vir: splet).

Tudi teoretični opis v tej vadnici temelji na urjenju slišanja in (iz)govora posameznih fonetično-fonoloških, tudi skladenjskofonetičnih parametrov. Kot v uvodu zapiše profesor Guberina, je bil osnovni namen z mnogimi in primerno dolgimi premori prek vaje naučiti hrvaške govorce slovenskega jezika (Guberina v Toporišič 1961: 5).

Usmerjenost proti hrvaškim govorcem, učencem slovenščine kot tujega jezika, pa je poudarjena v nadaljevanju: *»/D/ati upute za pravilnu artikulacijo i upotrebu vokala i konsonanata, kojih naš jezik ne poznaje, a javljaju se u vježbi koja se želi obraditi./Dati navodila za pravilen izgovor samoglasnikov in soglasnikov, ki jih naš jezik ne pozna, vendar se pojavljaju v obrađnavani vaji.«* (poglavje Navodila za uporabo gramofonskih plošč, Toporišič 1961: 10).

3.3 *Splošna metodološka navodila v vadnici in skladenjska fonetika*

Pomemben del vadnice so splošna metodološka navodila, ki so sestavljena iz 2 delov: A Splošni fonetični pojmi in B Navodila za uporabo gramofonskih plošč. Posebna alineja je posvečena stavčni fonetiki (»rečnična/sintaktička fonetika«; str. 9), ki jo deli na: 1. glasovne posebnosti na medbesednih mejah,⁷ 2. fonetični blok – intenzitetni in naglasni odnosi,⁸ 3. intonacija v posameznih besedah in stavčna intonacija, intonacijski register, 4. ritem kot funkcija prozodičnih elementov (stavčnega naglasa (tj. poudarka), premora, intonacijskih potekov in njihovih registrov).

Stavčnofonetični pojmi v uvodu niso natančneje razloženi, razloženi pa so v pisnem delu pri posamezni vaji (npr. pri 41. vaji (str. 61) natančneje razloži hitrost govora (tempo govora), ki ga prej posebej ne izpostavlja).

Pri splošnih navodilih za uporabo gramofonskih plošč (str. 10) je natančno popisana tehnična uporaba plošč in metoda poučevanja, pri čemer je izpostavljeno predvsem ponavljanje. Posebej je omenjena tudi stavčna intonacija, stavčnofonetični poteki, na katere je treba vedno (pri vsaki vaji) paziti.

4 **Toporišič o naravni podstavi knjižnega jezika na začetku svoje fonetično-fonološke poti 1961**

Kakav je tip izgovora ovdje opisan i snimljen na pločama? Ljubljanski, oslobođen nekih dijalektalnih crta. Zašto? - Slovenski se književni izgovor razvio iz dijalektalne dolenske baze (područje jugoistočno od Ljubljane prema Hrvatskoj). Sveslovenski postao je time, što se u toku stoljeća (od sredine 16. stol. naovamo) oslobađao svojih izrazitih dijalektalnih crta. Tako je ušćuvana – razumije se, samo u svojim općim crtama - dolenska baza slovenskih suglasnika, dok se vokalizam oslanja u prvome redu na gorenjski dijalekt (područje sjeverno i sjeverozapadno od Ljubljane). Intonacije se, jednako kao vokalizam, oslanjaju na gorenjski dijalekt, a rečnična intonacija uglavnom na središnje slovenske dijalekte. Zahvaljujući činjenici, da se Ljubljana nalazi nekako na granici dvaju središnjih, velikih

7 V Slovenskem pravopisu (2001) ima Toporišič nadredni pojem Posebne glasovne zveze, kjer poleg medbesednih meja vključuje glasovne spremembe na morfemskih mejah (SP 2001: 79).

8 Tukaj je izpostavljeno poudarjanje. Pozneje Toporišič uporablja termin poudarek v razmerju do naglasa, kar je sedaj splošno sprejeto, v Slovenskem pravopisu poudarek v slovarskem delu ni niti povezan z naglasom kot besedno kategorijo, tudi primer pri poudarku je »stavčni poudarek«, ob jezikoslovnem terminološkem kvalifikatorju jezikosl. (<https://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=poudarek>).

slovenskih dijalekata, gorenjskog i dolensskog, poprimila je karakteristike i jednoga i drugog uglavnom u onakvom srazmjeru, kakav je karakterističan za slovenski književni govor. Ljubljana se nalazi i u središtu svih slovenskih dijalekata, u njoj su smještene najviše slovenske kulturne i političke institucije, koje imaju koncentracijsku, centripetalnu snagu. Razumljivo je zbog svega toga, da se kultivirani govor ljubljanskog intelektualca i umjetnika smatra onom normom, kojoj se svatko, tko želi dobro slovenski govoriti, nastoji što više približiti. (Toporišič 1961: 15, podčrtal avtor članka H. T.)

Ta daljši citat, ki ga zaradi kompleksnosti navajamo v celoti in v izvorniku, govori o izraziti kodifikacijski usmerjenosti v osrednjeslovenski prostor, in sicer v Ljubljano. Osnovna pomanjkljivost te pravorečne opredelitve, ki je sicer zgodovinsko in tudi aktualno družbenopolitično utemeljena, je natančnejša in strnjena opredelitev tistih ljubljanskih dialektalnih značilnosti, ki niso del knjižnega jezika.⁹ Ljubljanski osrednjeslovenski govor je tudi opisan in posnet. Osnovni namen vadnice pa je naučiti govorca, še posebej hrvaškega študenta, sistemsko opisane, s tem pa tudi kodificirane slovenščine. O knjižnem izgovoru se potem znotraj vadnice razpravlja le v smislu ponazoritve knjižnega izgovora, tj. tistega izgovora, ki je bil posnet na ploščah, pri čemer pa večkrat omeni narečni izgovor, katerega moramo odpraviti.

Narečja in tuji jeziki so sicer izpostavljeni že v Guberinovem predgovoru, ko pravi:

Uz svaku vježbu istakli smo, na što treba naročito paziti, u čemu su najobičajnije pogreške, u koje, kada uče slovenski jezik upadaju oni, koji pripadaju slovenskim dijalektima, srpskohrvatskom, ruskom, engleskom, francuskom ili njemačkom jeziku, i kako se ti nedostaci mogu najlakše ukloniti. (Guberina, Toporišič 1961: 6)

O narečjih Toporišič govori npr. pri mišični napetosti in artikulaciji, kjer opredeli dolensko narečje (dialekt) kot dialekt z ohlapnejšo (»labavo«) artikulacijo, rovtarsko narečje pa kot narečje s prenapeto artikulacijo. V primerjavi s tujimi jeziki naj bi bila slovenščina ohlapnejša kot francoska in ruska artikulacija, pri tem pa bolj napeta kot angleška (Toporišič 1961: 13). Do problema reduciranja samoglasnikov in različnih soglasniških asimilacijskih procesov se konkretno ne opredeli.

9 Nenatančna opredelitev dialektalnosti v ljubljanskem govoru in neopredelitev tega govora je nasploh največja težava normiranja knjižne izreke, saj se odločitev pogosto prepušča posameznemu znanstveniku, zato nujno potrebujemo več monografskih pravorečnih znanstvenih knjig, vključno s pravorečjem (Tivadar 2018a), in ne le teoretičnih raziskav in slovarskih opisov, pogosto obarvanih s subjektivnim stališčem raziskovalca (o problemu tovrstnih kodifikacijskih nezdrževalnih predpostavk v Tivadar 2012).

4.1 *Sistemski opis slovenščine leta 1961 s fonetičnega stališča – skladenskofonetični del*

Drugi del vadnice, označen z rimsko II (str. 11–15), ima naslov Slovenski jezik (Izgovor in intonacija z recitacijami). Tudi tukaj je prvi del (A) namenjen splošnim opombam ob besedilu na ploščah. Že sam naslov poglavja govori o tem, da so bistvena zvočna besedila, in sicer njihov izgovor in intonacija. Stavčna fonetika je v tem delu bolj izpostavljena, predvsem pa tudi metodološki princip daljšega premora med posameznimi besedami in stavki iz razloga, da je »enostavno najti ustrezno vajo na plošči« (str. 11). Stavčna fonetika je s stališča vaje in posnemanja pomembna pri vseh vajah, posebna pozornost pa ji je namenjena in vajah od 34 do 41, kjer so stavčnofonetične prvine sistematično predstavljene.

4.2 *Natančnejši opis stavčnofonetičnih parametrov*

Natančnejši opis stavčnofonetičnih parametrov se torej začne v uvodnem slovničnem poglavju, kjer opredeli hitrost (»tempo«) in ritem. Hitrost ustrezno veže na dolžino samoglasnikov, pri čemer slovenske dolge samoglasnike opredeli kot »poldolge, precej krajše od dolgih srbohrvaških, zato je tudi slovenski knjižni izgovor hitrejši od srbohrvaškega, vendar ne tako hiter kot francoski« (Toporišič 1961: 14). Posebej izpostavi tudi ritem:¹⁰

Ritam slovenskog književnog jezika zasniva se na igri naglašanih i nena-glašanih slogova te na igri fonetskih blokova. /.../ Ritmički se efekti posti-žu stavljanjem riječi u rečenici na takva mjesta, gdje onda akcent podupire ritmičku zamisao ili osjećaj pjesnikov ili pišćev. To se lijepo vidi u poeziji, a ima toga i u prozi. – U okviru veće govorne cjeline poseban ritam daje i rečenični naglasak, kao što u pjesmama djeluju ritmički i stihovi. (Toporišič 1961: 14)

Ritem veže na literarno stopično opredelitev, kar dodatno ponazori z beseda-mi: »Nije još istraženo, kakvi su razmaci između ritmičkih iktusa, ali se zna, da slovenski pjesnici mogu dobro zamjenjivati trohej s daktilom, pa i daktil sa spondejem.« (Toporišič 1961: 14). Pri obravnavi ritma govori tudi o stavčnem naglasu (»rečenični naglasak«), ki ga je pozneje v kasnejših slovničnih opisih terminološko opredelil kot poudarek. Stavčni naglas je podobno terminološko opredeljen npr. v češčini (»větňý přízvuk« (stavčni naglas) nasproti »slovní

10 Zaradi avtentičnosti in vpliva na slovensko terminologijo navajamo dele iz tega Toporišičevega dela izvorno, v srbohrvaščini, ki je slavistom in tudi slovenistom načeloma vsaj razumljiva, če je že aktivno nekateri ne uporabljajo.

prízvuk« (besedni naglas); Palková 1997: 39, 157, 164–168). Toporišič se je v Slovenski slovnici (1976) raje odločil za nov izraz, kar je verjetno posledica osredinjenosti na posamezni del v stavku, na konkretno besedo. V tej vadnici je bil še izrazito besedilno usmerjen, v smislu konkretnega govornega dejanja in tudi stilistike govora, kar še dodatno poudarijo recitacije književnih del na koncu te vadnice. Poznejši slovnični opisi so bistveno bolj vezani na klasifikacijo posameznih segmentov, zato je ta terminološka delitev na naglas (slovarska kategorija) in poudarek (stavčna kategorija) povsem logična.

Ritem v vadnici Toporišič opredeljuje z izrazito umetniškega stališča:

Izraz nam ritam označava dosta zamršen pojem: jezgra je ovog pojma ipak pokret, smjenjivanje intenzitetnih u prvome redu, a i tonskih i melodijskih impulza, signala, u određenoj vremenskoj jedinici. Ti se impulzi ispoljavaju – naravno – na nekom materijalu; u muzici na tonovima, u plesu na tijelo plesača, u poeziji na jezičnoj građi. U ovoj ćemo se interpretaciji obratiti u prvome redu intenzitetnim impulzima. (Toporišič 1961: 65)

V Slovenski slovnici ritma kot stavčnofonetičnega parametra ni več opisoval, ampak ga samo delno omeni v okviru obravnave hitrosti: »Nauk o ritmični zgradbi ali tempu govora se imenuje agogika.« (Toporišič 2000: 554; več o terminu ritem in drugih stavčnofonetičnih parametrih v Tivadar 2018b). V tem času je nastajala njegova doktorska disertacija o delih Frana Saleškega Finžgarja (1964), bil pa je tudi čas njegovega vseslovenističnega delovanja tako v literarni kot jezikoslovni znanosti, kar se prepleta v tej stavčnofonetični opredelitvi.

Največ pozornosti je posvečene stavčni intonaciji, kjer je iskal tako podobnosti z drugimi jeziki kot tudi slovenske posebnosti:

Rečnična intonacija slovenskog književnog jezika ima mnogo zajedničkih crta sa ostalim jezicima, ali ima i svojih osobitosti, posebno u upotrebi pojedinih tipova intonacije. U nekim slovenskim dijalektima rečnična se intonacija razlikuje od književne, pa treba odmah nastojati, da se usvoji književna. Pokrajina ili stranac prepoznaje se najčešće upravo po neobičnoj intonaciji. (Toporišič 1961: 14)

Za knjižni jezik je torej bistveno, da ni dialektalno zaznamovan. Stavčno intonacijo povezuje s tonemskim naglasom, ki ga je znanstveno tudi natančno preučeval in razvijal v prihodnjih letih, zato mu posveča posebno pozornost tudi v tej vadnici: »Posebnih posledica ima za slovensku književnu rečničnu intonacijo i spomenuto dvojako naglašavanje s razlikovanjem i bez razlikovanja intonacija.« (Toporišič 1961: 14–15).

Toporišič v tej vadnici usmerja govorca na razlikovanje obeh tipov naglaševanja, pri čemer je izpostavljen gorenjski tip naglaševanja, tj. tonemski naglas, kar poudari v opisu tipa govora, ki je posnet na ploščah.¹¹

Obravnavava stavčne fonetike se zaključí z besedami:

O slovenskoj rečeničnoj prozodiji dosada u gramatici gotovo i nije raspravljano. Tako se u našem komentaru prvi put nastoji prodrijeti u ovo vrlo interesantno i bogato područje slovenskog jezika. Date su, razumije se, samo najosnovnije karakteristike slovenske rečenične intonacije. Po pravilu pojedine pojave nisu suočene ni s jednim stranim jezikom. (Toporišič 1961: 17)

4.3 *Obravnavava stavčne fonetike pri vajah – 34.–41. vaja*

Stavčnofonetični parametri se obravnavajo in učijo predvsem prek posnetkov na ploščah skozi celotno vadnico, še posebej pa se jih vadi v 8 vajah (tj. ena petina vseh vaj; Toporišič 1961: razlaga na str. 50–63, primeri na str. 88–92) in v okviru recitacij, kjer pa ni posebne stavčnofonetične razlage. Poved oz. stavek («rečenica»)¹² je opredeljen kot z intonacijskim potekom, poudarki in premori povezana oz. razmejena zvočna enota, ki ima določen pomen in komunikacijsko vrednost za sogovorca: »/I/ jedna jedina riječ može biti rečenica.« (prav tam: 50). Premora oz. pavze kot posebnega parametra, ki bi ga morali vaditi pri stavčni intonaciji, ne opiše. Opiše ga v okviru medmorfemskih oz. medbesednih meja (27. vaja, str. 42), ko pravi: »Za slovenski je jezik karakteristično brisanje granice između pojedinih riječi, okupljenih u okviru fonetske cjeline ili govornoga bloka. Govorni su blokovi, kako znamo, međusobno odijeljeni većim ili manjim akustičkim zastojem ili prekidom, pauzom. U okviru takvih govornih blokova glasovni se materijal jedne riječi naprosto slijeva s glasovnim materijalom druge riječi u jednu jedinu, glasovno nerazdvojivu cjelinu.«

11 Natančno pripravljene vaje so zajemale tudi učenje tonemskega naglasa, ki je še posebej težaven za učenje slovenske knjižne izreke, saj velik del slovenskega območja tovrstnega naglaševanja ne pozna niti ne prepozna. V kolikšni meri prepoznavajo tonemski naglas tudi tonemski govorniki, je tudi zanimivo vprašanje predvsem s stališča splošne rabe in učenja tonemskega govora. Pilotna raziskava v percepciji tonemskih opozicij je pokazala, da so imeli precejšnje težave pri prepoznavanju tudi izvorno tonemski govorniki (Šuštaršič-Tivadar 2005).

12 Termina stavek oz. poved nista posebej opredeljena, vendar je iz navodil in rešitev 38. vaje možno razbrati, da je v tej vadnici še vedno govor o stavkih, saj vajo naslovi z »Intonacija zapletenejših stavkov«, kjer pa so potem naštetje tako enostavne kot tudi večstavne povedi (primer: *Oba filma prikazujejo tudi v Makedoniji / in na Hrvaškem in Pogledal sem ga / se mu prijazno nasmehnil / in spoštljivo odkorakal dalje*).

S segmentno fonetično-fonološkega stališča je to zelo pomemben vsebinski poudarek, vendar na žalost premora oz. »pauze« ni nadgradil v okviru poznejšega opisa stavčne fonetike pri vajah, tudi s stališča retorike. Zato si mora bralec sam razložiti, da ena črta (linija – /) pomeni zamejitev govornih blokov in po navadi krajši premor, dve črti pa daljšega (/ /):

3. Močnejše se je razmahnilo / naše krvodajalstvo / v letih po osvoboditvi. 4. Seveda // tega ne tajim. (str. 88)

Ponazoritev daljšega premora najdemo pri Cankarjevem odlomku Smrt (str. 67). Manjka pa predvsem preglednica vseh uporabljenih simbolov. Prav tako bi morali biti jezikoslovni termini natančneje razloženi v posebnem slovarčku, če bi želela biti vadnica namenjena širšemu krogu uporabnikov.

4.4 Stavčni naglas (poudarek) in 3 stopnje poudarka

V podnaslovu 34. vaje (str. 50–54) najprej opredeli stavčni poudarek (kot je že bilo omenjeno, v vadnici uporablja termin stavčni naglas) in besedni red, ki ni stavčnofonetični parameter, vendar vpliva na poudarjenost v stavku.

»Rečnični naglasak« (stavčni naglas) je načeloma na zadnji fonetični enoti v segmentu (»fonetska grupa ili govorni blok«, ki je omejen s premorom), zato je v tej povedi v končni fonetični skupini (besedni zvezi): *Naše krvodajalstvo se je v letih po osvoboditvi močno razmahnilo.*

Pri tej vaji izpostavi pomen premora (»pauze«) in povezanost s pravopisom.

Primer: *Seveda // tega ne tajim.* – *Seveda tega ne tajim.*

Ko je predviden premor, je v teh primerih načeloma zapisan z vejico: *Seveda, tega ne tajim* (str. 51).

Vendar to ne drži vedno, saj je pri daljših fonetičnih skupinah členitev s premori prepuščena sposobnosti bralca, kot je izpostavljeno v rešitvah (str. 88):

Naše krvodajalstvo / se je v letih po osvoboditvi / močno razmahnilo.

Toporišič izpostavi, da je vedno določena beseda povedi najglasneje izgovorjena. Znotraj stavka pa opaža 3 stopnje poudarka: »običajni poudarek«, ki je načeloma na koncu, je srednja stopnja, ostale besede pa so nižja stopnja. Znotraj povedi pa je možen še (dodatni) stavčni naglas (poudarek), ki je najvišja stopnja v povprečnem govoru (str. 52).

Poleg tega pa obstaja še glasnejše govorjenje, kot da bi se na nekoga drli ali pa izražali veliko bolečino, nasprotno od tega pa je oslABLJENO, tišje govorjenje. Jakost izgovora tako postane stilno zelo pomembna (str. 53).

Temeljni del ponazarjanja stavčnega naglasa je ponazoritev menjavanja poudarka znotraj enake povedi, kar razloži z neobičajnim in v bistvu metabesedilnim primerom »Naša Marjeta pojde jutri na izlet« (str. 52), ki ima 5 različnih možnosti poudarka. Ta ponazoritev deluje dokaj nasilno in nenaravno, v bistvu kot izmišljen primer brez konteksta. Še dobro, da obravnavo poudarka v tem stavku (oz. povedi) na zvočnih posnetkih zaključim z realnejšim, čeprav stilno zaznamovanim primerom, kjer je zamenjan besedni red:

g) Na izlet pojde naša Marjeta jutri (str. 88).

Izpostavi tudi smiselno branje, tj. nemotono govorjenje: »Ako je rečnični naglasak uvijek na istom mjestu u rečenici, govor djeluje zamorno. Vidi u vježbi pod broj 7.« (str. 52).

Poudarek (stavčni naglas) torej ne sme biti vedno samo na koncu povedi, kar je sicer fonetično in s stališča tematske progresije pogosto upravičeno.

Pri poglavju o stavčnem naglasu se posveti tudi besednemu naglasu, in sicer klitikam in večnaglasnicam. Tovrstna leksikalno-morfološka usmeritev pa žal naredi razlago stavčnofonetičnih parametrov nerazumljivo (str. 53–54).

4.5 *Stavčna intonacija (»rečnična intonacija«)*

To poglavje znotraj 34. vaje se začne z razlago pomena premorov in jakostnih padcev (»intenzitetni dolovi«, str. 54), ki členijo besedilo in omogočajo njegovo razumevanje. Posamezne dele v stavku pa med sabo povezuje stavčna intonacija. Terminološko opredeli stavčno intonacijo tudi kot *melodijo stavka*, ki je lahko sestavljena iz enega ali več jasno ločenih delov, imenovanih kot segmenti oz. intervali. Pri preprostih povedih se interval sklada s stavčno intonacijo in povedjo, medtem ko ima pri večstavčnih povedih več intonacijskih intervalov.

Najpomembnejši del intonacijskega poteka je končni del, ki je lahko rastoč, padajoč ali raven, tj. polrastoč oz. polpadajoč (str. 54).

Po predstavitvi osnovnih značilnosti in stavčointonacijskih terminov izpostavi odnos stavčne in »fonemske (zapravo tonemske) intonacije« (str. 55). Pri tem poudari, da lahko stavčna intonacija vpliva na potek tonemskega naglasa, tj. besedne intonacije, in se v bistvu na koncu pogosto »ravná«, toda:

»Tonemska je opozicija redovito ipak uščuvana« (str. 55–56). Pri tem je v tej opredelitvi vidno poudarjanje tonemskega naglasa, kar je razvidno tudi v rešitvah, kjer je označen samo tonemski naglas (str. 77–95).

Stavčno intonacijo ponazarja številčno in s puščicami. Najvišji ton je označen s številko 3, najnižji pa s številko 1, kar ponazori s konkretnimi tipi glede na konkretne stavke. Stavek *Tone ve* ima tonsko zaporedje (31) in padajočo intonacijo: /31↓/ (str. 56). Grafično-številčna opredelitev se potem v samih pisnih vajah in rešitvah na koncu ne izpostavi, zaradi česar je učbenik nepregleden in za samostojno delo neprimeren. Vendar je usmeritev na poslušanje in slušni vtis temelj verbotonalne metode, učitelj pa govorno besedilo ponazori z zapisom na tablo, kot je razloženo pri splošnih navodilih za uporabo gramofonskih plošč (»napisati tekst na ploču«, str. 10). Pri pouku je torej nujna prisotnost profesorja.

Posamezni tipi intervalov in stavčne intonacije so razloženi v okviru posebnih vaj:

a) V 35. vaji je predstavljena padajoča (»silazna«) intonacija, ki velja za preproste »izjavne povedi« (pripovedne povedi, povedna intonacija), poleg tega pa tudi za vprašanja z vprašalnicami (kdo, kaj, kam itd.) in za vzklične povedi – označena s puščico navzdol /↓/ (str. 56). Navaja primer *Zeblo ga je*, ki pa ni ponazorjen v rešitvah.

b) V 36. vaji je predstavljena rastoča (»uzlazna«) intonacija (str. 56–57), tako na preprostih kot zapletenejših povedih (Toporišič uporablja termin stavek): »U rečenici Greš domov? Imamo samo jedan, uzlazan, intonacijski interval. Grafički se može označiti sa /13/.« (str. 56). V naslednjih primerih samo našteje povedi, ki imajo določen tip intonacije: »U 4. rečenici intonacija se počinje penjati od rečenično naglašenog sloga: tako i u 5., 8. i 9. rečenici. Predhodni dio je viši ili ravan. Grafički se može ovo prikazati na slijedeći način: /231/.« (str. 56–57). Povedi najdemo potem na koncu v rešitvah in sklepamo oz. iz teorije izluščimo pravilno rešitev, npr. 4. poved te vaje moramo izluščiti iz rešitev na str. 89: »Naš Tone je bil?«

O rastoči intonaciji še pravi: »Ono što sve te tipove intonacije povezuje u jednu cjelinu, to je njihov tipični uzlazni završetak /↑/.« (str. 57). In šele nato poda potem končno rešitev, tudi za 4. poved te vaje: /231↑/.

Šele v zadnjem odstavku te vaje pa zapiše, za katere povedi je značilna rastoča intonacija: za vprašalne povedi brez vprašalnic ter pri ponovljenih vprašanjih in vprašanjih v »afektu«, primer »Kam se odpravljáš!?!«. Pri tem izpostavi večjo intenzivnost in hitrost, ki je značilna za čustveno zaznamovana (afektirana) vprašanja,

pri čemer doda, da je intonacija pri le-teh nemirna, nekoliko spremenjena (str. 57). Kako in do katere mere ter na osnovi česa spremenjena, pa je naloga profesorja, ki upravlja s posnetki. Predvsem pa mora študent posnemati posneti govor – princip verbotonalne metode prek urjenja slišanja določenih frekvenc. Za odrasle slišče študente in za samostojno delo je to verjetno precej manj učinkovito delo.

c) Ravna intonacijska linija (intonacijski potek), ki je značilna za izražanje besa in grožnje, afektiranega govora, je predstavljena v 37. vaji. Takšna intonacija je značilna tudi za ironično govorjenje oz. ironično ponovitev že izrečenega: »Umjesto da ponovi našu izjavo, V parku sem bil; na klopci sem sedel in opazoval rože' intonacijom /321↓/231↓/321↓/, kako smo to učinili mi, on če je izreči intonacijom sa tipičnim ravnim završetkom, koji grafički označavamo znakom /|/. Ovakva je intonacija afektivna.« (str. 58).

Pri intonacijskih potekih (»linijah«) zapletenih povedi (39. vaja) se spusti v stilistiko, kjer intonacijo ponazori s primeri iz poezije, poudari pa, da ne smemo zamenjati običajne intonacije, saj lahko iz izjave nastane vprašanje (str. 59). Pri intonaciji večzložnih povedi je izpostavljeno, da imajo lahko več poudarkov in intonacijskih potekov v vsakem intervalu. Vendar moramo tudi pri zapletenih povedih paziti na to, ali so pripovedne, vprašalne ali vzklične povedi in da temu prilagodimo intonacijski potek (str. 58). Obravnavo intonacije v 39. vaji potem nadaljuje tako, da izpostavi stavčni potek in njegovo odvisnost od konteksta. Posebej pa se posveti nezaključeni padajoči intonaciji, ki z nezaključenostjo daje povsem drugo sporočilo, izjavo, kar je pogosta težava predvsem branja določenih izjav. Intonacija v izjavah mora biti padajoča, čeprav gre za zapletene povedi tipa »Res je, kar praviš« (str. 60). Tega primera potem v rešitvah ni, ampak so druge zapletene povedi. Stilistiko intonacije, pisno označeno s klicajem, kar je razvidno iz rešitev (str. 90), ponazori s teorijo in kratkima eno-oz. dvobesednima primeroma: »Tone!« in »Dober dan!«, in sicer: a) običajni nagovor, b) prošnja, »Prosim, ne delaj tega!«, c) prijazni nagovor, vprašanje, d) začudenje (»Ali res on?!) (str. 60). V rešitvah je to ponazorjeno z ločili: »a) Tōne! b) Tōne! c) Tōne!! d)Tōne!! (str. 90). V rešitvah so potem navedeni tudi primeri iz poezije, ki pa niso posebej razloženi.

4.6 *Register in višina intonacijskega poteka (40. vaja, str. 60–61)*

Izpostavljeno je, da človek govori v več oktavah in da načeloma register delimo na 3 dele, visok, srednji in nizek. Register menjamo predvsem pri vrinjenih stavkih. Psihično napetost izražamo z višjim registrom.

Tukaj so podane vaje za različno izrabo registra in predvsem za višji register (ponazorjeno s !?), kar potem olajša kakovosten intonacijski potek v drugih besedilih, kjer isto poved izgovorimo s pomočjo posnetka na različne načine, npr. a) Kaj si rékel? b) Kaj si rékel? c) Kaj se rékel?!

Primer: ko race prikličemo, da bi jih nahranili z besedami »race, race, race ...«, govorimo z višjim registrom (str. 60–61). Realnejši primer bi bil priklicanje kokoši s »pi pi pi pi ...«, med drugim tudi oglašanje rac onomatopoejsko poimenujemo »ga ga«. Kot primerno vajo za register Toporišič izpostavi imitiranje oseb s previsokim oz. prenizkim registrom. Posebej afektiran govor »bi se lahko označil s številko 4« (str. 61). Razlago zaključi s trditvijo, da je menjavanje registrov ne samo umetniški izraz, ampak tudi odlična obogatitev vsakdanjega govora. Vprašanje pa je, ali je imitatorska ponazarjalnost sogovorca, ki jo Toporišič tukaj izpostavi, spoštljiva in kako to sprejmejo osebe, ki imajo težave z registrom in so lahko med učečimi se študenti.

4.7 *Hitrost govora v povezavi s trajanjem samoglasnikov in ritem govora (str. 61–63)*

Terminološko se hitrost govora v tej vadnici opredeljuje kot »tempo govora«, v razlagi pa omenja tudi termin »brzina govora«. Kvantiteto povezuje s trajanjem posameznih glasov, ki so uporabljeni v določenem stavku. Razlikovanje po dolžini samoglasnikov (tip brat : bra:t) zaradi razlikovanja po smislu opredeli kot »fonematsko« (str. 61). Zaradi primerljivosti posameznih govorov so izmerjene dolžine samoglasnikov in soglasnikov v stotinkah sekunde na osnovi srednje hitrega oz. normalnega govora (str. 61–63). In če govorimo počasneje, potem te izmerjene vrednosti več ne veljajo v absolutnem smislu (str. 62). Ob obravnavi hitrosti omeni, da morajo Dolenjci svoj govor »ubrzzati« (govoriti hitreje kot v narečju), medtem ko morajo »rovrtarji« svoj govor upočasniti (str. 61). Hitrost je opredeljena opisno, in sicer hitro nasproti počasi. Predvsem pa izpostavlja stilno vrednost hitrosti: visoka hitrost naj bi delovala komično, opozori pa na težje razumevanje in neprijeten občutek ob poslušanju govorcev z nadpovprečno hitrostjo govora. Kot stilno vrednost opredeli hitrejši govor komentatorja z nogometne tekme na radiu, kar poslušalec primerja z običajnim, »normalnim« tempom govora, in ga dojema kot »stilski«, vendar običajen za ta tip govora. Pri počasnejšem in mirnejšem, manj vznemirjenem komentiranju na televiziji, bo gledalec pogrešal vznemirjeno in hitrejšo govorjenje radijskega spikerja. Ko izpostavi komičnost hitrega govora, še dodatno podkrepi stavčnofonetično stilistiko (str. 62).

Kot vidimo, je pri obravnavi hitrosti v ospredju govorna stilistika in nedoločna opredelitev, kakšna je empirična hitrost v slovenskem jeziku. To dodatno podkrepi sicer smiselna opredelitev, da se nekoliko počasneje izgovarjajo vsebinsko izčrpnější deli povedi (str. 63).

Pri skladenjskofonetičnih parametrih smo že omenili termin ritem, pri čemer pa je vaja v ritmu izrazito vezana na literarna besedila. Na primeru pesmi Žebljarska, Oton Župančič, izpostavi ritem kot pomemben tvorni element te pesmi, ki ponazarja življenjski utrip v vsem mučnem dregetanju. Pri pesmih označi tudi stopice (str. 74).

5 Zaključne misli o skladenjskofonetičnih opisih v Toporišičevi vadnici iz leta 1961

V članku smo želeli predstaviti pomen in vsebino Toporišič-Guberinove zagrebške vadnice na podlagi analize opisa stavčnofonetičnih prvin. Poudarek v tej vadnici je na posnemanju na podlagi zvočnega gradiva, na koncu celo prek recitacij. Vadnica je bila takrat pomemben korak k raziskovanju, pa tudi poučevanju govornjene slovenščine. Težila je tudi k znanstveni opredelitvi slovenskega govornjenega jezika (poudarek v vadnici je tudi na ustreznih variantah fonemov, različnih tipih naglaševanja, in sicer predvsem tonemskosti, ki je kljub izpostavljanju dveh tipov kot edina označena v rešitvah). Preobloženost z najrazličnejšimi informacijami znotraj ponazoritve in razlage posameznega stavčnofonetičnega parametra pa so naredili stavčnofonetični opis v vadnici dokaj nepregleden.

Teoretično-praktična sestava vadnice, ki iz teoretičnega opisa preide v praktično vajo slovenskega knjižnega izgovora (posnetki na gramofonskih ploščah), je (bila) dobra podlaga za nadaljnji razvoj slovenske fonetične znanosti. Kljub terminološkim začetkom in neuskklajenosti (stavčni naglas še ni bil poudarek) je prinesla osnovni strukturalni opis slovenskega govora, čeprav so primeri pogosto premalo nazorni, gradivo je razdrobljeno med rešitvami in opisom. Mnoge osnovne teoretično-shematske opredelitve stavčne fonetike (v poznejših slovnica (iz leta 2000) ima potem termin besedilna fonetika) še vedno držijo. Toporišič se je kasneje od fonetičnega opisa in množice primerov ter tudi variant, ponazorjenih z zvočnimi posnetki, v Slovenski slovnici (1976–) premaknil v shematični opis sistema. S tem pa se je odmaknil od poslušanja ter vaje v izgovoru in intonaciji kot osnovne značilnosti verbotonalne metode. Shematičnost, ki v tej vadnici pri opredelitvi stavčnofonetičnih prvin izrazito manjka, je

s stališča fonološkega opisa in jezikovnega sistema nujna in koristna. Toda neupoštevanje variantnosti, netolerantnost do drugačne jezikoslovne interpretacije in absolutno uveljavljanje pogosto samo zapisane idealizirane podobe knjižnega jezika (glej tudi Huber 2016), zgrajene na diahronih temeljih in na podlagi idealiziranega govora Ljubljane, kamor se je Toporišič nagnil v poznejših letih, žal včasih zakrije osnovno poslanstvo fonetično-fonološkega, tudi strukturalnega raziskovanja – opis govora, ki se uresničuje v realnih govorjenih besedilih. Če smo v tej vadnici pogrešali več shematičnosti pri stavnofonetičnih parametrih, je pozneje umanjalo konkretno gradivo, na osnovi katerega je bil opis narejen. Natančna analiza zvočnega gradiva v tej prvi fonetični vadnici pa bo v programu Praat opravljena po dokončni digitalizaciji teh Jugotonovih gramofonskih plošč in ponovni digitalizirani izdaji vadnice iz leta 1961.

Viri

- Učbeniki, priročniki, e-gradiva in druge publikacije Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. <https://centerslo.si/knjige/predstavitiv/> (dostop 14. 5. 2021).
- MMC RTV Slovenija, 2006: Ne uporabljaj tujega, če imaš svoje. Intervju z Jožetom Toporišičem. (24. 10. 2006). <https://www.rtvsl.si/kultura/razglednice-preteklosti/ne-uporabljalj-tujega-ce-imas-svoje/147778> (dostop 14. 5. 2021).

Literatura

- Bezljaj, France, 1939: Oris slovenskega knjižnega izgovora. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.
- Boersma, Paul in Weenink, David, 1992–2020: Praat: doing phonetics by computer. Version 6.1.27. <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/> (dostop 25. 2. 2021).
- Guberina, Petar, 2010: Govor i čovjek. Verbotonalni sistem. Ur. Višnja Crnković i Ivanka Jurjević-Grkinić. Zagreb: Artresor Naklada.
- Huber, Damjan, 2016: Besedilnofonetične vsebine v Toporišičevi slovnici. Toporišičeva Obdobja (Obdobja 35). Ur. E. Kržišnik in M. Hladnik. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Poliklinika SUVAG, Zagreb: https://www.suvag.hr/guberina/3/#verbotonalna_metoda (dostop 21. 5. 2021).
- Logar, Nataša, 2005: Norma v slovarju sodobne slovenščine. Družboslovne razprave, letnik 21, številka 48, str. 211–225. URN:NBN:SI:doc-9YKD5R09, <http://www.dlib.si>.
- Pirih Svetina, Nataša, 2016: Od kod sintetična metoda poučevanja slovenščine? Toporišičeva obdobja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 505–512.

- Šuštaršič, Rastislav in Tivadar, Hotimir, 2005: Perception of tonemicity in Standard Slovene. *Govor* 22/1 (2005). 23–35.
- Tivadar, Hotimir, 2008: Pravorečje, knjižni jezik in mediji. Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji: zbornik predavanj. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 24–35.
- Tivadar, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4 (2012). 587–601.
- Tivadar, Hotimir, 2018a: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* 11/2 (2018). 158–171.
- Tivadar, Hotimir, 2018b: Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike – aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov. *Jezik in slovstvo*. 2–3/2018. 7–24.
- Tivadar, Hotimir in Batista, Urban: *Fonetika 1*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Toporišič, Jože, 1961: Slovenski jezik na pločama. Zagreb: Institut za fonetiku FF Sveučilišta u Zagrebu.
- Toporišič, Jože, 1965: Slovenski knjižni jezik 1. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1976, 1991 (4 2000, 5 2004): Slovenska slovnica. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1979: Slovenski knjižni jezik 4. Maribor: Založba Obzorja.

Skladnja dvojezičnih besednih zvez v mešanem italijansko-slovenskem govorjenem jeziku

Jerneja Umer Kljun *

Izvleček

Prispevek obravnava izbrane skladenjske značilnosti in morebitni obstoj strukturalnih omejitev kodnega preklapljanja v mešanem dvojezičnem govoru pripadnikov italijanske narodne skupnosti, kot se to pojavlja v *ad hoc* korpusu avtentičnega spontanega govora v neformalnih in polformalnih govornih položajih. V prispevku so zlasti poudarjeni zgledi preklapljanja na povedni ravni, tj. zgledi preklapljanja na ravni besede ali besedne zveze, in sicer mešane samostalniške besedne zveze, predložne zveze ter glagolske zveze, pri katerih je mogoče opazovati, kako se vključene prvine slovenskega jezika prilagajajo pravilom italijanske skladnje, poznavanje načinov oblikoskladenjskega prilagajanja pa lahko pripomore k določanju osnovnega koda izrazito mešanih, navidezno simetričnih dvojezičnih izjav.

Ključne besede: italijansko-slovenski jezikovni stik, spontani govor, kodno preklapljanje (KP), mešanje kodov, dvojezične besedne zveze, dvojezične glagolske zveze z glagolom

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, jerneja.umerkljun@ff.uni-lj.si.

Abstract – Bilingual Phrases: a syntactic analysis of code-mixing between Italian and Slovene

The paper discusses a few selected syntactic features as well as the possible existence of structural constraints on code-switching (CS), as it appears in the ad hoc corpus of spontaneous spoken language of members of the Italian national community in Slovenia in informal and semi-formal settings. The article presents instances of intrasentential CS, focusing mainly on single-word switches and phrases, such as mixed noun phrases, prepositional phrases and bilingual compound verbs that provide a unique opportunity for the observation of morphosyntactic accommodation of the Slovene embedded elements to the Italian matrix. The knowledge of such accommodation strategies may prove useful when determining the matrix language in a highly mixed, nearly symmetric bilingual utterance.

Keywords: Italian-Slovene language contact, spoken language, code-switching, code-mixing, bilingual phrases, bilingual compound verbs

1 Uvod

V jezikovno kompleksnih položajih, kakršni so položaji intenzivnega jezikovnega stikanja na večkulturnih, večetničnih in večjezičnih območjih, je v govorenem jeziku dvo- in večjezičnih govorcev preplet prvin različnih jezikovnih sistemov in kodov pravzaprav neizogiben. Muysken (1995: 188) ugotavlja, da gre pri tem za sočasne procese, vezane na različne pojave jezikovnega stikanja, kot so prevzemanje leksikalnih prvin, prevzemanje pomena, releksifikacija, medjezikovne interference, kalkiranje, medjezikovni prenos pri učenju drugega jezika, konvergenca in kodno preklapljanje, ki jih ni mogoče vselej jasno razmejiti. Ob upoštevanju te sočasnosti in soodvisnosti pojavov jezikovnega stikanja se prispevek osredinja na kodno preklapljanje (KP) kot enega od najzanimivejših pojavov, saj gre za zelo pogosto in precej opazno obliko jezikovnega vedénja v večjezičnih skupnostih. In čeprav oblike in zgradbe mešanih besednih in stavčnih struktur ni mogoče resnično ločiti od razlogov, ki usmerjajo tako jezikovno rabo, je cilj prispevka opazovati, *kako* se v izbrani dvojezični skupnosti KP pojavlja med italijanščino in slovenščino in ne *zakaj*.

Prispevek torej obravnava skladijske značilnosti ter oblikoskladijsko prilagajanje prvin različnih kodov predvsem v dveh tipih mešanih dvojezičnih besednih zvez, in sicer v samostalniški in glagolski sintagmi, ki se kot posledica kodnega preklapljanja pojavljata v spontanem govorenem jeziku pripadnikov italijanske narodne skupnosti (INS) v slovenskih obalnih mestih. V

nadaljevanju opredeljujem teoretična izhodišča strukturalne analize kodnega preklapljanja med italijanščino in slovenščino, tj. dela širše sociolingvistične raziskave, ki prinaša celostno obravnavo KP in zajema še funkcijsko analizo KP v različnih govornih položajih pri govornikih različne starosti in etničnega izvora, ter analizo odnosa udeležencev v raziskavi do posameznih kodov repertoarja, dvojezičnosti in kodnega preklapljanja (Umer Kljun 2017).

2 Kodno preklapljanje

Čeprav je kodno preklapljanje sprva veljalo za popolnoma naključno, neorganizirano, celo kaotično rabo prvin dveh jezikov (Berruto 2003), stereotipno pripisano zlasti govornem z nižjo sporazumevalno zmožnostjo, se je v 70. letih prebilo v ospredje sociolingvističnih raziskav, za tem pa so se zvrstile številne študije, ki so ponudile vrsto definicij pojava, ki so se med seboj razlikovale glede na teoretični okvir raziskave in njeno osnovno izhodišče, npr. glede na to, ali je kodno preklapljanje res popolnoma naključno (prim. Labov 1971) ali pa podrejeno specifičnim skladenjskim pravilom (Poplack 1980, Sankoff in Poplack 1981, DiSciullo, Muysken in Singh 1986, Šabec 1995: 22).

Zdi se, da izraz še vedno spremlja nekoliko negativna konotacija,¹ čeprav se je v sodobnejših raziskavah ustalila preprosta, jasna opredelitev kodnega preklapljanja, iz katere izhajam in ki jo dojemam kot popolnoma nevtralno – pri kodnem preklapljanju gre za sopostavljanje oziroma izmenjevanje jezikovnih prvin dveh (ali več) kodov v govornem dejanju enega samega govorca (prim. Thomason 2001: 132). Dvo- ali večjezični govorec ima torej v svojem jezikovnem repertoarju raznolik nabor jezikovnih sredstev, s katerimi razpolaga in jih zlasti (vendar ne izključno) v sproščeni komunikaciji z drugimi pripadniki iste jezikovne skupnosti lahko izmenjuje, prilagaja, kombinira in združuje. In

1 Tako je na področju didaktike jezikov v okviru nekaterih teorij čezjezičnosti, ki se odmikajo od »tradicionalističnega« pojmovanja dvo- in večjezičnosti ter nacionalnih, »poimenovanih« jezikov, pravzaprav brezplodno govoriti o kodnem preklapljanju, saj naj bi govorniki razpolagali le z enim jezikovnim sistemom in eno slovnico (Otheguy, García in Wallis 2015) oziroma z »enotnim jezikovnim repertoarjem, katerega sestavine lahko izbirajo in uporabljajo v različnih kontekstih« (García in Vogel 2017: 4). Vendar tako pojmovanje navsezadnje razvrednoti številne tehtne raziskave, ki so dvojezičnost (in s tem kodno preklapljanje) predstavile kot »jezikovni talent in ne kot zaskrbljujočo jezikovno pomanjkljivost« (MacSwann 2017: 190) ter so s podrobno analizo dejanske govorne rabe dokazale, da so dvojezični govorniki »izjemno občutljivi na neverjetno bogat in zapleten sistem pravil obeh jezikov in njihovih repertoarjev« (MacSwann, prav tam). S tega vidika je pričujoči prispevek vsekakor bližje MacSwannovi (2017) teoriji čezjezičnosti, ki temelji na večjezični perspektivi, ki dopušča posameznikovo večjezičnost in kodno preklapljanje opiše kot eno od oblik čezjezičnosti.

čepprav se pri skladdenjski analizi kodnega preklapljanja pogosto omenja kršenje slovničnih pravil enega ali drugega koda, s tem nikakor ni mišljeno, da je mešana govornica, ki pri tem nastaja, na kakršen koli način jezikovno neustrezna ali drugače negativno zaznamovana. Prav nasprotno, iz poglobljenih intervjujev s pripadniki obravnavane jezikovne skupnosti je bilo mogoče razbrati, da italijansko-slovenski mešani kod zaseda posebno mesto v njihovem jezikovnem repertoarju. Mnogi ga doživljajo kot pozitivno lastnost območja, kot znak posameznikove odprtosti in zblíževanja med kulturama, kot uporabno strategijo prepoznavanja sogovornikov in vzpostavljanja razmerij med govornici (Umer Kljun 2017: 182), zlasti med mlajšimi govornici mešanega etničnega izvora pa prevzema identifikacijsko funkcijo, saj mešani kod čutijo kot svoj »resnični jezik«, podobno kot se drugod po svetu to dogaja med pripadniki druge in tretje generacije dvojezičnih (priseljenskih) skupnosti, ki so ponosni na svoj mešani izvor in identiteto (prim. portugalsko-francoski *immigraise* v Gardner-Chloros 2010: 193 in slovensko-angleški *half pa pu* v Šabec 1995).

3 Tipologija in struktura kodnega preklapljanja

Kodno preklapljanje je krovni termin za dva različna pojava, in sicer za kodno preklapljanje na nadpovedni ravni (*intersentential code-switching*) ter za kodno preklapljanje na povedni ravni oziroma mešanje kodov (*intrasentential code-switching*, tudi *code-mixing*; slovensko terminologijo povzemam po Šabec 1995). Prva kategorija se nanaša na preklapljanje med povedmi, pri drugi pa gre za prehajanje med kodi znotraj ene same povedi, tj. med stavki, v stavku, na ravni besede ali besedne zveze in celo v sami besedi, ko do prehoda pride med korenom in obrazilom, pri čemer nastajajo hibridne besede, kakršne za istrski prostor navaja Filipi (1995), ki omenja otroško psevdoizposojenko *skočerò* (»skočil bom,« iz hr. *skočiti*, z italijansko pripono za 1. os. ed. za prihodnjik *-rò*), za angleško-slovenski jezikovni par pa Šabec (1995) navaja npr. sem *trajala* (»sem poskušala« iz. angl. *try*, s slovenskim preteklim deležnikom na -l in končnico -a za 1. os. ed. ž. sp.).²

2 Šabec (1995:193–194) sicer omenjenega zgleda in drugih primerov oblikoslovnega prilaganja (*saksi* iz ang. *socks*, *čejсанje* iz ang. *chase/chasing*) ne obravnava kot preklapov, temveč kot prevzete besede v skladu z načeli prostomorfemske omejitve (Poplack 1980, glej podpoglavje o strukturalnih pristopih v nadaljevanju), vendar menim, da lahko o prevzemanju govorimo šele takrat, ko prevzeta beseda preide v splošno rabo v jezikovni skupnosti, ko postane del jezika prejemnika ter sledi omejitvam in pravilom jezika prejemnika na vseh slovničnih ravneh. Za razlikovanje med prevzeto besedo in enobesednim preklapom pa je ključna ravno pogostnost rabe (prim. Coulmas 2005: 110; Gardner-Chloros 2010: 195).

Obe kategoriji preklapljanja se lahko pojavita v istem govornem dejanju posameznega udeleženca nekega govornega dogodka. Zgled (1) v nadaljevanju nazorno prikazuje vse oblike preklapljanja, kot se te pojavljajo v korpusu sponstanega govornega jezika pripadnikov italijanske narodne skupnosti (glej opis metod v nadaljevanju). Poleg besednih preklpov z oznakami [1, 2, 3, 4, 7] v nadpisni obliki do prehajanja med italijanščino in slovenščino prihaja med povedmi [5], kjer preklp v slovenski jezik sovpada s premim govorom, ter med odvisnikom in glavnim stavkom [6]:

(1)

/.../ anche ieri facevamo ((1,3s)) con la mia ^[1]kolegica slavistka` di scuola` facevamo: ••• ^[2]lektorirat` una: / una: ^[3]dispozicija di una tesi di laurea` ••• e: / ((1,6s)) e anche quello che lei non vede` pur essendo slovena e ^[4]slavistka` ••• io sento. Non ... ••• Capisci io propio le dico „non mi suona bene.“ ^[5]„((ime)) dejva pogledat ker to mi ne m/ ••• mi ne zveni v redu.“ ••• In če mi ne zveni v redu` ^[6]vuol dire che c'è qualche ^[7]sklon` che non va bene` no?

/.../ tudi včeraj sva z mojo kolegico slavistko iz šole lektorirali dispozicijo diplome in tudi tisto, česar ona ne vidi, čeprav je Slovenka in slavistka, jaz slišim. Ne ... Razumeš, jaz ji prav rečem: »Ne zveni dobro.« »((ime)) dajva pogledat, ker mi to ne zveni v redu.« In če mi ne zveni v redu, to pomeni, da je kakšen sklon, ki ni pravilen.

Seveda sta z vidika besedilne skladnje in glede na funkcije, ki jih v govornem besedilu opravljata, za analizo izredno zanimiva tako nadpovedno kot medstavčno kodno preklapljanje, vendar je preklapljanje znotraj stavka in na ravni besede tisto, pri katerem se koda najbolj prepletata in sta njuni slovnici resnično v stiku. V strokovni literaturi zasledimo vrsto strukturalnih pristopov, ki obravnavajo oblikoslovene in skladenjske značilnosti kodnega preklapljanja na povedni ravni ter skušajo ugotoviti, ali obstajajo univerzalna pravila, ki določajo prehode iz enega koda v drugega na točno določenih mestih v stavku. Glede tega se Coulmas (2005: 114) sprašuje, kako se pri sočasni rabi J1 in J2 usklajujeta slovnici obeh jezikov: ali en slovnčni sistem prevlada nad drugim, ali sta obe slovnici zanemarjeni, in ali morda ne obstaja neodvisna slovnica kodnega preklapljanja. V nadaljevanju avtor zapiše, da si J1 in J2 kot naravna človeška jezika »delita več skupnih struktur in slovnčnih pravil. Zatorej lahko predvidevamo, da se bodo preklopi na povedni ravni bolj verjetno pojavljali na mestih, kjer sta slovnici J1 in J2 skladni« (prav tam).

Za marsikateri jezikovni par so se tako oblikovale strukturalne omejitve, ki naj bi določale, na katerih mestih v stavku je KP možno, in na katerih ni. V skladu z omejitvijo skladijske enakovrednosti (*equivalence constraint*) naj bi do preklapljanja prihajalo le na mestih, kjer prehod med kodoma ne krši skladijskih pravil enega ali drugega koda (Poplack 1980). Prostomorfemska omejitev (*free-morpheme constraint*) določa, da »do preklopa ne sme priti med vezanim morfemom in leksikalno enoto, razen če ni vezani morfem že fonološko integriran v jezik leksikalne enote« (Poplack 1980: 585). Pri omejitvi vezalnosti (*government constraint*, DiSciullo in drugi 1986) pa preklapljanje omejujejo razmerja med jedrom in odvisnim delom besedne zveze. Do preklapljanja naj torej ne bi prihajalo med predlogom in samostalniško besedno zvezo v predložni besedni zvezi in ravno tako ne npr. med prehodnim glagolom in predmetom v tožilniku (Šabec 1995: 205–206; Piga 2014: 182).

Oblikovanje (univerzalnih) skladijskih omejitev kodnega preklapljanja pravzaprav pomeni iskanje pravil, ki bi ga urejala, vendar pa je pri takem iskanju urejenosti kodno preklapljanje zaradi svoje narave prav poseben izziv (Berruto 2015: 35). Tudi pri najširše sprejetih omejitvah je mogoče naštetih številne protiprimere, ki kažejo predvsem na to, da splošno veljavnih omejitev ni (Thomason 2001: 131). Kritiki teorij univerzalnih strukturalnih omejitev poudarjajo, da je temeljna težava takega pristopa razlikovanje med omejitvami, ki izhajajo iz analize dvojezičnega govora in za katere je mogoče dokazati, da usmerjajo jezikovno vedenje, ter omejitvami, ki izhajajo iz teoretičnega modela in se aplicirajo na gradivo (Coulmas 2005: 115–116). Kvečjemu bi lahko torej govorili o specifičnih strukturalnih omejitvah kodnega preklapljanja pri posameznih jezikovnih parih (Chan 2012: 185).

V nadaljevanju predstavljena strukturalna analiza kodnega preklapljanja je deskriptivne narave: obravnavana tipologija in ugotovljeni vzorci preklapljanja temeljijo izključno na podatkih iz namensko oblikovanega korpusa govornih besedil; zgledi preklapljanja niso obravnavani z vidika omenjenih teoretičnih omejitev, temveč so v zaključku predstavljene zgolj vzporednice z uveljavljenimi teoretičnimi okvirji, kjer je to ustrezno. Skladijska analiza KP se v določeni meri naslanja le na analitični model MLF (*Matrix Language Frame Model*, Myers-Scotton 1997), ki predpostavlja, da so dvojezične izjave pretežno asimetrične, pri čemer osnovni kod služi kot oblikoskladijski okvir izjave, v katerem se prepletajo prvine osnovnega in vključenega koda.

4 Metoda raziskave

Da bi opazovala jezikovne značilnosti kodnega preklapljanja med italijanščino oziroma istrskobeneškim narečjem in slovenščino v spontanem govornem jeziku ter zunajjezikovne dejavnike, ki preklapljanje spodbujajo ali omejujejo, sem s pomočjo aktivnih udeležencev pridobila posnetke njihove zasebne komunikacije v neformalnih govornih položajih. Opravila sem 18 poglobljenih intervjujev s pripadniki italijanske narodne skupnosti različne starosti, bodisi iz etnično homogenih bodisi iz mešanih družin. Poleg tega sem se udeležila javnih (kulturnih in strokovnih) dogodkov ter različnih sestankov kulturnih društev, ki delujejo pod okriljem italijanske narodne skupnosti, in tako pridobila posnetke javnega *nezasebnega* diskurza (Zemljarič Miklavčič 2008: 83) v formalnejših govornih položajih. Posnetkov nisem obravnavala v celoti, temveč sem s prilagojenim pogovornim zapisom (prim. Verdonik in Zwitter Vitez 2011: 57–58) transkribirala le dele govornih besedil, v katerih prihaja do izrazitega preklapljanja. V *ad hoc* korpus govornega jezika je bilo tako vključenih 62 posnetkov različnih dolžin oziroma približno 9 ur prepisanega gradiva. Za prepis in označevanje besedil, oblikovanje treh podkorpusov glede na stopnjo formalnosti ter strukturalno in funkcijsko analizo sem uporabila orodja, ki jih ponuja program EXMARaLDA (Hamburger Zentrum für Sprachkorpora 2016).

5 Samostalnik, pridevnik in mešana samostalniška besedna zveza

Tip KP, pri katerem je zlasti zanimivo opazovati, kako se koda prilagajata drug drugemu, je preklapljanje na ravni besede in besedne zveze. Tipološka analiza gradiva je pokazala, da so ravno enobesedni preklopi ali preklopi besednih zvez najpogostejši tip KP v neformalnem in polformalnem govornem položaju,³ iz nadaljnje besednovrstne analize pa je mogoče razbrati, da gre pri tem tako za vključevanje slovenskih polnopomenskih besed (npr. *a volte i ga la predura*; è abastanza **znan** in Italia; *a ma fai già snemat*; *questo no se nujno*) kot tudi funkcijskih (npr. *due parole in slovenó in due in italiano*), četudi se te

3 V neformalnem govornem položaju kar 89 % zabeleženih prekopov na povedni ravni predstavljajo enobesedni preklopi oziroma preklopi BZ, med temi pa močno prevladuje vključevanje samostalniške besede; do podobne porazdelitve pa prihaja tudi v polformalnem govornem položaju, kjer je delež KP na ravni besede ali BZ enak 80 % (za natančnejši opis gradiva glej Umer Kljun 2017).

z izjemo členkov pojavljajo redkeje (npr. *cosa pa; pač non so; questo è dejansko scienza o: /.../; ajde insoma non se mal; noi parliamo itak' italiondolo*).⁴

Najpogosteje vključene slovenske prvine so samostalniške besede oziroma posamostaljeni pridevniki, ki se zlasti kot jedro SBZ za italijanskim določnim/nedoločnim členom praviloma pojavljajo v imenovalniku (zgleda 2, 3, 4), tudi tedaj ko bi v slovenskem jeziku na istem mestu pričakovali rabo drugih sklonov (zglede 3, 4, 5).

- (2) apena se sblocca la **kartica** `bisogna subito approfittare
čim se deblokira > SL: Sam. ed. I, > *je treba takoj izkoristiti*
- (3) La maestra mi ha detto di fare tutte le scale' /.../ e:: di fare tutti: i
četverozvoki
> SL: Sam. mn. I
Učiteljica mi je rekla, naj delam vse lestvice /.../ in naj delam vsi
- (4) A quel bisogna pagare la **pijača**
Tistemu je treba plačati > SL: Sam. ed. I
- (5) Sempre meno se **borci**.
Vse manj je > SL: Sam. mn. I

Drugače je pri mešanih italijansko-slovenskih predložnih zvezah in vključeni slovenskih predložnih besednih zvezah, za katere se zdi, da raba predloga narekuje tudi rabo ustreznega sklona vključene slovenske samostalniške besede. Ko zvezo uvaja predlog v italijanskem jeziku, je slovenski samostalnik vselej v imenovalniku (zgleda 6 in 7), slovenskemu predlogu pa običajno sledi slovenski samostalnik v ustreznem sklonu (zgleda 8 in 9).

- (6) Prima che spetavo` • **in čakalnica**
Prej, ko sem čakal ž > SL: Sam. ed. I
- (7) **co učiteljica** • •me go meso d'acordo
ž > SL: Sam. ed. I > *sem se dogovorila*
- (8) Materasso **s spominom?**
Vzmetnica > SL: pred. s + O

4 V govoru pripadnikov italijanske narodne skupnosti marsikdaj prihaja do redukcije dvojnih soglasnikov v italijanščini, kar je sicer tudi značilnost istrskobeneškega narečja (Lusa in Bonifacio 2012). Prilagojeni pogovorni zapis skuša čim bolj slediti izgovorjavi.

(9) Te se fazi otozento chilometri **u eno smer.**

Ti si narediš osemsto kilometrov > SL: pred. v + T

Da je raba ustreznega slovenskega sklona v predložnih zvezah odvisna od rabe predloga, dokazuje tudi dejstvo, da v korpusu ni zgledov »neustrezne« rabe, kakršni bi bili npr. *materasso* *s spomin in *otozento chilometri* *v ena smer.

Slovenski pridevniki se kot vključena prvina v mešanem govoru pojavljajo zlasti kot povedkovo določilo (še::` **zbirčen** – narečna oblika glagola *essere*, 3. os. ed + sl. prid.), v pridevniški zvezi pa je kvantifikator bodisi v vključenem kodu ali v osnovnem kodu izjave (uno è **fuļ znan**`; še pių **kompaktna**). Prav tako se med mlajšimi govorcji pojavlja slovenski nedoločni vrstni pridevniški zaimek neki, ki v mešanem govoru nadomešča italijanski nedoločni člen (**neka** tesi´) oziroma partitivni člen (ero con **neki** amici::). Ne nazadnje pa zaradi vključevanja slovenskih pridevnikov nastajajo tudi mešane samostalniške besedne zveze z italijanskim jedrom in slovenskim desnim prilastkom (zgled 10).

(10)

la	caša	rušena
dol. člen	IT jedro <i>hiša</i>	SL desni prilastek

Pri oblikovanju mešanih SBZ je tako kljub vključevanju slovenskih prvin ohranjen ustaljeni (nezaznamovani) italijanski besedni red, pri katerem je kakovostni pridevnik z restriktivno funkcijo vselej desno od jedra (Serianni 1988: 200; *la casa demolita* – **la demolita casa*), čeprav bi bila v slovenski SBZ lastnost oz. kakovost jedra izražena z levim prilastkom ([po]rušena hiša – *hiša [po]rušena). V korpusu ni zgledov mešanih SBZ, pri katerih bi bil upoštevan slovenski besedni red (npr. **la rušena casa*), italijanski besedni red pa je ohranjen, tudi ko je v jedru SBZ slovenski samostalničnik (še tuto` **manjšina** šlovena), celo tedaj, ko sta tako jedro kot dopolnilo v slovenskem jeziku (non ho pių` **odsev rumen oranžen** – *nimam več rumenooranžnega odseva*).

6 Dvojezične zložene glagolske oblike

Besednovrstna analiza KP je pokazala, da se slovenski glagol kot vključena prvina pojavlja zlasti v dvojezičnih zloženih glagolskih oblikah, in sicer kot

pogovorni nedoločnik s končnico -t vselej nastopa za spreganim it. glagolom *fare* (početi, delati, narediti, storiti), npr. »*façeyamo: . . . lektorirat* una: / una: dispozicija« iz zgleда (1).

Seveda glagolske zveze z glagolom v nedoločniku poznata tako italijanski (npr. zveza naklonskih glagolov in glagolov zaznavanja z nedoločnikom, Serianni 1988: 395–397, Skytte 1983) kot slovenski jezik (npr. zveza pomensko nepopolnih pomožnih glagolov z nedoločniškim povedkovnikom ali zveza glagolov premikanja z namenilnikom, Toporišič 2004: 587–589), vendar je podobnost med enojezičnimi glagolskimi zvezami z nedoločnikom in obravnavano mešano glagolsko zvezo le površinska.

Po sestavi podobne italijanske vzročniške zveze (*costruzioni fattitive* oz. *causative*) glagola *fare* in nedoločnika namreč izražajo dejanje, ki ga osebek povzroči, vendar ga ne izvrši neposredno (Trifone in Palermo 2007: 130). Po Serianniju gre pri tem za nekakšno sodelovanje med slovničnim osebkom kavzativnega glagola in logičnim osebkom nedoločnika, saj prvi sproži delovanje drugega (Serianni 1988: 550). V slovenskem jeziku so italijanskim kavzativnim zvezam po pomenu in sestavi še najbližje zveze z velevanjskimi glagoli (Toporišič 2004: 587) oziroma zveza glagola storiti z nedoločnikom (npr. storiti iskati), ki se pojavlja v primorskem pogovornem jeziku in je najverjetneje kalk iz italijanščine. Ta zveza je prisotna tudi v Slovarju jezika Janeza Svetokriškega, v katerem je drugi pomen gesla storiti: »ukazati, odrediti, pripraviti, tj. narediti, da kdo stori, kar je pomen pripadajočega nedoločnika: /.../ v' shelefu ga fturj 3. ed. vkovati, veno temno jezho ga fturj 3. ed. saprèti« (Snoj 2014).

V mešani glagolski sintagmi *fare* s slovenskim nedoločnikom pa je vzročna vrednost italijanskega glagola v celoti zanemarjena, prvotni pomen glagola pa oslavljen. Razliko lahko ponazorimo s primerjavo navidezno podobnih zgledov (11) in (12) z nedoločnikoma disperare/obupati:

(11) *Hò fatto disperare* la mamma.

Naredil sem obupati mamo → *Mamo sem spravil v obup*.

V zgledu (11) glagol *fare* nima samostojnega pomena, vendar pridobi kavzativno vrednost v zvezi s polnopomenskim nedoločnikom v implicitnem predmetnem odvisniku (prim. Serianni 1988: 550); osebek glagola *fare* v glavnem stavku je neizražen [*io*, 1. os. ed.], predmet glavnega stavka [*la mamma*] pa je obenem osebek podrednega stavka (prim. Colombo 2019: 100).

(12) /.../ ho un po' . . . non perso la voglia` però ((smeh)) . . . *hò fatto *obupat**.
sem malo *ne izgubila voljo, ampak* *naredila obupat*

V zgledu (12) iz korpusa dvojezičnega govora glagol *fare* prav tako nima samostojnega pomena, vendar je iz sobesedila mogoče razbrati, da v zvezi z nedoločnikom ne izraža kavzativnosti. Pri navedeni dvojezični glagolski zvezi z glagolom prvi element v italijanskem jeziku prevzema vlogo pomensko nepopolnega pomožnega glagola in izraža ustrezne slovnične kategorije (*ho fatto* – 1. os. ed., *passato prossimo*), vključeni slovenski glagol v nedoločniški obliki (obupati) pa določa pomen zložene glagolske zveze, ki jo lahko prevedemo kot: »obupala sem«. Italijanska prvina torej oblikuje skladijski okvir zveze in slovenska dodaja vsebino, vendar pa npr. Muysken polnopomenske leksikalne enote v dvojezičnih zloženih glagolskih oblikah (*bilingual compound verb*), ki se pojavljajo pri različnih jezikovnih parih, ne dojema kot pravo povedkovo določilo, temveč kot pojasnjevalno dopolnilo v smislu: »početi nekaj, in sicer X/bitri v stanju česa, in sicer X« (Muysken 2016: 4).

Zgledov mešane glagolske zveze z nedoločnikom je v korpusu resda relativno malo (le 33 pojavitev v podkorpusu zasebne neformalne komunikacije), vendar se ti pojavljajo v govoru pripadnikov INS vseh starosti. Enako strukturo za italijansko-hrvaški par navajajo Milani-Kruljac (2003, *fare cepnit* – pasti na izpitu) ter Altin in Oretti (2003, *fa discotechirat* – zahaja v disko), poleg tega anekdotični primeri iz slovenske Istre (npr. *far giocat nogomet* – igrati nogomet; *non si fa spodobit* – se ne spodobi) kažejo na to, da gre za strukturo, ki se prenaša med generacijami znotraj skupnosti in ki jo privzemajo tudi drugi govorniki z Obale, ki niso italijanske narodnosti, a so obiskovali šole z italijanskim učnim jezikom. Sorodne mešane glagolske zveze, t. i. *nonfinite embedded language verbs in do constructions* (Myers-Scotton in Jake 2013), *bilingual compound verbs* (Muysken 2016; Edwards in Gardner-Chloros 2007) oziroma *light/operator verb constructions*, se pojavljajo pri najrazličnejših jezikovnih parih in pravzaprav ne poznajo »ne tipoloških ne zemljepisnih meja« (Myers-Scotton 2002).

Podrobnejšo razlago morebitnih strukturalnih vzrokov za pojavljanje in razširjenost takih struktur najdemo pri Muyskenu (2016), glede njihove funkcije pa Myers-Scotton in Jake (2013) menita, da do vključevanja neosebnih glagolskih oblik prihaja zato, ker te bolje izpolnjujejo govorčev namen kot osebne glagolske oblike v osnovnem kodu, obenem pa raba struktur s pomensko oslabljenim spreganim pomožnim glagolom v osnovnem kodu in vključeno neosebno glagolsko obliko omogoča hitrejše sporazumevanje brez posebnega napora in prilagajanja, ki bi ga sicer zahtevalo spreganje vključenih glagolov oziroma oblikovanje *ad hoc* hibridnih struktur. Četudi se mešane glagolske zveze običajno obravnavajo v okviru KP, Gardner-Chloros poudarja, da te

strukture pravzaprav že kažejo »znake kreolizacije, saj vključujejo konvergenco med slovnica in analitičen pristop k besedišču« (2010: 198).

7 Zaključek

Pri zgledih, navedenih v prispevku, gre v skladu z modelom MFL za klasično KP, pri katerem so meje med osnovnim kodom in vključenim kodom precej jasno določljive. Osnovni kod je v vseh zgledih italijanščina oz. istrskobeneško narečje, v katerega se vključujejo posamezne prvine slovenskega jezika. Ker do KP pogosto prihaja na mestih, kjer preklop »krši« pravila slovenskega jezika (npr. vselej, ko gre za položaj pridevnika v mešani SBZ), pri KP med italijanščino in slovenščino ne moremo govoriti o omejitvi skladenjske enakovrednosti. Preklopi med jedrom in določili oziroma odvisnimi deli BZ (npr. med predlogom in samostalnikom v predložni besedni zvezi pa tudi med predhodnim glagolom in predmetom) kažejo na to, da tudi vezalnost ne omejuje preklapljanja. In čeprav pri vključevanju slovenskih prvin v italijanski osnovni kod zaradi skladenjskega prilagajanja ne prihaja do hibridnih besed, je položaj drugačen, ko se v pretežno slovenski govor vključujejo italijanske prvine – takrat govorci pri vključenih italijanskih samostalnikih uporabijo (ustrezno) slovensko sklonsko končnico (npr. eno malo **birete** – it. *birra*, *birretta* (pivo); smo štartali /.../ iz **cimiterota** – it. *cimitero* (pokopališče); vrže **battutino** – it. *battuta*, *battutina* (duhovita replika), torej tudi prej omenjena prostomorfemska omejitev za italijansko-slovenski jezikovni par ne drži.

Če bi v zaključku na podlagi navedenih skladenjskih lastnosti KP na ravni besede in besedne zveze želeli oblikovati nekakšno pravilo, je mogoče v grobem povzeti le to, da se vključene prvine v vseh navedenih zgledih prilagajajo osnovnemu kodu izjave in da torej slovnični sistem osnovnega koda prevlada nad sistemom vključenega koda. Ko je osnovni kod italijanski jezik, prihaja do vključevanja slovenskih besed v njihovi osnovni obliki (npr. samostalnik v imenovalniku, sl. nedoločnik v mešani glagolski zvezi s »pomožnikom« *fare*), pri tem pa so skladenjska pravila slovenskega jezika zanemarjena (govorci se zlasti izogibajo rabi sklonov, izjema so vključene slovenske predložne zveze). Ko pa se v slovenski oblikoskladenjski okvir vključujejo italijanske prvine, prihaja do očitnejšega prilagajanja in hibridnih oblik, ker tako rabo narekujejo pravila slovenskega jezika. Toda ko enkrat vemo, na kakšen način se vključene prvine prilagajajo osnovnemu kodu, nam to lahko pomaga pri razčlenjevanju in določanju osnovnega koda izrazito mešanih izjav, ki se zaradi pogostega KP zdijo povsem simetrične.

Viri in literatura

- Berruto, Gaetano, 2003: *Fondamenti di sociolinguistica*. Bari: Gius. Laterza & Figli ed.
- Berruto, Gaetano, 2015: Tra linguistica formale e linguistica del contatto nell'analisi della commutazione di codice. Consani, Carlo (ur.): *Contatto interlinguistico fra presente e passato*. Milano: LED. 33–52.
- Chan, Brian Hok-Shing, 2012: Code-switching between typologically distinct languages. Bullock, Barbara E. in Almeida Jacqueline Torbio (ur.): *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press. 182–187.
- Colombo, Adriano, 2019: Superstizioni grammaticali. *Italiano a scuola* (1): 91–104.
- Coulmas, Florian, 2005: *Sociolinguistics. The Study of Speakers' Choices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DiSciullo, Anne-Marie, Pieter Muysken in Rajendra Singh, 1986: Government and code-mixing. *Journal of Linguistics* 22 (1). Cambridge University Press. 1–24.
- Edwards, Malcom in Penelope Gardner-Chloros, 2007: Compound verbs in codeswitching: Bilinguals making do? *International Journal of Bilingualism* 11 (1). 73–91. doi:<https://doi.org/10.1177/13670069070110010501>.
- Filipi, Goran, 1995: Psevdoizposojenke (na istrskih primerih). *Annales, Series Historia et Sociologia*. 139–142.
- Garcia, Ofelia in Sara Vogel, 2017: Translanguaging. Noblit, G. in L. Moll (ur.): *Oxford Research Encyclopedia of Education*. doi:<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.181>.
- Gardner-Chloros, Penelope, 2010: Contact and Code-Switching. Hickey, Raymond (ur.) *The Handbook of Language Contact*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell. 188–207.
- Labov, William, 1971: The notion of 'system' in creole languages. Hymes, Dell (ur.): *Pidginization and creolization of Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. 447–472.
- Lusa, Ondina, in Marino Bonifacio, 2012: *Le perle del nostro dialetto*. Piran: Comunità degli Italiani »Giuseppe Tartini«.
- MacSwann, Jeff, 2017: A Multilingual Perspective on Translanguaging. *American Educational Research Journal* 54 (1). 167–201.
- Muysken, Pieter, 1995: Code-switching and grammatical theory. Milroy, Lesley in Pieter Muysken (ur.): *One Speaker, Two Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. 177–198.
- Muysken, Pieter, 2016: From Colombo to Athens: Areal and Universalist Perspectives on Bilingual Compound Verbs. *Languages* 1 (2). doi:<https://doi.org/10.3390/languages1010002>.
- Myers-Scotton, Carol in Janice Jake, 2013: Nonfinite verbs and negotiating bilingualism in codeswitching: Implications for a language production model. *Bilingualism: Language and Cognition*. Cambridge University Press. 511–525. doi:10.1017/S1366728913000758
- Myers-Scotton, Carol, 2002: *Contact linguistics: Bilingual encounters and grammatical outcomes*. Oxford: Oxford University Press.
- Myers-Scotton, Carol, 1997: *Duelling Languages*. Oxford: Clarendon Press.
- Otheguy, Ricardo, Ofelia Garcia in Reid Wallis, 2015: Clarifying translanguaging and deconstructing named languages: A perspective from linguistics. *Applied*

- Linguistics Review. De Guyter Mouton. 281–307. doi:<https://doi.org/10.1515/applirev-2015-0014>.
- Piga, Antonio, 2014: Restrizioni strutturali e teoria linguistica del discorso bilingue italiano/campidanese in apprendenti italiano L2. *Lingue e linguaggi* (12). 177–204.
- Poplack, Shana, 1980: Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: toward a typology of code-switching. *Linguistics*. 581–618.
- Šabec, Nada, 1995: Half pa pu – The Language of Slovene Americans. Ljubljana: ŠKUC.
- Sankoff, David in Shana Poplack, 1981: A formal grammar for code-switching. *Papers in Linguistic* 14. 3–46.
- Serianni, Luca, 1988: *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET.
- Skytte, Gnver, 1983: *La sintassi dell'infinito in italiano moderno*. Kobenhavn: Munksgaards Forlag.
- Snoj, Marko, 2014: Slovar jezika Janeza Svetokriškega: <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=139&View=1&Query=%2A> (dostop 21. 3. 2021).
- Thomason, Sarah G., 2001: *Language Contact*. Edinburg: Edinburgh University Press.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Trifone, Pietro in Massimo Palermo, 2007: *Grammatica italiana di base*. Bologna: Zanichelli.
- Umer Kljun, Jerneja. 2017. *Italijansko-slovenski jezikovni stik v govoru pripadnikov italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri*. Doktorska disertacija. Koper: Univerza na Primorskem.
- Verdonik, Darinka in Ana Zwitter Vitez, 2011: *Slovenski govorni korpus GOS*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Zemljarič Miklavčič, Jana, 2008: *Govorni korpusi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Tematska nominalizacija kot kohezivno sredstvo v znanstvenih besedilih: kontrastivna analiza znanstvenih člankov s področja humanistike

Branislava Vičar *

Katja Plemenitaš **

Izvleček

Prispevek predstavlja kontrastivno analizo kohezivne vloge tematskih nominalizacij v slovenščini in angleščini na podlagi izvirnih znanstvenih člankov s področja humanističnih ved. Teoretsko izhodišče za analizo predstavlja sistemsko-funkcijsko jezikoslovje s poudarkom na kohezivnem razvoju besedila. Analiza osvetljuje uresničevanje nominalizacij v vlogi teme (enostavna – multipla tema, tematske nominalizacije v vzorcih tematskega enačenja, ohranjanje informacij iz propozicije), tipe kohezivnih vezi in z njimi povezane vzorce tematskega razvoja. Tematske nominalizacije imajo v obeh jezikih enako vlogo v informacijski strukturi znanstvenega besedila. Prispevajo k logičnim in koherentnim korakom v tematskem razvoju besedila, kjer vsak korak nadgrajuje vsebino predhodnega. Vzroke za evidentirane razlike gre pripisati temi posameznega znanstvenega članka, kakor tudi jezikovnosistemskim razlikam med jezikoma.

Ključne besede: nominalizacija, kohezivna vez, tematski razvoj, znanstveni članki, kontrastivna analiza

* Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, branislava.vicar@um.si.

** Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, katja.plemenitas@um.si.

Abstract – Thematic Nominalization as a Cohesive Device in Scientific Texts: A Contrastive Analysis of Scientific Articles in Humanities

The paper presents a contrastive analysis of the cohesive role of thematic nominalizations in English and Slovene scientific articles in the field of humanities. The theoretical framework for the analysis is based on the systemic-functional linguistics with emphasis on the cohesive flow of the text. The analysis focuses on the occurrence of nominalizations in the role of theme (simple – multiple theme, thematic nominalizations in thematic equatives, preservation of information from the proposition), types of cohesive ties and the patterns of thematic development related to cohesive ties. Thematic nominalizations have the same role in the information structure of scientific texts in both languages. They contribute to the logical and coherent steps in the thematic progression of the text, where each step builds on the content of the previous one. The differences observed in the study can be attributed to the topics of individual articles as well as to typological differences between the two languages.

Key words: nominalization, cohesive tie, thematic development, scientific articles, contrastive analysis

1 Uvod

Prispevek¹ predstavlja kontrastivno analizo kohezivne vloge tematskih nominalizacij v slovenščini in angleščini na podlagi izvornih znanstvenih člankov s področja humanističnih ved. Teoretsko izhodišče za analizo predstavlja sistemsko-funkcijsko jezikoslovje (Halliday in Matthiessen 2004, Eggins 2004) s poudarkom na kohezivnem razvoju besedila.

Tematska nominalizacija je nominalizacija, ki ima v tematsko-rematski strukturi stavka status teme. V sistemsko-funkcijskem jezikoslovju (Halliday in Matthiessen 2004: 64) je tema pojmovana kot element v izhodišču sporočila; vsebuje znano oz. dano informacijo in umešča stavek v njegov kontekst. Temo nakazuje pozicija v stavku; enota stavka dobi tematski status, če je postavljena na začetno pozicijo. Preostali del stavka, v katerem se tema razvije, je rema. Od tematske strukture se loči informacijska struktura, tj. samostojna slovnična enota s funkcijama dano in novo. Funkcija dano je skladna z nezaznamovano temo stavka, funkcija novo pa z nezaznamovano remo.

1 Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Kot ugotavljajo številne_i raziskovalke_ci² (npr. Halliday in Martin 1993, Bello 2016), nominalizacije povečujejo leksikalno kohezijo in s tem prispevajo k besedilnosti. Pri tem so nominalizacije v interakciji z drugimi vidiki besedilne organizacije, kot sta informacijska struktura ali način razvoja teme v besedilu. Z vidika kohezije besedila je pomembno zlasti to, da nominalizacija povzroči spremembe v semantični konfiguraciji stavka; glagolski dogodek ali lastnost se prekategORIZIRATA v udeležence, ki imajo največji potencial za to, da zavzamejo prominentno pozicijo v informacijski strukturi besedila. V jezikih s skloni, kot je slovenščina, ti izrazi dobijo različne sklonske oblike. Žele (1996) pri tem poudari, da ujetost dejanja v sklonske oblike omogoča obvestilno zgoščevanje besedil.

V zadnjih letih se v empirične in teoretične obravnave nominalizacije v slovenskem raziskovalnem prostoru vključujejo tudi kontrastivne oz. prevodoslovne študije nominalizacije, v katerih avtorice_ji opazujejo pojavljanje nominalizacije glede na pojavljanje v drugih jezikih oz. prevodnih besedilih (Klinar 1996, Plemenitaš 2007, Zajc 2014, Mikolič Južnič 2017). Študiji Plemenitaš (2007) in Mikolič Južnič (2017) potrjujeta, da je prisotnost nominalizacije v slovenščini v veliki meri žanrsko določena.³ Študija Zajc (2014) je prva v slovenskem prostoru, ki slovenska znanstvena besedila sopostavi z angleškimi. Avtorica opozarja na potrebo po upoštevanju razlik v rabi nominalizacije med diskurzi posameznih raziskovalnih področij.

2 Vloga nominalizacije v znanstvenih besedilih

Obravnave nominalizacije v znanstvenih besedilih različnih žanrov osvetljujejo nominalizacijo kot enega od gradnikov znanstvenega registra, ki prispeva k večanju informacijske gostote in abstraktnosti besedila (npr. Halliday in Martin 1993, Halliday 2004, Zajc 2014, Bello 2016). Nominalizacijo kot prevladujočo slogovno in skladijsko značilnost znanstvenih besedil za slovenščino potrjujeta Mikolič Južnič (2011, 2016) in Zajc (2014). Po Mikolič Južnič na razvoj te značilnosti slovenskega znanstvenega registra niso neposredno vplivali tuji jeziki, ampak »je postala del ubesedovanja in specifične argumentacije v slovenščini na podoben način, kot se je to zgodilo drugod« (Mikolič Južnič 2016: 457).

2 Podčrtaj je uporabljen kot oblika preseganja spolno binarnega zaznamovanja v jeziku in vključuje osebe vseh spolov.

3 Mikolič Južnič (2017) ugotavlja, da se nominalizacija veliko pogosteje pojavlja v žanrih znanstvenih in strokovnih besedil, tako v primerjavi s splošnim jezikom kakor tudi (oz. še izraziteje) v primerjavi z leposlovnimi besedili.

Nominalizacije kompleksne enote (ki izražajo glagolske dogodke ali lastnosti) zgotstijo v nominalne oblike, ki se v tematski strukturi uresničijo kot teme (Halliday in Martin 1993: 144–145, Halliday in Matthiesen 2004: 657). Kot izpostavi Halliday (2004: 172), nominalizacije prispevajo k logičnim in koherentnim korakom v razvoju diskurza, kjer vsak korak nadgrajuje vsebino predhodnega. Pri tem kohezivna vez ni omejena na poved, ampak lahko sega tudi dlje v besedilu, to pa lahko zahteva kompleksnejšo strukturo (Halliday in Martin 1993: 145).

Teoretičarka systemske funkcijske slovnice Eggins (2004), ki se med drugim ukvarja z razvojem teme v znanstvenih besedilih, trdi, da morajo imeti znanstvena besedila visoko pogostnost čezreferenčnih povezav med remo enega stavka in temo naslednjega stavka, saj predstavljajo kompleksne argumente, kjer se vsebina, vpeljana v remi, nadgrajuje v temi naslednjega stavka.

Nominalizacije v znanstvenih besedilih so pomembne tudi kot sredstvo za strukturiranje, prenašanje in razširjanje znanstvenega vedenja, kajti jezik postane z rabo nominalizacij informacijsko zgoščen in strokovno neposreden (Halliday in Martin 1993: 145, Halliday 2004: 170). Pri nominalizaciji ne gre zgolj za to, da se glagolski dogodki in lastnosti metaforično uresničijo kot samostalniki, ampak se spremeni tudi njihova kognitivna konfiguracija. Glagolski dogodek, denimo, z nominalizacijo izgubi dinamično naravo in deluje statično, kot trdno dejstvo, to pa krepi neprevprašljivost predstavljenih konceptov (Bello 2016: 4).

Nominalizacije predstavljajo kompleksne jezikovne oblike v smislu leksikalne gostote in potenciala za kompleksno besednozvezno strukturiranost (Halliday in Marin 1993: 74). Posledično so lahko besedila, ki jih označuje pogosta raba nominalizacij, zelo implicitna in kognitivno zapletena (Plemenitaš 2007: 180). Ker se pri zamenjavi stavčnih vzorcev s samostalniškimi nekatere informacije (npr. semantični odnosi med udeleženci) izgubijo ali zakrijejo, se lahko poveča stopnja dvoumja in težavnost pravilnega dekodiranja sporočila, zato Halliday in Matthiesen (2004: 657) trdita, da visoko metaforičen diskurz ločuje strokovno bralstvo od nestrokovnega.

Halliday in Martin (1993) poudarjata, da ima znanstveni diskurz na različnih znanstvenih področjih različne leksikalne in slovnične uresničitve; naravoslovne, družboslovne in humanistične znanosti namreč pri oblikovanju specializiranega vedenja uporabljajo različen nabor leksikogramatičnih in semantičnih virov.⁴

4 Z vidika pogostosti nominalizacije raziskovalke_ci poročajo o nižjem številu pojavitev v diskurzu humanističnih ved glede na družboslovne in naravoslovne vede (npr. Baratta 2010, Zajc 2014, Mikolič Južnič 2017).

3 Gradivni vzorec in metodologija

Raziskava kohezivne vloge nominalizacij temelji na analizi izbranih izvirnih znanstvenih člankov s področja humanistike (izbrani sta bili dve področji: literarne vede in arheologija). Da bi bila besedila primerljiva, sva izbrali reprezentativne revije za posamezni področji v slovenščini in angleščini, ki so umeščene v bazo Scopus h. Viri besedil so navedeni in specifikirani v tabeli 1. Iz vsake revije sva naključno izbrali 5 člankov, torej skupno 20 člankov, 10 za vsak jezik. V analizo je bilo vključenih prvih 7 strani vsakega članka (tj. 35 000 besed za posamezni vzorec).

Tabela 1: Besedilni viri in število nominalizacij v vlogi teme

Področje	Viri	Leto	Število člankov	Število nominalizacij v vlogi teme (gl. st.)
Literarne vede	<i>Primerjalna književnost</i> (Slovensko društvo za primerjalno književnost)	2017–2020	5	182
	<i>The Cambridge Quarterly</i> (Cambridge University)	2014–2020	5	97
Arheologija	<i>Arheološki vestnik</i> (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU)	2018–2020	5	128
	<i>Journal of Archaeological Science</i> (Elsevier)	2018–2021	5	210
Skupaj			20	617

Besedila sva ročno pregledali, označili primere nominalizacij, ki imajo v tematski strukturi status teme, in analizirali kohezivne vezi, ki jih te nominalizacije tvorijo. Upoštewane so bile vse nominalizacije⁵ v vlogi teme v glavnih stavkih,

5 V analizi sva poleg izglagolskih in izpridevniških nominalizacij upoštevali tudi posamostaljene termine, tujke, v katerih je impliciran glagolski dogodek, čeprav zanj ni ustrezne glagolske ubeseditve ali pa se ta ne uporablja (npr. imaginacija), v angleškem vzorcu pa tudi glagolniške polstavke.

saj so teme v glavnih stavkih najbolj izpostavljene kot izhodišča sporočila. Na drugem nivoju analize so bili odvisniki na začetku podredno zloženih povedi interpretirani kot tema povedi, nadredni stavki, ki sledijo odvisniku, pa kot rema (prim. Eggins 1994: 290). Za ročni pregled sva se odločili, ker naju niso zanimale zgolj pojavitve tematskih nominalizacij v izbranem gradivu, temveč njihova vloga v kohezivnem razvoju besedila, to pa pomeni, da je analiza nujno vključevala večji del sobesedila, ki ga s korpusno analizo ne bi bilo mogoče zajeti. Posebno pozornost sva namenili vlogi tematske nominalizacije v tematskem razvoju besedila in identificirali temeljne vzorce tematskega razvoja, v katerih se pojavljajo tematske nominalizacije. Rezultate analize sva interpretirali kontrastivno.

4 Tematske nominalizacije v sporočilni strukturi stavka

V sporočilni strukturi stavka so možne tri vrste tem (Eggins 2004): 1) predstavne teme, ki imajo funkcijo v predstavnih strukturi stavka (udeleženci, okoliščine, glagolski dogodek); 2) besedilne teme, tj. vezniške besede in diskurzivni označevalci, ki pomagajo organizirati potek diskurza; 3) medosebne teme, tj. zvalniki, naklonski členki in pomožni glagoli za tvorbo časov in naklonov. Vsak stavek ima zgolj eno predstavno temo (udeleženca, okoliščino ali glagolski dogodek), pred katero se lahko umeščajo besedilne in medosebne teme in z njo tvorijo multiplo temo.

Nominalizacije v slovenskih in angleških humanističnih člankih praviloma konstituirajo enostavne teme, tj. predstavne teme, pred katerimi ni besedilnih in medosebnih tematskih elementov. Pogoste so v vzorcih tematskega enačenja (ang. thematic equative), tj. stavčnih tipih, v katerih je med temo in remo odnos istovetnosti. S predstavnega vidika je taka tematska struktura izražena z odnosnimi istovetnostnimi stavki (Halliday in Matthiessen 2004: 69). Tematske nominalizacije v vzorcih tematskega enačenja so uporabljene kot sredstvo za konstruiranje védenja, kot je v literarnovednih člankih opredeljevanje literarnovednih konceptov in terminov:⁶

- (1) »[P]ripovedna empatija + je deljenje čustev in perspektiv, ki jih sproža branje, gledanje, poslušanje ali zamišljanje pripovedi o situaciji in pogojih drugega.« (PKn 2020, št. 1)

6 Meja med temo in remo je v navedenih primerih označena s plusom (+).

- (2) The sad inevitability + is that 'Italy is to be "vulgarized" beyond appeal'.
(Camqtly 2017, št. 46)

Avtorice_ji analiziranih člankov v predstavnostno strukturo stavka vključujejo tudi besedilne in medosebne tematske elemente in tako tvorijo multiple teme, vendar so pojavitve besedilnih, zlasti pa medosebnih tem v znanstvenih člankih s področja humanistike redke. Znanstveni register namreč teži k objektivnosti in s tem redkejšemu izražanju vrednostnih stališč o vsebini stavka. V redkih pojavitvah multiplih tem v znanstvenih člankih besedilne teme praviloma predstavljajo vezniki, medosebne pa izrazi verjetnosti ali vrednotenja, v slovenščini tudi pomožni glagol biti za izražanje glagolskih časov in naklonov. Razlike v pojavitvah pomožnega glagola v vlogi medosebne teme so jezikovnosistemske pogojene (npr. besedni red v slovenščini in angleščini, implicitno izražanje osebnosti v slovenščini).

Z vidika leksikalnega pomena se v literarnovednih člankih v obeh jezikih pojavljajo tematske nominalizacije, ki izražajo metode literarnovednega raziskovanja, literarnoteoretske in filozofske koncepte ter lastnosti obravnavanih literarnih likov in dogajanja. V arheoloških člankih sva v vlogi teme evidentirali nominalizacije, ki izražajo načine pridobivanja arheoloških podatkov, postopke prepoznavanja, dokumentiranja in obdelave arheoloških ostalin ter arheološka najdišča. Razlike v pogostnosti posameznih leksikalnih pomenov tematskih nominalizacij (večja pogostnost literarnovednih konceptov v slovenskih literarnovednih člankih in tehnoloških postopkov obdelave arheoloških najdb v angleških) so pogojene zlasti s temo znanstvenega članka (v kateri se reflektira tudi specifično slovensko oz. mednarodno arheološko polje).

Tematske nominalizacije v humanističnih člankih so pogosto razvite z levimi in desnimi določili. V literarnovednih člankih so v določilih pogosto izraženi udeleženci glagolskega dogodka, in sicer književnice_ki ter literarne_i teoreticarke_ki in kritičarke_ki (npr. *de Manove »definicije« etike*; *Larkin's preoccupation with this feeling*), ali pa so nominalizacije razvite s pridevniškimi ali samostalniškimi določili, ki izražajo literarnoteoretske pojme (npr. *pripovedna empatija*; *the point of intersection*). Določila v arheoloških člankih so odvisna od leksikalnega pomena nominalizacije: če nominalizacija izraža postopke obdelave arheoloških ostalin, levi prilastek praviloma specificira postopek (npr. *radiokarbonska analiza*; *radiographic investigations*), desni pa označuje udeležence, tj. arheološke ostaline (npr. *popis najdb*; *identification of the fibre*), in/ali okoliščine, tj. čas in/ali prostor poteka postopka (npr. *raziskave na Kapitelskem hribu*; *the organic extracts from the Mostagedda funerary textiles*). Če

nominalizacija označuje arheološko najdišče ali najdbo, levo in desno določilo najpogosteje izražata okoliščine, ki najdišče ali najdbo časovno/prostorsko določajo (npr. *eneolitsko najdišče, najdbe iz bakrenodobnega naselja v Spodnjih Hočah; evidence from rural settlements in northwest India*) ali izražajo lastnost najdbe (npr. *keramične najdbe; the archeological finds*). Značilno je, da tematske nominalizacije v določenih izrecno ali implicitno ohranijo udeležence in okoliščine glagolskih dogodkov, redkeje pa se razširjajo z novimi; največkrat so to izrazi vrednotenja (npr. *tankočutna razlaga, lucidno razumevanje; the carefully judged lecture*).

5 Tipi kohezije in kohezivnih vezi

Z vidika lastnosti znanstvenega registra so tematske nominalizacije skupne slovenščini in angleščini, a jezikovnosistemske razlike med jezikoma vplivajo na različno pogostnost tipov kohezije. Tematske nominalizacije v slovenskem in angleškem gradivnem vzorcu tvorijo (v različnih deležih glede na jezik) tri osnovne tipe leksikalnih razmerij: ponovitev, sinonimijo in hipernimijo/hiponimijo. Medtem ko se v slovenskih znanstvenih člankih s področja humanistike najpogosteje pojavljajo ponovitve (predstavljajo približno dvotretjinski delež leksikalnih razmerij v slovenskem vzorcu), so te v primerljivih angleških člankih redkejša (tvorijo približno tretjinski delež). V angleških znanstvenih člankih je najpogostejša sinonimija (predstavlja približno dvotretjinski delež), v slovenskih znanstvenih člankih pa je to leksikalno razmerje po pogostnosti na drugem mestu (tvori približno tretjinski delež). Pojavitve hipernimije/hiponimije so tako v slovenskih kot angleških znanstvenih člankih redke.

Tematske nominalizacije tvorijo leksikalne ali leksikogramatične kohezivne vezi. Kadar vzpostavljajo identitetni niz (ang. identity chain), tj. kohezivni niz, v katerem se vsi elementi nanašajo na istega referenta, so v slovenščini lahko, v angleščini pa nujno razvite s slovničnimi kohezivnimi sredstvi. Leksikogramatična kohezija se v angleškem gradivu pojavlja skoraj 3-krat pogosteje kot v slovenskem.

5.1 *Ponovitev*

Ponovitev kot najbolj neposredna oblika leksikalne kohezije (Halliday in Matthiessen 2004: 571) je tudi najpogostejši tip kohezivne vezi, ki jo tvorijo tematske nominalizacije v slovenskih znanstvenih člankih s področja humanistike.

Praviloma se v tematski nominalizaciji ponovi element iz reme predhodnega stavka. Pri tem lahko gre za ponovitev iste morfološke oblike ali pa nominalizacija konstituira ponovitev pridevnika ali glagola iz skladne ubeseditve (primera 3 in 4).

- (3) Prvi in drugi vidik + sta vpisana v moje teoretsko izhodišče; / pesem + pojmem kot diskurz, ki je vselej dvoravninski /.../. // Tej dvoravninskosti + se pridružuje še množica mogočih subjektivnih pozicij na različnih ravneh diskurza. (PKn 2020, št. 2)

V primeru 3 samostalniška besedna zveza *tej dvoravninskosti* sestoji iz kohezivnega elementa, tj. kazalnega zaimka *tej*, in nominalizacije *dvoravninskosti*. Obe sestavini se kohezivno navezujeta na rematski element predhodnega stavka; kazalni zaimek na novo vzpostavlja entiteto *dvoravninskost* in jo obenem umešča v identitetni niz.

Na podoben način se vzpostavlja identitetni niz v primerih iz angleškega gradiva:

- (4) The pyrolysate TICs /.../ + revealed carbon dioxide as the main component observed, being more dominant in the samples from the mummy /.../. // Its dominance + indicates highly oxidised samples /.../ (JAS 2018, št. 100)

5.2 Sinonimija

Sinonimija je najpogostejši tip kohezivne vezi tematskih nominalizacij v angleškem gradivnem vzorcu in drugi najpogostejši v slovenskem. Vzrok za pogostejše pojavitve tega kohezivnega tipa v angleških besedilih lahko iščemo v jezikovnosistemskih razlikah med jezikoma – do določene mere v rabi glagolniških polstavkov (ang. verbal gerunds) v vlogi tematske nominalizacije (primer 5). V angleških člankih so te strukture v poziciji teme tipično sinonimne s predhodnim besedilom.

- (5) ‘The Professor + shall treat this subject on literary and critical rather than on philological and linguistic lines.’ // Instead of considering literary texts simply as specimens for detailed grammatical analysis /.../ + Quiller-Couch was determined that his students would study a work ‘absolutely’ /.../ (Camqtly 2014, št. 3)

V slovenskih in angleških znanstvenih člankih s področja humanistike se tipično pojavljajo tematske nominalizacije, ki sinonimno povzemajo del predhodnega besedila (različnega obsega). Nominalizacija v vlogi sinonima je

praviloma semiotični izraz za govorno ali duševno dejanje; pogosto je razvita s kazalnim zaimkom (npr. *ta ugotovitev, po tej razlagi, ta definicija, ob tej napovedi, ta aberacija, ta uvid, to razumevanje; this stress on 'artistic expression', this assumption, these findings*), kot je izkazano v primerih 6 in 7.

- (6) Etika + tako ni vezana ne na subjektovo svobodo ne na njegovo voljo, pa tudi ne na kategorični imperativ, ki bi prihajal iz transcendentnega vira, temveč na jezik. // Ta ugotovitev + sicer drži, bizarna pa je njena nekoliko preveč banalno poenostavljajoča razlaga /.../ (PKn 2017, 40/3)

Tematska nominalizacija v zgoraj navedenem primeru sinonimno povzema tako temo kot remo prejšnje povedi. Opis strne v semiotičnem izrazu za govorno dejanje *ugotovitev*, ki mu je dodan kazalni zaimek *ta*, ki bralstvo natančno usmerja k predhodno podani ugotovitvi.

- (7) A recent interdisciplinary investigation of funerary textile wrappings /.../ + has shown that contrary to common belief, prehistoric funerary wrappings were impregnated with complex mixtures of fats, resins and oils (Jones et al., 2014). // These findings + predate the previously accepted beginning of mummification /.../ (JAS 2018, št. 100)

5.3 Hipernimija/hiponimija

Tako v slovenskih kot angleških znanstvenih člankih s področja humanistike so pojavitve hiper- oz. hiponimije s tematskimi nominalizacijami redke. Tematske nominalizacije v vlogi hipernima v obeh vzorcih znanstvenih člankov vzpostavljajo kohezivno vez z enim ali več hiponimnimi termini, ki so praviloma del reme predhodnega stavka; takrat tipično tvorijo identitetni niz in je tudi kohezivna vez močnejša (primer 8). Tematske nominalizacije v hipo-/hipernimnem razmerju se lahko povezujejo v kohiponimna razmerja, kot ponazarja primer 9. V arheoloških znanstvenih člankih so s kohiponimi tipično poimenovane metode pridobivanja arheoloških podatkov, v literarnovednih pa poleg metodoloških tudi literarnovedni termini.

- (8) Ena izmed skled ali skodel iz Spodnjih Hoč + ima rob ustja okrašen z dvema nizoma vtisnjenih jamic (t. 17: 10), podobno kot primerki s Ptuja – Šolskega centra in Ptujkega gradu, iz Brezja pod Brinjevo goro, Raabensteina v Labotski dolini, Raababerga in Hodiškega jezera, pa tudi iz Drulovke na Gorenjskem. // Tem najdiščem + lahko dodamo še neolit-sko-eneolitsko najdišče /.../ (AV 2020, št. 71)

V slednjem primeru tematska nominalizacija *najdiščem* tvori močno kohezivno vez z rematskimi elementi, tj. hiponimi, ki so poimenovanja posameznih najdišč iz prejšnjega stavka. Kazalni zaimsek *tem* nominalizacijo s poimenovanji najdišč postavlja v identitetni niz.

V naslednjem primeru iz angleškega vzorca znanstvenih člankov sta uporabljeni tematski nominalizaciji *investigations* in *observation*, ki sta medsebojno povezani z leksikalno vezjo kohiponimije, saj pomenita vrsto raziskovalne metode. Razviti z levimi pridevniškimi določili raziskovalno metodo še natančneje določata. Kohezivno razmerje tvorita s hipernimom *methods* iz podnaslova *Materials and methods*.

- (9) Radiographic investigations + could not be performed to determine sex, age or evidence /.../ // 3 Subsequent macroscopical observation of visible teeth (right side) + reveals that /.../ (JAS 2018, št. 100)

6 Analiza razvoja teme

Pomemben prispevek tematskih nominalizacij h koheziji besedila je povezan z načinom, kako si tematski elementi medsebojno sledijo oz. kako se izmenjujejo informacije med zaporednimi tematsko-rematskimi pari.

Tematske nominalizacije v pregledanih besedilih se pojavljajo v treh temeljnih vzorcih tematskega razvoja (Eggins 2004: 324–326). To so: ponovitev teme, cik-cak vzorec in vzorec multiple reme.

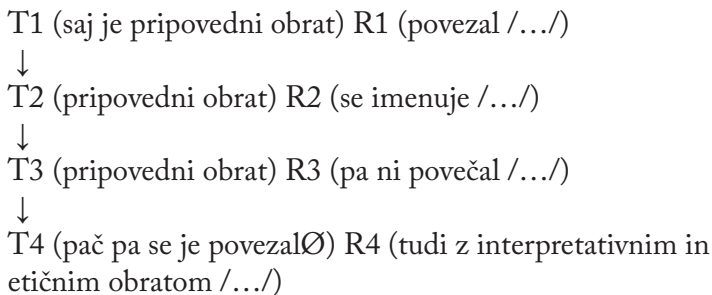
a) Ponovitev teme

Tematske nominalizacije vzpostavljajo vzorec tematske ponovitve kot učinkovito sredstvo oblikovanja kohezije v znanstvenih besedilih; njihov učinek je ohranjanje tematske osredotočenosti. Tematske nominalizacije se ponavljajo v krajših odsekih besedila. Pri tem je lahko del tematskega razvoja tudi tematska nominalizacija v opombi, kot je izkazano v primeru 10.

- (10) Ni naključje, + da se je najbolj sistematično posvetila čustvom prav postklasična teorija pripovedi, / saj je pripovedni obrat^{OP} + povezal zanimanje za pripovednost in zgodbenost tudi s čustvi. // Pripovedni obrat + pa ni povečal samo znanstvenega zanimanja za empatijo, / pač pa se je povezalØ + tudi z interpretativnim in etičnim obratom /.../ (PKn 2020, št. 1)

OP = Pripovedni obrat + se imenuje tudi razcvet naratologije /.../ (PKn 2020, 43/1)

Shema 1: Vzorec tematske ponovitve

Samostalniška besedna zveza *pripovedni obrat* je sestavni del vzorca tematske ponovitve, kjer se tema ponovi v treh zaporednih stavkih tekočega besedila, za prvo omembo tudi v opombi. V tretjem stavku je izražena implicitno.

V naslednjem primeru iz vzorca angleških arheoloških člankov so tematske ponovitve izražene z različnimi leksemi, ki so sinonimno povezani v identitetni kohezivni niz:

- (11) These dates + are consistent /.../ // Uncalibrated conventional radiocarbon ages of the textiles and calibrated ages /.../ + are displayed in Table 1 and Fig. 6. // The radiocarbon dating + is a significant addition to the chronology /.../ (JAS 2018, št. 100)

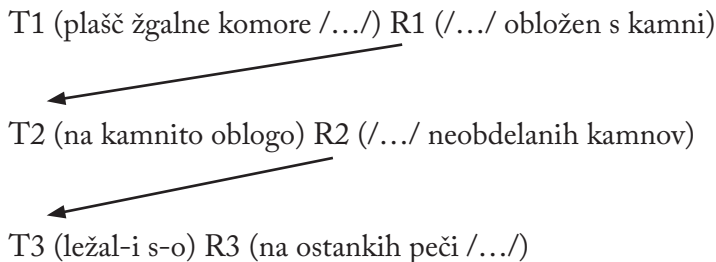
b) Cik-cak vzorec

V cik-cak vzorcu element, vpeljan v remi, postane tema naslednjega stavka, kot je prikazano na sliki 2. Cik-cak vzorec dosega kohezijo v besedilu z nadgrajevanjem na novo vpeljane informacije, kar prispeva h kumulativnemu razvoju besedila.

V primeru 12 se v vlogi tematske nominalizacije *obloga* uresniči element *obložen* iz reme predhodnega stavka. Iz primera je razvidna sprememba v semantični konfiguraciji, ki je povzročena z nominalizacijo; udeleženec iz rematskega dela (*s kamni*) je v temi naslednjega stavka izražen v levem pridevniškem določilu samostalniške besedne zveze (*na kamnito oblogo*).

- (12) Plašč žgalne komore /.../ + je bil najverjetneje zgrajen iz prepleta šibja, ometan z zemljo in obložen s kamni. // Na kamnito oblogo + sklepamo iz večje količine srednje velikih neobdelanih kamnov (SE 24). // Ležali so + na ostankih peči /.../ (AV 2018, št. 69)

Shema 2: Cik-cak vzorec

V primeru iz vzorca angleških arheoloških člankov (primer 13) se iz reme v tematsko nominalizacijo preneseta lastnost (*dominant*) kot jedro besedne zveze (*dominance*) in udeleženec (*revealed carbon dioxide*), ki je izražen z zamikom (*its*).

(13)The pyrolysate TICs for all three samples (see SI) + revealed carbon dioxide as the main component observed, being more dominant in the samples /.../ // Its dominance + indicates highly oxidised samples /.../ (JAS 2018, št. 100)

c) Vzorec multiple reme

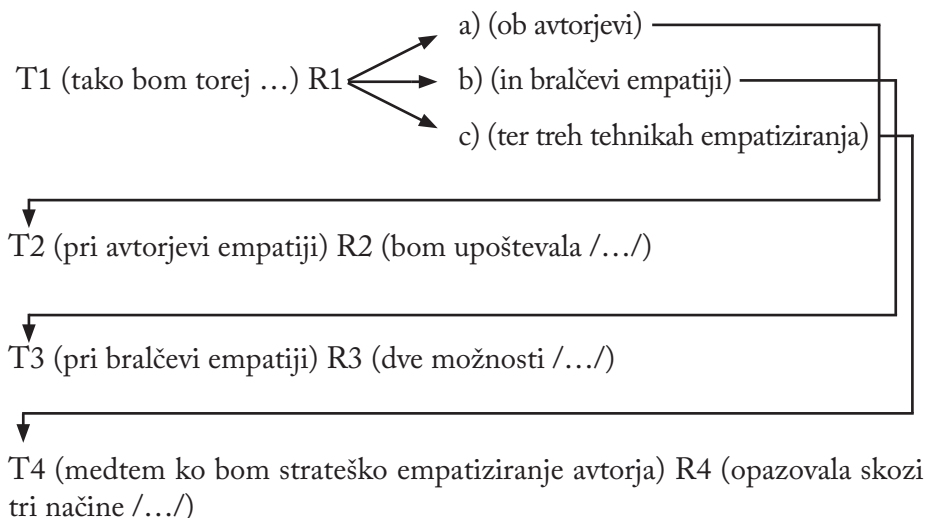
V tem vzorcu se deli informacije iz rematskega elementa uresničijo kot samostojne teme naslednjih stavkov, tj. rematski element se razcepi v različne teme (slika 4). Po Eggins (2004: 326) je vzorec multiple reme temeljni vzorec v informacijski strukturi besedila, tematska ponovitev in cik-cak vzorec pa dodatno razvijata tematska izhodišča.

V naslednjem primeru so teme zaporednih stavkov izpeljane iz sestavin privedno zloženega rematskega elementa v prvem stavku (*ob avtorjevi in bralčevi empatiji ter treh tehnikah empatiziranja*):

(14)Tako bom torej bralsko-kritiško situacijo obeh romanov /.../ + ponovno premislila ob avtorjevi in bralčevi empatiji ter treh tehnikah empatiziranja. //

Pri avtorjevi empatiji + bom upoštevala vse tri poti, tj. avtobiografičnost, visoko stopnjo avtorjeve empatičnosti in estetiko produkcije, / pri bralčevi empatiji [Ø: bom upoštevala] + dve možnosti – identifikacijo z likom in pripovedno situacijo –, / medtem ko bom strateško empatiziranje avtorja + opazovala skozi tri načine /.../ (PKn 2020, št. 1)

Shema 3: Vzorec multiple reme

V primeru iz vzorca angleških literarnovednih člankov (primer 17) je rema (*was determined that his students would study /.../ and focusing on its aesthetic impact*) povzeta v dveh zaporednih temah (*this stress on 'artistic expression', instead of identifying linguistic 'accidents'*), ki izražata dva različna vidika vsebine, uresničene v remi.

(15) Quiller-Couch + *was determined that his students would study a work 'absolutely' /.../ and focusing on its aesthetic impact. // This stress on 'artistic expression' + would refine the individual's 'critical judgment'; / instead of identifying linguistic 'accidents and irrelevancies' + they would be taught to evaluate a text's aesthetic qualities.* (Camqtly 2014, št. 43)

7 Sklepne ugotovitve

V slovenskih znanstvenih člankih s področja humanistike se tematske nominalizacije pojavljajo s skoraj enako pogostnostjo kot v angleških, vendar pa podrobnejši pregled razkrije razlike glede na posamezno področje. V slovenskem humanističnem diskurzu so tematske nominalizacije skoraj 2-krat pogostejše v literarnovednih člankih glede na arheološke, medtem ko so v angleškem humanističnem diskurzu 1,5-krat pogostejše v arheoloških člankih. Vzrok za razlike v pojavljanju tematskih nominalizacij gre pripisati temi analiziranih člankov, zato razlike ne moremo opredeliti kot žanrsko specifično določenega področja (oz. bi bila za to potrebna analiza obsežnejšega vzorca).

Z vidika kompleksnosti nominalizacije v razmerju s predstavnim pomenom propozicije je tako za slovenske kot angleške znanstvene članke s področja humanistike značilno, da tematske nominalizacije v določilih izrecno ali implicitno ohranijo udeležence in okoliščine glagolskih dogodkov, redkeje pa se razširjajo z novimi. To izhaja iz tipične informacijske strukture znanstvenih besedil, kjer je znano védenje podlaga za novo. Kadar se v določilu pojavi informacija, ki ni razvidna iz predhodnega besedila, je to pogosto izraz vrednotenja, ki poudari nov pogled na entiteto, izraženo z nominalizacijo.

Tematske nominalizacije zaradi svoje leksikalne narave delujejo v leksikalnem območju leksikogramatičnega kontinuuma kohezije. Leksikogramatična kohezija se v angleškem gradivnem vzorcu pojavlja skoraj 3-krat pogosteje kot v slovenskem. Razliko lahko pojasnimo z jezikovnosistemskimi razlikami med jezikoma, tj. določnim členom v angleščini, ki ima pomembno kohezivno vlogo v identitetnem nizu. Tako v slovenskih kot angleških znanstvenih člankih s področja humanistike tematske nominalizacije tvorijo tri osnovne tipe leksikalnih razmerij: ponovitev, sinonimijo ter hiper- in hiponimijo. Tematske nominalizacije v sinonimni vlogi (v povezavi s kazalnim zaimkom) omogočajo povzemanje večjih delov besedila v enem leksemu in s tem prispevajo k temu, da znanstveni diskurz mehko napreduje. Obenem omogočajo umestitev kompleksne informacije v izhodišče, tj. prominentno pozicijo v informacijski strukturi besedila. S tem se tematske nominalizacije vzpostavljajo kot eden temeljnih gradnikov znanstvenega registra. Analiza je pokazala, da je pogostnost sinonimnega razmerja, ki ga vzpostavljajo tematske nominalizacije, v angleških znanstvenih člankih večja. Vzrok za to lahko iščemo v pogostnosti pojavitev glagolniškega polstavka v angleščini, tj. skladijske strukture, ki je slovenščina ne pozna, v angleškem gradivnem vzorcu pa tipično tvori sinonimno razmerje. Poleg sinonimnega povzemanja se kot značilna kohezivna vloga tematskih nominalizacij v znanstvenem registru kaže vzpostavljanje kohezivne vezi z enim ali več hiponimnimi termini (kadar je nominalizacija v vlogi hipernima), zlasti pa povezovanje v kohiponimna razmerja. Na ta način nominalizacije v znanstvenem diskurzu prispevajo k izgrajevanju strokovnega besedišča in omogočajo oblikovanje strokovnih taksonomij.

Tematske nominalizacije v leksikalnih razmerjih omogočajo vzorce tematskega razvoja znanstvenega besedila. Analiza razvoja teme v slovenskih in angleških znanstvenih člankih s področja humanistike je potrdila predpostavko Eggins o visoki stopnji soodvisnosti med temami v znanstvenih besedilih. Tako v slovenskem kot angleškem gradivu je najsplošnejši tip tematske progresije cik-cak vzorec z različnimi variantami. Ta tematski vzorec se tudi najbolj sklada

z naravo znanstvenega besedila, v katerem pridobljeno védenje vedno znova postane izhodišče za nova spoznanja in ugotovitve. Tematske nominalizacije imajo pomembno vlogo v sporočilni strukturi stavka, saj omogočajo povzemanje kompleksnih rematskih delov prejšnjega stavka v izhodišču naslednjega. S tem omogočajo postopni razvoj argumenta, zato predstavljajo enega bistvenih elementov znanstvenega registra.

Sklenemo lahko, da imajo tematske nominalizacije v slovenskih in angleških znanstvenih člankih s področja humanistike enako vlogo v tematskem razvoju besedila. Vzroke za evidentirane razlike gre pripisati temi posameznega znanstvenega članka, kakor tudi jezikovnosistemskim razlikam med jezikoma.

Viri in literatura

- AV = Arheološki vestnik: <http://av.zrc-sazu.si/>.
- Baratta, Alexander M., 2010: Nominalization Development across an Undergraduate Academic Degree Program. *Journal of Pragmatics* 42/4. 1017–1036.
- Bello, Iria, 2016: Cognitive Implications of Nominalizations in the Advancement of Scientific Discourse. *International Journal of English Studies* 16/2. 1–23.
- Camqtly = The Cambridge Quarterly: <https://academic.oup.com/camqtly>.
- Egins, Suzanne, 2004: *An Introduction to Systemic Functional Linguistics* (2. izdaja). London: Pinter Publishers.
- Halliday, M. A. K., 2004: On the Language of Physical Science. Webster, Jonathan (ur.): *the Language of Physical Science*. London: Continuum. 162–178.
- Halliday, M. A. K., in Martin, J. R., 1993: *Writing Science: Literacy and Discursive Power*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Halliday, M. A. K., in Matthiessen, Christian, 2004: *An Introduction to Functional Grammar* (3. izdaja). New York: Oxford University Press.
- JAS = *Journal of Archaeological Science*: <https://www.journals.elsevier.com/journal-of-archaeological-science>.
- Klinar, Stanko, 1996: Samostalnikost angleščine v primeri s slovenščino. Klinar, Stanko (ur.): *K tehniki prevajanja iz slovenščine v angleščino*. Radovljica: Didakta. 149–193.
- Martin, J. R., 1992: *English Text: System and Structure*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Martin, J. R., 2008: Incongruent and Proud: De-vilifying ‚Nominalization‘. *Discourse and Society* 19/6. 801–810.
- Mikolič Južnič, Tamara, 2011: Vpliv besedilnih tipov na pojavljanje nominalizacije v slovenščini: korpusna raziskava. Kranjc, Simona (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Obdobja 30. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 321–327.

- Mikolič Južnič, Tamara, 2016: Prikaz nominalizacije v razpoložljivih korpusih slovenščine. *Slavistična revija* 64/4. 443–462.
- Mikolič Južnič, Tamara, 2017: Nominalizacija: korpusni pristop h kontrastivnim in prevodoslovnim vprašanjem. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- PKn = Primerjalna književnost: https://ojs-gr.zrc-sazu.si/primerjalna_knjizevnost.
- Plemenitaš, Katja, 2007: Posamostaljenja v angleščini in slovenščini: primer časopisnih vesti in kritik. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Zajc, Martina, 2014: Nominalizacija kot slovnična metafora v predlogih raziskovalnih projektov v slovenščini in angleščini: kontrastivna in prevodoslovna analiza. Pisanski Peterlin, Agnes, in Schlamberger Brezar, Mojca (ur.): *Prevodoslovno usmerjene kontrastivne študije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 208–228.
- Žele, Andreja, 1996: Razvoj posamostaljenja v slovenskem publicističnem jeziku med 1946 in 1995. Ada Vidovič Muha (ur.): *Jezik in čas*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 191–200.

Nekateri skladenjski vidiki polpremega govora v luči primerjave z italijanskim *discorso indiretto libero*

Ana Vogrinčič*

Izvleček

Polpremi govor se lahko pojavlja v spremstvu uvajalnega izraza ali brez njega, v primerih, ko je le-ta prisoten, ga od preostalega dela lahko ločuje vejica, pomišljaj, dvopičje, redko podpičje. Podobno kot v italijanskih besedilih so prvine polpremega govora lahko prisotne tudi v drugih skladenjskih konstrukcijah, kot so navidezni vsebinski odvisnik (predmetni, prilastkov) ali vključitev v diegetično poved kot stavčni člen. Skladenjsko razmerje do spremnega izraza je v osnovi soredno, vendar pomensko-pragmatične lastnosti nakazujejo tudi možnost hibridne razlage skladenjske strukture. Na rabo glagolskih časov vplivajo pripovedni postopek, uporabljen v diegetičnem besedilu, in sintaktični mehanizmi, ki delujejo bodisi v odvisnem govoru bodisi v drugih konstrukcijah. V slovenščini sta v preteklostni situaciji za ubeseditev istodobnega dejanja na voljo preteklik in sedanjik, medtem ko je v italijanščini najbolj značilen *imperfetto*.

Ključne besede: polpremi govor, glagolski časi, poročani govor, skladnja, *discorso indiretto libero*

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, avogrinic@yahoo.com.

Abstract – Some syntactic aspects of free indirect speech in Slovene compared to Italian *discorso indiretto libero*

Free indirect discourse can occur with or without an introductory expression, in cases where it is present, it can be separated from the rest by a comma, dash, colon, rarely semicolon. Similar to Italian texts, elements of free-indirect discourse can also be found in other syntactic constructions, such as a hybrid complement clause (object or appositive), the inclusion in a diegetic sentence as a sentence element. The syntactic relation to the reporting expression is basically coordinate, but the semantic-pragmatic features also indicate the possibility of a hybrid interpretation of the syntactic structure. The use of verb tenses is influenced by the narrative process used in the diegetic text and by the syntactic mechanisms, characteristic either of indirect discourse or of other constructions. In Slovene, for the past situation, *preteklik* (past tense) and *sedanjik* (present tense) are available for the verbalization of the simultaneous act, while in Italian the most characteristic is the *imperfetto*.

Keywords: free indirect discourse, verb tenses, reported speech, syntax, *discorso indiretto libero*

1 Uvod

Polpremi govor je eden od načinov predstavljanja prvotnega govora, za katero je značilna posebna raba kazalnih prvin, ki protislovno kažejo na dva različna izjavljalca iste izjave. Medtem ko je za poročani govor na pragmatični ravni bistven obstoj dveh različnih govornih dogodkov (prim. Mortara Garavelli 1985: 22), je v polpremем govoru ta struktura dvoumna. Če je v odvisnem govoru prisoten en sam deiktični center, ki ima svoje izhodišče v drugotnem govorcu, ki skladenjsko in slogovno nadzira prvotno in drugotno besedilo, sta v premem govoru prisotna dva deiktična centra: deiktični center prvotnega govorca, ki obvladuje območje znotraj navednic, ter deiktični center drugotnega govorca/poročevalca, ki obvladuje spremni stavek. V polpremем govoru pride do hibridnega stanja, pri katerem se osebne kazalne prvine in sistem rabe glagolskih oblik vežejo na drugotnega govorca, medtem ko se vsi ostali elemeti vežejo na prvotnega govorca (prim. Vogrinčič 2016a: 343).

Poglejmo primer (polpremi govor je označen s poševno pisavo):

1) *Začel je sovražiti vse koze, razen svoje Jagode, a Blekico najbolj. / Kako lepo bi bilo pastirsko življenje, če bi Blekice ne bilo! Sedel bi na kaki skali po ure in ure, gledal v daljavo in piskal na piščalko. Bral bi robidnice, se izgubil k vodi, v senčno grapo, napravil tolmunček in mlinček s stopami. Zahotelo bi se mu sadja, prikradel bi se v kak sadovnjak in si ga nabral za srajco. (Bevk 1969: 14)*

2 Prisotnost in vloga spremnega izraza

Polpremi govor se lahko pojavlja v spremstvu uvajalnega izraza (npr. *si je mislil, je rekel*) ali brez njega. Od preostalega dela je spremni izraz najpogosteje ločen z vejico, lahko pa tudi z drugim ločilom (dvopičje, pomišljaj, redko podpičje). Tako v italijanskih kot v slovenskih besedilih spremni stavek podobno kot pri premem govoru lahko stoji pred poročanim besedilom, je vanj vrinjen ali mu sledi.

V *Slovenski slovnici* in nekaterih drugih slovenističnih delih je kot značilna oblika predstavljena različica brez spremnega stavka: »/.../ spremnih stavkov ni (nekateri pa jih vendar dopuščajo)« (Toporišič 2000: 659); in »/.../ od premega govora se loči le v tem, da je ponavadi brez spremnega stavka /.../« (Križaj Ortatar 1997: 120). V italijanski slovnici *Grande grammatica italiana di consultazione* so skladijske značilnosti polpremega govora opisane kot: nepodredno razmerje do morebitnega spremnega stavka; spremni stavek je lahko v prirednem razmerju (brez veznika) ali vrinjen v polpremi govor, lahko pa je tudi odsoten (prim. Mortara Garavelli 1995: 462). Odsotnost spremnega izraza je pogojena s presekom deiktčnih centrov, enako velja tudi za druge naštetе skladijske lastnosti. Različica brez spremnega stavka je v tej slovnici predstavljena šele na drugem mestu: »Lahko je tudi brez kateregakoli uvajalnega elementa, bodisi eksplicitnega bodisi implicitnega« (prav tam: 463, prevedla A. V.).

V nadaljevanju je predstavljenih nekaj zgledov polpremega govora s prisotnim spremnim izrazom, ločenim od preostalega dela z različnimi ločili. Zgledi so iz slovenskih in italijanskih izvirnih besedil (spremni izraz je podčrtan):

- vejica (tretjeosebni pripovedovalec):

2) *Ampak fantazija mu je delala tudi med jedjo. Domislil se je, da bi nekaj golaža s polento prihranili. Potem bi roparje povabili na večerjo, ampak v golaž bi jim zamešali uspalvalne tablete in hop, bi jih imeli! Morda pa roparji ne marajo polente z golažem, niti golaža s polento, še najmanj golpoca, pardon, golpola. Danes so ljudje zelo izbirični. In sploh, kje bi dobili tablete? Končno je bilo škoda tudi golaža in polente za lopove. Je preveč slastna jed to. Rajši si bo sam vzel repete, se je pletlo Urošu po glavi. (Novak 1993: 80)*

3) *Un veliero, pensò Eleonora, era una creatura viva di incomparabile bellezza, un candido gabbiano che sfiorava la superficie del mare. Il suo maestro di pittura le aveva insegnato a dipingerli così – anziché le solite navi nella tempesta, squassate da un mare livido, schiacciate sotto un cielo basso. (Duranti 2003: 30)*

- dvopičje (tretjeosebni pripovedovalec):

4) *Potem so Agato izpraševali: / Kje je prvič videla hudiča? Kje je naredila prvo točo? Kdaj je bila na cerkniški Slivnici in kdaj na hrvaškem Kleku? Je li prašička, katerega je jahala, vzela gospodarju, ali ji ga je pripeljal satan od kod drugod? (Tavčar 2011: 144)*

5) *Fece salire il giovanotto con lui: / – Mi racconti tutto, mi dica tutto. / Questi raccontò: era commesso in un negozio di biancheria; s'era trovato presente quando la signorina s'era sentita male. (Cicognani 1955: 536—537)*

- pomišljaj (prvoosebna pripovedovalka):

6) *Ne vem, kako daleč bi naju bil zavedel kar prijeten pogovor, če bi bila dolgo ostala sama. Ker ko me je izprašala o mojem šolanju, celo me je nekoliko nagajivo povprašala, če že imam dekle, mi je nazadnje priznala, da se bo sama morala poročiti pač s kakšnim človekom njihove vere in rodu. Oče ji je že priskrbel nekoga ženina iz Čakovca, ki pa ga še ni videla. Trgovski pomočnik je, bo pa odprl svojo trgovino in takrat se bosta poročila. Je tako rekoč vse zgovorjeno, le pri doti se z očetom ne moreta pobotati. /.../ In zato – mi prizna – nič ne verjame, da bi iz vsega bilo kaj. (Kranjec 1977: 288).*

7) *Intanto Sebastiano raccontava a Giuseppe Bianchi della sua fuga da casa, delle battaglie, della ferita. Gli disse della sua ammirazione per la Canaria e per il comandante Costa; gli parlò anche della Coloniale Garroni – gli affari andavano bene, la nuova moda dello storione del Mar Nero aveva attecchito magnificamente e non si faceva in tempo a stare dietro le ordinazioni. Gli disse che la ditta sarebbe stata interessata anche ai carichi di pistacchi e fichi secchi che il nuovo veliero avrebbe trasportato dalle coste orientali del Mar Ionio. (Duranti 2003: 50)*

- podpičje (prvoosebna pripovedovalka):

8) *Nato je začel brskati po žepih. Bilo me je strašno sram. Jezno sem sunila Tajo, da je zastokala, na plan potegnila denarnico in jo s solznimi očmi izpraznila. Opazila sem, da Piksna budno škili, koliko denarja bo stalo v njej. Tiger nama je zaupal, da je Piksna pesnik in da vidi svet drugače kot mi. Začutila sem spoštovanje do njegove umetnosti; jaz se že ne bi nikoli spomnila gledati v tuje denarnice. Koliko se moram še naučiti, preden bom postala prava pisateljica! (Muck 2020: 24)*

Skladenjskega razmerja med spremnim stavkom in polprelim govorom *Slovenska slovnica* niti druga slovenistična dela ne omenjajo, lahko pa ga primerjamo s situacijo v premem govoru. Toporišič je denimo zvezo spremnega stavka in dobesednega navedka v izdaji *Slovenske slovnice* iz l. 2000 uvrstil med soredja, (prim. Toporišič 2000: 490), medtem ko Dular v disertaciji *Priglagolska veza v slovenskem knjižnem jeziku* zapiše, da je »[D]obesedni navedek premegega

govora /.../ zmeraj vsebinski predmet povedka iz spremnega stavka« (Dular 1982: 196). Podobno je stališče italijanske slovnice: »Premi govor je tožilniški predmet prehodnega glagola¹« (Mortara Garavelli 1995: 442, prevod A. V.).

Polpremi govor značilno dvodelno zgradbo poročanega govora združuje že znotraj samega besedila (krajevne in časovne kazalne prvine kažejo na prvotnega govorca, osebne pa na drugotnega), spremni izraz pa je zgolj poljuben dodatek. V primeru, ko se spremni izraz pojavi, se spremenijo nekatere pragmatične lastnosti: v ozadje je potisnjen učinek polifonije, saj se drugotni govorc neposredno razkrije, medtem ko do izraza pride zmožnost polpremege govora za poročanje o prvotnem besedilu. Zaradi prisotnosti spremnega izraza se ne spremenijo skladenjske lastnosti, kot je denimo besedni red (ta se denimo spremeni v nekaterih situacijah v odvisnem govoru), ali vzključna oblika povedi, ogovori, medmeti ipd.; polpremi govor kot tak ostane »nedotaknjen«. Iz tega bi lahko sklepali, da spremni stavek ni njegova konstitutivna sestavina, temveč le »zunanjki« dodatek, ki predstavlja nekakšen most med diegezo in polpremiim govorom. Vendar po drugi strani prisotnost osebne glagolske oblike v spremnem izrazu skupaj z diegetično pripovedno okolico lahko vpliva na izbiro glagolskih časov v polpremem govoru, kot je podrobneje predstavljeno v 4. točki.

S stališča glagola, ki je uporabljen v njem, lahko spremni izraz po eni strani primerjamo z glavnim stavkom odvisnega govora, po drugi pa s spremnim izrazom v premem govoru. V nobenem primeru pa ga ne moremo obravnavati kot povsem samostojno enoto diegetičnega besedila, saj glagoli rekanja in mišljenja zahtevajo obvezno vezljivostno dopolnilo, katerega vlogo na nek način prevzema sam polpremi govor.

Glagol nadrednega stavka v odvisnem govoru lahko naenkrat poroča samo o eni povedi prvotnega govora (prim. Mortara Garavelli 1995: 446), medtem ko se spremni izraz v polpremem govoru običajno naveže na eno od večih povedi, ki stojijo v daljšem besedilnem segmentu in predstavljajo sklop polpremege govora (npr. zgled 2). Če bi takšno zvezo spremnega stavka in polpremege govora pretvorili v odvisni govor, bi morali uporabiti nov spremni izraz za vsako od povedi. Po drugi strani pa v dobesednem navedku premege govora pogosto stoji več povedi, npr:

9) *»Mojih počitnic bo zdaj zdaj konec. Vrniva se v Sežano za nekaj dni, v miru, ti in jaz ...« sem skoraj zaprosil. (Švigelj-Mérat 2004: 102)*

1 V izvorniku: »Il discorso diretto è complemento oggetto del verbo transitivo che, nella frase citante, funge da introduttore esplicito o implicito; /.../.«

Tako je v primerih kot denimo (4): *Potem so Agato izpraševali: /.../ navzoče obvezno vezljivo mesto, ki ga zapolnjuje PPG na podoben način kot dobesedni navedek v premem govoru.*

Namesto dveh ločenih enot (glavni in odvisni stavek oziroma spremni stavek in dobesedni navedek) imamo v polpremем govoru eno samo skladijsko enoto, pri čemer informacijo o besedilu predstavlja poved sama. Na informacijo o okoliščinah, in sicer o govorniku namesto spremnega ali glavnega stavka, kaže raba osebnih kazalnih prvin, ki imajo svoje deiktično središče zasidrano zunaj te povedi, združeno z deiktičnim središčem pripovedovalca/drugotnega govornika. Informacija o prvotnem govorniku, na katero kažejo osebni deikti v polpremем govoru, je v tem primeru podvojena.

3 Druge skladijske konstrukcije

Elemente polpremege govora lahko zaznamo tudi v drugih skladijskih konstrukcijah, kot so denimo hibridni vsebinski odvisnik (predmetni, prilastkov), hibridni oziralni odvisnik (prilastkov), vključitev v diegetično poved kot stavčni člen in druge. Takšne konstrukcije uvršča k polprememu govoru (*discorso indiretto libero*) tudi B. Mortara Garavelli: »Polpremi govor lahko uvaja tudi stavek, ki je nadrejen enemu ali več elementom poročanega besedila, obenem pa so v besedilu prisotni drugi kazalci polpremege govora« (Mortara Garavelli 1995: 463). Podobno situacijo lahko opazujemo tudi v slovenskih besedilnih zgledih, kot so prikazani v nadaljevanju. V označenih delih besedila lahko opazimo kazalne (*sedaj* – zgled 10, *ta gospod* – 11, *sem* – 12), leksikalne (*gospod* – 11, *drugačno*, *tako drugačno* – 13, *pametoval* – 14) ali semantične (*baje* – 12) prvine, ki kažejo na to, da izjavljalec ni isti kot v preostalem delu povedi, s čimer ustvarjajo vtis polifoničnosti.

V hibridnem vsebinskem (predmetnem) odvisniku:

10) *Bil je precej pijan in ravno zato je vročekrvno sodil, da, četudi o polnoči pride na Kolovec, mora taka novica, kakor jo imajo sedaj, roditi obilen sad v podobni srebrnih tolarjev.* (Jurčič 1969: 93–94)

Hibridni vsebinski odvisnik (prilastkov):

11) *Pa tudi meščanje in kmetje so začeli živ posvet. Najprej so rešili vprašanje, kdo je ta gospod Pljak s Kolovca, da je gospoda Gavriča, kamniškega mestnega sodnika, zet, da njegovo hčer Reziko jemlje v zakon; škoro, hode svatovanje.* (Jurčič 1969: 11)

V oziralnem odvisniku (prilastkov):

12) *Ko je Peter Mrak dosegel balkon, so zvezde zamigotale. Prižgal je cigareto in pomislil na Viktorja, ki se je baje zadrževal nekje v tem mestu. Se je sploh že preselil sem?* (Simonišek 2013: 17)

Kot glavni stavek posledičnega odvisnika:

13) *Rebecca je potlačila ogorek v pepelnik in se naslonila nazaj. Prepletla je prste na trebuhu, za ped razmaknila stopala na tleh in zapičila pogled nekam med police za prtljago. Vlak. Vlak v Evropi. Vsak je bil drugačen. Jasno. V Evropi je bila vsaka stvar čisto drugačna od vseh drugih, včasih tudi od tistih, ki so se zdele povsem enake. Hiše v Evropi, ceste v Evropi. Nebo v Evropi. Vse je bilo drugačno, tako drugačno, da se ji je včasih zazdelo, da so Evropejci te reči iznašli na novo in jih poimenovali z drugim imenom.* (Glavan 2001: 143.)

Prvine polpremega govora v diegetični povedi:

14) *Oče je vstal in naredil hiter krog po sobi. Zadrževal se je, da ne bi popolnoma izbruhnil. / Ni preveč dobro prenesel, kadar je Simon pametoval in trgal. razloge za in proti, kot bi pljuval frnikole. Slutil je, da je za vsem skupaj Anin vpliv.* (Karlovšek 2018: 50)

4 Raba glagolskih časov

V italijanščini že samo poimenovanje pojava *discorso indiretto libero* (dobesedno: prosti odvisni govor) nakazuje povezavo z odvisnim govorom, znotraj katerega delujejo močne sintaktične prisile. Prvine spremnega stavka v odvisnem govoru bistveno vplivajo na čas in naklon glagolskih oblik v odvisnem stavku. Italijanski *discorso indiretto libero* se, kar zadeva rabo glagolskih časov, obnaša kot nekakšen eliptični ostanek odvisnega govora: ohrani se princip soledja časov, posledično je značilna oblika za ubeseditev istodobnega dejanja *imperfetto*. Mortara Garavelli (1995: 465) pravi, da se glagolski časi ravnaajo po glagolskem času spremnega stavka, če je le-ta prisoten, ali po glagolskem času pripovednega sobesedila. Deiktični center, na katerega se veže raba glagolskih oblik, je torej zasidran v drugotnem govorcu (podčrtava A. V.):

I Tempi verbali delle proposizioni che erano indipendenti nella produzione originaria sono regolati o sul Tempo della frase citante, quando questa esiste, e sul Tempo del contesto narrativo del discorso indiretto libero; il centro deittico è dunque ancora quello di cui fa parte parlante.

V slovenščini so razmerja med premim, odvisnim in polprelim govorom nekoliko drugačna. Raba glagolskih oblik v odvisnem govoru je zaradi rab oblik,

značilnih za sedanjost (sedanjik za istodobno, preteklik za preddobno in prihodnjik za zadobno dejanje) bliže prememu govoru kot pa diegezi (če je v njej uporabljen pripovedni postopek s preteklikom) (prim. Miklič 1994: 93). Raziskava rabe glagolskih oblik v izvirnih slovenskih besedilih (prim. Vogrinčič 2016b) je pokazala, da se za ubeseditev istodobnega dejanja² v polpremlem govoru pojavljata tako sedanjik kot preteklik. Takšno oscilacijo v rabi lahko pojasnimo z dejstvom, da se izbira glagolske oblike podobno kot v italijanščini ravna po pripovednem postopku, uporabljenem v diegezi (značilno *preteklik*, kadar je uporabljen t. i. temeljni pripovedni postopek; prim. Miklič 1994: 88—99), ali po principu rabe časov v odvisnem govoru (*sedanjik*).

Zgledi:

- za istodobno dejanje je v slovenskem besedilu uporabljen **sedanjik**, v italijanskem pa *imperfetto* (glagolske oblike, ki označujejo istodobno dejanje, so odebeljene in enojno podčrtane; tiste, ki označujejo preddobno dejanje glede na trenutek govora, pa so označene z dvojno podčrtavo tako v slovenskem kot v italijanskem besedilu):

15) *Služkinja me je gledala, ko sem odpiral pismo, in rekla, da lahko ostane, če jo potrebujem. /.../ Veronika mi je sporočala, da se je vrnila k Leu. Še zmeraj me **ima rada, ni ji žal** za vse, kar sva doživela in preživela skupaj. Ampak saj **vidim**, jaz, Stevo, kako sva se drug drugemu odtujila v zadnjem času. Počutil sem se kot aligator, ki so ga nagačili. Pri tem pa niti njenega moža nisem ugriznil. (Jančar 2010: 54)*

16) *La domestica mi fissava mentre aprivo la lettera, disse che sarebbe restata se ne avessi avuto bisogno. /.../ Veronika mi annunciava che sarebbe tornata con Leo. Mi **amava sempre, non si pentiva** delle cose che avevamo fatto e vissuto insieme. Ma lo **potevo vedere** da solo, io, Stevo, quanto ci eravamo allontanati l'un dall'altro negli ultimi tempi. Mi sentivo come l'alligatore che avevano impagliato. E non avevo nemmeno morso suo marito. (Jančar 2015: 61)*

- preddobno dejanje: preteklik v slovenščini, *trapassato prossimo* v italijanščini:

17) *Ali sem odposlal svoj intervju, me je spraševal naprej, ali sem slišal kaj novega o slovenski primadoni, nekdo izmed njegovih strank, knjigovodja mestne plinarne, stari meloman, mu je pripovedoval o njej... (Švigelj-Mérat 2004: 25)*

18) *Ha continuato con le sue domande, se avevo inviato la mia intervista, se avevo sentito qualcosa di nuovo sulla primadonna slovena, uno dei suoi clienti, il commercialista, un vecchio melomane, gli aveva parlato di lei... (Švigelj-Mérat 2007: 31).*

2 Glede na trenutek govora ali mišljenja, ki je lahko izražen eksplicitno, lahko pa o njem samo sklepamo iz sobesedila.

- za istodobno dejanje je v slovenskem izvornem besedilu uporabljen preteklik:

19) *Že je hotel vstopiti, a si je premislil in sedel na tnaló. Kaj naj stori? Moj Bog, kaj naj stori? Prišlo mu je na misel, da bi pobegnil k materi, ponoči ob nevihti, dve uri hoda. Mati bi zajokala, drugo jutro bi ga zgrabila za roko in odvedla nazaj. Ne, to **je bilo** nemogoče. Uiti po svetu? Kam? Oh! Vstopiti mu **je bilo** nemogoče, se brez črede vrniti h Graparju nemogoče. (Bevk 1969: 37)*

20) *S krikom in udarci jih je odgnal do gozda. »Tu se pasite, mrhe!« jim je zabíčal. Skoraj sovražil jih je, kakor da so one krive njegove nesreče. Saj **so bile**. Ob vsakem udarcu je čutil slast. In vendar so bile koze prav ta dan za čudo mirne. Ali **so slutile**, kaj ga teži? Ali **so se zavedale** svoje sokrivde? (Bevk 1969: 52)*

21) *Okoli naju so bili v glavnem sami pari, heteroseksualni, seveda. Le v kotu sta sedela dva mlajša moška, izbrano oblečena. Tudi midva **sva bila** par, ne heteroseksualni, ne homoseksualni, a par, sem pomislil. (Švigelj-Mérat 2004: 59–60)*

22) *Intorno a noi c'erano prevalentemente coppie, eterosessuali, naturalmente. Solo in un angolo stavano seduti due uomini giovani, vestiti con cura. Anche noi due **eravamo** una coppia, né eterosessuale né omosessuale, ma una coppia, ho pensato. (Švigelj-Mérat 2007: 88)*

5 Zaključek

Zdi se, da se pragmatična hibridnost polpremega govora, namreč protislovna združitev dveh govornih dogodkov v enega samega in končni učinek polifonije, ki iz tega sledi, odraža tudi v njegovi skladenjski zgradbi oziroma vsaj v nekaterih njenih vidikih.

Po eni strani se polpremi govor v besedilu lahko pojavi popolnoma samostojno, kot neodvisna poved, po drugi pa je v mnogih primerih predstavljen v spremstvu spremnega izraza. Zvezo spremnega stavka in polpremega govora bi bilo po vzoru premega govora možno uvrstiti med soredna razmerja, vendar nekatere njene bistvene značilnosti temu nasprotujejo. Če skladenjsko zgradbo opazujemo iz smeri besedila prvotnega govornega dejanja, potem na njegovo »odvisnost« opozarja raba glagolskih oblik, ki še zlasti v italijanščini izrazito odraža sistem vsebinskih odvisnikov, medtem ko je v slovenščini vidik odvisnosti izražen v primerih s sedanjkom za istodobno dejanje. S stališča morebitnega glagola v spremnem izrazu pa na večjo skladenjsko povezanost obeh enot kaže njegovo obvezno vezljivostno mesto.

Hibridnost, ki je za polpremi govor značilna na pomenski ravni, lahko opazimo tudi v njegovi skladenjski zgradbi: protislovno lahko polpremi govor

opazujemo kot neodvisno poved, obenem pa v njem zaznavamo prvine podredne skladenjske zgradbe.

Viri

- Bevk, France, 1969: Jagoda. Bohanec, Franček (ur.): France Bevk. Izbrano delo I. Ljubljana: Mladinska knjiga. 5–64.
- Cicognani, Bruno, 1955: *Le novelle*. Firenze: Vallecchi.
- Duranti, Francesca, 2003: *L'ultimo viaggio della Canaria*. Venezia: Marsilio.
- Glavan, Polona, 2001: *Noč v Evropi*. Ljubljana: Študentska založba.
- Jančar, Drago, 2010: *To noč sem jo videl*. Ljubljana: Modrijan.
- Jančar, Drago, 2015: *Stanotte l'ho vista*. Trst: Comunicarte Edizioni.
- Jurčič, Josip, 1969: Rokovnjači. Logar, Janez (ur.): Josip Jurčič. Izbrano delo IV. Ljubljana: Mladinska knjiga. 5–202.
- Karlovšek, Igor, 2018: *Preživetje*. Dob: Miš.
- Kranjec, Miško, 1977: *Strici so mi povedali*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Muck, Desa, 2020: *Pod milim nebom*. Mokronog: Muck Blažina. <https://www.biblios.si/isbn/9789619512203> (dostop 15. 12. 2020).
- Novak, Bogdan, 1993: *Razbojniški brlog*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Simonišek, Robert, 2013: *Soba pod gradom*. Maribor: Litera.
- Švigelj-Mérat, Brina, 2004: *Smrt slovenske primadone*. Ljubljana: Delo.
- Švigelj-Mérat, Brina, 2007: *Morte di una primadonna slovena*. Rovereto: Zandonai.
- Tavčar, Ivan, 2011: *Visoška kronika*. Maribor: Ruslica. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-V3MA5HPS> (dostop 20. 11. 2020).

Literatura

- Dular, Janez, 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja): disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Križaj Ortar, Martina, 1997: *Poročani govor v slovenščini (skladenjsko-pragmatični vidik): doktorska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Miklič, Tjaša, 1994: *Besedilni mehanizmi učasovljanja zunajjezikovnih situacij*. Uporabno jezikoslovje 2. 80–99.
- Mortara Garavelli, Bice, 1985: *La parola d'altri*. Palermo: Sellerio.
- Mortara Garavelli, Bice, 1995: *Il discorso riportato*. Renzi, Lorenzo / Salvi, Giampaolo (ur.): *Grande grammatica italiana di consultazione III*. Bologna: Il Mulino, 427–468.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vogrinič, Ana, 2016a: *Polpremi govor v slovenščini*. *Obdobja* 35. 343–350.
- Vogrinič, Ana, 2016b: *Polpremi govor v slovenščini: nekateri izsledki analize korpusa izvirnih slovenskih besedil*. *Jezik in slovstvo*. 61/2. 150–160.

Prislovno določilo kraja/prostora, izraženo s predložno zvezo – poljsko-slovenska kontrastivna analiza

*Maria Wtorkowska**

Izvleček

V prispevku predstavimo kontrastivno analizo prislovnega določila kraja/prostora, izraženega s predložno zvezo in z različnimi pomeni: lokativnim, direktivnim, ablativnim, perlativnim in distributivnim v poljščini in slovenščini. Na osnovi oblikovnega izražanja prislovnega določila kraja/prostora s pomenom mesto, ciljno mesto, izhodiščno mesto, pot in razmeščenost v sodobni poljščini bomo določili, katere kategorije so pri tem v sistemu izražanja omenjenih krajevnih/prostorskih pomenov v slovenščini relevantne. Opozorimo tudi na pomenske omejitve samostalnikov znotraj predložnih zvez o določenem krajevo-prostorskem pomenu, na razlike v vezavi med predlogom in samostalnikom v obeh jezikih ob glagolih premikanja in/ali nepremikanja, posebej pa bomo izpostavili primere rabe različnih predlogov ter odsotnost njihovih ekvivalentov, prim. *nad* + I – *ob* + L: *Mieszkałam nad morzem* – *Żywięm ob morzu*, *nad* + A – *na* + A: *Jedziemy nad morze* – *Gremo na morje*, *pod* + A: *Jedziemy pod Warszawę* – *Gremo v okolico/v bližino Varšave*, *pod* + I – *pri* + L: *Otwóck leży pod Warszawą* – *Otwóck leży pri Varšavi*, ali *poza* + A: *Jadę poza miasto*.

Ključne besede: prislovno določilo kraja/prostora, vezava, stavčni člen, skladnja

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, mariazofia.wtorkowska@ff.uni-lj.si.

Abstract – repositional phrases as adjuncts of place/space – Polish-Slovene contrastive analysis

This article provides a contrastive analysis of Polish and Slovene adjuncts of place/space that take the form of prepositional phrases, used with motion and/or non-motion verbs, and convey various meanings: locative, directive, ablative, perlative and distributive. Based on the formal properties of these place/space adjuncts with the meanings of location, goal/direction (of motion), source/origin (of motion), path and distribution in modern Polish, it is then determined which categories are relevant for the expression of said place/space meanings in Slovene. Attention is also drawn to the semantic restrictions of nouns within prepositional phrases of certain locative-spatial meanings, and to the differences in preposition-noun case government between the two languages. Special attention is paid to examples of various prepositional usages and the absence of their equivalents, e.g. *nad* + I – *ob* + L: *Mieszkam nad morzem – Żiwim ob morju.*, *nad* + A – *na* + A: *Jedziemy nad morze – Gremo na morje*, *pod* + A: *Jedziemy pod Warszawę – Gremo v okolico/v bližino Varšave*, *pod* + I – *pri* + L: *Otwock leży pod Warszawą – Otwock leži pri Varšavi*, or *poza* + A: *Jadę poza miasto*.

Keywords: adjuncts of place/space, case government/rection, sentence elements, syntax

1 Uvod

Prislovno določilo (polj. *okolicznik*) je stavčni člen,¹ ki označuje okoliščine dejanja ali stanja. Veže se torej predvsem z glagolom, pa tudi s pridevnikom in prislovom. Prislovno določilo praviloma ni odvisno od povedka, predstavlja torej neobvezno dopolnitev informacije, ki je v stavku. Izraženo je lahko s prislovom, kar je najpogostejša skladenjska funkcija teh besed, npr. *tutaj*, *tukaj*,

1 V poljščini ločimo pet stavčnih členov: osebek (polj. *podmiot*), povedek (polj. *orzeczenie*), prilastek (polj. *przydawka*), predmet (polj. *dopełnienie*) in prislovno določilo (polj. *okolicznik*). Toporišič (2000: 557), podobno Smolej (2011: 59–71) in Pavlin (2006: 55), navaja sedem stavčnih členov. Poleg naštetih dodaja še povedkovo določilo (polj. *orzecznik*) in povedkov prilastek (polj. *określenie predykatywne*), in sicer kot nesamostojna stavčna člena. Prvega v poljščini obravnavamo kot del zloženega glagolsko-imenskega povedka (polj. *orzeczenie słowno-imiennie*), ki je sestavljen iz vezi oz. kopule (polj. *łącznik*) in povedkovega določila (polj. *orzecznik*). Slednji lahko nastopi v vlogi imenskega povedka (polj. *orzeczenie imienne*) tudi samostojno ob izpustu kopule, prim. *Brat (był) chory*, 'Brat je bil bolan', *Zosia zawsze (jest) pierwsza*, 'Zosia je vedno prva', *Wstęp (jest) wolny*, 'Vstop je prost'. Povedkov prilastek (polj. *określenie predykatywne*) je stavčni člen, ki se v stavku lahko nanaša obenem na samostalnik v vlogi osebk ali predmeta in tudi na glagol v vlogi povedka, prim. *Dziecko, chore, drżało z zimna*, 'Otrok, bolan, je drhtel od mraza'. Lahko torej trdimo, da (1.) je v vlogi določila samostalnika, torej nastopa kot prilastek: *dziecko*, 'otrok' ← 'jakie?', 'kakšen?' *chore*, 'bolan'; in (2.) je v predikacijski vlogi, ker ga lahko razvijemo v samostojni stavek ob glagolu *biti*: *Dziecko jest chore i drży z zimna*, 'Otrok je bolan in drhti od mraza'.

tam ,tam', ali s predložno zvezo, npr. *w mieście* ,v mestu', *do kina* ,v kino', *na lotnisku* ,na letališču' (Nagórko 2011; Strutyński 1998: 312; Jodłowski 1976: 91–97; Štefanova, Łaciak 1969: 184–188; Toporišič 2000: 619; Smolej 2011; Pavlin 2006: 32–42). Kot samostojni stavčni člen, ne pa prilastek ali predmet, je bilo prislovno določilo določeno zadnje, v drugi polovici 19. stoletja, zahvaljujoč delom S. Gruszczyńskiego, A. Mateckiego, A. Krasnowolskega. V svoji zgodovini nastanka je imelo tudi več poimenovanj² (Podracki 1997: 85). Prislovno določilo je lahko določilo glagola (*mówić głośno* ,govoriti glasno'), pridevnika (*bardzo wysoki* ,zelo visok') ali drugega prislovnega določila (*niezwykle starannie* ,neobičajno prizadevno'), ki označuje značilnosti procesov, lastnosti in njihovih spremljajočih okoliščin. Z nadredno besedo je v primum odnosu (polj. *związek przynależności*) ali pa nastopa v mešanem razmerju. Slednje nastopi le takrat, ko ima prislovno določilo obliko predložne zveze: med predlogom in samostalnikom je vezava, med predložno zvezo in jedrom pa primik. Kot podredni stavčni člen ima prislovno določilo v razmerju do glagola, pridevnika in prislova iste funkcije kot prilastek v razmerju do samostalnika. Označuje lastnosti besed, na katere se nanaša, kaže različne okoliščine, v katerih potekajo procesi ali v katerih obstajajo določene značilnosti. Prislovna določila se lahko nanašajo na kraj ali način poteka dejanja, na njegov cilj, pogoj za njegov zaključek, čas njegovega trajanja ipd. Najpogosteje, na primer v osnovno- in srednješolskih učbenikih, ločimo od pet do osem vrst prislovnega določila: kraja, časa, načina, vzroka, namena, posledice, pogoja in dopuščanja, najbolj bogate pa so klasifikacije Klemensiewiczza (1953: 48–56) – 11 tipov prislovnega določila: polj. *okolicznik miejsca* (prislovno določilo kraja, prostora): *byłem za granicą* ,bil sem v tujini', *czasu* (časa): *zadzwoń pod koniec stycznia* ,poklical je konec januarja', *sposobu* (načina): *mówiła szeptem* ,govorila je šepetaje', *akcesoryjny/okoliczności towarzyszących*: *kula leciała ze świstem* ,krogla je poletela z žvižgom',³ *względu* (ozira): *przedstawienie było formalnie doskonale* ,predstava je bila formalno/glede na formo/obliko popolna', *miary* (mere): *czekał chwilę* ,čakał je trenutek', *przyczyny* (vzroka): *drżeć z zimna* ,drhteti od mraza', *celu* (namena): *biegam dla zdrowia* ,tečem za zdravje', *warunku* (pogoja): *bez pracy nie ma kołaczy* ,brez dela ni jela', *przezwoleń* (dopuščanja): *mimo deszczu poszliśmy na spacer* ,kljub dežju smo šli na sprehod', *skutku* (izida/posledice): *opaliłam się na czerwono* ,osončila sem se rdeče', *uczzył się na same*

2 Prislovno določilo so v poljskih delih prej največkrat imenovali: *okoliczność*, *przedmiot przysłówkowy*, *określenie przysłówkowe*, *wyrazy okolicznościowe*, *określenie okoliczności* in končno *okolicznik*.

3 Gre za prislovno določilo »spremljajočih okoliščin«, po katerem se sprašujemo z vprašalnico: *wśród jakich okoliczności?* ,v kakšnih okoliščinah?.

piątki, učil se za same petke⁴, in Jodłowska, ki poudarja, da pomenska delitev prislovnih določil ni enostavna (1976: 91–96), 14 tipov prislovnega določila, razen že naštetih še: *kierunku: płynął w kierunku południowym*, plul je v južno smer⁴, *stadium: w końcu nadszedł dzień odjazdu*, končno je prišel dan odhoda⁵, *niewspółmierności treści: wbrew logice kazali rozłożyć książki na półkach*, proti logiki so kazali postaviti knjige na police⁶. Podobno Toporišič (2000: 619–627) loči več vrst prislovnega določila z različnimi pomeni: prostor (kraj): *pod mizo je predla mačka*, količina prostora oz. poti (prostorske razsežnosti): *hiša ni daleč*, čas: *danes je lep dan*, količina časa (časovne razsežnosti): *zmeraj je živel sam*, način: *spi na trebuhu*, primera: *poje kot slavoček*⁷, sredstvo in orodje: *hodi ob palici*, na delo se vozimo z vlakom⁸, mera: *ta človek je popolnoma zanesljiv*, izid (posledica): *delal je do onemoglosti*, spremenil se je *do nespoznatnosti*, vršilec glagolskega dejanja: *nisi preganjan od vseh*, bili smo naprošeni z *več strani*⁹, ozir: *to je tehnično nemogoče*, vzrok: *od veselja se je jokal*, namen: *šel je po opravih*, pogoj: *brez truda ni kruha*, dopuščanje: *kljub slabemu vremenu se je na zborovanju zbralo veliko ljudi*.

V prispevku bomo podrobno predstavili prislovno določilo kraja/prostora, ki je izraženo s predložno zvezo in upoveduje različne konceptualizacije mesta, ciljnega mesta, izhodiščnega mesta, tudi poti in razmeščenosti. Jezikovno stanje v poljščini bomo primerjali s stanjem v slovenščini z namenom določiti njune medsebojne podobnosti in razlike v izražanju različnih pomenov in slovničnih kategorij. Jezika bomo protistavili na sinhroni ravni. Rezultati take kontrastivne analize so nedvomno zelo pomembni in uporabni v procesu poučevanja tujega jezika.

V večini poljskih in slovenskih prislovnih določil kraja/prostora so mesto, ciljno mesto, izhodiščno mesto, pot in razmeščenost navadno izraženi z različnimi

4 Gre za prislovno določilo smeri.

5 Gre za prislovno določilo količine časa (časovne razsežnosti).

6 Gre za prislovno določilo »neskladja vsebine«. V slovenščini bi mu lahko v določenih primerih ustrezalo prislovno določilo dopuščanja, prim. *Pameti na kljub se je kopal v ledeno mrzli vodi* (Toporišič 2000: 627).

7 V poljščini so tovrstni primeri vključeni kot posebni v prislovno določilo načina, prim. *Lato jak z cebra*, 'Lilo je kot iz škafa', *Spal jak zabity*, 'Spal je kot ubiti', *Leci jak strzala*, 'Leti kot strela' (prim. Klemensiewicz 1953: 51, Jodłowski 1976: 93).

8 V poljščini bi to lahko bilo prislovno določilo načina oz. spremljajočih okoliščin.

9 V poljščini bi v prvem primeru šlo za bližnji predmet: *Nie jesteś przesładowany* (prez kogo?) *przez wszystkich* – *Wszyscy cię nie przesładowują*; v drugem pa za prislovno določilo kraja oz. smeri: *Byliśmy proszeni* (skąd?) *z wielu stron*.

skloni, tj. fleksijskimi morfemi oz. končnicami, in predlogom,¹⁰ prim. polj. *Je-stem w pracy, Idę do pracy, Jadę do lekarza, Byłam u lekarza, Wracam ze szkoły* – sl. *Sem v službi, Grem v službo, Grem k zdravniku, Bil sem pri zdravniku, Vračam se iz šole*. Za poljščino in slovenščino so relevantni naslednji prostorski pomeni (prim. Weinsberg 1973; Toporišič 2000: 619–620):

- **lokativni pomen** ali pomen **mesto** z vprašalnico *gdzie?* – *kje?*, ki se pojavlja ob glagolih nepremikanja;
- **adlativni oz. direktivni pomen** ali pomen **ciljno mesto** z vprašalnico *do-kąd?* – *kam?*, ki se pojavlja ob glagolih premikanja;
- **ablativni pomen** ali pomen **izhodiščno mesto** z vprašalnico *skąd?* – *od kod?*, ki se pojavlja ob glagolih premikanja;
- **perlativni pomen** oz. pomen **pot** z vprašalnico *którédy?* – *kod?*, ki se pojavlja ob glagolih premikanja;
- **distributivni pomen** ali pomen **razmeščenost** z vprašalnicama *gdzie?* – *kje?*, ki se pojavlja ob glagolih nepremikanja, in *którédy?* – *kod?*, ki se pojavlja ob glagolih premikanja.

Poljščina in slovenščina znotraj krajevno-prostorskih pomenov oblikovno razlikujeta tri različne podpomene glede na orientacijo oziroma orientatorja, glede na katerega je izraženo stanje oz. premikanje: 1. **v notranjosti** orientatorja, na primer lokativno: *w garażu – v garaži*; 2. **na površini** orientatorja, na primer direktivno: *na stół – na mizo*; 3. **v bližini** orientatorja, na primer ablativno: *sprzed domu – izpred hiše*. Poleg tega tako v poljščini kot v slovenščini pri prislovnem določilu kraja/prostora, ki izraža stanje v bližini oziroma gibanje v bližino orientatorja, razlikujemo dve podskupini pomenov glede na natančnost položaja glede na orientatorja: 3a. **splošna bližina**, tj. bližina brez natančnejše določitve glede na orientatorja: *przy dworcu – ob postaji*; 3b. **specifična oz. določena bližina**, tj. bližina z natančnejšo določitvijo glede na orientatorja: *przed/za drzwiami – pred/za vrati* (prednja/zadnja stran orientatorja). Omeniti je treba, da je za večino tukaj obravnavanih predlogov značilna polisemija, zato jih tudi najdemo v več analiziranih skupinah.

10 Praviloma bomo pri analizi prislovnih določil kraja/prostora, izraženih s predložnimi zvezami, upoštevali samo »prave« predloge, »nepravih« pa ne, saj se ti v protistavljenih jezikih pojavljajo tudi kot prislovi, prim. *Mieszkałi blisko kościoła*, 'Živel so blizu cerkve', *Obok naszego domu była budka telefoniczna*, 'Zraven naše hiše je bila telefonska govorilnica'.

2 Mesto (lokativni pomen: inesivni, superesivni, adesivni)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom **mesto** (lokativni pomen) in njegovimi podpomeni (**inesivni, superesivni, adesivni** pomen) označuje kraj/prostor, kjer poteka dejanje ali se dogaja stanje, in se pojavlja ob glagolih, ki ne kažejo premikanja, npr. *być*, *biti*¹¹, *znajdować się*, *nahajati se*, *odbywać się*, *potekać*, *dziać się*, *dogajati se*, *mieszkać*, *żyć*, *stanowić* itd. Po njem se vprašamo z vprašalnico *gdzie?* – *kje?*. Izraženo je s pomočjo prislovov ter predložnih zvez.

2.1 Inesivni pomen (tj. položaj »v notranjosti«)

V poljščini in v slovenščini se inesivni pomen (mesto znotraj česa) izraža s predlogom *w(e)*¹¹ – *v* ter veže z **mestnikom**: *Uczę się w szkole*, *Učim se v šoli*, *Jabłka leżą w koszyku*, *Jabolka ležijo v košarici*, *Jestem w lesie*, *Sem v gozdu*, *Klucze brzęczały w torebce*, *Ključki so žvenketali v torbici*.

Predlog *w(e)* – *v* se – kadar sporoča, da oseba ali stvar zavzema del prostora, območja ali površine, ki jo označuje objekt/predmet, o katerem se govori – nahaja pred večino samostalnikov, poimenovanih držav, krajev, celin in gorskih verig, npr. *byłem/jestem/będę*, *sem bil/sem/bom* 'w Słowenii, v Sloveniji'; *w Krakowie*, v Krakovu', *w Lublanie*, v Ljubljani', *w Europie*, v Evropi', *w Tatrach*, v Tatrach', *w Alpach*, v Alpah'.

Besedne zveze s predlogom *u*, ki ga slovenščina v pisani obliki ne pozna, se v poljščini vežejo z **rodilnikom** samostalnikov s kategorijo oseba, ki označujejo (a) **gostitelja** ali (b) **osebo določenega poklica, položaja, funkcije**. Tovrstne predložne zveze se uporablja za izražanje pomena, da se kdo ali kaj nahaja v prostoru, ki pripada določeni osebi, torej *,pri kom doma*', ali v prostoru, kjer ta oseba opravlja svoj poklic ali funkcijo, torej *,pri kom v njegovem delovnem prostoru*'. V slovenščini se v isti funkciji uporablja predlog *pri*, ki se veže z **mestnikom**, ampak nima inesivnega pomena, temveč adesivni, tj. *,v splošni*

11 Variantnost oblik predloga *w* ali *w(e)* (podobno tudi drugih predlogov, ki se končajo na soglasnik, tako nesestavljenih: *bez(e)*, *nad(e)*, *od(e)*, *pod(e)*, *przed(e)*, *przez(e)*, *z(e)* kot sestavljenih: *spod(e)*, *znad(e)*) je fonetično pogojena z vzglasjem besede, ki nastopa po predlogu. Če se vzglasje besede začne s soglasniškim sklopom, bo običajno nastopil predlog s samoglasnikom *w* zaradi lažje izgovarjave predložne zveze kot celote, saj se predlog kot proklitika, beseda brez samostojnega naglasa, nasloni na besedo, nastopajočo po njem, prim. *w Warszawie*, ampak *w* *Wrocławiu*. Obstajajo odstopanja od tega pravila, primerjaj možnosti izgovarjave predložne zveze *w* *czwartek* in *w czwartek*, v *czetrtek* z edino možnostjo *w* *wtorek*, v *torek*'.

bližini', prim. (a) *Żyweli smo pri teti* ,Mieszkaliliśmy u cioci' (= v tetini hiši/v tetinem stanovanju)', *Prenočila sem pri prijateljici* ,Przenocowałam u koleżanki' (= v prijateljčini hiši/v prijateljčinem stanovanju)'; (b) *Bil sem pri zdravniku* ,Byłem u lekarza' (= v zdravnikovi ordinaciji)', *Bil sem pri čevljarju* ,Byłem u szewca' (= v čevljarjevi delavnici)'.

Tabela 1: Inesivni pomen »v notranjosti«

Inesivni pomen »v notranjosti«	
poljščina	slovenščina
w(e) + L	v + L
<i>Jestem w mieście.</i> <i>Mieszkam we Wrocławiu.</i> <i>Pracuje w fabryce.</i>	<i>Sem v mestu.</i> <i>Živim v Wrocławu.</i> <i>Dela v tovarni.</i>
u + G	pri + L
<i>Jestem u przyjaciółki.</i> <i>Byłem u lekarza, u krawcowej.</i>	<i>Sem pri prijateljici.</i> <i>Bil sem pri zdravniku, pri šivilji.</i>

2.2 Superesivni pomen (tj. položaj »na površini«)

V poljščini in slovenščini se superesivni pomen (stanje v položaju, ko se kaj neposredno dotika zgornje strani česa: *na stole stoi szklanka* – *na mizi stoji kozarec*; površina, kjer se dogaja dejanje: *na polu dojrzeva żyto* – *na polju zori żyto*; stanje v položaju, ko se kaj dotika površine: *obraz wisi na ścianie* – *slika wisi na steni*) izraža s predlogom **na** in se veže z **mestnikom**: *Mieszkam na wsi* ,Živim na vasi', *Mecz odbywa się na stadionie* ,Tekma poteka na stadionu', *Czekam na przystanku autobusowym* ,Čakam na avtobusni postaji', *Jestem na strychu* ,Sem na podstrešju'.

Predlog **na** s samostalnikom v **mestniku** se navadno uporabi pri poimenovanjih gorskih vrhov, otokov, polotokov, predelov mest in tudi pri poimenovanjih nekaterih administrativnih regij ali geografskih pokrajin in nekaterih držav, npr. *Stanęliśmy na Giewoncie* ,Stali smo na Giewontu (vrh gore)', *Byłam na Krecie* ,Bila sem na Kreti (otok)', *Byliśmy na Helu* ,Bili smo na Helu (polotok)', *Mieszkam na Mokotowie/na Grochowie* ,Živim na Mokotovu/na Grochovu (predel mesta)', *Mieszkam na Śląsku* ,Živim v Šleziji (regija)'.

Izbor predloga **w(e) – v** ali **na** v predložni zvezi z lokativnim pomenom je odvisen od tega, ali prislovno določilo označuje prostor, ki je zaprt ali odprt.

Konstrukcija **w(e) + mestnik** se običajno nanaša na **zaprt prostor**, npr. *w szkole* ‚v šoli‘, *w sklepie* ‚v trgovini‘, *w kościele* ‚v cerkvi‘, *w budynku* ‚v stavbi‘, konstrukcija **na + mestnik** pa se v glavnem nanaša na **odprt prostor**, npr. *na stadionie* ‚na stadionu‘, *na tarasie* ‚na terasi‘, *na ulicy* ‚na ulici‘, *na lotnisku* ‚na letališču‘, vendar obstajajo tudi izjeme. Včasih se državo ali kraj dojema kot zaprti prostor v obeh jezikih, npr. *jestem w Lublanie – sem v Ljubljani*, *jestem we Włoszech – sem v Italiji*, drugič pa kot odprto površino, območje, prim. *sem na Madžarskem – jestem na Węgrzech*, lahko tudi različno v obeh jezikih, glede na samostalniško ali pridevniško obliko poimenovanja, prim. *na Poljskem – w Polsce*, *na Češkem – w Czechach*, *na Hrvaškem – w Chorwacji*, *na Kitajskem – w Chinach*, ali pa redkeje z možnostjo uporabe obeh predlogov v poljščini: *na/w Słowacji – na Slovaškem*, *na/w Ukrainie – v Ukrajini*.

V primerih, ko ima poimenovanje regije obliko pridevnika, uporabljenega kot samostalnik (posamostaljeni pridevnik), torej samostojno, ne v vlogi določila jedra, ohranja končnico srednjega spola, torej **-em** (podobno kot geografska poimenovanja krajev tipa *Zakopane – w Zakopan-em*), zapisuje se z veliko začetnico in se v poljščini veže s predlogom **w(e)**, npr. *Łódzkie, Mazowieckie, Podkarpackie: W Łódzkiem zanotowano ostatnio wzrost zachorowań na gripę. W Podkarpackiem jutro duży mróz.*¹² V slovenščini imamo podobna poimenovanja tipa *Primorska, Dolenjska, Štajerska, Gorenjska*, ampak se jih v lokativnem pomenu uporablja s predlogom **na**: *Na Primorskem veliko piha, Bila sem na Gorenjskem, Maribor je na Štajerskem, Na Dolenjskem je lepo*.

Tabela 2: Superesivni pomen »na površini«

Superesivni pomen »na površini«	
poljščina	slovenščina
<i>na + L</i>	<i>na + L</i>
<i>Jestem na lotnisku.</i>	<i>Sem na letališču.</i>
<i>Szklanka stoi na stole.</i>	<i>Kozarec stoi na mizi.</i>
<i>Mieszkam na Pradze.</i>	<i>Stanujem na Viču.</i>

12 Ob njih pogosteje slišimo oblike s končnico pridevniško-zaimenske sklanjatve **-im/-ym**, ki se zapišejo z malo začetnico in so uporabljene pridevniško kot posledica skrajšanja besednih zvez, torej z izpustitvijo jedra: **w** (województwie) **wielkopolskim**, **zachodniopomorskim**, **mazowieckim**, **w** (regionie) **śląskim**.

2.3 Adesivni pomen (tj. položaj »v bližini«)

2.3.1 Adesivni pomen (tj. položaj »v splošni bližini«)

Splošno bližino, torej bližino brez natančnejše določitve glede na orientatorja, v poljščini izražajo besedne zveze s predlogi *u*, *przy*, *koto*, *nad*, *pod*, v slovenščini pa *pri*, *ob*.¹³

Besedne zveze s poljskim predlogom *u* lahko, enako kot besedne zveze s predlogi *przy* – *pri* (v slovenščini tudi *ob*) v obeh jezikih, izražajo tudi splošno prostorsko bližino določenemu predmetu, npr.

- polj. predlog *u* + G – sl. predlog *ob* + L: *Rozmawiali u wejścia do hotelu* ‚Pogovarjali so se ob vходу v hotel‘, *Wioska leżata u podnóża góry* ‚Vasica je ležala ob vznožju gore‘;
- polj. predlog *przy* + L – sl. predloga *pri*, *ob* + L za izražanje stanja v položaju, ko je kaj v neposredni bližini česa ali kraja, kjer se dogaja dejanje: *Autobus zatrzymuje się przy dworcu kolejowym* ‚Avtobus ustavlja ob železniški postaji‘, *Szafka stoi przy łóżku* ‚Omarica stoji ob postelji‘, *Siedzimy przy stole* ‚Sedimo pri mizi‘, *Poczekam na ciebie przy kasie* ‚Počakam te pri blagajni‘; včasih v omenjenem pomenu predloga *pri* – *przy* nastopa slovenski predlog *na* in poljski predlog *w*, prim. *Na vratih se je prikazal postar – W drzwiach ukazał się listonosz*;
- polj. predlog *koto* + G – sl. predloga *ob*, *pri* + L: *Koto domu mamy ogródek* ‚Ob/Pri hiši imamo vrtiček‘, *Koto płotu rośnie trawa* ‚Ob ograji raste trava‘.

V funkciji lokativnega prislovnega določila kraja (adesivni podpomen, ki izraža splošno bližino) nastopajo tudi konstrukcije predloga *nad* s samostalnikom v orodniku, ki označuje **poimenovanja voda**; v slovenščini najdemo tukaj zveze s predlogom *ob*, ki se veže z mestnikom: polj. predlog *nad* + I, sl. *ob* + L: *Mieszkam nad jeziorem, nad morzem, nad rzeką* ‚Živim ob jezeru, ob morju, ob reki‘, *Warszawa leży nad Wisłą* ‚Varšava leži ob Visli‘, *Gdańsk leży nad Bałtykiem* ‚Gdansk leži ob Baltiku‘.¹⁴

13 Poljski predlog *obok* in slovenska predloga *zraven*, *poleg* nastopajo tudi kot prislovi, zato tukaj niso obravnavani.

14 V slovenščini najdemo poimenovanja krajev s predlogom *nad*, ki se veže z orodnikom, npr. *Poljane nad Škofjo Loko*, *Šentvid nad Ljubljano*, in kaže višji položaj kraja (npr. vasi, manjšega mesta) v splošni (neposredni) bližini česa drugega (običajno večjega mesta), čeprav v tem pomenu danes pogosteje najdemo predlog *pri*, ki se uporabi za izražanje stanja v položaju, ko je kaj (npr. vas, manjše mesto) v neposredni bližini česa drugega (običajno večjega kraja), prim. *Šentvid pri Stični*, *Šentvid pri Ljubljani*. V tovrstnih poimenovanjih je predložna zveza določila samostalniškega jedra, torej nastopa v funkciji prilastka, ne pa prislovnega določila kraja.

V konstrukcijah predloga **pod** za izražanje nižjega položaja v bližini česa, ki se veže s samostalnikom v orodniku in označuje **krajevna imena**, imamo v slovenščini v tem pomenu predlog **pri**, ki se veže z mestnikom: *Otwock leży pod Warszawą* ‚Otwock leži **pri Varšavi**‘, *Król Jan Sobieski odniósł zwycięstwo pod Wiedniem* ‚Kralj Jan Sobieski je zmagal v bitki **pri Dunaju**‘.¹⁵

Tabela 3: Adesivni pomen »v splošni (neposredni) bližini«

Adesivni pomen »v splošni (neposredni) bližini«	
poljščina	slovenščina
u + G	pri + L
<i>Jestem u przyjaciółki.</i> <i>Byłem u lekarza, u krawcowej.</i>	<i>Sem pri prijateljici.</i> <i>Bil sem pri zdravniku, pri šivilji.</i>
u + G	ob + L
<i>Dziecko siedziało u stóp matki.</i>	<i>Otrok je sedel ob materinih nogah.</i>
przy + L	ob/pri + L
<i>Drzewa rosną przy drodze.</i> <i>Spotkamy się przy poczcie, przy sklepie.</i>	<i>Drevesa rastejo ob cesti.</i> <i>Dobimo se pri pošti, pri trgovini.</i>
nad + I	ob + L
<i>Mieszkam nad rzeką, nad morzem, nad potokiem.</i> <i>Mieszkam nad Wartą.</i>	<i>Živim ob reki, ob morju, ob potoku.</i> <i>Stanujem ob Savi.</i>
pod + I	pri + L
<i>Mieszkam pod Warszawą.</i>	<i>Živim/stanujem pri Varšavi.</i>
koło + G	ob/pri + L
<i>Koło domu mamy ogródek.</i>	<i>Ob/Pri hiši imamo vrtiček.</i>

2.3.2 Adesivni pomen (tj. položaj »v določeni bližini«, ki jo opredeljuje stran orientatorja)

Prostorsko bližino določenemu predmetu oz. orientatorju, ki jo opredeljuje stran orientatorja, izražajo tako v poljščini kot tudi v slovenščini konstrukcije z naslednjimi predlogi: **przed** – **pred**, **za**, **nad**, **pod**, **(po)między**, **wśród** – **med**, **poza**. Ponazorimo s primeri:

15 Sicer SSKJ podaja primer s predlogom **pod**: *boji pod Moskwą*, vendar so v splošni rabi v obravnavanem pomenu pogostejše besedne zveze s predlogom **pri**.

- polj. predlog *przed(e)* – sl. predlog *pred* se vežeta z **orodnikom** in kažeta položaj na sprednji strani česa, ne da bi obstajal neposreden dotik (sprednja stran orientatorja): *Przed bramą muzeum zatrzymali się turyści*, **Pred vhom** v muzej so se ustavili turisti', *Zosia czesze się przed lustrem*, Zosia se češe **pred ogledalom'**;
- polj. in sl. predlog *za* se v obeh jezikih veže z **orodnikom** in uporablja za izražanje položaja na drugi, zadnji strani česa, ne da bi obstajal neposreden dotik (zadnja stran orientatorja): *Za ścianą mieszkają sąsiedzi*, **Za steno** stanujejo sosedje', *Za lasem jest nasze pole*, **Za gozdom** je naše polje', *Byłem za granicą*, Bil sem v tujini';
- polj. in sl. predlog *nad* se veže z **orodnikom** in uporablja za izražanje položaja na zgornji strani česa, ne da bi obstajal neposreden dotik (zgornja stran orientatorja): *Lampa wisi nad stołem*, Luč visi **nad mizo'**, *Lekarz pochylił się nad łóżkiem chorego*, Zdravnik se je sklonil **nad** bolnikovo **posteljo'**;
- polj. in sl. predlog *pod* se veže z **orodnikom** in uporablja za izražanje položaja na spodnji strani česa (spodnja stran orientatorja): a) ne da bi obstajal neposreden dotik: *Kot siedzi pod stołem*, Mačka sedi **pod mizo'**, *Pod drzewem leżą jabłka*, **Pod drevesom** ležijo jabolka'; b) tako da obstaja neposreden dotik: *Poduszkę ma pod głową*, Vzglavnik ima **pod glavo'**, *Leżąc pod kotłdą*, Ležati **pod odejo'**;
- predlog *pod* lahko v poljščini uporabimo tudi v pomenu bolj konkretne, določene bližine, in sicer za izražanje stanja v nižjem položaju v bližini česa, na sprednji strani lokalizatorja ali za dosege takega položaja, torej sinonimično s predlogom *przed*, npr. *Czekam pod/przed blokiem*, Čakam **pred blokom'**, *Stoję pod/przed sklepem*, Stojim **pred trgovino'**, celo v primeru, ko pride do tesnega stika; v slovenščini takrat uporabimo predlog *ob*, npr. *Stać pod ścianą, pod murem*, Stati **ob steni, ob zidu'**;
- polj. predlog *(po)między* – sl. predlog *med* se veže z **orodnikom** in uporablja za izražanje stanja v položaju, omejenem z dvema mejnima točkama (med orientatorjema): *Trzymał bagaż między kolanami*, Prtljago je držal **med koleni/med kolenoma'**, *Córka siedziała między rodzicami*, Hči je sedela **med starši/med staršema'**, *Miasto leży między brzegiem morza a pasmem gór*, Mesto leži **med obalo in gorsko verigo'**;
- polj. predlog *pośród/(w)śród*, ki mu odgovarja sl. predlog *med*, se veže z **rodilnikom** in izraža stanje v položaju, omejenem z več mejnimi točkami oz. kaže kraj, prostor med drugimi predmeti ali osebami (med orientatorji): *Wśród bagaży była też i moja walizka*, **Med prtljago** je bil tudi moj kovček', *Pośród książek znalazłem list*, **Med knjigami** sem našel pismo';

- polj. predlog *poza* v lokativnem pomenu sporoča, da se kdo ali kaj nahaja zunaj določenega območja, veže se z **orodnikom** in kaže položaj na zunanji strani česa, v slovenščini pa nima ustreznika v obliki »pravega« predloga: *Byli poza domem* ‚Bili so zunaj hiše‘, *Jesteśmy poza miastem* ‚Smo zunaj mesta‘, *Przebywa poza krajem* ‚Prebiva zunaj države‘.¹⁶

Tabela 4: Adesivni pomen »v določeni bližini«

Adesivni pomen »v določeni bližini«	
poljščina	slovenščina
<i>przed</i> + I	<i>pred</i> + I
<i>Czekam przed wejściem.</i>	<i>Čakam pred vhodom.</i>
<i>za</i> + I	<i>za</i> + I
<i>Stoję za drzwiami.</i>	<i>Stojim za vrati.</i>
<i>nad</i> + I	<i>nad</i> + I
<i>Lampa wisi nad stołem.</i>	<i>Luč wisi nad mizo.</i>
<i>pod</i> + I	<i>pod</i> + I
<i>Kot leży pod łóżkiem.</i>	<i>Mačka leži pod posteljo.</i>
<i>pod</i> + I	<i>pred</i> + I
<i>Czekam pod blokiem.</i>	<i>Čakam pred blokom.</i>
<i>Stoję pod drzwiami.</i>	<i>Stojim pred vrati.</i>
<i>pod</i> + I	<i>ob</i> + L
<i>Stoję pod ścianą, pod murem.</i>	<i>Stojim ob steni, ob zidu.</i>
<i>(po)między</i> + I	<i>med</i> + I
<i>Dziecko siedzi między rodzicami.</i>	<i>Otrok sedi med starši.</i>
<i>List jest między książkami.</i>	<i>Pismo je med knjigami.</i>
<i>(w)śród/pośród</i> + G	<i>med</i> + I
<i>Dom stoi wśród drzew.</i>	<i>Hiša stoji med drevesi.</i>
<i>poza</i> + I	/
<i>Jestem poza domem, poza miastem.</i>	<i>Sem zunaj hiše, zunaj/izven mesta.</i>

16 Razen tovrstnih predložnih zvez se za izražanje odsotnosti na določenem območju v obeh jezikih pogosto uporabi kar zanikanje: polj. *Nie ma mnie w domu, Nie jestem w mieście, Nie ma mnie w kraju* – sl. *Ni me doma, Nisem v mestu, Nisem v državi*.

3 Ciljno mesto (direktivni pomen: ilativni, sublativni, adlativni)

Prislovno določilo kraja/prostora s pomenom **ciljno mesto** (direktivni pomen) in njegovimi podpomeni (**ilativni, sublativni, adlativni** pomen) označuje kraj/prostor, do katerega je napoteno dejanje, je usmerjeno gibanje in se pojavlja ob glagolih premikanja, npr. *iść* ,iti', *jechać* ,peljati se', *zmierzać* ,namenjen biti, iti, skušati kam priti, kaj doseči, meriti na kaj', *wybierać się* ,odpravljati se', *zbliżać się* ,bližati se', *dochodzić* ,bližati se peš', *prowadzić* ,voditi'. Po njem se sprašujemo z vprašalnico **dokąd?** – **kam?** (*Dokąd idziesz?* ,Kam greš?') ali **gdzie?** – **kje?** (*Gdzie mam usiąść?* ,Kam/Kje se naj usedem?'). Izraženo je s pomočjo prislovov ter predložnih zvez.

3.1 Ilativni pomen (tj. gibanje, premikanje »v notranjost«)

Ilativni pomen oz. premikanje v notranjost se v poljščini izraža s predlogom **do**, ki se veže z **rodilnikom**: *idę do kina, do teatru, do szkoły, do pracy, do sklepu, Jedziemy do Wilanowa* ,Gremo v Wilanów'. Predložna zveza **do + rodilnik** se praviloma uporablja takrat, kadar je v rodilniku zemljepisno ime, npr. ime **kraja, države in celine**, npr. *do Łodzi* ,v Lodž', *do Londynu* ,v London', *do Francji* ,v Francijo', *do Bułgarii* ,v Bolgarijo', *do Ameryki* ,v Ameriko' (ampak: *na Węgry* ,na Madžarsko', *na Litwę* ,v Litvo'); ali ime **zaprtega prostora** (stavbe, stanovanja in njunih delov), npr. *do kina* ,v kino', *do teatru* ,v gledališče', *do muzeum* ,v muzej', *do domu* ,v hišo', *do pokoju* ,v sobo', *do łazienki* ,v kopalnico', *do kuchni* ,v kuhinjo', *do toalety* ,na stranišče', čeprav so tudi tukaj odstopanja, prim. *Isć do ogrodu* ,Iti na vrt'. V slovenščini je ilativni pomen izražen z besednimi zvezami s predlogom **v**, ki se veže s **tožilnikom**, npr. *grem v kino, v gledališče, v šolo, v službo, v trgovino*.

Konstrukcije s predlogom **do** se vežejo tudi z **rodilnikom** samostalnikov s kategorijo oseba, ki označujejo (a) **gostitelja** ali (b) **osebo določenega poklica, položaja, funkcije** in pomenijo, da je kdo ali kaj kam namenjen, gre, se premika v prostor, ki pripada določeni osebi, torej ,h komu domov', ali v prostor, kjer ta oseba opravlja svoj poklic ali funkcijo, torej ,h komu v njegov delovni prostor': (a) *Jedziemy do cioci* (= v tetino hišo/v tetino stanovanje), *Idę do koleżanki* (= v prijateljčino hišo/v prijateljčino stanovanje); (b) *Idę do lekarza* (= v zdravnikovo ordinacijo), *Idę do szewca* (= v čevljarjevo delavnico). V slovenščini se v isti funkciji uporablja predlog **k/h**, ki se veže z **dajalnikom**, ampak nima ilativnega pomena, temveč adlativni, tj. ,v splošno

bližino', prim. (a) *Gremo k teti, Grem k prijateljici*; (b) *Grem k zdravniku, Grem k čevljarju*.¹⁷

Tabela 5: Ilativni pomen »v notranjost«

Ilativni pomen »v notranjost«	
poljščina	slovenščina
<i>do + G</i>	<i>v + A</i>
<i>Idę do szkoły, do kina, do sklepu.</i> <i>Jadę do pracy.</i>	<i>Grem v šolo, v kino, v trgovino.</i> <i>Grem v službo.</i>
<i>do + G</i>	<i>k/h + D</i>
<i>Idę do siostry.</i> <i>Jadę do lekarza, do szewca.</i>	<i>Grem k sestri.</i> <i>Grem k zdravniku, k čevljarju.</i>

3.2 Sublativni pomen (tj. gibanje, premikanje »na površino«)

Sublativni pomen, torej premikanje na površino, imajo tako v poljščini kot tudi v slovenščini predložne zveze s predlogom *na*, ki se v obeh jezikih veže s **tožilnikom**: *Idę na dworzec kolejowy*, *Grem na železniško postajo*, *Wychodzę na taras*, *Stopam na teraso*, *Jadę na wieś*, *Peljem se na vas*, *Usiąść na ławkę*, *Usesti se na klopi*.

Predložna zveza *na + tožilnik* se uporablja takrat, kadar je v prislovnem določilu ime **mestne četrti** ali **regije, pokrajine**: *Jadę na Pragę*, *Grem na/v Prago*' (Praga v pomenu varšavske mestne četrti) – ampak: *Jadę do Pragi*, *Grem v Prago*' (Praga v pomenu glavnega mesta/prestolnice Češke); *Jadę na Grochów*, *na Grohov*', *na Żolibórz*, *na Żolibórz*'; *na Pomorze*, *na Pomorjansko*', *na Mazury*, *v Mazurijo*', *na Śląsk*, *v Šlezijo*'.¹⁸ Predložna zveza *na + tožilnik* se upora-

17 V slovenskem pogovornem jeziku včasih slišimo zveze s predlogom *do*: *Grem *do trgovine*, ki sicer bolj kažejo mejo, do katere želimo priti, prim. vprašanje o poti: *Kako naj pridem do trgovine?* Občasno slišimo tudi konstrukcije *grem do zdravnika, do Ane, do sestre* z istim pomenom kot v poljščini, čeprav predlog *do* v tej funkciji ni definiran v slovarju, kot je predlog *k/h*.

18 Poimenovanja regij, ki imajo samostalniško obliko, na primer *Šlezija, Mazurija, Bela Krajina* se v slovenščini vežejo s predlogom *v* v direktivnem pomenu: (kam?) *v Šlezijo, v Mazurijo, v Belo Krajino*. Posamostaljene oblike tipa *Primorska, Gorenjska, Dolenjska* pa se vežejo s predlogom *na*: (kam?) *na Primorsko, na Gorenjsko, na Dolenjsko*. V poljščini pa obratno, predlog *na* imamo pri samostalniških poimenovanjih regij: (dokąd?) *na Śląsk, na Mazury*, predlog *w* ali *do* pa pri posamostaljenih pridevnikih: *jadę w Łódzkie / do Łódzkiego / do województwa łódzkiego, w Zachodniopomorskie / do Zachodniopomorskiego, w Mazowieckie / do Mazowieckiego*.

blja tudi v povezavi z **odprtim prostorom**: *Idę na łąkę, na pole*, 'Grem na livado, na polje', *na stadion*, 'na stadion', *na balkon*, 'na balkon', *na boisko*, 'na igrišče', *na dach*, 'na streho', *na ulicę*, 'na ulico', *na basen*, 'na bazen', *na podwórko*, 'na dvorišče', *Wspiąć się na szczyt góry*, 'Vzpeti se na vrh gore'.

Tabela 6: Sublativni pomen »na površino«

Sublativni pomen »na površino«	
poljščina	slovenščina
<i>na + A</i>	<i>na + A</i>
<i>Jadę na lotnisko.</i>	<i>Grem na letališče.</i>
<i>Idę na balkon.</i>	<i>Grem na balkon.</i>
<i>Położyć karty na stół.</i>	<i>Položiti karte na mizo.</i>
<i>Wyjeżdżam na Śląsk.</i>	<i>Odhajam na Štajersko.</i>

3.3 Adlativni pomen (tj. gibanje, premikanje 'v bližino')

3.3.1 Adlativni pomen (tj. gibanje, premikanje »v splošno bližino«)

Splošno bližino, torej bližino brez natančnejše določitve glede na orientatorja, ob glagolih premikanja v poljščini izražajo besedne zveze s predlogi *do, ku, nad, pod, przy, koło*. Poglejmo besedilne zglede:

- predlog *do* se tako v poljščini kot v slovenščini veže z **rodilnikom** in izraža mejo v prostoru, do katere sega dejanje: *Doszedł do drzwi*, 'Prišel je do vrat', *Dojechał do Poznania*, 'Prispel je do Poznania', *Zbliżał się do skrzyżowania*, 'Bližal se je križišču';
- predlog *ku* v poljščini in *k/h* v slovenščini se vežeta z **dajalnikom** in uporabljata za izražanje cilja, ki (naj) ga gibanje doseže: *Skierował wzrok ku niebu*, 'Usmeril je pogled k nebu', *Ścieżka wiodła ku szczytowi*, 'Pot je vodila k/proti vrhu', *Szedł ku oknu*, 'Stopil je k oknu./Šel je proti oknu', *Zbliżali się ku Krakowowi*, 'Bližali so se Krakovu'. V slovenščini sem spadajo tudi primeri: (a) *Gremo k teti, k prijateljici*; (b) *Grem k zdravniku, k čevljarju*, ki so v poljščini z ilativnim pomenom: *Idę do przyjaciółki, do lekarza*.

V funkciji direktivnega prislovnega določila kraja (**adlativni** pomen) v poljščini nastopajo tudi konstrukcije predloga *nad(e)* s tožilnikom, ki označuje **poimenovanja voda**, v slovenščini pa mu odgovarja predlog *na*, npr. *Jedziemy nad jezioro, nad morze, nad rzekę*, 'Gremo na jezero, na morje, na reko', *Jedziemy*

nad Wisłę, nad Odrę, Gremo *na Vislo, na Odro*‘, *Jedziemy nad Bałtyk*, Gremo *na Baltik*‘.

V konstrukcijah predloga *pod(e)* s tožilnikom s pomenom ciljno mesto, kjer samostalnik označuje **poimenovanja mest, krajev**, pa v slovenščini ni ustreznika v obliki »pravega« predloga, npr.: *Jedziemy pod Warszawę*, Gremo v okolico/v bližino Varšave‘, *Wybieram się pod Kraków*, Odpravljam se v okolico/v bližino Krakova‘.

Tabela 7: Adlativni pomen »v splošno bližino«

Adlativni pomen »v splošno bližino«	
poljščina	slovenščina
<i>do</i> + G	<i>do</i> + G
<i>Jadę do dworca kolejowego.</i> <i>Idę do skrzyżowania.</i>	<i>Grem do železniške postaje.</i> <i>Grem do križišča.</i>
<i>ku</i> + D	<i>k/h</i> + D
<i>Ruszył ku drzwiom.</i>	<i>Odpravił se je/Krenil je k vratom.</i>
<i>do</i> + G	<i>k/h</i> + D
<i>Jadę do cioci.</i> <i>Idę do lekarza, do szewca.</i>	<i>Grem k teti.</i> <i>Grem k zdravniku, k čevljarju.</i>
<i>nad</i> + A	<i>na</i> + A
<i>Jedziemy nad morze.</i>	<i>Gremo na morje.</i>
<i>pod</i> + A	/
<i>Jedziemy pod Warszawę.</i>	<i>Gremo v okolico/v bližino Varšave.</i>

3.3.2 Adlativni pomen (tj. gibanje, premikanje »v določeno bližino«)

Prostorsko bližanje določenemu predmetu oz. orientatorju, ki ga opredeljuje stran orientatorja, izražajo tako v poljščini kot v slovenščini konstrukcije z naslednjimi predlogi: *przed* – *pred*, *za*, *nad*, *pod*, *(po)między* – *med*, *poza*. Pogledajmo zglede:

- polj. predlog *przed(e)* in sl. *pred* se uporabljata za izražanje premikanja, usmerjenosti k sprednji strani česa, ne da bi nastal neposreden dotik, ali dosege takega položaja; vežeta se s **tožilnikom** in kažeta sprednjo stran orientatorja: *Autobus z turystami zajechal przed bramę muzeum*, 'Avtobus s turisti se je pripeljal pred vhod v muzej', *Przyszedł przed lustro*, 'Prišel je pred ogledalo';

- predlog **za** se v poljščini in slovenščini veže s **tožilnikom** in izraža premikanje, usmerjenost k drugi, zadnji strani česa, ne da bi nastal neposreden dotik, ali dosege takega položaja (druga, zadnja stran orientatorja): *Za drzewi wetknął list* ‚Za vrata je zataknil pismo‘, *Ukrył się za drzewo* ‚Skril se je za drevo‘, *Wyjechałem za granicę* ‚Odšel sem v tujino‘;
- predlog **nad** v obeh jezikih se veže s **tožilnikom** in uporablja za izražanje premikanja k zgornji strani česa, ne da bi nastal neposreden dotik, ali dosege takega položaja: *Lampę zawieszę nad stół* ‚Luč bom obesil nad mizo‘, *Obraz powieszę nad łóżko* ‚Sliko bom obesil nad posteljo‘;
- predlog **pod** v obeh jezikih se veže s **tožilnikom** in uporablja za izražanje premikanja, usmerjenosti k spodnji strani česa ali dosege takega položaja a) ne da bi nastal neposreden dotik: *Kot schował się pod stół* ‚Mačka se je skrila pod mizo‘, *Plecak dałem pod drzewo* ‚Nahrbtnik sem dal pod drevo‘; b) tako da nastane neposreden dotik: *Podłożył talerzyk pod filiżankę* ‚Podložil je krožniček pod skodelico‘, *Wejść pod koldrę* ‚Zlesti pod odejo‘;
- predlog **pod** v poljščini lahko uporabimo tudi v pomenu bolj konkretne, določene bližine, in sicer za izražanje premikanja, usmerjenosti v nižji položaj v bližini česa, k sprednji strani lokalizatorja ali dosege takega položaja, torej sinonimično s predlogom **przed**, prim. *Podjadę pod/przed blok* ‚Zapeljem pred blok‘, *Podjadę pod/przed sklep* ‚Zapeljem pred trgovino‘, celo takrat, ko pride do tesnega približanja oz. stika, npr. *Położyć drabinę, torbę pod ścianę* ‚Položiti lestev, torbo ob steno/zid‘;
- polj. predlog **(po)między** in sl. predlog **med** se vežeta s **tožilnikom** in uporabljata za izražanje usmerjenosti v položaj, omejen z dvema ali več mejnimi točkami, ali dosege tega položaja: *Dal bagaż między kolana* ‚Dal je prtljago med kolena‘, *Córka weszła między rodziców* ‚Hči je prišla med starše‘, *Włożył list między kartki książki* ‚Vtaknil je pismo med liste knjige‘;
- polj. predlog **(po)za**, ki se veže s **tožilnikom** in uporablja za izražanje premikanja, usmerjenosti v položaj, ki ni v mejah določenega predmeta ali prostora, torej na zunanjo stran česa, v slovenščini nima ustreznika v obliki »pravega« predloga, v tem pomenu pa lahko uporabimo predlog **iz** sicer z elativnim pomenom »iz notranjosti«, ki kaže izhodiščno mesto, in ga lahko še poudarimo s prislovom **ven**: *Wyjeżdżam poza miasto* ‚Odhajam (ven) iz mesta‘.

Tabela 8: Adlativni pomen »v določeno bližino«

Adlativni pomen »v določeno bližino«	
poljščina	slovenščina
<i>przed</i> + A	<i>pred</i> + A
<i>Zajechał przed wejście.</i>	<i>Prišeljal je pred vhod.</i>
<i>za</i> + A	<i>za</i> + A
<i>Idzie za dom.</i>	<i>Gre za hišo.</i>
<i>nad</i> + A	<i>nad</i> + A
<i>Lampę zawieszę nad stół.</i>	<i>Luč obesim nad mizo.</i>
<i>pod</i> + A	<i>pod</i> + A
<i>Kot schował się pod stół.</i>	<i>Mačka se je skrila pod mizo.</i>
<i>pod</i> + A	<i>pred</i> + A
<i>Zajedź pod blok.</i>	<i>Zapelji pred blok.</i>
<i>Położ torbę pod drzwi.</i>	<i>Položi torbro pred vrata.</i>
<i>pod</i> + A	<i>ob</i> + A
<i>Położyc drabinę pod ścianę.</i>	<i>Položiti lestev ob zid.</i>
<i>(po)między</i> + A	<i>med</i> + A
<i>Dał багаż między kolana.</i>	<i>Dal je prtljago med kolena.</i>
<i>(po)za</i> + A	/
<i>Jadę poza miasto.</i>	<i>Grem (ven) iz mesta.</i>

4 Izhodiščno mesto (ablativni pomen širše: elativni, delativni, ablativni ožje)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom **izhodiščno mesto** (ablativni pomen v širšem smislu) in njegovimi podpomenu (**elativni, delativni, ablativni v ožjem smislu**) se pojavlja ob glagolih premikanja, npr. *ić*, *iti*⁴, *jechać*, *peljati se* itd. Po njem se vprašamo z vprašalnico *skąd?* – *od kod?*

4.1 Elativni pomen (tj. »iz notranjosti«)

V poljščini se elativni pomen izraža s predlogom **z(e)**, v slovenščini pa z **iz** ter se veže v obeh jezikih z **rodilnikom**:

- poljski predlog **z(e)** in slovenski predlog **iz**¹⁹ se vežeta z **rodilnikom** in uporabljata za izražanje premikanja iz notranjosti predmeta ali prostora navzven: *Wyszedłem z domu, ze szkoły*, 'Šel sem (ven) **iz hiše, iz šole**', *Wyjechałem z garażu*, 'Zapeljal sem (ven) **iz garaže**', *Wracam z parku*, 'Vračam se **iz parka**', *Idę z lasu*, 'Grem **iz gozda**';
- predlog **od** se v poljščini uporablja v pomenu oditi iz prostora (bivalnega: hiše, stanovanja, ali službenega: ordinacije, delavnice), ki je v čigavi lasti oz. kjer kdo prebiva ali opravlja svoj poklic oz. funkcijo: *Wracam od brata*, 'Vračam se **od brata** (iz bratove hiše/bratovega stanovanja)', *Idę od lekarza*, 'Grem **od zdravnika** (iz zdravnikove ordinacije)', ampak v slovenščini imajo tovrstne besedne zveze ablativni (ožji) pomen, prim. sl. *sem pri zdravniku* (adesivni pomen, v bližini) – *grem od zdravnika* (ablativni ožje, iz bližine), polj. *jestem u lekarza* (inesivni pomen, v notranjosti) – *idę od lekarza* (elativni pomen, iz notranjosti).

Tabela 9: Elativni pomen »iz notranjosti«

Elativni pomen »iz notranjosti«	
poljščina	slovenščina
z(e) + G	iz + G
<i>Wyszedłem z domu, ze szkoły.</i> <i>Wracam z parku.</i> <i>Przyjechałem z Poznania, z Austrii.</i>	<i>Šel sem (ven) iz hiše, iz šole.</i> <i>Grem iz parka.</i> <i>Prihajam iz Ljubljane, iz Avstrije.</i>
od + G	od + G
<i>Wracam od brata.</i> <i>Idę od lekarza.</i>	<i>Vračam se od brata.</i> <i>Grem od zdravnika.</i>

4.2 Delativni pomen (tj. »s površine«)

V poljščini in v slovenščini se delativni pomen izraža s predlogom **z(e)** v poljščini in **z/s**²⁰ v slovenščini ter se veže z **rodilnikom**. Uporabi se ga za izražanje

19 V slovenščini je izbira predloga **z/s** ali **iz** s širšim ablativnim pomenom vezana na predloga z lokativnim pomenom **na** in **v** ter na odprti ali zaprti prostor oz. površino, ki jo označujejo samostalniki znotraj predložnih zvez, prim. *sem v hiši – odhajam iz hiše*, *sem v kuhinji – odhajam iz kuhinje*, v primerjavi z zgledi: *sem na letališču – grem z letališča*, *sem na terasi – grem s terase*.

20 V slovenščini imamo predloga **z** in **s**, njuna raba pa je fonetično pogojena, in sicer predlog **s**, ki ga poljščina v taki grafični obliki ne pozna (nastopa pa zraven **z**- kot predpona **s**-), se pojavi pred besedo z nezvenečim vzglasjem, torej z besedami, ki se pričnejo z naslednjimi glasovi: p, k, t, h, f, s, š, c, č, prim. *s polja*, *z letališča*.

usmerjenosti stran a) od površine: *Wracam z lotniska, ze stadionu, z boiska, z tarasu*, *Vraçam se z letališča, s stadiona, z igrišča, s terase*, *Wziął ze stołu*, *Vzel je z mize*, b) od kod sploh: *Odejsz z domu*, *Oditi z doma*; *Wracali ze spaceru*, *Vračali so se s sprehoda*, ali c) z zgornje strani, z gornjega dela česa: *skoczyć z wozu – skočiti z voza, zejść z konia – zlesti s konja, spaść z dachu – pasti s strebe*.

Tabela 10: Delativni pomen »s površine«

Delativni pomen »s površine«	
poljščina	slovenščina
z(e) + G	z/s + G
<i>Wracam z lotniska, ze stadionu.</i>	<i>Vraçam se z letališča, s stadiona.</i>
<i>Spaść z dachu.</i>	<i>Pasti s strebe.</i>
<i>Wróciłem z morza, ze spaceru.</i>	<i>Vrnil sem se z morja, s sprehoda.</i>

4.3 Ablativni pomen v ožjem smislu (tj. »iz bližine«)

4.3.1 Ablativni pomen v ožjem smislu (tj. »iz splošne bližine«)

Ablativni pomen v ožjem smislu iz splošne bližine se izraža s predlogi *od*, *znad* in *spod* v poljščini in *od* ter *z/s* v slovenščini ter se v obeh jezikih veže z **rodilnikom**. Poglejmo zglede:

- predlog *od* v poljščini in slovenščini se veže z **rodilnikom** in se uporablja za izražanje premikanja iz položaja v bližini, okolici česa: *Oddaliliśmy się od miasta*, *Oddaljili smo se od mesta*, *Wstać od stołu*, *Vstati od mize*, ali za izražanje usmerjenosti iz takega položaja: *Wieje od morza, od gór, od lasu*, *Piha od morja, od gor, od gozda*, *Od sąsiadów dochodzi śpiew*, *Od sosedov prihaja petje*;
- polj. predlog *znad*, *iznad* v ablativnem pomenu v ožjem smislu se veže z **rodilnikom**, pri čemer samostalnik označuje **poimenovanja voda**, v slovenščini pa mu ustreza predlog *z/s*: *Jedziemy znad morza*, *Gremo z morja*, *Wracamy znad jeziora, znad Bałtyku*, *Vračamo se z jezera, z Baltika*, *Wiatr wieje znad oceanu*, *Veter piha z oceana*;
- predlog *spod*, *izpod* v pomenu, iz bližine/okolice/smeri večjega mesta/kraja se veže z **rodilnikom**, pri čemer samostalnik označuje **poimenovanja mest**: *Przyjechałem spod Krakowa*, *Prihajam iz bližine/iz okolice Krakova*, *Przybyłam spod Wrocławia*, *Prispela sem iz bližine/iz okolice Vroclava*.

Tabela 11: Ablativni pomen v ožjem smislu »iz splošne bližine«

Ablativni pomen v ožjem smislu »iz splošne bližine«	
poljščina	slovenščina
<i>od + G</i>	<i>od + G</i>
<i>Wieje od morza.</i> <i>Wracam od brata.</i> <i>Idę od lekarza.</i>	<i>Piha od morja.</i> <i>Vračam se od brata.</i> <i>Grem od zdravnika.</i>
<i>znad + G</i>	<i>z/s + G</i>
<i>Wróciłem znad morza, znad jeziora, znad rzeki.</i>	<i>Vrnil sem se z morja, z jezera, z reke.</i>
<i>spod + G</i>	/
<i>Przyjechałem spod Krakowa.</i>	<i>Prišel sem iz okolice/iz bližine Krakova.</i>

4.3.2 Ablativni pomen v ožjem smislu (tj. »iz določene bližine«)

Izhodiščno mesto, ki kaže na prihajanje iz določene bližine, ki jo opredeljuje določena stran orientatorja, izražajo tako v poljščini kot tudi slovenščini konstrukcije z naslednjimi predlogi: *sprzed* – *izpred/spred*, *zza/spoza* – *izza*, *znad* – *(i)znad*, *spod* – *izpod/spod*, *spomiędzy* – *(i)zmed*, ki se vežejo z rodilnikom. Poglejmo zglede:

- predlog *sprzed* v poljščini in *izpred/spred* v slovenščini se veže z **rodilnikom** in se uporablja za izražanje usmerjenosti iz položaja pred čim: *Samochód odjechał sprzed domu* ‚Avto je odpeljal izpred hiše‘, *Zebrała kosmetyki sprzed lustra* ‚Izpred ogledala je pobrala kozmetiko‘;
- predlog *zza* v poljščini in *izza* v slovenščini se veže z **rodilnikom** in se uporablja za izražanje usmerjenosti iz položaja, ki je oddaljen od tega, ki je izražen s samostalnikom: *Zza drzwi słyhać było krzyki* ‚Izza vrat se je slišalo krike‘, *Zza chmur poświeciło słońce* ‚Izza oblakov je posijalo sonce‘, *Zza franki wyleciał rój much* ‚Izza zavese je izletel roj muh‘;
- poljski predlog *spoza* in slovenski predlog *izza* se vežeta z **rodilnikom** in se uporabljata za izražanje usmerjenosti iz položaja za čim: *Spoza zakrętu pojawił się nagle patrol policyjny* ‚Izza ovinka se je nenadoma pojavila policijska patrolja‘, *Spoza chmur wyłonił się księżyc* ‚Izza oblakov se je prikazala luna‘;
- predlog *znad* v poljščini in *(i)znad* v slovenščini se veže z **rodilnikom** in se uporablja za izražanje usmerjenosti iz položaja nad čim: *Zdjął obraz*

znad łóżka ,Snel je sliko **iznad postelje**‘, *Słońce świeci **znad góry*** ,Sonce sije **iznad gore**‘;

- predlog *spod* v poljščini in *izpod* v slovenščini se veže z **rodilnikom** in se uporablja za izražanje usmerjenosti iz položaja pod čim: *Dymi się **spod auta*** ,Kadi se **izpod avta**‘, *Przyleżć **spod łóżka*** ,Prilesti **izpod/spod postelje**‘;
- predlog *spomiędzy* v poljščini in *izmed* v slovenščini se veže z **rodilnikom** in se uporablja za izražanje usmerjenosti iz položaja med čim: ***Spomiędzy kamieni** ciekła woda* ,**Izmed kamenja** je tekla voda‘, ***Spomiędzy drzew** słyhać śpiew ptaków* ,**Izmed dreves** prihaja petje ptic‘;
- predlog *spośród* v poljščini in *izmed* v slovenščini se veže z **rodilnikom** in se uporablja podobno kot *spomiędzy* za izražanje usmerjenosti iz položaja med čim: ***Spośród zarośli** wylaniata się wieża* ,**Izmed dreves** se je pokazal stolp‘, ***Księżyc zaświecił spośród chmur*** ,Luna je posijala **izmed oblakov**‘.

Tabela 12: Ablativni pomen v ožjem smislu »iz določene bližine«

Ablativni pomen v ožjem smislu »iz določene bližine«	
poljščina	slovenščina
<i>sprzed + G</i>	<i>izpred/spred + G</i>
<i>Odjechał sprzed domu.</i>	<i>Odpeljal je izpred hiše.</i>
<i>zza + G</i>	<i>izza + G</i>
<i>Ciężarówka wyjechała zza zakrętu.</i>	<i>Tovornjak je zapeljal izza ovinka.</i>
<i>spoza + G</i>	<i>izza + G</i>
<i>Spoza chmur wylonił się księżyc.</i>	<i>Izza oblakov se je prikazala luna.</i>
<i>znad + G</i>	<i>(i)znad + G</i>
<i>Uniósł głowę znad książki / biurka.</i>	<i>Dvignil je glavo iznad knjige/pisalne mize.</i>
<i>spod + G</i>	<i>izpod/spod + G</i>
<i>Dymi się spod auta.</i>	<i>Kadi se izpod avta.</i>
<i>spomiędzy + G</i>	<i>(i)zmed + G</i>
<i>Spomiędzy traw wyskoczyła jaszczurka.</i>	<i>Izmed trav je skočil kušcar.</i>
<i>spośród + G</i>	<i>(i)zmed + G</i>
<i>Spośród płomieni wyskoczył strażak.</i>	<i>Izmed plamenov je skočil gasilec.</i>

5 Pot (perlativni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom **pot** (perlativni pomen) se pojavlja ob glagolih premikanja v širšem smislu. Perlativno prislovno določilo označuje prostor, po katerem ali prek katerega poteka gibanje, premikanje. Po njem se sprašujemo z vprašalnico *któřędy? – kod?* Izraženo je s prislovoma *tędy*, *toď*, *tamtędy*, *tam* čez/skozi in s predložnimi zvezami z naslednjimi predlogi: *(po)przez – skozi, čez, prek(o), (po)między – med, po*. Poglejmo zglede:

- predlogi *przez* v poljščini, *čez* in *skozi* v slovenščini se vežejo s **tožilnikom** in se uporabljajo za izražanje gibanja ali smeri na drugo stran a) nad čim: *skoczyć przez rów* ,skočiti **čez jarek**‘, *skoczyć przez ogrodzenie* ,skočiti **čez ograjo**‘; b) povprek po čem: *ić przez most* ,iti **čez most**‘, *przechodzić przez ulicę* ,iti **čez cesto**‘; c) skozi kaj: *przechodzić przez korytarz* ,iti **skozi hodnik**‘, *przechodzić przez boisko* ,iti **čez igrišče**‘; *skozi* za izražanje premikanja ali usmerjenosti z ene strani na drugo a) glede na širino, globino česa: *światło wchodziło przez firanki* ,svetloba je prihajala **skozi zavesę**‘, *patrzyć przez dziurkę od klucza* ,gledati **skozi ključavnico**‘; b) glede na omejeno, zoženo površino: *ić na skróty przez las* ,iti po bližnjici **skozi gozd**‘; *wozić przez miasto* ,voziti **skozi mesto**‘; *podróżować przez Słowenię* ,potovati **skozi Slovenijo**‘;
- predlog *poprzez* v poljščini se veže s **tožilnikom** in *prek(o)* v slovenščini se veže z **rodilnikom**, izražata pa gibanje po nekem območju: *Szli do schroniska poprzez zasneżone pagórki* ,Šli so v gorsko kočó **preko** zasneženih **hribčkov**‘, *Szli poprzez łąki i pola* ,Šli so **preko** **travnikov in polj**‘, *Szli poprzez mokradła* ,Šli so **preko močvirij**‘;
- predlog *(po)między* v poljščini in *med* v slovenščini se veže z **orodnikom** in pomeni gibanje po površini, ki jo oblikuje množica posameznih predmetov: *przechodzić między drzewami* ,iti **med drevesi**‘, *chodźć między domami* ,hoditi **med hišami**‘.

Gibanje oz. premikanje, ki poteka na območju nekega prostora, po njegovi površini, vendar pri tem ne vemo natančno, v katero smer (ali pa poteka v več smereh), je izraženo v obeh jezikih s pomočjo glagola premikanja, npr. *chodźć* ,hoditi‘, *stąpać* ,stopiti‘, *jechać* ,peljati se‘, *biegać* ,teci‘, *skakać* ,skakati‘, *pływać* ,plavati‘ in predložne zveze s predlogom *po*, ki se veže z **mestnikom**, npr. *chodźć po pokoju* ,hoditi **po sobi**‘, *chodźć po mieście* ,hoditi **po mestu**‘, *chodźć po wsi* ,hoditi **po vasi**‘, *chodźć po ogrodzie* ,hoditi **po vrtu**‘, *spacerować po parku* ,sprehajati se **po parku, po gozdu**‘, *pływać łódką po jeziorze*,

po rzece ,pluti z ladjo **po jezeru, po reki**'. V poljščini lahko v tem pomenu nastopa tudi predlog *przez*, v slovenščini pa *čez* za izražanje gibanja ali smeri po površini, prim. sl. *smeh se je razlil čez obraz* in polj. *przez twarz przeszedł dreszcz*.

Tabela 13: Perlativni pomen »pot«

Perlativni pomen »pot«	
poljščina	slovenščina
<i>przez</i> + A	<i>čez/skozi</i> + A
<i>Jadę przez most.</i> <i>Idę przez las.</i> <i>Przejeżdżam przez miasto.</i>	<i>Grem čez most.</i> <i>Grem skozi gozd.</i> <i>Peljem se čez/skozi mesto.</i>
<i>przez</i> + A	<i>skozi</i> + A
<i>Wyskoczył przez okno.</i>	<i>Skočil je skozi okno.</i>
(<i>po</i>) <i>przez</i> + A	<i>prek(o)</i> + G
<i>Biegł poprzec łąki i pola.</i>	<i>Tekel je preko travnikov in polj.</i>
(<i>po</i>) <i>między</i> + I	<i>med</i> + I
<i>Szedłem między domami.</i>	<i>Šel sem med hišami.</i>
<i>po</i> + L	<i>po</i> + L
<i>Ptaki latają po niebie.</i> <i>Łodzie płyną po jeziorze.</i> <i>Chodzę po dywanie.</i>	<i>Ptice letijo po nebu.</i> <i>Čolni plujejo po jezeru.</i> <i>Hodim po preprogi.</i>

6 Razmeščenost (distributivni pomen)

Za izražanje neurejenega premikanja ali stanja na površini, ki jo oblikuje množica posameznih predmetov, tako v poljščini kot v slovenščini uporabimo predlog *po*, ki se veže z **mestnikom v množini**, npr. *Gospodarstwa rolne są rozsypane po pagórkach* ,Kmetije so raztresene **po gričih**' ,*Ptaki skaczą po gałęziach* ,Ptice skačejo **po vejah**' ,*Przesiadują po kawiarniach* ,Posedati **po kavarnah**' ,*Jeździć po miastach* ,Potovati **po mestih**' ,*Błądzić po ulicach miasta bez celu* ,Błoditi **po mestnih ulicah** brez cilja'.

Tabela 14: Distributivni pomen »razmeščenost«

Distributivni pomen »razmeščenost«	
poljščina	slovenščina
<i>po</i> + Lpl	<i>po</i> + Lpl
<i>Wędrujemy po górach i dolinach.</i> <i>Chodził po domach.</i> <i>Pływał po morzach i oceanach.</i>	<i>Hodimo po hribih in dolinah.</i> <i>Hodil je po hišah.</i> <i>Plul je po morjih in oceanih.</i>

7 Zaključek

V poljščini in slovenščini opazamo podobnosti v izražanju prislovnih določil kraja/prostora. Tako se na primer prislovno določilo z lokativnim pomenom in inesivnim podpomenom »v notranjosti« izraža s predlogom *w(e)* v poljščini in *v* v slovenščini ter se veže z mestnikom v obeh jezikih, prim. *Jestem w pracy* – *Sem v službi*, direktivni pomen s sublativnim podpomenom »na površino« izraža v obeh jezikih predlog *na* s tožilnikom, prim. *Jadę na lotnisko* – *Grem na letališče*. Tudi prostorsko bližino določenemu predmetu oz. orientatorju, ki jo opredeljuje stran orientatorja, lahko izražajo konstrukcije z istimi predlogi, ki se vežejo z istim sklonom, in sicer orodnikom, prim. *przed* – *pred* (sprednja stran orientatorja): *przed drzwiami* – *pred vrati*, *za* (zadnja stran orientatorja): *za drzwiami* – *za vrati*, *nad* (zgornja stran orientatorja): *nad stołem* – *nad mizo* in *pod* (spodnja stran orientatorja): *pod stołem* – *pod mizo*. Opozoriti je treba na pogosto rabljene zveze v lokativnem pomenu (gdzie? – kje?) *w domu*, *na dworze* in direktivnem pomenu (dokąd? – kam?) *do domu*, *na dwór*, ki jim v slovenščini odgovarjajo brezpredložne ustreznice: *jestem w domu/na dworze* – *sem doma/zunaj*, *idę do domu/na dwór* – *grem domov/ven*.

Za večino obravnavanih predlogov je značilna polisemija, zato jih najdemo v več analiziranih skupinah, prim. predlog *na* v obeh jezikih v lokativnem pomenu in superesivnem podpomenu »na površini«, ki se veže z mestnikom: *jestem na balkonie* – *sem na balkonu*, ter v direktivnem pomenu in sublativnem podpomenu »na površino«, ki se veže s tožilnikom: *jadę na lotnisko* – *grem na letališče*; slovenski predlog *v* v lokativnem pomenu in inesivnem podpomenu »v notranjosti«, ki se veže z mestnikom: *sem v Ljubljani*, ter v direktivnem pomenu in ilativnem podpomenu »v notranjost«, ki se veže s tožilnikom: *grem v Ljubljano*.

Zanimivo in tudi problematično izražanje mesta, ciljnega mesta in izhodiščnega mesta se pojavi pri predložnih zvezah s poimenovanjem zemljepisnih imen, na

primer države, regije ali kraja, ki je v stavku v vlogi samostalnika, po obliki pa je pridevnik, prim. *Poljska, Primorska, Wysokie Mazowieckie, Krasne*. Tovrstne besede imajo zaradi pridevniške oblike in samostalniške funkcije v povedi dve možnosti sklanjatve, prim. (kje?) *v Poljski – w Polsce*, (kam?) *v Poljsko – do Polski*, (od kod?) *iz Poljske – z Polski* oziroma (kje?) *na Poljskem – na polskiej ziemi*, (kam?) *na Poljsko – na polską ziemię*, (od kod?) *s Poljskega – z polskiej ziemi*. Pogosto prihaja v teh primerih do mešanja sklanjatvenih vzorcev, prim. *sem* (kje?) *na Poljskem, grem* (kam?) *na Poljsko, prihajam* (od kod?) *iz Poljske*, in pojavitve dodatne variante namesto slednje, vezane na predlog *na*, ne pa na pridevniško obliko samostalnika (*sem na Poljskem*), namreč *prihajam *s Poljske*. Podobno zasledimo pri poimenovanju regij, pokrajin, prim. *sem v Primorski* (v primorski regiji), *grem v Primorsko* (v primorsko regijo), *prihajam iz Primorske* (iz primorske regije) zraven oblik: *sem na Primorskem, grem na Primorsko, prihajam s Primorskega*s Primorske*. V poljščini krajevna imena srednjega spola, ki se končajo na *-e* in sklanjajo kot pridevniki, v orodniku in mestniku ohranjajo davno/staro končnico *-em*, prim. *Wysokie Mazowieckie – w Wysoki-em Mazowiecki-em* (wysok-im, mazowieck-im), *Zakopane – w Zakopan-em* (zakopan-ym), *Krasne – w Krasn-em* (krasn-ym), *Łódzkie – w Łódzki-em* (łódzk-im).

Razlika med poljščino in slovenščino se pojavlja v funkcijski razliki ablativnega pomena. Poljščina namreč ne pozna jasnega oblikovnega izražanja elativnega in delativnega pomena, oba se namreč izražata s predlogom *z* ali njegovo varianto *ze*, ki je fonetično pogojena, npr. *Przyjechałem z Poznania – Prišel sem iz Poznania, Wziąłem ze stołu – Vzel sem z mize, Spadł z dachu – Padel je s strebe*.

Rojenim govorcem slovenščine pri učenju poljščine težave povzroča oblikotvor-na enakozvočnost/homonimija predlogov z različnimi pomeni. Nekaj zgledov:

Predlog *do* ima v poljščini prevladujoč ilativni pomen in se veže z roditeljskim, pomensko mu ustreza slovenski predlog *v*, ki se veže s tožilnikom: *Jadę do Krakowa – Grem v Krakov, Idę do szkoły, do kina, do teatru – Grem v šolo, v kino, v gledališče*.

Poljski predlog *u* z inesivnim pomenom, ki ga slovenščina ne pozna, se veže z roditeljskim in je obvezen pri samostalnikih s podspolom osebno oz. človeško, ustreza mu slovenski predlog *pri* z adesivnim pomenom, prim. *Byłam u lekarza – Bila sem pri zdravniku, Jestem u przyjaciółki – Sem pri prijateljici*. Omenjene predložne zveze nastopajo v poljščini z ilativnim pomenom: *Idę do lekarza, do przyjaciółki*, in z elativnim pomenom: *Wracam od przyjaciółki, od lekarza*, v slovenščini pa z adlativnim pomenom »v splošno bližino«: *Grem k zdravniku, k prijateljici* ter z ablativnim ožjim pomenom »iz splošne bližine«: *Vračam se od prijateljice, od zdravnika*.

Predlog **nad** ima v poljščini adesivni pomen, ki kaže določeno bližino, enako kot v slovenščini: *lampa wisi nad stołem* – *luč wisi nad mizo*, ampak izključno v poljščini kaže tudi splošno bližino v lokativnem in direktivnem pomenu v primeru, da samostalnik v orodniku označuje poimenovanja voda, torej gre tukaj za pomensko omejitvev: *Mieszkam nad morzem* – *Živim ob/pri morju*, *Warszawa leży nad Wisłą* – *Varšava leži ob Visli*, *Jadę nad morze* – *Grem na morje*.

Podobno ima predlog **pod** adesivni pomen, ki kaže določeno bližino, v obeh jezikih: *kot siedzi pod stołem* – *mačka sedi pod mizo*, ampak samo v poljščini kaže tudi splošno bližino v primeru, da samostalnik iz predložne zveze označuje poimenovanja (večjih) krajev tako v lokativnem kot tudi direktivnem pomenu: *Otwock leży pod Warszawą* – *Otwock leži pri Varšavi*, *Jadę pod Warszawę* – *Grem v okolico/v bližino Varšave*.

Poljski predlog **poza**, ki se veže z orodnikom ob glagolih nepremikanja in s tožilnikom ob glagolih premikanja, v slovenščini nima ustreznika v obliki »pravega« predloga, prim. *być poza miastem/jechać poza miasto* – *biti zunaj mesta/iti (ven) iz mesta*.

Poljščina za razliko od slovenščine ohranja brezpredložni orodnik s perlativnim pomenom ob predložni obliki, prim. *Jadę lasem/Jadę przez las* – *Grem skozi gozd*, *Idę korytarzem/Idę przez korytarz* – *Grem čez hodnik*.

V kontrastivni analizi smo na sinhroni ravni protistavili dva jezika, poljščino in slovenščino, ter določili, kako se isti krajevni/prostorski pomeni in slovnične kategorije izražajo v protistavljenem jeziku, torej v slovenščini. Rezultati take kontrastivne analize so nedvomno zelo pomembni in uporabni v procesu poučevanja slovenskih govorcev poljščine in obratno.

Literatura

- Jodłowski, Stanisław, 1976 in naslednje: *Podstawy polskiej składni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Klemensiewicz, Zenon, 1953 in naslednje: *Zarys składni polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nagórko, Alicja, 2011: *Podręczna gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pavlin, Marta, 2006: *Skladnja. Priročnik z vajami*. Ljubljana: Jutro.
- Podracki, Jerzy, 1997: *Składnia polska*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Smolej, Mojca, 2011: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika. Izbrana poglavja z vajami*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Scripta).

- Strutyński, Janusz, 1998: *Gramatyka polska*. Kraków: Wydawnictwo Tomasz Strutyński.
- Štefanova, Rozka, Łaciak, Władysław, 1969: *Učbenik poljskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Weinsberg, Adam, 1973: *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Viri

- Bartnicka, Barbara, Satkiewicz, Halina, 1990: *Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo »Wiedza Powszechna«.
- Dubisz, Stanisław (ur.), 2008: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, www.fran.si (dostop 16. 4. 2021).

Med redom in neredom: besedni red v italijanščini in slovenščini

*Martina Ožbot**

Izvleček

Tako slovenščina kot italijanščina se v tipološkem pogledu uvrščata med jezike, za katere velja kot osnovni besednoredni vzorec SVO. Znotraj te elementarne sheme pa se realizacija besednega reda v obeh jezikih pomembno razlikuje v odvisnosti med drugim od vrst stavkov, skladenjskih konstrukcij in slogovnih značilnosti konkretnega besedila. Prispevek skuša nakazati nekatere temeljne lastnosti besednega reda v italijanščini in slovenščini, predvsem v luči reprezentativnih razlik med jezikoma. Opažanja se omejujejo na besedni red v pisnih besedilih. Izkaže se, da je besedni red v italijanščini znatno bolj fiksni kot v slovenščini, kot potrjuje tudi analiza dveh kratkih besedil. Sklepati je mogoče tudi, da je za razumevanje besednega reda tako v italijanščini kot v slovenščini pomemben princip opazovanja s pomočjo sopostavljanja, ki omogoča bolj plastično in niansirano razumevanje jezikovne realnosti.

Ključne besede: italijanščina in slovenščina, besedni red, vzorec SVO, analitičnost in sintetičnost, diahrona spremenljivost besednega reda

* Ljubljana, martina.ozbot@guest.arnes.si

Orderly or disorderly? Word order in Italian and Slovene

In typological terms, both Slovene and Italian are among the languages whose basic word order is SVO. Within this fundamental pattern, however, the realization of word order in the two languages differs significantly, depending, among other things, on the type of sentence, the syntactic construction and the stylistic features of a given text. The paper attempts to show some of the basic features of word order in Italian and Slovene, especially in the light of some significant differences between the two languages. The observations are limited to word order in written texts. It turns out that word order in Italian is considerably more fixed than in Slovene, as is illustrated on the basis of two short texts. It can also be concluded that word order in Italian and Slovene (and probably likewise in any two or more languages) can productively be studied by taking into account a contrastive perspective, which offers a more plastic and nuanced understanding of the observed linguistic reality.

Keywords: Italian and Slovene, word order, SVO, analytic *vs* synthetic, diachronic word order change

1 Besedni red in učenje tujega jezika

Sklepajoč po številu in izsledkih raziskav, ki se tako ali drugače ukvarjajo z besednim redom v najrazličnejših jezikih, ostaja ta fenomen za jezikoslovce še vedno intriganten in pravzaprav raziskovalno neizčrpen. Pri besednem redu gre, kot vemo, za načine, kako jezikovne elemente idiomatično (se pravi naravno glede na vsakokratno komunikacijsko situacijo) nizamo drugega za drugim – v stavke, povedi in višje enote, kot so odstavki in besedila. Jeziki se pri tem med seboj bistveno razlikujejo in vsakdo, ki se je (ali se še zmeraj) z vsaj malo metajezikovne refleksije učil kakšnega tujega jezika, ve, da predstavlja besedni red eno zahtevnejših poglavij slovnice. Zato ne preseneča, če imajo učenci jezika pogosto vtis, da se prej kot z besednim redom soočajo z besednim *neredom*. Učenje in razumevanje besednega reda pa je vsaj do neke mere težavno zato, ker so njegove zakonitosti v marsičem še neznane oz. še ne ustrezno raziskane. Skratka, ukvarjanje z besednim redom na aplikativni ravni (npr. ko smo v vlogi učenca ali učitelja) je težavno tudi zato, ker so opisno-teoretske razlage pogosto pomanjkljive. To velja med drugim za oba jezika, s katerima se ukvarjam v tem prispevku – italijanščino in slovenščino.

V nadaljevanju želim nakazati nekatere temeljne lastnosti besednega reda v italijanščini in slovenščini, predvsem v luči reprezentativnih razlik med jezikoma. Podana opažanja bodo omejena na besedni red v pisnih besedilih, medtem

ko govorjena besedila puščam povsem ob strani, saj je v njih realizacija besednega reda spričo vloge intonacije lahko precej drugačna.

2 Besedni red v italijanščini in slovenščini: osnovne značilnosti

Tako slovenščina kot italijanščina se v tipološkem pogledu uvrščata med jezike, za katere velja za osnovnega besednoredni vzorec SVO. Kot je splošno znano, je ameriški jezikoslovec Joseph Greenberg v začetku 60. let prejšnjega stoletja objavil članek »Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements« (Greenberg 1963; sl. »Nekaj slovničnih univerzalij s posebnim ozirom na red pomenonosnih elementov«). Kot tipolog je skušal klasificirati številne lastnosti jezikov in jezikovnih družin v želji, da bi prišli do univerzalnih struktur – od glasoslovnih do skladenjskih –, značilnih za posamezne jezike in jezikovne skupine oz. družine. Med drugim je želel dognati tudi, kakšni so temeljni tipi besednega reda v jezikih sveta, pri čemer je postuliral variacije sosledja treh »jedrnih« kategorij, osebk (S), povedka (V) in predmeta (O). Greenbergova klasifikacija, ki sicer kot vsaka tipološka delitev spričo svoje posploševalne narave ni absolutno zanesljiva, se je uveljavila in tako danes govorimo o tipih SVO, SOV, VSO, OSV itd. Za večino sodobnih evropskih jezikov je značilen temeljni vzorec SVO, se pravi »osebek – povedek – predmet«, kar velja tudi za slovenščino in italijanščino. Seveda gre zgolj za najosnovnejšo shemo. Kot je pričakovati, vsi romanski jeziki sledijo vzorcu SVO, čeprav je bila njihova prednica latinščina, vsaj načeloma, jezik s sosledjem SOV, a v resnici z veliko svobode pri razporejanju elementov – zagotovo v glavnem stavku, medtem ko je bilo v odvisnikih pri končni stavi glagola odstopanj bistveno manj (Renzi 1984: 45). Drugačna je bila situacija v vulgarni latinščini, v kateri je izpričana prevlada vzorca SVO¹ in iz katere so se postopoma izoblikovali romanski jeziki. Toda bistvena razlika med latinščino in romanskimi jeziki je v tem, da je latinščina (pretežno) sintetična, italijanščina pa (pretežno) analitična. Ob ugotovitvi, da sta tako italijanščina kot slovenščina jezika s temeljnim vzorcem SVO, je treba torej dodati, da kategorizacija po osnovnem tipološkem načelu glede na razmerje med tremi glavnimi stavčnimi elementi – povedkom, osebkom in predmetom – o dejanskem funkcioniranju besednega reda v danem jeziku ne pove nujno kaj veliko. Razumeti jo je treba zgolj kot nekakšen osnovni princip, znotraj katerega je

1 Besedni red tipa SVO je značilen že za pozno latinščino. Tako na primer odločno prevladuje tudi v Hieronimovi *Vulgati* (Renzi 1984: 46).

mogoča ogromna raznolikost. To velja tudi za italijanščino in slovenščino, saj se v obeh jezikih v okviru elementarne sheme SVO realizacija besednega reda pomembno razlikuje v odvisnosti med drugim od **vrst stavkov** (npr. glavni stavki se v slovenščini večinoma obnašajo drugače kot odvisniki, v italijanščini pa večinoma enako kot odvisniki), **skladenjskih konstrukcij** (npr. poudarjalne konstrukcije, kot je v italijanščini razcepljeni stavek/*frase scissa*, prim. angl. *cleft sentences*, nem. *Spaltsatz*, fr. *phrase clivée*); tudi leve in desne dislokacije) in **slogovnih značilnosti konkretnega besedila**. Dodati velja, da sta italijanščina in slovenščina poleg tega, da sta jezika SVO, tudi jezika V2 (*verb second*),² kar pomeni, da glagol običajno zaseda drugo mesto, čeprav v slovenščini bistveno bolj kot v italijanščini, ki v odvisnih stavkih ravna drugače kot slovenščina, kjer načelo V2 velja tudi v odvisnih stavkih. Naslednji zgled denimo kaže, da je v slovenščini bistvena razlika v sosledju stavčnih členov v glavnih in odvisnih stavkih. V slovenščini v odvisnem stavku vezniku sledi povedek in šele nato osebek (torej drugače kot v glavnem stavku, kjer je osebek pred povedkom), medtem ko je v italijanščini sosledje osebka in povedka v glavnem in odvisnem stavku enako:

- Otroci so veseli, ker so starši spet doma.
- I bambini sono contenti perché i genitori sono di nuovo a casa.

Mimogrede, besedni red se lahko s časom spreminja – slovenščina je denimo v preteklosti kazala precej večji vpliv nemščine kot danes, kar je pomenilo pogostejšo končno stavo glagola v odvisnih stavkih (prim. Reindl 2005: 149–152) – in je tako kot številne druge lastnosti posameznega jezika ujet med nasprotujočimi si težnjami na eni strani po spremembah, po drugi pa po ohranjanju obstoječega stanja (prim. Renzi 2012, Renzi 2019: 12).

2.1 Sintetičnost slovenščine in analitičnost italijanščine

Zagotovo so razlike med besednim redom v italijanščini in slovenščini pomembno pogojene ravno s temeljnim nasprotjem med analitičnostjo italijanščine in sintetičnostjo slovenščine. Kot velja za nam bližnje analitične jezike (npr. za italijanščino, francoščino, angleščino), je za takšne jezike bistveno, da spričo pomanjkanja morfoloških označevalcev logično-semantičnih odnosov to vlogo

2 Proučevanje lastnosti besednega reda z glagolom na drugem mestu je posebno intenzivno v okviru formalnih jezikoslovnih pristopov, pogosto s posebnim ozirom na zgodovinski razvoj romanskih jezikov (gl. Wolfe 2018, Woods/Wolfe 2020, Lohnstein/Tsinakis 2020; Salvi 2004). Slovenščino je v svojo obravnavo pritegnila Polo (2004), ki prav tako deluje v okvirih formalnega jezikoslovja.

opravljajo deloma predlogi, deloma pa kar besedni red sam, pogosto ob izdatni pomoči ločil, kot so vejica, podpičje in dvopičje, ki že vizualno segmentirajo stavke in povedi ter tako označujejo meje med stavčnimi členi ali znotraj njih, in sicer – za razliko od ločil v slovenščini – prvenstveno na semantično-komunikacijski osnovi in šele sekundarno v skladenjskem pogledu. Torej v analitičnih jezikih, kot je italijanščina, načeloma že položaj v stavku vsebuje informacijo o skladenjski vlogi danega elementa, se pravi drugače kot v slovenščini, kjer še posebej v pisnih besedilih o skladenjski vlogi sklepamo bolj iz morfoloških označevalcev kot iz položaja v stavku. Zelo enostaven ponazoritveni zgled je lahko naslednji: *Il cane guarda il gatto* (»Pes gleda mačka.«). Tukaj je – če ne gre za posebne komunikacijske okoliščine – *il cane* (»pes«) osebek, *il gatto* (»maček«) pa predmet. Če elementa obrnemo in dobimo *Il gatto guarda il cane*, sta zamenjani tudi skladenjski vlogi, se pravi »Maček gleda psa«. V slovenščini je stanje drugačno, saj se ne glede na zamenjavo položaja v stavku skladenjski vlogi ohranjata, torej »Pes gleda mačka« ali »Mačka gleda pes«. Seveda izjavi komunikacijsko nista identični, toda kar zadeva skladenjske vloge, vsekakor sta. Naše vprašanje na tem mestu je, kako opredeliti razliko med italijanskim in slovenskim besednim redom, ki ne bo zajela samo tovrstnih enostavnih zgledov? Kakšen je torej princip besednega reda v enem in v drugem jeziku?

2.2 *Anton Breznik – besediloslovec pred besediloslovjem*

Če se najprej zaustavimo pri slovenščini, velja poudariti, da je o besednem redu v tem jeziku bistvena opažanja podal že Anton Breznik v razpravi »Besedni red v govoru«, ki je bila leta 1908 v dveh delih objavljena v *Domu in svetu*. Takoj naj dodam, da beseda »govor« v naslovu ne pomeni govora kot »ustne realizacije sporočila«, temveč jo je treba razumeti kot od stavka višjo enoto, ki jo Breznik upošteva zato, ker se v primerjavi s številnimi sočasnimi slovníčarji dobro zaveda, da je za fenomene, kot je besedni red, bistveno, da jezik opazujemo na nadstavčni ravni. V resnici gre za besediloslovni pristop *ante litteram*. Breznikov prispevek ostaja torej izrazito relevanten, saj njegove ugotovitve večinoma še zmeraj veljajo. Razlika med njegovimi opažanji in današnjim jezikovnim funkcioniranjem je kvečjemu ta, da je danes besedni red v slovenščini nekoliko svobodnejši oz. da čeprav ne sledimo dokaj rigoroznim pravilom, ki jih Breznik postulira, npr. ko kritizira besedni red pri Stritarju (1908: 265), lahko tvorimo ustrezna in kakovostna besedila, ki so tudi dobro razumljiva. Breznikova kritika Stritarja se nanaša med drugim na naslednji zgled, v katerem je razvidno, da Stritarjevo besedilo ne upošteva temeljnega načela razporejanja informacij v besedilu, v skladu s katerim pri ubesedovanju

– razen pri zaznamovani stavi – povedi tvorimo tako, da izhajamo iz bolj znane informacije, od katere prehajamo k manj znani, tako kot predlaga Breznik, medtem ko Stritar postopa ravno obratno:

- »Popoludne je bilo, lep poletni dan! Gorko je pripekalo solnce z jasnega neba /.../.« (Stritar)
- »Bilo je popoludne, lep poletni dan ! Sonce z jasnega neba je gorko pripekalo /.../.« (Breznikov predlog)

Breznikov komentar je takšen: »Besede so začetek popolnoma novega odstavka, zato se nobena beseda ne nanaša na predstoječo situacijo, in se ne more reči: popoludne je bilo, ker bi to pomenjalo že pojasnitev kake prejšnje situacije.« (1908: 265). Če bi princip členitve po aktualnosti veljal v strogem smislu in bi se torej informacije v besedilih brez izjeme nizale v sosledju od bolj znane k manj znani, bi bilo Breznikovo opažanje vsekakor pravilno. Dejstvo pa je, da je še posebej slovenščina v razporejanju informacij manj rigorozna ter da interakcija med slogovnimi variantami in skladenjskimi možnostmi pogosto omogoča tudi drugačne izbire besednega reda.³

Tudi italijanščina seveda stremi k temu, da so informacije v stavku razporejene tako, da gre njihov potek v smeri od bolj znanega k manj znanemu, saj je tovrstna progresija v kognitivnem smislu univerzalna, besedni red v posameznih jezikih pa je nujno zgolj odraz tega spoznavnega načela, ki deluje v kombinaciji z različnimi jezikovnospecifičnimi dejavniki, spričo česar se dejanske realizacije razporejanja informacij v stavku od jezika do jezika razlikujejo. Tako vsekakor velja, da je pri besednem redu v italijanščini prisila slovnične močnejša, stava pa posledično manj svobodna kot v slovenščini, kjer je vloga členitve po aktualnosti bistveno večja (Lovec 2018: 101).

2.3 *Težnja k besednoredni variantnosti*

Tako v slovenščini kot italijanščini najdemo podobno tendenco k delnemu sproščanju besednega reda skozi zgodovino, kar pa seveda še zdaleč ne

3 Vsakokratna realizacija besednega reda je nujno odvisna od interakcije več načel. Vilém Mathesius, germanist in romanist ter eden od pionirjev raziskovanja stavčne in besedilne stave, postulira štiri: slovnično oz. skladenjsko stavo; ritem v povezavi z naglašeni in nenaglašeni besedami; pomembnost vsebine; poudarjenost vsebine (nav. po Žele 2018: 65–66). Pri Mathesiusovem analiziranju besedil je bil zlasti pomemben primerjalni oz. kontrastivni pristop (Dušková 2014: 99), ki se je pri proučevanju besednega reda tudi nedavno večkrat izkazal za zelo produktivnega (gl. De Cesare/Garassino 2016, De Cesare idr. 2016, García García/Uth 2018).

pomeni, da je mogoča *karkšnakoli* stava in da jezika stremita k odpravljanju restrikcij. Za ilustracijo naj omenimo, da se je v italijanščini med drugim nekoliko sprostita raba nekaterih naslonk, s katerimi stoletja dolgo ni bilo mogoče začeti stavčne enote, danes pa je takšna stava pogosta in povsem neznamovana. Zakonitost o neprvi stavi naslonk, ki je veljala v stari italijanščini, sta prepoznala znana romanska filologa s konca 19. stoletja – Adolf Tobler, ki je raziskoval besedila v stari francoščini, in Adolfo Mussafia, ki je analiziral besedila v starih različicah italijanščine. Po njiju se imenuje Tobler-Mussafijev zakon, ki zadeva pravilo o neprvem mestu naslonke. Tobler-Mussafijev zakon je v resnici samo specifična realizacija Wackernaglovega zakona, ki se nanaša na indoevropski prajezik in v večji ali manjši meri tudi na indoevropske jezike nasploh, vključno s slovenščino (prim. Rath 2019: 96–97).

Za ponazoritev delovanja Tobler-Mussafijevega zakona v italijanščini si oglejmo nekaj znanih verzov iz Dantejeve *Božanske komedije* (podčrtani elementi so naslonke):

Per me si va ne la città dolente,
per me si va ne l'eterno dolore,
per me si va tra la perduta gente.
Giustizia mosse il mio alto fattore;
fecemi la divina podestate,
la somma sapienza e 'l primo amore.

(Dante, *Inf.*, 3, 1–6)

Tu skozi do trpečega greš mesta,
tu skozi pot gre v večne bolečine,
tu skozi k pogubljenim pelje cesta.
Pravičnost vnela je Boga višine,
iz božje sile vstal sem zmagovite,
ljubezni prve, vednosti edine.

(prev. Andrej Capuder)

Kot je jasno razvidno, v navedenih verzih načelo o neprvi stavi naslonk velja absolutno: na vseh štirih mestih naslonke ne stojijo na verzem začetku, temveč na drugem mestu, in sicer trikrat za prislovnim določilom *per me*, enkrat pa za določno glagolsko obliko *fece* – čeprav bi bila v metričnem pogledu začetna stava povsem sprejemljiva. Glede na to, da je v Dantejevi pesnitvi temeljna verzna oblika jambski enajsterec, bi se sosledje »Si va per me /.../« metrični shemi brez težav prilegalo enako, kot se ji prilega uporabljena stava. Posebej zanimiv je peti verz, v katerem je prisotno odstopanje od pričakovane sheme, saj si v *fece* sledita poudarjeni in nepoudarjeni zlog, kar kaže na odmik od jamskega zaporedja nepoudarjenega in poudarjenega zloga. To pomeni, da je načelo neprve stave naslonke – vsaj v tem konkretnem primeru – celó nadrejeno metrumu. V sodobni italijanščini tovrstnih omejitev ni, saj so povedi, npr. z naslonko pred glagolsko obliko, na začetku povedi zelo običajne (prim. »**Mi fece** una bella impressione, mi disse che all'Inter sarebbe venuto di corsa.« /Prijetno me je presenetil; rekel mi je, da bo k Interju prišel karseda hitro./ *Gazzetta dello sport*, 13. 5. 2021).

2.4 *Prosta in neprosta stava, pričakovani in nepričakovani stavčni poudarek*

V zvezi z Breznikovo razpravo naj omenim še dve avtorjevi opažanji, ki sta bistveni:

1. Breznik razlikuje med *neprosto* in *prosto* stavo. K prvi prišteva npr. naslonke, apozicijo, prilastek itd., k drugi pa besedne vrste oz. sintaktične elemente, katerih položaj ni fiksni. Pri tem Breznik koncept proste stave zelo problematizira. Pravi namreč:

Svobodna ali prosta slovanska stava je goljufiva beseda. [...] kako je s prostostjo tam, kjer določa stavo vsakokratni pomen stavka? Ali se smejo besede staviti samovoljno, brez pravil, brez 'reda'? Če je to res, ni treba govoriti o besednem redu; ako pa ni res, ne moremo govoriti o prostosti! Izraz prosta stava pomenja to, da besede še niso same po sebi razvrščene, postavljene v vedno enako vrsto, temuč da jih mora postavljati pisavec, in sicer tja, kjer jih zahteva pomen stavka. (222–223)

Obenem Breznik odobravajoče navaja misel Ericha Bernekerja, nemškega slavista, delujočega med drugim v Pragi, ki je menil tako: »Najboljši, to je, edino pravi red za besedno stavo je vedno samo eden.« (223) Na osnovi takšnega stališča lahko razumemo gornjo kritiko Stritarja. Breznik namreč nadaljuje:

/.../ vsi stavki [so] v zvezi med seboj: vsak stavek stoji z ozirom na drugega, in to tako, kot ga drugi določa in zahteva. Kakor hitro je bil izgovorjen v tej obliki prvi stavek, je bila s tem že določena stava za drugega, v drugem za tretjega, in ta določba sega tako daleč, dokler se govor nanaša na smer prvega stavka (samostojni govorni odstavek). (225)

Čeprav je, kot rečeno, Breznikova doslednost pri spoštovanju te zakonitosti o sosledju informacij in stavkov najbrž pretirana, pa je njegovo stališče o **medsebojni odvisnosti linearno nanizanih elementov besedila bistveno prek stavčne meje in s tem o neslučajnosti besednega reda** več kot pravilno in dejansko temeljno. Danes bi to značilnost besednega reda, se pravi njegov nearbitrarni potek, obravnavali v okviru koncepta »tematske progresije«. To, da je besedilo tkivo ali, bolje, tkanina, v etimološkem smislu (lat. *texō* 'tkem', 'prepletam', infinitiv *texēre*), se jasno odraža skozi neslučajnost in nearbitrarnost besednega reda.

2. Drugo Breznikovo opažanje, ki je prav tako ključno: »Po tem, ali stoji stavčni povdar na začetku, na koncu ali kje drugod v stavku, se sodi stava vseh stavkovih členov.« (227)

Breznik razlikuje, kot pravi, med *pričakovanim* in *nepričakovanim* »stavčnim povdarom« (229). Kar stoji na začetku enote, ima po njegovem »pričakovani povdar«, kar pa stoji na koncu, ima »nepričakovani povdar«. To razlikovanje pa je v bistvu zelo podobno razlikovanju med temo (*topic*) in remo (*comment/focus*). Breznik je torej zelo dobro formuliral težnjo, ki jo jeziki kažejo v razporejanju informacij: sporočilna teža je na koncu, toda rematska pozicija ni edina komunikacijsko prominentna pozicija, tudi tematska ima seveda določeno težo. Pravilo *pričakovane* in *nepričakovane* pozicije je, če nekoliko modificiramo Breznikovo formulacijo, temeljno in nadrejeno vsem drugim besednorednim pravilom. Znotraj teh zakoličenih pozicij se uresničujejo jezikovnospecifične restrikcije in zakonitosti. Za slovenščino lahko trdimo, da je njen besedni red razmeroma fleksibilen in prost ter – vsaj v idealnih okoliščinah, se pravi pri kompetentnih govornikih – odvisen od vsakokratnega sporočila, ki ga želimo prenesti.

Kaj pa italijanščina? Strnjeno in preprosto lahko rečemo, da je besedni red v italijanščini bistveno manj fleksibilen kot v slovenščini in da vzorec SVO v besedilih pogosto predstavlja trdno jedro. To sicer ne pomeni, da se povedi vedno začnejo z osebkom, saj se ta stavčni člen pogosto opušča glede na to, da je italijanščina (tako kot slovenščina) jezik z razmeroma bogato glagolsko fleksijo, ki vključuje obrazila, s katerimi se večinoma nedvoumno označuje kategorija osebe. Poleg tega tudi takrat, ko je osebek izražen, ta ne stoji nujno na začetku povedi, saj jo lahko uvajajo periferni elementi, kot so prislovniške zgradbe. Sledenje osnovnemu besednorednemu vzorcu SVO v italijanščini nazorno kaže naslednji zgled, ki se začne s prislovnim določilom (podčrtano) in nadaljuje z osebkom (»il presidente del consiglio«), povedkom (»ha annunciato«) ter predmetom (»che /.../ in due.«). Slovenščina je pri sosledju stavčnih členov precej bolj prožna, med drugim tudi glede stave prislovnih določil znotraj sestavljenih povedkov (prim. Ožbot 2009: 30–31):

- A dicembre 2019, dopo le dimissioni del ministro Fioramonti, il presidente del consiglio ha annunciato che il ministero dell'istruzione, dell'università e della ricerca sarebbe stato diviso in due. (*Openpolis*, 10. 9. 2020)
- Dicembre 2019, po odstopu ministra Fioramontija, je ministrski predsednik sporočil, da se bo ministrstvo za izobraževanje, univerzo in raziskave razdelilo na dva dela.
- Ministrski predsednik je decembra 2019, po odstopu ministra Fioramontija, sporočil, da se bo ministrstvo za izobraževanje, univerzo in raziskave razdelilo na dva dela.

V italijanščini je trdno jedro SVO glavna zakonitost besednega reda, z izjemo nekaterih konstrukcij, ki veljajo za zaznamovane. Na osnovi opisa Angele Ferrari (2012: 19–21) gre za naslednje zgradbe s prestavitvijo danega člena na nenevtravno mesto:

1. **Stavki s poglagentom osebkom** (*le frasi con soggetto posposto al verbo*):
Ha chiamato Giovanni. (Poklical je Giovanni.)⁴
Ci sono diverse opzioni. (Možnosti je več.)
2. **Stavki z dislokacijo na levo** (*le frasi con dislocazione a sinistra*):
A casa, non lo trovi mai. (Doma ga nikoli je najdeš.)
Matteo, non lo vedo da mesi. (Mattea nisem videl že mesece.)
Piera, non le diciamo niente. (Pieri ne bomo povedali nič.)

V vseh treh zgledih lahko govorimo o »prosti temi« (*tema sospeso*), katere bistvo je izpostavitve danega člena, ne da bi se ta v svojih skladijskih lastnostih ujema z morebitnim naveznikom v nadaljevanju povedi. Npr. v tretjem zgledu ima *Piera* vlogo tovrstne proste teme, medtem ko bi bila različica z ujemanjem takšna: *A Piera non le diciamo niente* ali z ločilom: *A Piera, non le diciamo niente*.

3. **Stavki z dislokacijo na desno** (*le frasi con dislocazione a destra*):
Gli piacciono i fumetti, a Gianni. (Gianniju so všeč stripi.)
4. **Razcepljeni stavki** (*le frasi scisse*)
È la nuova autobiografia di Umberto Eco che vorrei comprare. (Rad bi kupil novo avtobiografijo Umberta Eca./Nova avtobiografija Umberta Eca je knjiga, ki bi jo rad kupil.)

2.5 Besedilna zgleđa

Oglejmo si dva zgleđa, enega v italijanščini in enega v slovenščini, in preverimo, koliko pravkar predstavljeno drži. Besedili sta iz tržaških dnevnik časopisov *il Piccolo* in *Primorski dnevnik*, ki sta februarja 2021 poročala o srečno rešenem pohodniku v Furlaniji. Gre torej za poročilo o istem dogodku, podano v besedilu istega žanra (časopisno poročilo), pri čemer velja poudariti, da slovensko besedilo ni prevod italijanskega, čeprav verjetno obe besedili izhajata iz istih agencijskih novic.

4 V predlaganih slovenskih prevodih je poudarek na sporočilni ustreznosti, ne na ponazoritvi skladijskih lastnosti navedenih italijanskih povedi.

Kot lahko vidimo, velika večina italijanskih povedi (vse, kar ni označeno) sledi vzorcu SVO oz. vzorcu SV, če glagol ni prehoden – z izjemo obeh označenih. Osebek pogosto ni izražen, ker je italijanščina tako kot slovenščina (in denimo drugače kot angleščina in francoščina) jezik s poljubnim (in sicer v slovničnem smislu, ne pa tudi s komunikacijsko-pragmatičnega stališča) izpustom osebkov (*pro-drop language*). V primerjavi z italijanskim besedilom je slovensko oblikovano precej drugače; kar zadeva besedni red, je povsem idiomatično, ne glede na to, da je izšlo v časopisu, za katerega so značilni pogosti prenosi iz italijanščine (tudi tukaj na leksikalni ravni »smo jo dosegli«):

Sette notti al freddo nel dirupo

È riuscito a sopravvivere per 7 notti nel bosco, a temperature sotto zero, senza mangiare e bere. Era ferito: scivolando in un canalone, sul versante nord del monte Chiampon (a Venzone, in provincia di Udine), si era rotto una gamba e non riusciva a camminare. Si è trascinato fino alla vicina strada forestale per poter essere trovato. Si è coperto con le foglie, con un telo termico e con la mappa Tabacco. **Con lui c'era il suo cagnolino Ash che gli è rimasto accanto.** Questa la drammatica esperienza vissuta dal 33enne triestino Michele Benedet che aveva raggiunto le Prealpi Giulie per una camminata solitaria. **Ma al primo obiettivo, Casera Navis,** non è mai arrivato perché, come lui stesso ha riferito ai soccorritori, si è fatto male il primo giorno ed è rimasto sette notti nella zona in cui **ieri è stato soccorso** grazie all'allarme lanciato mercoledì dalla fidanzata. (*Il piccolo*, 19. 2. 2021, str. 2)

- adverbial na začetku, nato poglagolski osebek; gl. 3.2. zgoraj;
- adverbial na začetku, nato običajna struktura SO)

Pohodniška mora pod milim nebom

Konec dober, vse dobro, lahko tokrat upravičeno zapišemo. Pogrešana 33-letnega Tržačana Micheleja Benedeta so včeraj zjutraj gorski reševalci našli živega. Poškodovan in lačen je sedem dni in sedem noči prebil na prostem v Julijskih Predalpah, kjer se je ponoči temperatura spustila tudi pod -5 stopinj, dnevna pa tudi v najboljšem primeru ni preseгла 5 stopinj nad ničlo. Družbo mu je ves čas delal zvesti štirinožni prijatelj Ash, s katerim sta se vzajemno »bodрила«, grela in čakala, da ju kdo pride iskat.

Tržačan se je s svojim psom v četrtek odpravil na petdnevno gorsko turo po dolini Venzonassa. »Z vlakom se je iz Trsta odpeljal do Pušje vasi in od tam peš nadaljeval do zastavljenega cilja,« je za Primorski dnevnik povedala njegova partnerka Francesca, ki smo jo telefonsko dohiteli ravno v guminski bolnišnici, kamor so reševalci prepeljali Micheleja. Pravkar ga je videla in potrdila, da je z njim še kar dobro in da je pod zdravniškim nadzorom. (*Primorski dnevnik*, 19. 2. 2021, str. 7)

3 Zaključna misel

Kar sem skušala predstaviti, so seveda izključno preliminarne ugotovitve, ki značilnosti besednega reda v italijanščini in slovenščini predstavljajo zgolj v osnovnih potezah, a so morda kljub svoji provizoričnosti lahko približen okvir za nadaljnje delo, kolikor prikazujejo nekatere posebnosti obeh jezikov, spričo katerih njuna besedna reda sledita nekoliko različnim načelom. Pri nadaljnjem raziskovanju bi veljalo med drugim poskusiti odgovoriti na vprašanje, koliko so tovrstne razlike neposredno povezane z dihotomijo med (relativno) analitičnostjo italijanščine in sintetičnostjo slovenščine, s siceršnjimi skladenjskimi lastnostmi obeh jezikov, eventualno pa tudi z medjezičkovnim stikom (predvsem slovenščine z nemščino) kot dejavnikom v razvoju besednega reda.

Ponovno se je v metodološkem pogledu izkazalo, da je za razumevanje besednega reda tako v italijanščini kot v slovenščini pomemben princip opazovanja s pomočjo sopostavljanja. Kot kaže, je namreč pri spoznavanju funkcioniranja besednega reda v konkretnih besedilih (podobno kot še mnogih drugih značilnosti posameznih jezikov) in nato pri abstrahiranju njegovih zakonitosti v znatno pomoč medjezičkovna primerjava, ki omogoča, da opazovano realnost lahko vidimo bolj plastično in niansirano kot takrat, kadar izbrani jezik opazujemo zgolj skozi prizmo njega samega.

Literatura

- Breznik, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet* 21. 222–230, 268–267.
 Dušková, Libuše, 2014: English Studies at Charles University and the Prague Linguistic Circle: The contribution of English studies to the Circle's constitution and linguistic theories. *La linguistique* 50/1. 93–118.
 Ferrari, Angela, 2012: *Tipi di frase e ordine delle parole*. Roma: Carocci.

- De Cesare, Anna-Maria/Davide Garassino (ur.), 2016: Current Issues in Italian, Romance and Germanic Non-canonical Word Orders: Syntax – Information Structure – Discourse Organization. Bern: Peter Lang.
- De Cesare, Anna-Maria idr., 2016: Sintassi marcata dell'italiano dell'uso medio in prospettiva contrastiva con il francese, lo spagnolo, il tedesco e l'inglese. Uno studio basato sulla scrittura dei quotidiani online. Frankfurt: Peter Lang.
- García García, Marco/Melanie Uth (ur.), 2018: Focus Realization in Romance and Beyond. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Greenberh, Joseph H., ²1966 [1963]: Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. Isti (ur.): Universals of Language. Cambridge, MA: MIT Press. 73–113.
- Lohnstein, Horst/Antonios Tsinkis (ur.), 2020: Verb Second: Grammar Internal and Grammar External Interfaces. Berlin/New York: De Gruyter.
- Lovec, Nina, 2018: Besedni red in členitev po aktualnosti v slovenščini in italijanščini. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Ožbot, Martina, 2009: Nekaj kontrastivnih beležk o italijanščini in slovenščini in nekaj opazanj o jezikovni produkciji pri govoricah slovenščine v Italiji. Jezik in slovstvo 54/1. 25–47.
- Polo, Chiara, 2004: Word Order in Latin, Italian and Slovene between Morphology and Syntax. Padua: Unipress.
- Rath, Alexander, 2019: Anmerkungen zur slowenischen Klitikakette (*naslonski niz*). Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies 12. 95–112.
- Reindl, Donald F., 2005: The Effects of Historical German-Slovene Language Contact on the Slovene Language. PhD dissertation. Bloomington: Indiana University. [Objavljena verzija: Language Contact: German and Slovenian. Bochum: Brockmeyer. 2008.]
- Renzi, Lorenzo, 2012: Come cambia la lingua: L'italiano in movimento. Bologna: il Mulino.
- Renzi, Lorenzo, 2019: Ancora su come cambia la lingua. Qualche nuova indicazione. Moretti, Bruno idr. (ur.), Le tendenze dell'italiano contemporaneo rivisitate. Roma: Società di linguistica italiana. 13–33.
- Renzi, Lorenzo, 1984: La tipologia dell'ordine delle parole e le lingue romanze. Linguistica 24/1. 27–59.
- Salvi, Giampaolo, 2004: La formazione della struttura di frase romanza: Ordine delle parole e clitici dal latino alle lingue romanze antiche. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Wolfe, Sam, 2018: Verb Second in Medieval Romance. Oxford: Oxford University Press.
- Woods, Rebecca/Sam Wolfe (ur.), 2020: Rethinking Verb Second. Oxford: Oxford University Press.
- Žele, Andreja, 2018: O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini. Jezik in slovstvo 63/2–3. 59–73.

Imensko kazalo

A

Agović, Haris 6–7
 Ahačič, Kozma 248
 Aleksova, Gordana 205
 Alexiadou, Artemis 154
 Alighieri, Dante 371
 Alvino, Gualberto 101
 Arhar Holdt, Špela 14, 80
 Aristotel 53
 Arizankovska, Lidija 206
 Aurich, Claudia 171
 Austin, John Langshaw 44

B

Babič, Saša 165
 Bajec, Anton 10, 45, 149, 182, 247–249,
 250–251, 256
 Balažic Bulc, Tatjana 203
 Baratta, Alexander M. 312
 Batista, Urban 277
 Bec, Klavdija 218–219
 Bello, Iria 311–312
 Benedikt XVI., papež 29–30
 Beović, Bojana 32–33
 Berruto, Gaetano 297, 300
 Bešter, Marja 46
 Bevk, France 328, 335
 Bezlaj, France 277
 Bianchi, Giuseppe 330

Bizjak, Aleksandra 78
 Blaznik, Angela 61, 73
 Blažeska, Viktorija 205
 Bohorič, Adam 9
 Bojkovska, Stojka 205
 Bom, Li Hi 218
 Bonifacio, Marino 302
 Bračič, Stojan 6, 23
 Brank, Janez 80
 Berneker, Erich 372
 Breznik, Anton 9–10, 45, 139, 179, 182,
 249, 369, 370, 372–373
 Brinker, Klaus 11
 Brown, Dan 206
 Brown, Gillian 143
 Brus, Mateja 6, 39
 Bunc, Stanko 179, 182
 Buzássyová, Klára 269

C

Capuder, Andrej 371
 Chafe, Wallace 139–141
 Chan, Brian Hok-Shing 300
 Chomsky, Noam 143
 Cicognani, Bruno 330
 Cillia, Rudolf de 135
 Colombo, Adriano 304
 Coulmas, Florian 298–300

Č

Čermák, František 112, 165
 Čibej, Jaka 179

D

Dajnko, Peter 10
 Dal Negro, Silvia 101
 Dancygier, Barbara 123
 Daneš, František 260
 Dardano, Maurizio 47–49, 99–102, 104–108, 111–113
 de Beaugrande, Robert Alain 134–138
 De Cesare, Anna-Maria 370
 De Santis, Cristiana 50–52, 54
 Declerck, Renaat 123
 Dik, Simon C. 229
 DiSciullo, Anne-Marie 297, 300
 Dobrovoljc, Kaja 78–80, 82
 Dragič, Goran 72
 Dressler, Wolfgang Ulrich 134–139
 Dryer, Matthew S. 11
 Dular, Janez 330–331
 Duranti, Francesca 329–330
 Ďurčo, Peter 165–166
 Dušková, Libuše 370
 Dvořak, Vera 158

Đ

Đukanović, Maja 151

E

Edwards, Malcom 305
 Egins, Suzanne 310310, 312, 314, 319, 321, 323
 Engel, Ulrich 99–101–106, 109, 111–113
 Erjavec, Tomaž 14, 78–79, 82

F

Ferrari, Angela 49–52, 374
 Filipi, Goran 298
 Francišek, papež 29–30

G

Gabrovšek, Dejan 5, 59, 61, 67, 100, 118–119, 121, 126, 204–205, 229

Gajewski, Jon 116
 Gansel, Christina 136–137
 Gantar, Polona 5, 77, 83
 García Álvarez, Iván 116
 García, Ofelia 297
 García García, Marco 370
 Gardner–Chloros, Penelope 298, 305
 Geis, Michael L. 123–124
 Glavan, Polona 333
 Gliha Komac, Nataša 164
 Glinz, Hans 103
 Gönc, Katja 179, 183, 194
 Gorenc, Boštjan – Pižama 141
 Gorjanc, Vojko 79
 Gračanin, Eva 252
 Graffi, Giorgio 53
 Garassino, Davide 370
 Grašič, Pavel 241
 Greenberg, Joseph 367
 Grimshaw, Jane 150
 Grošelj, Robert 6, 99
 Guberina, Petar 275–280, 282, 291
 Gutsmann, Ožbalt 9

H

Hajič, Jan 81
 Halliday, Michael Alexander Krikwood 139, 143, 310–312, 314, 316
 Hengeveld, Kees 229–230
 Hieronim 367
 Hitchcock, Alfred 237
 Hoeksema, Jack 116
 Horn, Laurence R. 117
 Huber, Damjan 73, 292

I

Ihan, Alojz 218
 Ilc, Gašper 5, 115, 120, 126, 149
 Iskra, Lorena 179, 183
 Istenič, Katarina 28, 36

J

Jake, Janice 305
 Jakop, Nataša 44–45, 164
 Jakopin, Primož 78

Jančar, Drago 334
 Janežič, Anton 10, 12
 Jeram, Jasna 252, 254–255
 Jeran, Benjamin 35
 Jesensšek, Marko 133
 Jesensšek, Vida 165
 Jezus Kristus 224
 Jodłowski, Stanisław 339–340
 Jovanović, Vesna 206
 Jung, Walter 254
 Jurčič, Josip 332
 Jürgens, Frank 136–137

K

Kacnelson, Solomon 268
 Kalin Golob, Monika 8–9, 11, 220
 Karlovšek, Igor 333
 Keber, Dušan 32–34
 Keenan, Edward L. 11, 116
 Kiparsky, René Paul 230
 Kiparsky, Valentin 230
 Kirst, Virginia 29
 Klemensiewicz, Zenon 339
 Klinar, Stanko 311
 Kocmut, Aleksandra 183
 Kogovšek, Damjana 279
 Kokorina, S.I. 268
 Kolarič, Rudolf 10, 45
 Koneski, Blaže 205
 Korošec, Tomo 27, 33, 142, 217–218
 Kosem, Iztok 81, 85, 92
 Košir, Manca 29
 Kovačević, Borko 151–152, 154
 Kozmik, Vera 252
 Kranjc Ivič, Mira 6, 133, 140, 144
 Kranjc, Nataša 26–28
 Kranjc, Simona 46
 Kranjec, Miško 330
 Krasnowolski, Antoni 339
 Krek, Milan 32–33
 Krek, Simon 78–79
 Križaj Ortar, Martina 217, 329
 Krvin, Domen 5, 59, 61, 67, 71, 126
 Kržišnik, Erika 165
 Kunst Gnamuš, Olga 44

L

Labov, William 297
 Łaciak, Władysław 339
 Larsen, Tonja 180
 Latzel, Sigbert 11
 Ledinek, Nina 82
 Leskovec, Mojca 8–9, 179
 Lešnik, Bogdan 44
 Linke, Angelika 103
 Ljubešić, Nikola 185
 Lobin, Henning 101
 Logar Berginc, Nataša 179, 184–185, 188, 193
 Logar, Nataša 14, 277–278
 Lohnstein, Horst 368
 Lorbek, Erazem 236
 Lovec, Nina 370
 Lückert, Claudia 172
 Lusa, Ondina 302
 Lyons, John 229–233

M

MacSwann, Jeff 297
 Majcenovič, Lučka 254
 Małecki, Antoni 339
 Maljevec, Simon 219
 Margulis, Daniel 120, 126
 Markeš, Janez 32–34
 Martin, James Robert 311–312
 Marušič, Franc 249, 251, 254–256
 Marvin Derganc, Tatjana 5, 73, 147, 150
 Mathesius, Vilém 370
 Matthiessen, Christian 310, 312, 314, 316
 Meterc, Matej 6, 73, 163–168, 171–174
 Miklič, Tjaša 55, 334
 Mikolič Južnič, Tamara 6, 177, 311–312
 Milani-Kruljac, Nelida 305
 Milošič, Gabrijela 26–28
 Minova-Gjurkova, Liljana 205
 Mlacek, Jozef 165–166
 Mlakar, Oton 26–29
 Moltmann, Friederike 116
 Moretti, Giovanni Battista 102, 106–107
 Mortara Garavelli, Bice 328–329, 331–333

Muck, Desa 89–90, 92, 94–95, 330
 Mussafia, Adolfo 371
 Muysken, Pieter 296–297, 305
 Myers-Scotton, Carol 300, 305

N

Nagórko, Alicja 339
 Novak, Bogdan 329

O

Orel Kos, Silvana 179
 Orešnik, Janez 148, 179, 181
 Otheguy, Ricardo 297
 Ožbot, Martina 373

P

Pacheiner, Vlasta 277
 Palermo, Massimo 304
 Palková, Zdena 284
 Panevová, Jarmila 99–101, 104–107,
 110–113
 Panić, Natalija 151
 Pavlin, Marta 338–339
 Pellat, Jean Christophe 229–231
 Peroci, Ela 140
 Petrovič, Leonid 237
 Piga, Antonio 300
 Piriš Svetina, Nataša 6, 199, 208,
 278–279
 Pisanski Peterlin, Agnes 6, 177
 Plemenitaš, Katja 6, 309, 311–312
 Podracki, Jerzy 339
 Pogorelec, Breda 12, 110, 252
 Pohlin, Marko 9–10
 Polančec, Jurica 10, 13
 Poldauf, Ivan 259–260, 265–266, 268–
 269, 272
 Pollak, Tomaž 26–28
 Polo, Chiara 368
 Poplack, Shana 297–298, 300
 Pori, Eva 81, 85, 92
 Požarnik, Hubert 181
 Poźlewicz, Agnieszka 103, 106, 109
 Prandi, Michele 50–52, 54
 Premrl Podobnik, Mirjam 6, 39

Prince, Ellen F. 139, 141, 143
 Pustejovsky, James 149

Q

Quirk, Randolph 48, 53

R

Radić, Darja 219
 Rath, Alexander 371
 Reed, Susan 123
 Reindl, Donald F. 368
 Renzi, Lorenzo 367, 368
 Ribarič, Peter 188, 194
 Riegel, Martin 229–231
 Rioul, René 229–231
 Rivenc, Paul 278
 Rozwadowska, Bozena 154
 Rupel, Mirko 10, 45, 277–278

S

Sacks, Harvey 139
 Saleški, Finžgar, Fran 284
 Salvi, Giampaolo 49
 Schiffrin, Deborah 139
 Schlamberger Brezar, Mojca 6, 110, 227
 Schwarze, Christoph 49, 54
 Serianni, Luca 47–48, 101, 303–304
 Simonišek, Robert 333
 Singh, Rajendra 297
 Sityaev, Dimitry 141
 Skok, Aleš 188, 194
 Skytte, Gnver 304
 Slak, Jure 144
 Smerilli, Alessandra 29–31
 Smolej, Mojca 6, 100, 215, 220, 246,
 338–339
 Snoj, Marko 304
 Spitzmüller, Jürgen 135, 137
 Starke, Günter 254
 Stavi, Jonathan 116
 Steyer, Kathryn 165
 Stopar, Andrej 5, 62, 115
 Stramič, Bernard 35
 Strik, Johnny 234
 Stritar, Mojca 202

Strutyński, Janusz 339
Svetokriški, Janez 304

Š

Šabec, Nada 297–298, 300
Šauperl, Mojca 252, 254–255
Šek Mertük, Polonca 9–10, 12
Šekli, Matej 203, 205
Šribar, Renata 253
Štefanova, Rozka 339
Šteger, Aleš 237
Štravs, Ana 35
Štumberger, Saška 6, 245
Šuštaršič, Rastislav 285
Švigelj-Mérat, Brina 331, 334–335

T

Tarantino, Quentin 237
Tasič, Darja 180, 183
Tavčar, Ivan 330
Thomason, Sarah G. 297, 300
Tibenska, Eva 6, 259–260, 263–264, 268, 272
Tivadar, Hotimir 5, 277–279, 282, 284–285
Tobler, Adolf 371
Toporišič, Jože 8–13, 15, 20, 24, 39–48, 50, 54–55, 61, 68, 73, 83, 88–89, 99–102, 104–112, 118–119, 126, 148–149, 152, 179–182, 193, 205, 228–229, 232–240, 242, 246–248, 251, 275–286, 288, 290–292, 304, 329–330, 338–341
Trifone, 47–49, 99–102, 104–108, 111–113, 304
Trump, Donald 35
Tsinkis, Antonios 368

U

Ulčnik, Natalija 165
Umer Kljun, Jerneja 6, 295, 297–298, 301

V

Vanelli, Laura 49
Verdonik, Darinka 301

Vesely, Vojtěch 101
Vičar, Branislava 6, 309
Vidovič Muha, Ada 45–46, 54, 149
Vodnik, Valentin 9–10
Vogel, Sara 297
Vogrinčič, Ana 6, 327–328, 334
von Fintel, Kai 116–117, 123
Vostrikova, Ekaterina 116, 118

W

Wallis, Reid 297
Warnke, Ingo H. 135, 137
Weinsberg, Adam 341
Wodak, Ruth 135
Wolfe, Sam 368
Woods, Rebecca 368
Wtorkowska, Maria 6, 337

Z

Zagajšek, Mihael 9
Zajc, Martina 311–312
Zampese, Luciano 50–52
Zemljarič Miklavčič, Jana 301
Zlatnar Moe, Marija 185
Zolotova, Galina 268
Zovko Dinković, Irena 120, 126
Zwicky, Arnold M. 123–124
Zwitter Vitez, Ana 301

Ž

Žagar, France 10, 183
Žele, Andreja 34, 46–47, 101, 118, 120–121, 126, 144, 148, 150, 153, 159, 204–205, 229, 246, 250, 311, 370
Živanović, Sašo 149
Žnidarič, Nina 141
Župančič, Oton 291

